

Jog

történeti szemle

2004
4. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

A németországi
boszorkányperek
jellemzői

A kegyes alapítványok

A házassági kötelék
felbontása

Magyar kiadatási jog
a dualizmus korában

A perbeli képviselő
szabályai

II. Ulászló
kiváltságlevele
a székelyek jogairól

A mediterráneum
tengerjoga

Benedikt Carpzov

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- Balogh Elemér: A németországi boszorkányperek jogtörténeti jellemzői1
Horváth Attila: Az első magyar kereskedelmi társaságokról szóló törvény7

ELŐADÁS

- Szuromi Szabolcs: A kegyes alapítványok jogállása Magyarországon a korábbi és a hatályos egyházjog, valamint az állami egyházjogi normák tükrében16

MŰHELY

- Herger Csabáné: A házassági kötelék felbontásának történeti fejlődése és modelljei20
Hornák Szabolcs: Magyar kiadatási jog a dualizmus korában26
Képes György: Amerikai hatások a centralisták politikai és jogi gondolkodásában30
Korsósné Delacasse Krisztina: A perbeli képviseletre vonatkozó szabályok a tradicionális jogban35
Peres Zsuzsanna: A „toroi törvények” hitbizományra vonatkozó szabályai41
Nemessányi Zoltán: A bizományi ügylet jogi természete a Kereskedelmi Törvényben50

FORRÁS

- Béli Gábor: II. Ulászló a székelyek jogait és kötelezettségeit összefoglaló kiváltságlevele55
Föglein Gizella: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés történetisége és joghistóriája64
Kajtár István: A Mediterránium tengerjogának történetéhez71

SZEMLE

- Egy lezáratlan vita – Bakonyi Péter78
A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció – Barna Attila79
Pécsi jogtörténészek Grazban – Herger Csabáné80
Egy doktori védés margójára – Révész T. Mihály83
Magyar Jogi Lexikon 250 ezerért... – Tóth Béla85
54th Conference International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions – B – 86
35. Deutscher Rechtshistorikertag – M –87
Kozári Mónika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere – Csapó Csaba88
Erdély közigazgatástörténete – Máthé Gábor89
A rabtabellák tanúsága – Mezey Barna92
Az amerikai jog a XX. században – Varga Norbert93
Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt – Bakonyi Péter94

HÍREK

- E számunk szerzői96

Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

Jog

történeti szemle

Szerkesztő bizottság:

Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna
Dr. Izsák Lajos, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Dr. Tóth Béla

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. II. em. 211. Tel./Fax: 266-4129

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

TANULMÁNYOK

Balogh Elemér:

A németországi boszorkányperek jogtörténeti jellemzői

A rengeteg ártatlan emberi életet követelő boszorkányperek tipikusan az újkori Európa, méghozzá az ún. Latin-Európa jogtörténetjének alkotják fontos, egyben nagyon szomorú fejezetét.¹ Az ortodox vallású és kultúrájú Kelet-Európában lényegében nem voltak, minőségben és mennyiségben a nyugatihoz mérhető, kifejezetten jogi köntösbe öltöztetett boszorkányüldözések. A magyar jogfejlődés szempontjából e korban megkerülhetetlen Németország, amely mind a praxis mind az elmélet terén élen járt a boszorkánynak tartott személyek üldözésében és elítélésében, és eléggé tudott, hogy az újkorban a magyar jogfejlődés némileg „begubózott” állapotban élt ugyan, teljesen azonban nem tudta, s egy idő után nem is nagyon akarta magát kivonni az imponáló kortárs német jog hatása alól.² Az újkori német büntetőjog tanulmányozása tehát nélkülözhetetlen általában az egykorú magyar jogi progresszió megértéséhez, és megkülönböztetett figyelmet érdemel kultúr- és jogtörténeti jelentősége miatt a boszorkányperek németországi története.³

Tény, hogy bár a boszorkányperekkel kapcsolatos hiedelmek – nem jelentéktelen ókori előzmények mellett⁴ – középkori gyökereik,⁵ kiteljesedett állapotba az újkorban jutottak, és csak a felvilágosodás hatására szorultak vissza. A témának ha nem is könyvtárnyi, de jelentős német irodalma van, amelyben az összefoglaló jellegű munkák⁶ mellett egyre több, konkrét pereket földolgozó igényes mű vár elolvasásra.

INQUISITIONSPROCESS

A németországi boszorkányperek is természetesen a kor uralkodó performája, a nyomozó elv szabályai szerint folytak.⁷ Talán túlzás ezt mondani, de az embernek az az érzése, mintha ezt a pertípust kifejezetten a boszorkányüldözésekre találták volna ki. Ha ez a megállapítás nem is teljesen igaz, tény, hogy az aprólékosan precíz és a preconcepciók befogadására kiválóan alkalmas eljárási szabályok nagyszerűen megfeleltek a boszorkányperekkel szembeni fellépés jogi elvárásainak.⁸ Az újkori német büntetőjog fejlődésének ismeretében kevéssé járatos olvasó számára is közzismert, hogy ez a szó: *Inquisitionsprozess*, egyet jelentett a (nagyjából korabeli magyar kifejezést használva „fenyítő törvénykezéssel” a maga teljességében, tehát a döntően eljárási szabályok mellett az anyagi jog néhány fontosabb tényét is magában foglalta.⁹ Erdemes előljáróban kiemelni az eljárás fontosabb szerkezeti elemeit, mégpedig a legavatottabb kortárs bíró-jogtudós, *Benedikt Carpzov*¹⁰ egyik, pontosan ilyen „ismeretterjesztő” céllal írt munkája¹¹ nyomán. Carpzov nemcsak német földön számított a büntető igazságszolgáltatás elismert szaktekinetjének, hanem munkái¹² révén Magyarországon is irányadónak tekintették megállapításait. Ennek egyik fontos bizonyítéka a nagy szegedi boszorkányperek, amelynek fennmaradt aktái máig őrzik, hogy az eljáró bíróságnak nemcsak keze ügyében volt Carpzov munkája, hanem bátran támaszkodtak is annak megállapításaira.¹³

A nyomozó per egyik legfontosabb és leginkább szembeütő alapelve, amelyből közvetve vagy közvetlenül a többi szabály is levezethető volt, az illetékes hatóságok hivatalbóli eljárásának lehetősége. Nagyon beszédes (egy önálló dolgozatot mégnem) már Carpzov szóban forgó munkájának a címe is: „Mikor/hogyan és mely formában kell a hatóságoknak *ex officio* a gyanúsítottak és bűnözők ellen fellépni nyomozólag, s hasonlóképp a szökevényeket üldözni.” A szerző már a címben hitet tesz a nyomozó és ítélő hatóság felsőbbrendűsége mellett, miközben különbséget tesz háromféle elkövető között: *delinquens*, akit leginkább gyanúsított-nak mondanánk; *Verbrecher*, a bűnöző/gonosztevő; és *Flüchtige*, az üldözendő, kézre kerítendő személy. Az officialitás talán legjellemzőbb vonása, hogy az eljárást nemcsak meg lehet indítani hivatalból, hanem ez a büntetőjogi felelősségre vonás tipikus formája. A perben a bíró és vádló funkcionálisan egyet jelent, természetes, hogy vádlott és bíró lineárisan alá-fölé rendelt viszonyban állnak egymással. Talán éppen ezért, a jogi gondolkodás és az ezt nagyjából akceptáló gyakorlat igyekezett pontosan definiálni az eljárás rendjét, azon belül a bíróság és a vádlott jogállását.

Legelőször tisztázandó kérdés, hogy mely ügyekben van joghatósága az *Inquisitionsprozess* szerint eljáró bíróságnak. Carpzov jellemzően a szankciók felől közelítve ad választ erre a kérdésre:¹⁴ azt írja, hogy azok az esetek tartoznak ide, ahol a büntetés a testet vagy életet érinti, azaz minden halálbüntetéssel, kéz- és ujjlevágással, valamint testi fenytéssel fenyegetett tényállás. Hogy azután melyek ezek a tényállások, arra nézve irányadónak számított természetesen a nevezetes *Carolina*,¹⁵ más tartományi törvények és maga bírói gyakorlat. Röviden: a *nullum crimen sine lege* elve még ismeretlen lévén, a fennálló praxist meghatározó jogrend, lényegében maga a hatalom döntötte el, mikor lép fel a büntetőjog szankciórendszerével. Fontos jellemző tehát, hogy a hatóságok az aktuális korhangulat hatása alatt álltak, így távolról sem állottak az írott jogi normák szoros hatálya alatt, ami nagyban megkönnyítette dolgukat, amikor a boszorkánynak tartott személyekkel szemben kellett föllépni.

A büntető hatalom teljességével felruházott hatalom a jogi eszközrendszert is maga állapította meg. A római-kánoni perre visszavezethető nyomozó rendszer tálcán kínálta az erőszakos módszereket is. Az antik császári perben nemcsak a vádlottal, hanem indokolt esetben a

tanúkkal szemben is megengedett volt a tortúra alkalmazása.¹⁶ A régi római pert felélesztő, egyébként teljesen más jogfilozófiai talajon álló középkori kánoni eljárásba is „belopakodott” a kínvallatás, elsősorban az eretneküldözések során.¹⁷ Az *Inquisitionsprozess* rendszerében a kínvallatást rendszerint az elakadt kihallgatás hatékony folytatása céljából alkalmazták, ezért – mai fülünk számára eléggé cinikusan hangzik – így nevezték: *scharfe/peinliche Frage*. A kínvallatás alá vetett vádlottal szemben akkor kellett a hóhérnak abbahagynia „munkáját,” ha az illető érthető és kategórikus válaszokat adott a feltett kérdésekre. Vallomását a jelen lévő jegyző vagy bírósági írnok följegyezte, ám azt később, a kínvallatás másod- vagy harmadnapján folytatódó tárgyaláson a vádlottnak meg kellett erősítenie (*ratificatio confessionis*). Megjegyzendő még, hogy a praxis Németországban is gyakran eltért az írott normától; a tortúrát a *Carolina* alapján csak megfelelő számú és súlyú gyanújel vagy félbizonyíték birtokában lehetett elrendelni (Art. 45, 46), a gyakorlatban azonban nem ritkán egyenesen ezzel indult a per. Szintén egyfajta *desuetudoként* értékelhető, hogy nemcsak vádlottakat, hanem tanúkat, hamisan esküdőket, hozzátartozókat és feljelentőket is alávetettek a kínvallatásnak.

A nyomozó perben is megmaradt furcsa módon egy nagyon fontos, az akkuzatórius pert idéző formális bizonyító eszköz, a tisztító eskü (*iuramentum purgationis*), persze némileg megváltozott helyzetben. A leglényegesebb eltérés, hogy ezt az esküfajta a vádlott maga nem kérhette, hanem azt csakis a bíróság ítéltette meg, ha a vádlott helyzetét alkalmasnak találta – *ex officio*, figyelmeztetve őt egyúttal a hamis eskü jogkövetkezményeire.¹⁸

A német büntetőperrek fontos sajátossága volt az is, hogy a végítélet meghozatala előtt az eljáró bíróság köteles volt jogi szakvéleményt (*rechtliches Erkenntnis*) beszerezni, s csak annak birtokában lehetett az ítéletet végrehajtani.¹⁹ Efféle jogtudósi álláspontot Szászországban (Kurfürstentum Sachsen) két helyről lehetett kapni: a lipcsei egyetem jogi karától vagy a szintén lipcsei *Schöppenstuhl* kollégiumától.²⁰ Ez az egyetem tanárainak nemcsak nagy tekintélyt és felelősséget biztosított, hanem jelentős keresetkiegészítést is jelentett; mindazonáltal kritika tárgya is lett az egyetemi hallgatók részéről, mert sok professzor előnyben részesítve effajta munkáját, elhanyagolta az oktatást...

A BOSZORKÁNYSÁG ÉS „BIZONYÍTÁSUK”

A németországi boszorkányperek is eredetileg csak az olyan személyek ellen irányultak, akik ártó, kárt okozó, ugyanakkor mágikus vagy legalábbis fölötté gyanús tevékenységet folytattak, és így jobbra a rosszhiszemű, bajkeverő emberi magatartás mozgatta a feljelentések nyomán megindult eljárást (*Denunziationsverfahren*). Nemcsak a korai, hanem az érett középkor java részét is ez a megközelítés jellemezte, az *Inquisitionsprozess* szabályai szerint a hatóságoknak azonban már nemcsak joga, de kötelessége is volt az ilyen személyek ellen föllépni.²¹

A boszorkány kifejezés német megfelelője (*Hexe*) eredetét tekintve egészen homályos, az e szóból képzett *delictum* jelentéstartalmára nézve pedig elmondható, máig használt érteleme csak a 15/16. század fordulójára kristályosodott ki.²² Erre az időre formálódott ki az az ördög-kép, s vele párhuzamosan az a boszorkány-felfogás, amely az újkori boszorkányüldözésekben teljessé vált ki. Ekkor (1487) született meg Jakob Sprenger és Heinrich Kramer (*Institoris*) inkvizítorok²³ tollából ama rettegett ‘boszorkánypörölly’ (*malleus maleficarum*),²⁴ amely mintegy összegezte a boszorkányságról vallottakat, egyben részletes gyakorlati instrukciókat szolgáltatott az ilyen perekhez. A fölmerült gyanút bizonyítani kellett: ha a vádlott ezt önként nem vallotta be, következtek a próbák és/vagy a kínvallatás.

A boszorkányperekben újraéledtek a (kora)középkori istenítéletek. Volt persze egy nagyon lényeges funkcióváltás: míg az eredeti ordáliák – miután a rendes bizonyító eszközök, főként az eskük, elégtelennek bizonyultak – a perek eldöntését szolgálták, az újkori perben mindjárt az eljárás kezdetén, vagy a tortúrával kapcsolatban alkalmazták, hogy általa több vagy erősebb gyanújelhez (*indicium*) jussanak.

A tüzesvas próba (*ferrum candens*) nemcsak a germán törzsek között, hanem a szlávok, és mint tudjuk, a magyarok körében is elterjedt bizonyítási eszköz volt a középkorban. A *Malleus maleficarum* is említi, amint 1485-ben Fürstenbergben még alkalmazták,²⁵ egyébként teljesen elvetette, az újkori német gyakorlatból pedig már végérvényesen kikopott.

a) Hidegvíz próba

Ez volt talán a legelterjedtebb formáció (*judicium aquae frigidae*),²⁶ amelynek a boszorkányperekben alkalmazott változatát ‘boszorkányfürdőnek’ (*Hexenbad*) is mondták. A gyanúsítottat megkötözték, és (mély) vízbe eresztették. A pogány hitvilágra emlékeztető értelmezés szerint, ha felszínen maradt: bűnösnek, ha elmerült: ártatlannak számított.²⁷ Egy hannoveri boszorkányperven (1436) a vádlott kezét-lábát keresztben összekötözték, majd háromszor alámerítették – mivel úgy találták, hogy úszik, a bűnösségére vonatkozó gyanú bizonyítást nyert.²⁸ Egy Scribonius nevezetű marburgi professzor egyik, Lemgo magisztrátusához írt leveléből tudjuk, hogy ebben a városban 1583-ban alkalmazták először a vízpróbát, és hogy Németország sok más vidékén azidő tájt majdnem teljesen ismeretlen volt. Scribonius lelkesen védelmezte ezt a próbát, és vitába keveredett két orvossal (Johann Ewich és Hermann Neuwald, utóbbi helmstädti professzor), akik azonban fölébe kerekedtek.²⁹ A kortárs jezsuiták is rossz szemmel nézték a vízpróbát. Martin Delrio, Leonhard Lessius egyaránt az ‘úsztatás’ (*Schwemmen*) ellenzői voltak; tagadták jogszerűségét, és alkalmasságát arra, hogy érveket mérítsenek belőle a kínvallatáshoz.³⁰ A ‘boszorkányfürdő’ alkalmazása Westfáliából terjedt Lotharingia irányába. A 16. század végén Belgiumban és Franciaországban is gyakran használták, jóllehet utóbbiban a párizsi parlament megtiltotta. Itáliában és

Spanyolországban nem terjedt el. Egy holland felsőbb-róság konkrét perben kért (1594) állásfoglalást a leydeni egyetem professzoraitól alkalmazására nézve – elutasító választ kapott.³¹ Mecklenburgban 1649-ig élt, és itt teljesen csak a 19. század első felében (!) tűnt el.³²

A hidegvíz próba alkalmazásakor kétféle meggyőződés érvényesült: ha úszott a *delinquens*, azt úgy értelmezték, hogy vele volt az ördög, aki nem engedte, hogy alámerüljön; a felszínen maradásból továbbá azt a következtetést is levonták, hogy a boszorkányok túlföntül, mondhatni természetellenesen könnyűek, amit megintcsak az ördöggel való kapcsolatukból származtattak. A már említett Scribonius professzor is ezen a véleményen volt, és hozzátette, hogy ilyenkor tanácsos egy további próbát is alkalmazni, az ún. „mérlegelést”.

b) Mérlegelés

E módszer (*probatio per pondera et lancem*) lényege az volt, hogy az ártatlanságukat hangoztató vádlottaknak valamivel súlyosabbnak kellett bizonyulniuk az előzetes becslésnél. Ezt a becslést a testátmérő függvényében végezték el, de tudomásunk szerint semmiféle objektív szempontrendszer nem érvényesült. A 'mérlegelést' leggyakrabban alkalmazó város Oudewater, amelynek városháza azonban az irattárral együtt a spanyol invázió alkalmával (1575) a lángok martaléka lett. Ott sűrűn hivatkoztak egy V. Károlytól kapott privilégiumra, amely szerint a 'mérlegelést' kiálló személyt fel kell menteni. Az eljárás során használt súlyokat a császár állítólagos parancsára Gauda városában hitelesítették.³³ Bizonyos mindenesetre, hogy Kölnből, Münsterből és Paderbornból is gyakran kértek tanácsot a fenti várostól; az utolsó ilyen próbára 1754-ben került sor.

Ezt a próbát alkalmazták Bedfordban is egy 1707-ben lefolytatott perben, ahol a hidegvízpróba után (merthogy a vádlott 'úszott') következett a 'mérlegelés'. Ezt már könnyebb volt teljesíteni, mert a mérleg másik serpenyőjébe egy tizenkét font súlyú bibliát helyeztek, amit a vádlott (gondolhatjuk) könnyedén lenyomott. Itt is említendő, hogy a szegedi boszorkányperben szintén alkalmazták a 'mérlegelés' próbáját,³⁴ de nem olyan könnyű feltételekkel, mint az iménti példában.

c) Túpróba

Ha a vádlott testén szemölcs (*verruca*) vagy valami más jegy volt látható, azt egy tűvel megsúrta a hóhér (*Scharfrichter*), olykor egy kifejezetten e céllal megbi-

zott sebész, és ha semmiféle fájdalom jelei nem mutatkoztak, vagy vér nem folyt, úgy bizonyítottak vélték, hogy megtalálták az ördög jelét (stigma *diabolicum*). Ezt a Svájcban, Franciaországban, Belgiumban, Angliában és Spanyolországban is elterjedt próbát a németországi gyakorlatban a bírák (*Schöffen*) jelenlétében végezték. Mivel gyakori volt a véleménykülönbség orvosok és hóhérok (*Büttel*) között, egy 1660-ban kelt belga rendelkezés szerint ilyen „vizsgálatot” a jövőben csakis

semleges orvosok (*neutrale en insuspecte docteurs*) végezhetek. A hóhérok nem ingyen végezték munkájukat: egy fennmaradt számla szerint a Melin im Hennegau városából való „szakember” fáradásaiért (stigmák után kutatás + kínvallatás) 1682-ben 62 livres és 8 sols fizetést kapott.³⁵

Ha nem találtak stigmának gyanítható jelet, de a vádlottal szembeni gyanú erős volt, gyakran érvé-

nyesült az a felfogás, hogy azért nincs jel, mert az ördög csak a bizonytalan boszorkányokat jelöli meg, a megbízhatóknál ezt fölöslegesnek tekinti.³⁶ A stigmakeresés és a fájdalomérzékelés egyébként gyakran elvált egymástól: ha talált is a hóhér ördögi jelet, a tűt egészen máshová szúrta be – és ő csak tudta, hol fáj leginkább...

d) Könnypróba

Általánosan elterjedt felfogás szerint a boszorkányok kínvallatás közben nem könnyeznek. A könnyezés elmaradásának ugyan egészen egyszerű orvosi-lélektani okai is lehettek, de erre sokáig nem figyeltek oda, jóllehet erre már a 18. század derekán – orvosi tekintélyekre hivatkozva – bátor jogtudósok fölhívták a figyelmet. Egyes eljárásokban különösen azt figyelték, hogy a jobb szem könnyezik-e.

Még számos, vagy inkább számtalan egyéb próbát is kitaláltak és használtak Németországban, de ezek már inkább helyi specialitások maradtak, széles körben nem terjedtek el.³⁷

A SZANKCIÓ

Ha a kihallgatások, a próbák és a kínvallatás véget ért, a bíróság ítéletet hirdetett – olykor a vádlott távollétében is (*Kontumazialurteile*). A *Malleus* szerint teljesen fölmentő ítélet nem hozható, hanem csak (ma így mondanánk) feltételes szabadlábra helyezés. A német joggyakorlat is általában így járt el, hiszen nemcsak a bűnösség vélelmének kellett érvényesülnie, hanem azt a potenciá-

lis szégyent is el kellett kerülni, hogy a tortúrába általában belerokkant személyek ártatlannak nyilvánítva és szabadon eresztve eleven jelekként hirdessék a hatalom célt tévesztett brutalitását. Ha a szabadon bocsátásra mégis sor került, mindig kivették tőlük a bosszúról való lemondás ősi esküjét (*Urfehde*).³⁸ A ritka szabadlábra helyezés alkal-mával gyakori volt, hogy kezeseket követeltek biztosíték gyanánt, akik „mit Hand und Mut” felelősséget vállaltak a gyanúsítottért: Westfáliában egy „boszorkány” kezeseitől 200 guldent hajtottak volna be, ha pártfogoltjuk tovább „helytelenkedik”.³⁹ Általában még pénzbüntetést is kiszabtak, minimálisan az eljárás költségeit fedezendő. A templombajárás gyakran tiltott volt számukra, s ha mégis megengedték, csak egy számukra elkülönített helyen ülhettek. Olykor haza sem térhettek övéikhez, hanem száműzést szenvedtek – az ilyen személyeket persze máshol sem fogadták szívesen, és általában a lelenházban vagy hasonló megvetett helyen kötötték ki.

Volt persze példa arra is, hogy valakit szabályosan és teljesen fölmentettek. Az ilyen személynek általában nyilvános egyházi vezeklést írtak elő, majd engedélyezték számára az áldozást/Úrvacsora vételt.⁴⁰

Ha az eljárás egyházi bíróság előtt indult, az mindig a bűnösséget nyilvánította ki és az egyházi vezeklést állapította meg, elrendelte az eretnkség megtagadását, megfelelően enyhe beszámítás mellett életfogytiglani börtönt szabott ki, vagy ami a leggyakoribb volt: átadta a gyanúsítottat a világi hatóságnak – ha klerikusról volt szó, őt (a *privilegium canonis* értelmében) előbb degradálták.

A világi kar (*brachium saeculare*) leggyakrabban halállal büntetett.⁴¹ A kivégzés módja tipikusan máglyahalál volt (*Einäscherung*), amelyet német földön először a *Lex Salica* (ca. 500) említ. Ebben a jogkönyvben persze még a kompozíciós rendszer érvényesült fő szabályként, tehát máglyára csak akkor került az elítélt, ha nem tudta megfizetni az áldozat vérdíját – magától értetődik, hogy abban a korban a boszorkányság még csak is mint károkozó tevékenység (*maleficium*) számított büntetendőnek. Az *Inquisitionsprozess* szemléletmódjában fogant, egyik első bírósági rendtartás Svájc-ból, a 15. századból való.⁴² A tűzhalál nemcsak minősített, hanem egyben szimbolikus büntetés is volt: a tűz tisztító szerepe és jelentése mind a pogány, mind a keresztény hitvilágban mélyen gyökerezett.⁴³

A büntetés enyhített változatának számított, ha az elítéltet előzőleg lefejezték, vagy más módon kivégezték, s csak holtteste került máglyára. A bajorországi Erdingben Johann Enatgrueber boszorkánymestert (a

zeilhofeni kastély kertésze) 1716-ban „aus besonderer Gnade” előbb egy oszlopon megfojtották, majd tetemét elégették.⁴⁴

Sajnos, jóval gyakoribb volt, hogy inkább súlyosították a kivégzéseket. Ennek leggyakoribb formája az volt,

amit más bűncselekményekért kivégezetteknek is el kellett szenvedniük, hogy a vesztőhelyre kísérés/hurcolás során tüzes fogókkal szaggatták a szerencsétleneket, vagy levágták egyik kézfejükét. Két asszonyt 1587-ben Mainzban állítottak bíróság elé boszorkányság vádjával: egyikük vallott a tortúra alkalmával, őt zsákba varrták; a másikuk nem, emezt hordóba zárták, majd mindkettőt elevenen elégették.⁴⁵

AZ EGYHÁZ SZEREPE

Az egyház a boszorkányperekkel eredendően szerves kapcsolatban volt. Általánosságban a nyomozó per, és benne a kínvallatás bevezetése által, speciálisan pedig a boszorkányságnak a keresztény hittel való kapcsolata miatt. A tortúrát az *Ad exstirpanda* (1252) kezdetű bulla vezette be formálisan, szükség szerint⁴⁶ alkalmazhatóan. A kínvallatást alkalmazó egyházi inkvizítorok a (halál)büntetés végrehajtása céljából mindig átadták a szerencsétlent a világi hatóságoknak.

Az egyház szerepe anyagi jogi szempontból, a boszorkányság ideájával való kapcsolatában igazán fontos. A hit tisztaságának védelme, így az eretnkség üldözése kezdettől az egyház eminens feladata volt.⁴⁷ A 'Boszorkánypöröly' egyházi jogforrása a VIII. Ince pápa által kiadott „Summis desiderantes affectibus” (1484. december 5.) kezdetű bulla volt.⁴⁸ Ez az apostoli levél világosan állást foglalt amellett, hogy a boszorkányság = eretnkség, és mint ilyen: üldözendő. Egyértelmű, hogy az egyház a keresztény hit védelmében lépett föl. Talán nem is sejtették azonban, hogy szellemet szabadítanak ki a palackból: az eretnkség gyanúja, a csodákba vetett (gyakran) babonás hit és a leegyszerűsítően értelmezett skolasztikus tanítás⁴⁹ alakították ki azt a boszorkány-elméletet, mely szerint az ördög a vele szerződőket természetfölötti képességekkel ruházza föl. Nem csoda, ha ezek után nagyon gyorsan gyökeret eresztett az a fölfogás, hogy a büntetendő tényállás maga az ördöggel való szerződés ténye, és a kártékonyság már nem az eljárás okaként, hanem okozataként, mint gyanújel vagy bizonyíték jött számításba.

A középkorból kilépve az egyház centrális pozíciója kezdett ugyan visszaszorulni, ám befolyását még évszázadokig nagy hiba volna alábecsülni. A boszorkányperekkel kapcsolatban is fel-feltűnik egyházi motívum.

Egyes jezsuita gyóntató atyák jelentették, hogy az elítélt kitartott-e utolsó pillanatáig a bűntársairól korábban vallottakhoz; az ilyen jelentésektől alkalmasint sok függött, hogy kiszélesedik vagy abbamarad egy-egy eljárás.⁵⁰ A boszorkányperekben szerepet vállaló egyháziak vállára nagy lelki teher nehezedett, és olyanok is sokan voltak, akik megtagadták az együttműködést.

Az egyházi tartományok sem voltak mentek a boszorkányüldözésektől. Johann von Baden trieri érseket VIII. Ince pápa többször fölszólította, hogy járjon el erélyesen a boszorkányokkal szemben: e megkeresésekre ártatlanul mindig azt a választ adta, hogy az ő egyházában nincsenek ilyen személyek...⁵¹ Az első ismert trieri boszorkányperben (1572) három nőt vetettek máglyára,⁵² a nagy boszorkányüldözések azonban valamivel később, VI. János érsek (1581–1599) idején kezdődtek. Nemcsak egyszerű emberek, hanem doktorok, polgármesterek, és számtalan klerikus is áldozatul esett. Egykorú hivatalos jelentések szerint csak húsz Trier környéki faluból hat év leforgása alatt (1587–1593) 306 személyt küldtek máglyára.⁵³

A bambergi püspökségben 1625-től szabadult el a pokol. A püspök (Johann Georg) jobbkeze, Friedrich Förner segéspüspök Bambergben egy külön a boszorkányperek céljára rendelt házat emeltetett („Hexenhaus”), amelynek bejárata fölött ez állt: „DISCITE

JUSTITIAM MONITI ET NON TEMNERE DIVOS,” majd egy hosszabb idézet a Szentírásból (Királyok harmadik könyve).⁵⁴ Hogy ebben a házban mi folyt, annak leírásához a szó kevés. Egy 1631-ből származó irat laikonikusan csak ennyit állapít meg: „Designatio welche Persohnen im abscheulichen Hexenhaus zu Bamberg bezichtigter Veneficij halben (außer etlich hunderdt hingerichten) noch jämmerlich enthalten undt unschuldig ellendlich gequellt werden.”⁵⁵ Harminchárom személyt több, mint négy éven át tartottak itt fogva és kínoztak, például úgy, hogy csak sós és borsos heringet kaptak, inni semmit; hasonlóan „fűszerezett” forró vízben fürdették őket, míg sokan bele nem haltak. Egy alapos feldolgozás szerint 1624 és 1630 között a bambergi püspökségben mintegy kilencszáz boszorkánypert folytattak le. Egy 1659-ben kelt püspöki brossúrában az áll, hogy a püspök mintegy hatszáz (!) boszorkányt égetett el. Hallstadtban 1617. augusztus 16. és 1618. február 7. között százketten kerültek máglyára.⁵⁶ Emellett tudnivaló, hogy a boszorkányság gyanújába keveredettek, és pláne az elítéltek vagyonára a hatóság rátehetette a kezét. Az említett püspökségben például a 17. század első felében állítólag mintegy 500 ezer guldent zsákmányolt a hatóság, ami lehet, hogy túlzás, de a nagyságrend jól mutatja, hogy a boszorkányüldözés „üzletnek” sem volt utolsó...⁵⁷

Jegyzetek

¹ Megközelítően pontos számot is nehéz mondani, mert a fennmaradt primér források feldolgozása még eléggé hátramaradt, a nagyságrend azonban sejtethető: egy kiváló kortárs német kriminalista százezerre becsüli az Európa-szerte kivégzett boszorkányok számát. Cf. Hinrich, RÜPING: Grundriß der Strafrechtsgeschichte. (München, 1998. 51. Verlag C. H. Beck, 3., völlig überarbeitete Auflage) [a továbbiakban: Grundriß]

² Számos egykorú vagy régebbi német büntető törvénykönyv számított a magyar joggyakorlatban gyakran forgatott, sőt olykor ténylegesen is alkalmazott és hivatkozott kútfőnek. Ezek dolgozatomban idézett, gyűjteményes (kivonatolt) kiadása: Arno, BUSCHMANN (Hrsg.): Textbuch zur Strafrechtsgeschichte der Neuzeit. Die klassischen Gesetze. (München, Beck, 1998.) [a továbbiakban: Textbuch] Az osztrák–német büntetőjog magyarországi hatásáról cf. BÉLI Gábor/KAJÁT István: Österreichisches Strafrecht in Ungarn: Die „Praxis Criminalis” von 1867. In: Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte, 1994/4. 325–334. pp.

³ Ezúton szeretném hálát mondani az Alexander von Humboldt-Stiftung illetékeseinek, akik nagyvonalú anyagi támogatásukkal lehetővé tették számomra, hogy 2004 nyarán egy hónapot kutathassak a jénai Friedrich-Schiller-Universität jogi karán, és az egyetem könyvtáraiban. Személyes hálával tartozom az ottani egyetem jogtörténészének, Prof. Dr. Gerhard Lingelbach kollégámnak, aki minden elképzelhető baráti és szakmai segítséget megadott a sikeres kutatómunkához. [Ich möchte meine Dankbarkeit der Alexander von Humboldt-Stiftung ausrichten, die durch Ihre grosszügige finanzielle Unterstützung mir ermöglichte, vier Wochen im Sommer 2004 an der Friedrich-Schiller-Universität zu Jena arbeiten zu können. Mein persönlicher Dank gilt für Herrn Prof. Dr. Gerhard Lingelbach, der alle vorstellbare freundliche und fachliche Hilfe mir gegeben hat.]

⁴ Erről ehelyütt csak annyit, hogy a régi római jog a varázslást, mágiát (ez a magatartásforma nevezhető ugyanis talán leginkább a boszorkányság ókori elődjének) általában eltűrte, csupán a bizonyítottan ártó tevékenységet büntette. C 9, 18, 4: „Eorum est scientia puniendi et severissimis merito legibus vindicanda, qui

magicis adincti artibus aut contra salutem hominum moliti aut pudicos animos ad libidinem deflexisse deteguntur. Nullis vero criminationibus implicanda sunt remedia humanis quacsita corporibus aut in agrestibus locis innocenter adhibita suffragia ...” Megjegyzendő, hogy már az antik megközelítés is jobbra a nőt tekintette az efféle gonoszságok elkövetésére tipikusan vállalkozó és alkalmas személyeknek.

⁵ A középkori, mondhatni józan német jogi felfogást jól illusztrálja a hamburgi városi jogkönyv (1270), amely szerint (egyebek mellett) csak az kerülhet boszorkánnyá máglyára, aki varázslást vagy méregkeverést folytatott, és tetten érték. Cf. C. TRUMMER: Vorträge über Tortur, Hexenverfolgungen, Vehmgerichte und andere merkwürdige Erscheinungen in der Hamburgischen Rechtsgeschichte. (Hamburg, 1844. 102. p. etc.)*

⁶ Talán első helyen lehet említeni W. G. SOLDAN kétkötetes munkáját, amelynek első kiadása 1843-ban jelent meg, és azóta még két, H. Heppé, majd M. Bauer által átdolgozott kiadása (1911) látott napvilágot: Geschichte der Hexenprozesse (Müller&Kiepenheuer, Hanau/M Nachdruck) [a továbbiakban: Hexenprozesse]. A legújabb irodalomból kiemelést érdemel a Gunther, FRANZ és Franz, IRISGLER által gondozott, tucatnyi analitikus dolgozatot és nagyon szemléletes ábrázolást publikáló kiadványsorozat: Trierer Hexenprozesse. Quellen und Darstellungen, (Spee Buchverlag GmbH Trier), Wolfgang BEHRINGER (Hg.): Hexen und Hexenprozesse in Deutschland. 2., überarbeitete Aufl. DTV (München 1993), továbbá Günther, JEROUSCHEK jénai professzor munkái, mint: Die Hexen und ihr Prozess. Die Hexenverfolgung in der Reichsstadt Esslingen. (Esslinger Studien 11, Hrsg. Vom Stadtarchiv Esslingen am Neckar, 1992) [Esslingen].

⁷ Cf. RÜPING, Grundriß, 51. p.

⁸ A 16. században Németország-szerte gyorsan terjedő boszorkányperek úgy is tekinthetők, mint szekularizált eretneküldözések. Cf. JEROUSCHEK, Esslingen, 37–40. pp.

⁹ Az *Inquisitionsprozess* valóban könyvtárnyi irodalmából ehelyütt csak két összefoglaló munkát emelnék ki; Eberhard, SCHMIDT klasszikusnak számító monográfiáját: Einführung in die

Geschichte der deutschen Strafrechtspflege (Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 1983, a harmadik kiadás változatlan utánnomása) [a továbbiakban: Einführung], valamint Hinrich, RÜPING és Günther, JEROUSCHEK professzorok legfrissebb tankönyvét: Grundriss der deutschen Strafrechtsgeschichte (Schriftenreihe der Juristischen Schulung 73, 4., völlig überarbeitete Auflage, Verlag C.H. Beck München 2002.) [a továbbiakban: Grundriss].

- ¹⁰ A kiváló lipcei jogász nevét többféleképpen írták/írják; az alább idézett egykorú kiadásban a frankfurti nyomdászok Benedict Carpzov néven tisztelték, ugyane módon említi Rüping/Jerouschek (Grundriss, 113 ff., 120, 127, 131) és Schmidt is (Einführung, 131, 133, 134, 136, 137–142 etc.), de a szóban forgó munka modern kiadásának címében »Benedikt« szerepel, és gyakran olvasni az illető családi nevét így is: Carpzow.
- ¹¹ Benedikt CARPZOV: Peinlicher Sächsischer Inquisitions- und Achtsprozess. (Franckfurt am Maeyn, Leipzig, Schleich, 1638). (Nachdruck, Bibliothek des deutschen Strafrechts, Alte Meister 5, Keip Verlag 1996.) [a továbbiakban: Peinlicher Inquisitionsprozess]
- ¹² Kiemelendő 1635-ben megjelent, Szászország büntetőjogáról írt alapvető munkája: Practica nova imperialis saxonica rerum criminalium, melyet saját maga is sűrűn idéz későbbi műveiben. [a továbbiakban: Practica]
- ¹³ A szegedi boszorkánypert összefoglalóan bemutató kismonográfijában Oltvai Ferenc is említi, még ha a címet pontatlanul is adta meg. OLTVAI Ferenc: A szegedi boszorkánypörök. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1976. 13, 24. p.)
- ¹⁴ In welchen delictis und Begünstigungen der Inquisitionsprozess statt habe. CARPZOV: Peinlicher Inquisitionsprozess, Tit. II. Art. I. S. 36.
- ¹⁵ A talán leghíresebb német birodalmi törvényről van szó: V. Károly híres/hírhedt büntetőtörvénye (Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. von 1532) évszázadokon át a német törvénykezés és szakirodalom sarokkövének számított. A 19. században már mind ritkábban, de egészen a birodalmi btk. megalkotásáig (1871) a legsűrűbben idézett büntető jogforrás német földön, sőt még azon túl is. Cf. BUSCHMANN: Textbuch, 103–177. pp.
- ¹⁶ Cf. MOLNÁR Imre: Tanúvallomások (kínvallatás) értékelése a bűnösség megállapításánál az ókori római büntetőjogban. In: Acta Jur. et Pol. Szeged, 1998. Tomus LIII. (Emlékkönyv Dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára). 243–250. A kínvallatásról összefoglalóan: Franz Helbing/Max Bauer: Die Tortur. Geschichte der Folter im Kriminalverfahren aller Zeiten und Völker. (Berlin, 1925.) (Neudruck, Scientia Verlag Aalen, 1983.)
- ¹⁷ Az eretnekekkel szembeni speciális bíróság föllállítására csak 1542-ben került sor, III. Pál pápa *Licet ab initio* kezdetű konstitúciójával; e bíróság szervezetét (Congregatio sanctae Inquisitionis haereticae pravitatis) V. Sixtus állapította meg 1587-ben. Cf. Peter, SEGL: Einrichtung und Wirkungsweise der inquisition haereticae pravitatis im mittelalterlichen Europa. In: Peter Segl (Hg.): Die Anfänge der Inquisition im Mittelalter. 1–38. (Böhlau Verlag, 1993, Bayreuther Historische Kolloquien 7)
- ¹⁸ Cf. CARPZOV: Peinlicher Inquisitionsprozess, Tit. X. Art. V. Wie das juramentum purgationis dofern solches inquisition zuerkannt von ihm geleistet werden müsse.
- ¹⁹ A Carpzov által idézett szász bírósági gyakorlat széles körben elterjedt Németországban, minek lényege, hogy a jogtudósok véleményét ítélethozatal előtt mindig ki kell kérni: „Es ist in Sächsischen Gerichten, züförderst aber in Churfürstenthumb ganz vernünfftig und weißlichen eingeführet und vorsehen, daß die Richtere auß ihrem eygenen Rath und Gutdüncken die Vorebrechere und Ubelthätere zu straffen nicht befugt, sondern die ergangene Inquisitionacta den Rechtsgelahrten überschicken ihr Erkänntnu dorüber einholen und nachmals derer Außspruch vollstrecken müssen.” CARPZOV: Peinlicher Inquisitionsprozess, Tit. IX. Art. I.
- ²⁰ Cf. Ernst, BOEHM: Der Schöppenstuhl zu Leipzig und der sächsische Inquisitionsprozeß im Barockzeitalter. Wichtige rechtsskundliche Quellen in der Leipziger Universitäts-Bibliothek. In:

ZStW 59 (1940), 371–410, 620–639; 60 (1941) 155–249; 61 (1942) 300–403. pp. Theodor, DISTEL: Beiträge zur älteren Verfassungsgeschichte des Schöppenstuhls zu Leipzig. In: ZRG GA 20 (1887) 89–115. 23 (1889) 63–97. pp.

- ²¹ Cf. RÜPING/JEROUSCHEK: Grundriss, 63–68. pp.
- ²² Azt írja Jerouschek, hogy a nyugati germán 'Hexe' és az ófelnémet megfelelőjének tartott 'hagazussa' eredete és egykorú jelentése homályba vész. Cf. RÜPING/JEROUSCHEK: Grundriss, 63/64.
- ²³ Heinrich Kramert (latinul: Institoris) IV. Sixtus pápa 1478. március 3-án kelt oklevelével pápai inkvizítorrá nevezte ki Észak-Németországba; a bazeli születésű, dominikánus Jakob Sprenger, 1472-től a kölni domonkosok priorja, 1481. június 19-iki keltével kapott hasonló megbízást a mainzi, kölni és trieri egyházmegyéek területére. Cf. Hexenhammer, 103–104. pp.
- ²⁴ Dolgozatomban a legújabb német nyelvű kiadást használom – Heinrich, KRAMER (Institoris): Der Hexenhammer. Malleus Maleficarum. (Neu aus dem Lateinischen übertragen von Wolfgang Behringer, Günter Jerouschek und Werner Tschacher. Herausgegeben und eingeleitet von Günter Jerouschek und Wolfgang Behringer. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2000.)
- ²⁵ „Die hexenwerk halben verlündotte frow” Anna Henni von Röthenbach bei Löffingen im Schwarzwald bestand die Probe und wurde gegen Leistung der Urfehde entlassen. Cf. Sigmund, RIEZLER: Geschichte der Hexenprozesse in Bayern. (Stuttgart, 1896. 78. p.) [Bayern] Joseph Hansen: Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns. Bonn, 1901. 584, Nr. 142. (Nachdruck 1976)
- ²⁶ A középkorban szélteben használták, de voltak fenntartások is: Jámor Lajos például tiltotta, Hinkmar de Reims védelmezte, Clairvaux-i Bernát idején mindenesetre a manicheusok ellen tömegesen alkalmazták Franciaországban. Miután azonban III. Ince pápa a lateráni zsinaton (1215) erősen megtiltotta, jó időre kiment a „divatból.” Középkori gyakorlatára nézve cf. GRIMM: Deutsche Rechtsaltertümer. [a továbbiakban: Rechtsaltertümer] II. 923. p.; Le BRUN: Histoire des pratique superstitieuses. II. 299. p. etc.
- ²⁷ Megjegyzendő, hogy bár ez volt az általános interpretáció, volt példa egyes jogkönyvekben (*Weistümer*) az ellenkezőjére is. Cf. GRIMM: Rechtsaltertümer, II. 924 p.; Franz, HEINEMANNEI: Der Richter und die Rechtspflege in der deutschen Vergangenheit. O.O.u.J. 31–121. pp. *Ex cathedra* egyházi álláspont nem alakult ki ebben a kérdésben, mert a Hinkmar által megfogalmazott vélekedés eléggé elterjedt volt; eszerint a víz mintegy megszentelt elemnek számít azáltal, hogy Jézus a Jordán folyóban megkeresztelkedett, így a bűnösöket kiveti magából.
- ²⁸ Cf. C.J.v. HEFELE: Konziliengeschichte. Freiburg I. Br. VI. 1890. 616. p. Itt említem, hogy az ominózus szegedi perben is alkalmazták a hidegvíz próbát.
- ²⁹ Cf. Johannes JANSSEN: Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters. Freiburg I. Br. VIII. 646; Carl Binz: Doctor Johann Weyer. Ein rheinischer Arzt, der erste Bekämpfer des Hexenwahns. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärung und der Heilkunde. Wiesbaden, 1969. (Nachdruck der Ausgabe 1896.) 84. etc. A. PRAETORIUS: Gründlicher Bericht von Zauberei und Zaubern. Frankfurt, 1629, 112. p. etc.
- ³⁰ De iustitia et iure. Antwerpen, 1617, 385. p.; JANSSEN: VIII. 665. p.
- ³¹ Cf. SOLDAN/HEPPE: Hexenprozesse, I. 382. p.
- ³² C. BEYER: Zauberei und Hexenprozesse im evangelischen Mecklenburg. (Berlin, 1903. 20. p.); Karl, du PREL: Studien aus dem Gebiete der Geheimwissenschaften. (Berlin, 1890/91. I. 5, 23. p.)
- ³³ Cf. Bekker, Balthasar: Bezauberte Welt. I. Kap. 21 p.; Jakobus, SSCHELTEMA: Geschiedenis der Heksenprocessen. (Harlem, 1828. 142. p.)
- ³⁴ SOLDAN/HEPPE: Hexenprozesse, I. 384–385 pp.; REIZNER János: Szeged története. I. 353. (Szeged, 1899.)
- ³⁵ CANNAERT: Bydragen tot de kennis van het oude strafrecht in Vlaenderen. 207, 211. p.
- ³⁶ Cf. Jean, BODIN: De la démonomanie des sorciers; vom ausge-

- lassen wütigen Teuffelsheer und ihre Fallberichte. (Straßburg, 1586.) (Nachdruck Frankfurt a.M. 1980.) II. 4. és IV. 4.
- ³⁷ Csak az érdekesség kedvéért: a boszorkányság jelének gondolták, ha a kínvallatás alá vetett személy kinyújtotta nyelvét a hóhérra, ha hiába próbált sírni, ha a „Miatyánk” elmondásában megzavarták és nem tudta folytatni, vagy egyéb rendkívüli magatartást produkált; Niddában egy tizenhét éves lánynak bírői utasításra a hóhér eltörte az orrcsontját, hogy a vérzésből következtetni lehessen a bűnösségre. Cf. SOLDAN/HEPPE: Hexenprozesse, I. 386. p.
- ³⁸ Egy Katharina Lips nevezetű „boszorkány” (Betziesdorf in Oberhessen) 1672-ben lefolytatott perében, miután hősieken kiállta a kínvallatást, a marburgi boszorkánytoronyban (*Hexenturm*) leletette a kívánt esküt, szövege: SOLDAN/HEPPE: Hexenprozesse, I. 387–388. pp.
- ³⁹ H. POLLACK: Mitteilungen über die Hexenprozesse in Deutschland. (Berlin, 1886. 21. p.)
- ⁴⁰ Egy ilyen ritka ítéletet közöl Pfaff, melyre 1664. július 1-én került sor Eßlingen városában, in: Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte, 1856. 455–456. pp.
- ⁴¹ A ténylegesen alkalmazott szankciók statisztikai feldolgozására szép példát ad JEROUSCHKE: Zur quantitativen Auswertung des Fallmaterials, in: Esslingen, 285–295. pp. Az általa feldolgozott hetvenöt esetből (ahol hetvenkét személy ellen folytak a perek) például kiderül, hogy 49,3% volt a halálbüntetések aránya, a többit más szankcióval sújtották (fel senkit sem mentettek...); a vádlottak nemek szerinti aránya ez volt: 34 férfi és 38 nő.
- ⁴² A glarneri Hochgerichtsordnungban ez olvasható: „Kätzer, Hexen, Brenner. Vnd alda ein für machen, vnd Inn vff einer Leyteren gebunden also lebende Inn das für stoßen, sin Lyb, Fleysch vnd Bein, Hutt vnd Har zu Buluer vnd Eeschen verbrennen, darnach die Eeschen vnd was da blybt vff der Richstath vergraben, damit dauon weder Lüth noch gütt schaden empfachind, vnd dadurch menglich ab sölicher straff vnd schandlichem tod etc.” DETTLING: Hexenprozesse im Kanton Schwyz. (Schwyz, 1907. 9. p.)
- ⁴³ A tűzhalál, és mellette a vízbefojtás, valamint az elevenen eltemetés egyben megtisztító rituálék is voltak, mert az a cél is teljesült, hogy a bűnös teljesen, úgyszólván nyom nélkül eltűnjön a közösségből. Cf. Richard van DÜLMEN: Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit. (München, 1995.) (Vierte, durchgelesene Auflage, Verlag C.H. Beck)
- ⁴⁴ Cf. RIEZLER: 292. A szegedi kivégzettek között is akadt egy fiatalasszony (Malmos Katalin), akit ez a „szerencse” ért: előző este lefejezték, és csak holttette lett másnap a lángok martaléka.

- ⁴⁵ JANSSEN: VIII. 686. Cf. SOLDAN/HEPPE: Hexenprozesse, I. 391–394. pp.
- ⁴⁶ Ez szélesebb körű volt, mint amit a *Carolina* engedélyezett: kizárólag a vádlottal szemben és csakis megalapozott gyanú esetén; cf. Art. 45, 46. („Von peinlicher frag”)
- ⁴⁷ Cf. Siegfried, LEUTENBAUER: Hexerei- und Zaubereidelikt in der Literatur von 1450 bis 1550. Mit Hinweisen auf die Praxis im Herzogtum Bayern. 47–51. pp. (Münchener Universitätschriften, Juristische Fakultät, Abhandlungen zur rechtswissenschaftlichen Grundlagenforschung 3) (J. Schweitzer Verlag, Berlin, 1972); Klaus-Peter, SCHROEDER: Vom Sachsenspiegel zum Grundgesetz. Eine deutsche Rechtsgeschichte in Lebensbildern. (Verlag C.H. Beck München, 2001. 55, 56. p.)
- ⁴⁸ Cf. Hexenhammer, 101–135. pp.
- ⁴⁹ Erről ehelyütt csak annyit, hogy a skolasztikus tanítás jelentősen kidomborította a Sátán evilági reális hatalmát, az Istennel szembeni pozíciójának realitását; ez helyesen értelmezve nem jelentette természetesen azt, hogy egyenrangú felek volnának, de a vulgáris értelmezés mégis olyan színben tüntette föl az Ördögöt, mint akinek a vele szövetezőkön (= boszorkányok) keresztül ellenállhatatlan evilági ereje van, így vele – és szövetségeseivel – szemben minden eszköz megengedett.
- ⁵⁰ DUHR, B.: Die Stellung der Jesuiten in den deutschen Hexenprozessen. (Köln, 1900. 73 p.); LAMBERG 24.
- ⁵¹ Cf. SOLDAN/HEPPE: Hexenprozesse, II. 1.
- ⁵² Cf. HENNEN: Ein Hexenprozess aus der Umgebung von Trier im Jahre 1572. (St. Wendel, 1887.)
- ⁵³ Cf. M. Fr. J. MÜLLER: Kleiner Beitrag zur Geschichte des Hexenwesens im 16. Jahrhundert. (Trier, 1830. 7); S. MARX: Geschichte des Ertzstiftes Trier. (Trier, 1858–64. II. 111. p.); A. RICHEL: Zwei Hexenprozesse aus dem 16. Jahrhundert. Beiträge zur Kulturgeschichte. II. (Weimar, 1898.)
- ⁵⁴ Cf. LEITSCHUH: Beiträge zur Geschichte des Hexenwesens in Franken. (Bamberg, 1883. 44. p.)
- ⁵⁵ SOLDAN/HEPPE: Hexenprozesse, II. 3.
- ⁵⁶ Cf. G. von LAMBERG: Kriminalverfahren vorzüglich bei Hexenprozessen im ehemaligen Bistum Bamberg während der Jahre 1624–1630. (Nürnberg); P. WITTMANN: Die Bamberger Hexenjustiz (1595–1631). In: Archiv für katholisches Kirchenrecht, Bd. 50. 117. p. etc.
- ⁵⁷ Az európai boszorkányperek történetében természetesen az anyagi szempont másodlagos volt, de azt nem mondhatjuk, hogy teljesen periférikus lett volna; a szegedi perben is feltűnő, hogy Rózsá Dániel, a város egyik legjobb módú „illatszerkereskedője” máglyára került.

A KERESKEDELMI JOG KODIFIKÁCIÓJÁNAK KEZDETEI (1840. ÉVI 18.TC.)

A magyar kereskedelmi jog kodifikációjának kezdetei még az 1790. évi 67. tc.-vel felállított rendszer, a regnikoláris bizottságok munkálataira vezethetők vissza. A kereskedelmi bizottság – elsősorban *Skerletz Miklós* (1731–1799)¹ munkájára támaszkodva – feltárta az ország gazdasági állapotát, és azt „gyarmati” helyzetként értelmezte, amiért a bécsi udvar ipar- és vámpolitikáját tette felelőssé. Az ipar, a közlekedés fejlesztését, a céhek korlátozását, a terménykivitel szabaddá tételét javasolta, és azt sürgette, hogy a vámrendszer az örökös tartományok, és Magyarország érdekének kölcsönös figyelembevételén alapuljon, a magyarországi vámigazgatást pedig behelyezzék a Helytartótanács irányítása alá. A bizottság a munkálatait 1795-ben az országgyűlésnek be is terjesztette, de azt nem tárgyalták meg, hanem a kancellária irattárába kerültek.²

Horváth Attila:

Az első magyar kereskedelmi társaságokról szóló törvény*

AZ 1840-ES ÉVEK IPARPÁRTOLÓ MOZGALMA

A javaslat első része a kereskedelmi bíróságokkal, a második rész a tulajdonképpeni kereskedelmi joggal (cég, cégbejegyzés, kereskedők nevének joga, kereskedelmi társaságok, kereskedelmi könyvek) és a csőddel, a harmadik rész pedig a váltójoggal foglalkozott.

Az 1825–1827. évi országgyűlés rendelte el az operatumok átvizsgálását és újabb törvényjavaslatok kidol-

gozását. Így készült el az ún. *Opinio*, amely nyomtatásban is megjelent.³ A javaslat, amely legfőképpen *Palugyai Imre* (1780–1858) előbb kassai, majd nyitrai megyés püspök műve, 4 részből és egy függelékből állt, amelyekhez külön indoklást is fűztek.

Az 1830. évi országgyűlés nem tárgyalta az *Opiniót*, azzal a hivatkozással, hogy azt előbb a megyék tárgyalják meg. Az országgyűlési határozat értelmében a megyék levélben közölték egymással a javaslatokról kialakított véleményeiket, és így mód nyílt arra, hogy az alapvetően konzervatív szabályozást, korszerű reformjavaslatokkal váltsák fel.⁴ Az itt leírt és megvitatott javaslatokat azután már az 1832–1836-os, de különösen az 1839–1840. évi országgyűlés tárgyalta, és ami az adott korban csak lehetséges volt, törvénybe iktatták.

Az Operatumokat Széchenyi is nagy figyelemmel tanulmányozta. Neki egyértelmű elképzelései voltak a reformokról, a jogmodernizációról. Meglepő pontossággal írta le, hogy a jogi szabályozás milyen kapcsolatban áll a gazdasággal, milyen hatást tud gyakorolni a gazdasági fejlődésre. Nem becsülte le, de nem is értékelte túl a jog jelentőségét. Mint írta: „*Nem önkényünkön függ a társaság, alkotmány s az országglás józan léte, ... hanem csak a lehető legigazságosabb elrendeléstől, azaz a természet eldönthetetlen szent törvényei hű teljesítésétől eredhet.*”⁵ A jogi reformokra nézve kifejtette: „*Az egész dolog veleje abban áll, mit kelljen tehát javítani, mit változtatni törvényeinkben, mert azok adják a közerőműnek az impulzust.*”⁶ Egy másik írásában tovább folytatta ezt a gondolatot: „*A törvény nem terem ugyan pénzt, valamint a föld, nap és eső nélkül csak híjjal teremne búza, bármily különös szorgalom fordítatnék is rá, úgy bizony a pénz is vajmi gyéren terem ott, bármiképp fáradozzanak is a lakosok, ahol a törvényi szerkezet rossz, vagy csak papíron áll, de nagy mennyiségben ellenállhatatlanul mindig csak oda tódul és csak ott forog, hol e szerkezet helyes és nem holt vagy nyavalyás betű.*”⁷

A megoldást már a *Hitel* című művében leírta: „*a Cambio-mercantile Just – váltó – kereskedelmi törvényt – gondolom és hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési és kereskedési gyarapodásunk egyszóval utóbbi felemelkedésünk és boldogulásunk alapulhat.*”⁸

Míg a megyék az Operatumokhoz fűzött javaslatokkal, addig Széchenyi a *Stadium* című művében leírt 12 törvényjavaslattal készült az 1832–1836-os országgyűlésre.⁹ Az országgyűlésen egyelőre csak annyit tudtak elérni, hogy egyrészt megalkották az 1836. évi 25. tc.-et, amely „*Az Ország közjavát és kereskedését gyarapító magános vállalatokról*”, másrészt az 1836. évi 26. tc.-et, „*Egy állandó hídnak Buda és Pest közötti építéséről*” címmel.

Az 1836. évi 25. tc. bevezetése kimondta: „*A legközelebbi Országgyűlésig, melyen a haza közjavát előmozdító magános vállalatok iránt a Törvényhozás kimerítőleg okvetlenül rendezni...*” fog. A törvény addig is 13 pontban a kijelölt közlekedési útvonalak kiépítéséhez szükséges csatornák, vasutak, hidak megépítését kivitelező vállalatokról rendelkezett. Nem kétséges,

hogy annak ellenére, hogy a törvény egy szót sem ejtett a létrehozandó társaságok formájáról, ilyen nagy beruházásokat csak részvénytársasági formában lehetett kivitelezni.

Az 1839–1840. évi országgyűlésben történt meg először, hogy elvi alapon szerveződő pártszerű csoportok alakultak. A korábban jellemző közjogi viták mellett, megjelentek azok a javaslatok, amelyek a kereskedelmi jog kodifikációját is eredményezték.

Az Alsótáblán Deák Ferenc mögött álló ellenzék törzskara: Klauzál Gábor, Szentkirályi Mór, id. Pázmándy Dénes, Palóczy László, Beöthy Ödön, Bezerédi István, Wenkheim Béla stb. A Felsőtáblán: gróf Batthyányi Lajos, báró Eötvös József, gróf Teleki László stb.

Wenzel Gusztáv szerint, kizárólag gróf Széchenyi Istvánnak a *Hitel* és a *Stadium* című művében javasolt reformokból kiindulva alkották meg az 1840. évi 15. tc.-et, a Váltótörvényt, az 1840. évi 16. tc.-et A kereskedőkről, az 1840. évi 17. tc.-et A gyárak jogviszonyáról, az 1840. évi 18. tc.-et A közkeresetre összeállt társaságok jogviszonyairól, az 1840. évi 19. tc.-et A kereskedési testületekről és az alkuszokról, az 1840. évi 20. tc.-et A fuvarozásról, az 1840. évi 21. tc.-et A követelések betáblázásáról, és az 1840. évi 22. tc.-et A csődületekről.¹⁰

Az 1839–1840. évi országgyűlés Zala megye indítványára egy bizottságot küldött ki a kereskedelmi jog kidolgozására. Figyelemre méltó újítás volt az 1839–1840. évi országgyűléstől, hogy a törvényjavaslatokat az országgyűlés tartama alatt működő választmányok készítették elő. A bizottság elnöke Bezerédi István a törvényjavaslatok kidolgozásának módját nagyon jó újításnak tartotta és követi jelentésében a következő szavakkal, ajánlotta vármegyéje figyelmébe: „*Ezen mód, mely ily terjedésbe még alig vala más országgyűlésben használva, s mely a számos munkálódók tehetségeik összesítéseit, az aggasztó formák s heterogénebb elemek, elkerülésével némileg egyenlítő, országgyűlési rendszerének tökéletesítéséhez tekintik.*”¹¹

A kodifikációs munkálatoknak természetesen Deák Ferenc volt a vezéralakja. E munkássága is hozzájárult ahhoz, hogy 1839. november 21-én több mint ezer aláírást tartalmazó emlékalbummal ajándékozták meg. (Az első aláíró Széchenyi volt.) Ezen kívül, több megye is tiszteletbeli táblabírójává választotta Deákot.

A bizottság tagjai: Elnök Bezerédi István (1795–1856) a tolnai és egyben az országgyűlési ellenzék egyik vezéralakja, aki a polgári átalakulás ügyét személyes példaadással (örökváltság, adófizetés) is előmozdította.¹² Tagok: Bezerédi Miklós apát, veszprémi kanonok, gróf Zichy Domokos (1808–1879) győri kanonok, az egyházjog rektora, Andrássy József (1806–1852) királyi Helytartótanácsos, esztergomi követ,¹³ Luka Sándor (1802–?) Hont vármegye követe 1840-ben a korábbi ellenzéki politikus a kormánypárt-hoz szegődött. Előbb a váltótörvényték bírja, majd

1843-tól a pesti váltótörvényszék elnöke lett. Az 1850-es években az Obester Gesichtshof tanácsosa lett.

Tagok voltak még: Szentkirályi Móríc (1807–1882) jogász, Pest vármegye követe, országgyűlési jegyző,¹⁴ Deák Ferenc, Zarka János (1815–1856) császári és királyi udvari tanácsos, Vasvármegye követe, Somssich Miklós (1784–1870) jogász, Somogy megye követe, aki jurátusként gróf Széchenyi Ferencnél dolgozott,¹⁵ Zsedényi Ede (1804–1876) Szepes vármegye követe, a kormánypárt egyik vezéralakja, a Magyar Királyi Kancellária titkára, majd államtanácsos,¹⁶ Pulszky Ferenc (1814–1897) jogász, Sáros vármegye követe.¹⁷

Szentiványi Károly (1802–?) Zemplén vármegye alispánja és követe. Klauzál Gábor (1804–1866) jogász, Csongrád vármegye követe, a Batthyány-kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztere.¹⁸ Bárbánffy László Krasznai követ, Laczkovich László Temes vármegye követe, Kátinéry Károly fiumei váltótörvényszéki bíró, Busán Hermann Horvátország követe, Zágráb megyei alispán, Vághy Ferenc (1776 körül–?) Sopron város polgármestere, bírása, országgyűlési követe, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1840-től a Királyi Feltörvényszék bírása,¹⁹ Lengyel Pál szegedi követ, Demeczky Lajos kassai követ, Trettel György (1804–1875) császári–királyi udvari tanácsos, Pest főbírája, Klobucsárics Károly károlyvári követ. A bizottság két pesti kereskedőt bízott meg tanácsadóként: Malvieux Keresztély és Kappel Frigyes.

Malvieux Keresztély hugenotta családból származott és 1831-ben nyitott nagykereskedést Pesten. Szállítmányozási és bizományi ügyletek mellett elsősorban kötvény- és váltóüzletekkel foglalkozott. Ezen kívül a Trieszti Biztosító magyarországi főügynökeként tevékenykedett. Alapító tagja, majd egyik vezetője volt a Pesti Kereskedelmi Banknak és a Nagykereskedelmi Testületnek. Fő részvényese a Pesti Hengermalomnak. Pénzváltó üzletéből alakult ki a Magyar Leszámlító és Pénzváltó Bank.²⁰

Kappel Frigyes, Malvieux társaként tevékenykedett a Trieszti Biztosítónál Gyarmatáru, termény- és dohánykereskedelemmel foglalkozott. Üzleti tevékenysége rendkívül rugalmas és konjunktúra érzékeny volt. Az új piacok felkutatása és kiaknázása kellő szakismeretét, kockázattűrő képességét és merészségét tanúsította. Részt vett a Pesti Kereskedelmi Bank és a Pesti Hengermalom alapításában. A Széchenyi István által alapított Casino első tagjai közé tartozott. Széchenyivel több vállalkozásban is együttműködött.

Üzleti kapcsolatai elismerésül az amerikai kormány konzullá nevezte ki. A magyarországi kereskedelmi és nemzetgazdasági viszonyokat taglaló, Washingtonba eljuttatott tanulmányát olyan nagyra értékelte, hogy a Washingtoni Tudós Társaság tagjai közé választotta.²¹

A kancellária tanácsadóként Ignac Wildner von Maithsteint (1802–1854) delegálta a bizottságba. Wildner a bécsi egyetemen tanult jogot, majd a császári és királyi kamaránál dolgozott, amikor Metternich Magyarországra küldte. Kommentárjában leírta, hogy

felejthetetlenek voltak számára az itt töltött napok. Megismerkedhetett a deputáció tagjaival. Közülük különösen Andrássyt, Bezerédyt, Deákot, Klauzált, Pulszkyt, Somsichot, Vághyt, Zarkát és Zselényit emelte ki. Mondván róluk, hogy valamennyien tehetséges, felkészült emberek voltak. Közülük is Andrássyt és Deákot dicsérte. Megemlítette, hogy Somsich Miklós gazdag megyei tapasztalatokkal rendelkezett, a városi joggyakorlatot Vághy ismerte és mindezeket „az annyira talentumos és erősen képzett” Pulszky Ferenc késedelem nélkül írásba foglalta.²²

Wildner kodifikációs munkájának elismerésül magyar nemességet kapott. Mindezek ellenére *Ein Haupthindernis des Fortschrittes in Ungarn* című röpiratában nem túl hízelgően írt Magyarországról. Különösen a nemesség adómentességét kritizálta olyannyira, hogy Fényes Elek fontosnak tartotta minderre válaszolni és túlzó megállapításait cáfolni.²³

A helyzet ellentmondásosságát talán a legjobban Széchenyi István szatírája ábrázolta. Gróf Andrássy Gyula 1839. december 5-én a Casinoba meghívta ebédre barátait: Eötvös Józsefet, Deák Ferencet, Beöthy Ödönt, Bezerédy Istvánt, Klauzál Gábort és Széchenyi Istvánt. Tiszteletük jeleként, meghívták Wildnert is. Az ebédén egészen emelkedett hangulat lett. Többen beszédet tartottak, így a bécsi professzor is. Ennek során előadta, hogy a magyarokat egészen másnak ismerte meg, mint ahogyan azt neki utazása előtt vázolták és aminőnek a magyarság életét az Allgemeine Zeitung cikkei után elképzelte. Széchenyi utolsó szónokként egy vígjátékot rögtönzött, amelynek ezt a címet adta: „A sváb doktor a magyar országgyűlésen.”

Az első felvonás azt mutatja be, hogyan jelenik meg Wildner kihallgatásra Metternich hercegnél és Sedlnitzky rendőrfőnöknél. Ezek őt kioktatták a teendőket illetően. Jellemzik előtte a magyar ellenzéket, és óva intik, hogy tartsa magát távol tőlük.

A második felvonásban Wildner Pozsonyba érkezik és betér egy vendéglőbe, ahol beszédbe elegyedik az egyik asztalnál ülő ismeretlenekkel, akiket igen szeretetreméltó embereknek talál. Később bemutatkoznak, és ekkor látja, hogy Deák, Beöthy, Bezerédy és Klauzál az illetők, akikről informátorai azt mondták, hogy tudatlanok és emberevő vadállatok.

A harmadik felvonásban Wildner dolga végeztével visszamegy Bécsbe, ahol tisztelői és barátai ünneplik a felett való örömeikben, hogy Magyarországról a rablók, emberevők és lázadás hazájából épp bõrrel visszatért. A rendőrség viszont beidézi, mivel Pozsonyban a magyar szabadelvűekkel barátkozott.

Az esetről tudósító besúgóí jelentés hatására Bécsben el is hitték, hogy Széchenyi meg is fogja írni szatírját.²⁴

A kereskedelmi jogi törvényeket kidolgozó bizottság 1839 november 4-én kezdte meg munkáját és három és fél hónapon át dolgozott. A bécsi kormány semmilyen támogatást nem adott. Bezerédy erről így írt barátjának: „A reménységeket, mondhatnám a kedvet is egy kissé

csökkentve, vagy borultán látom. A kormány részéről, pedig igen kevés részvétet... úgy látszik, minden módot arra fordítanak, hogy energia, elevenség nem csak ne serkentessék, de elaltassék inkább.”²⁵

A bécsi kormány nem adott információkat, adatokat a bizottságnak, így azokat a pozsonyi, pesti és bécsi kereskedőktől kellett beszerezniük. Annál nagyobb érdeklődéssel kísérte a választmányi tárgyalásokat a „míveltebb publikum” és Bezerédy ennek hatására „némi büszkeséggel” kezdte megbízatását intézni.

A bizottság nem az elavult Operatumok szerint haladt, hanem az örökös tartományok számára kidolgozott törvényjavaslatokat, illetve egyéb külföldi törvényeket, pl. a *Code de commerce*-t vette alapul. A tanácskozásban Wildner és Deák véleménye volt a meghatározó. Deák annyira jól ismerte a külföldi jogot, különösen a német államokét, hogy Wildner egy alkalommal Deák fejtegetése után azt mondta, hogy azt hitte tanítani jött ide, de azt kell látnia, hogy ő tanul.²⁶

Az alapos munka eredményeként²⁷ aztán az országgyűlés is olyan kiválónak tartotta a törvényjavaslatokat, hogy alig változtatott rajta, rövid úton elfogadta azokat. A részvénytársaságokról szóló részhez, a fennmaradt tudósítások szerint nem is szóltak hozzá.²⁸ Az országgyűlésről közölt követjelentések is inkább a váltótörvénnyel foglalkoztak.²⁹ Az elfogadott törvények jelentőségét csak kevesen ismerték fel. Széchenyi például megünnepelte a törvények elfogadását és megvendégelte az országgyűlési bizottságot.³⁰

A részvénytársaságokat a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyáról szóló 1840. évi 18. tc. 3. fejezetének 54–67.§-ai szabályozták. (A „közkeresetiség” elnevezés a kereskedelmi jelleg kifejezésére szolgált, vagyis azt jelentette, hogy a társaságok közös nyereségszerzésre, keresetre és nem egyéb polgári célra jöhetnek létre.)

A törvény jórészt a *Code de commerce* alapján készült, de annál részletesebb szabályozást adott.

A törvény 3. fejezetének 1.§. b) pontja határozta meg a részvénytársaság fogalmát: Eszerint, annak cégnevében egyik tag sincs külön megnevezve, „s az egész társasági tőke bizonyos számú és egyenlő sommáról szóló részvényekre osztatik, a részvényes tagok egyedül a részvényekért fizetett pénzeiket kockáztatják és egyéb vagyonukat semmi esetben, nem kötelezettek. Ezen társaságok részvénytársaságoknak (*Actien-Gesellschaft*en) neveztetnek.”

A részvénytársaság alapításával kapcsolatban a törvény kifejezetten rendelkezett arról, hogy a szűkebb értelemben vett közkereseti társaságokkal szemben részvényt szerezni és részvénytársaságba belépni mindenkinek megkorlátás nélkül szabad. (54.§.)

A törvény tartalmilag a normatív szabályozást vezette be. Nem volt szükség részvénytársaság alapításakor semmilyen engedélyre, a társaságot a felek szerződési akarata hozza létre, csupán a váltótörvényszékhez kellett beadni az alábbi adatokat:

– Az alapítandó társaság célját és azokat az adatokat, melyeken a kitűzött cél elérésének lehetősége alapul.

– A szükséges tőkét, a részvények számának, befizetési idejének és elosztásának módját.

– Az alapítók a részvényeknek mekkora hányadát fogják a közönségnek nyilvános jegyzésre bocsátani.

– A társaság előzetes alapszabályát.

Mindezek a szabályok nem vonatkoztak a nem tisztán kereskedői társaságokra és az 1836. évi 25. tc. rendelkezése alá tartozó társaságokra, ahol a fenti adatokat írásban, a Helytartótanácsnak kellett bemutatni. (55.§.)

Mindez egyúttal arra utal, hogy bár a jogszabály ezt direkt módon nem mondta ki, de az állami hatóságok csak nyilvántartásba vesznek, de a nyilvántartásba vétel nem konstitutív hatályú. Egyes nagyobb hatású, közcélokat is szolgáló részvénytársaságok alapításánál, mint pl. a Duna–Tisza csatorna megépítésére alapuló társaságnál viszont külön törvény adott koncessziót. (1840. évi 38. tc.).

A törvény nagy szabadságot adott az alapításnál, de a részvények kibocsátására vonatkozóan szigorú előírásokat vezetett be. Nem engedélyezte a bemutatóra szóló részvényt, csak a névre szóló részvényeket (*au porteur*). (56.§.). Szabályzástéchnikailag nem elkülönülten, de megkülönböztetetten zártkörűen létrehozott társaságokat és a nyíltan, nyilvános aláírás útján létesülőket. A részvénytársaságoknak fokozott nyilvánosságot biztosítottak. Az alapszabályok másolatát a jegyző hatóság köteles megküldeni a többi váltótörvényszéknek és ezekbe bárki betekinthez. Az alapítók a részvényekre előzetes befizetést nem kérhettek. Szintén tiltották a részvények után a kamat kikötését. (59.§.). A tőketulajdon és a hozzá kapcsolódó irányítási jogok arányosítása csorbát szenvedett, mert függetlenül a vagyoni betétől, tízre korlátozta az egy tulajdonost megillető szavazati jogok számát. Vagyis itt az angol rendszert vették át. (60.§.)

Nagy hiányossága a törvénynek, hogy a részvénytársaság szerkezetét, azok belső irányítását a részvényesi ellenőrzési jogokat nem, vagy alig szabályozta.

Az 1839–1840. évi országgyűlés másik fontos eredménye az 1840. évi 15. tc. által létrehozott váltóügyi bíróság megteremtése volt.³¹ Váltótörvények nélkül a részvénytársaságok működése rendkívüli nehézségekbe ütközött. Az 1830. évi országgyűlés kereskedelmi deputációja ezért kijelentette: „Amíg Magyarországon nem lesz kereskedelmi és váltótörvényszék, részvénytársaságok aligha képesek megalakulni.”³²

Az 1840. évi 15. tc. előírásának megfelelően a részvénytársaságok a felhatalmazásukat bemutató választmányok révén jegyeztethetik be magukat, amihez csatolni kell az alapszabályt és az 1840. évi 18. tc. 55.§-ban felsorolt adatokat.³³

Az 1839–1840. évi országgyűlés által alkotott kereskedelmi jogi törvények hosszú évtizedekig meghatározták a magyar jogfejlődést. Az 1840. évi 16., 17., 18., 19., 20. tc.-ket még az abszolút kormányzat is hatályban hagyta. Csak a csődtörvény (1840. évi 22. tc.) és a váltótörvény (1840. évi 15. tc.) helyébe léptették az osztrák csődperrendtartást, illetve a német váltórendszabályt.³⁴

A magyar csőd- és váltótörvényt, 1861-ben az Or-

szágbírói Értekezlet által megalkotott Ideiglenes Törvényszéki Szabályok állították vissza. Ugyanez történt, a váltótörvényszékekkel is, amelyeket szintén ekkor szerveztek meg újra és amelyek 1871-ig működtek.

MAGYARORSZÁG IPARA AZ 1840-ES ÉVEKBEN

Az 1840-es évek iparpártoló mozgalma

A kapitalizmus ifjúkorának is éppen úgy megvolt a maga költészete, mint minden új korszaknak. Így volt ez már Angliában is. A közgazdaságnak kezdetben művészek és filozófusok voltak az első prófétái. *David Hume* (1711–1776) legfőbb szenvedélye az irodalmi hírnév iránti vonzalom volt, és ezt főleg erkölcsi, politikai, történelmi és közgazdasági tárgyú műveivel érte el. *Hume* egyaránt hatást gyakorolt *Gibbonra*, *Kantra* és *Adam Smithre*.

Magyarországon *Széchenyi István* fellépésétől kezdve a reformer politikusok többsége romantikus hevületben népszerűsítette a vállalkozásokat. A kor gazdaság-ideológiai interpretációjában a profit nem önmagában állt, hanem hazafiúi és szociális érzéssel társult. Minden egyes vállalat alapításának meg volt a maga pátosza. Ezt bizonyítja pl.: a gácsi posztógyár alapítótervezete is: *„Néhány nemesen érző magyar egyesülése, akik hazaszeretettől áthatva, a belföldi ipar felkarolásával, a szegény néposztály kereseti forrásait gyarapítani, a belföldi gyártmányok eladásait méltányolni, a kereskedelmi mérleg hátrányát csökkenteni és bár saját magán előnyökkel az egész ország vagyonosodására kedvezően hatni akarnak.”*³⁵

Az 1840-es években a vállalkozókat a klasszikus erényekkel jellemezték: *„Self-mademan, aki szorgalmas, becsületes és kitartó munkával, szakértelemmel gazdagítja tőkéjét a nemzeti iparosodás érdekében. Puritánul él, méltányos, humánus, korrekt, jó érzésű, szabadelvű nézeteket vall és az ipari fejlődés pionírja.”*³⁶

A magyar reformellenzék figyelme azért fordult a gazdaság felé, mert felismerték, hogy *„a politikai függetlenség industriális függetlenség nélkül nem egyéb, mint ábránd s nem soká tartható öncsalás.”*³⁷ Felismerték az ipar világtörténelmi szerepét is: *„Európának minden nemzete a gyáripárt határaitban meghonosítani igyekszik.”*³⁸ Mindebből azt a következtetést vonták le, hogy önálló nemzeti ipar nélkül *„Hazánkon segíteni nem lehet.”*³⁹ Trefort Ágoston mindezt így összegezte a Pesti Hírlapban: *„Gyárak nélkül a kifejlődés magasabb fokát nem lehet elérni. A belforgalom csak ott lehet élénk, hol gyárak léteznek, tökéletesebb közlekedési eszközök tisztán földművelő országban mindig hiányoznak, hol gyáripár nincs, nincsen tőke, mert nagy tőkét a gyáripár szül.”* *„De maga az ország függetlensége, a nemzetiség sincs biztosítva, hol gyáripár hiányzik, mert szegény nemzetek a politikai mérő serpenyőben igen könnyűnek találtnak, s háborús időszakban az győz, ki finansziális forrásokban gazdagabb. A gyáripár nélküli ország pedig e tekintetben szegény. Gyáripár nélküli szabadság nem tartható fenn sem meg nem szerezhető, mert szabad insti-*

*tutiokat csak erős középosztály tarthat fenn, csak az vívhat ki. A földművelés és a birtokos osztály jóléte leginkább a gyáripár következtében emelkedik.”*⁴⁰

Az 1840-es években ennek a mozgalomnak Kossuth Lajos állt az élére.⁴¹ Ő lett az 1841-ben megalakuló Ipáregyesület aligazgatója és az első iparműkiállítás szerzője, az 1843 nyarán létrejött Kereskedelmi Társaság igazgató választmányának tagja, a Védegyelet igazgatója, a Gyáralapító Társaság egyik elindítója, a Vukovár-fiumei vasúttársaság gondolatának felkarolója stb. Több alkalommal megerősítette, hogy ebben a folyamatban az „egyesületi eszmének” milyen nagy jelentőséget tulajdonított.

A negyvenes években még a külföldi látogatóknak is feltűnt, hogy a magyarokon úrrá lett a „tervezgetési szellem.” Egyesületek, részvénytársaságok, vállalatok, gyárak alapításához fogtak.⁴² Horváth Mihály, mint kortárs emlékezett vissza az élenkúlésre: *„Az egyesületi szellem már élenkén működött az országban. Alig volt a szociális életnek ágazata, melynek kifejtésén s gyarapításán egyletek nem munkálkodtak volna.”*⁴³

Kossuth Lajos turini száműzetésében így emlékezett vissza mindenre: *„én polgári kötelességemnek ismertem az egyletek csaknem mindenikének munkás napszámait közé tartozni.”*⁴⁴

AZ IPAREGYESÜLET

Az iparfejlesztő elképzelések első, valóban széles körű ismertetése 1841. január 6-án a Pesti Hírlap 2. számában jelent meg. A cikket Almási Balogh Pál írta Fel-szólítás címmel és kiemelkedő eszméje egy hasznos ismereteket terjesztő társaság létrehozása volt.

A cikk hatása minden előzetes várakozást felülmúlt. A szervezést és az egyesület alapításának előkészítését Kossuth vállalta magára, aki egyben felajánlotta azt az 5.000 forintot is erre a célra, amit bebörtönzése idején gyűjtöttek össze neki, és amit nem használt fel saját javára. Az ipáregyesület 1842. június 4-én és 5-én tartotta alakuló ülését. Elnöknek gróf Batthyányi Lajost, jegyzőnek Vajda Pétert választották. A választmány Luka Sándor táblabíró jelölte igazgatónak, aligazgatónak, pedig Kossuth Lajost. A 40 fős választmány közül kiemelkedők: báró Eötvös József, Fáy András, Fényes Elek, Irinyi János, Landerer Lajos, Pulszky Ferenc és Trefort Ágoston. (Feltűnő, hogy egyetlen iparost vagy kereskedőt sem találunk köztük.)⁴⁵

Egymás után hozták létre az Ipáregyesület alkotásait: mesterinas-iskolák és inaskiállítás, mesterlegény és iparos továbbképző felolvasások, kereskedősegédi és gyári könyvelői, levelező tanfolyamok. A közgazdaság időszerű kérdéseit taglaló Hetilap, kísérletek az ipari műszótár létesítésére, iparpártolási törvények és iparos naptár kiadása, előterjesztés az első rendszeres magyar iparstatisztikai felvételre, népszerű előadások tartása, olvasóterem, népszerű könyvtár, szerszám és gépminta-gyűjtemény létesítésére. Iparos gyűlde (tőzsde) létrehozása, szabadalmi törvény megalkotása, Nemzeti Bank alapítása.

A nagyközönség tájékoztatása érdekében megszer-
vezték még az alapítás évében az első magyar iparmű-
kiállítást, amelyet újak követtek. Az 1846. évi harmadik
kiállításon már 516 kiállító vett részt és azt 22.000 fize-
tő látogató kereste fel.⁴⁶

A MAGYAR KERESKEDELMİ TÁRSASÁG

Kossuth az „önálló nemzeti kereskedelmet” a Ma-
gyar Kereskedelmi Társaság alapításával akarta létre-
hozni. Egy megnyerő modorú és nagy rábeszélőké-
pességgel rendelkező fiumei kereskedő, ifjabb Szabó
Pál ötletén fellelkesedve, 1843. január 23-án a Pesti
Hírlapban cselekvési programba illesztette a nagy ter-
vet: „A Magyar Kereskedelmi Társaság olyan, hogy a
részvényesektől nem áldozatot kér, hanem csupán szá-
mítást. Kezkesedik róla a tervezőknek a gazdasági tudomá-
ny és gyakorlat ágaiban való jártassága és a cselek-
vési példa, miszerint Szabó a társaság felállításához
50.000 forinttal hozzájárulni ajánlkozik. Minden ma-
gyarról feltehető, hogy olyan úton szeressen pénziből
jövedelmet húzni, mellyel saját haszna által a kor felvi-
rágzását is előmozdítja... Anyagi jólétünk alapja a me-
zei gazdaság és támadt legelőbb a Gazdasági Egyesü-
let: műipar nélkül a mezei gazdaság csak egy félkarú
óriáshoz hasonlít, és támadt az Iparegyesület, kereske-
dés nélkül sem földművelés, sem műipar nem virá-
gozhatik és indítványba hozatik a Magyar Kereskedel-
mi Társaság. Az előbbi két egyesület jótékony munkás-
ságát csak a harmadik hozzájárulásával fejtheti ki.”⁴⁷

Kossuth ezután elment az 1843–1844. évi országgyű-
lésre, hogy a vállalkozáshoz pénzt szerezzen. Az Alsó-
tábla július 3-án a kormány által kívánt ügyrend ellené-
re napirendre tűzte a Kereskedelmi Társaság ügyét, és
egy albizottságot küldtek ki az alapszabályok megvizs-
gálására. Ennek megtörténte után megállapodtak abban,
hogy július 9-én a Karok és rendek országos termében
nyilvános ülést tartanak. Több főrend, valamint 34 me-
gyei követ, az Alsótábla mintegy egyharmada jelent
meg az ülésen. Vay Ábrahámot kérték fel az elnöklő
tisztségre és hozzájárultak a társaság alapításához.

A tárgyalásról. Blackwell, az angol kormány ügynö-
ke fejszóvalva feljegyezte, hogy ilyen kis tőkével ho-
gyan lehetne olyan nagyszabású programot megvalósí-
tani. Főleg az igazgató, Szabó Pál hazárdírozó zsong-
lőrködése nem tetszett neki. „Nem csodálnám, ha fiist-
be oszlanék a társulat” – írta. A társaságnak egyszerre
volt kapcsolata a világ legelső vállalataival „Cadirtól
Párizsig, Odessától Liverpoolig és New Yorktól Rio de
Janeiróig.”⁴⁸ Blackwell azt is feljegyezte, hogy Szé-
chenyi jónak látta a társaság alakuló üléséről távozni.⁴⁹

A részvénytársaság alaptőkéjét 4.000 darab 500 fo-
rint névértékű 5%-kal kamatozó és osztalékra igényt
adó részvény kibocsátásával kívánták előteremteni, te-
hát az alaptőke 2 millió forint lett volna, de a társaság
már 1 millió forint aláírása esetén megalakultnak tekin-
ti magát, sőt félmillió forint aláírása után az érdekelte-
ket összehívják és határozhatnak úgy is, hogy ekkora
alaptőkével is elkezdik a vállalkozást.

A részvénytársaság igazgatóját három kereskedőből
álló igazgatóság látja el, akik közül mindig ketten írnak
alá és csak pesti lakosok lehetnek.⁵⁰ Az alapszabály elő-
írta, hogy az első három évben Szabó Pál legyen az
egyik igazgató.

Az igazgatótanács mellett, hét tagú választmány állt,
amelynek tagjai szintén csak pesti lakosok lehettek. A
választmány feladata, hogy felügyeljen az ügyvitelre.
Amenynyiben az igazgatóság véleménye a választmá-
nyéval ellenkezik, akkor az a közgyűlés elé terjesztheti
az álláspontját. Az elnökgazgató (vagyis Szabó Pál) évi
300 forint fizetést és a nyereségből 6%-ot kap, míg a
másik két igazgató 4–4%-ot. A tisztviselőket az igazga-
tóság nevezte ki. A többi tisztségek betöltőinek, titká-
roknak, stb. legalább 6 részvénnel kell rendelkezniük.
A nyereségből legalább 10%-ot alaptőke felemelésre
kell fordítani, majd a három igazgató jutalékának levo-
nása után fizetik ki a részvényeseknek az osztalékot.
Különös szabály, hogy a tartaléktőke az alaptőke egy-
ötödét nem haladhatja meg.

Három ívet bocsátottak ki részvényjegyzés céljából,
de ezeken az alakuló közgyűlésig mindössze 138.000
forintot írtak alá. A legtöbb részvényt Szabó Pál jegye-
zte, 60.000 forintért, azután gróf Batthyányi Lajos követ-
kezett 20.000 forinttal, Vay Ábrahám és Ullmann Mó-
ric tíz-tízezerrel.

Az ideiglenes választmány elnökének Pulszky Feren-
cet választották meg. Tagok: Kossuth Lajos, Szentkirá-
lyi Móric, Liedemann Frigyes, Robitsek József, Valero
Antal.⁵¹

A közgyűlés elnöke Vay Ábrahám július 20-án kérte
a kancelláriától a részvénytársaság elismerését.⁵² Az
engedély kiadását azonban a hatóságok húzták, halasz-
tották. A pesti váltótörvényszék azonban az 1840. évi
18. tc.-nek megfelelően minden előzetes vizsgálat nél-
kül, – hiszen az a formai feltételeknek megfelelt, – be-
jegyezte a társaságot.

Kossuth Lajos ezután újabb vezércikkben szólított
fel a nagyközönséget a részvények jegyzésére. Ennek
ellenére mindössze 443.000 forintot írtak alá. Mégis, a
társaság megkezdte működését. Az alakuló közgyűlést
1844. május 5-én tartották meg. Itt gróf Batthyányi La-
jost a társaság elnökévé, Szabó Pált igazgatóvá, Kos-
suth Lajost, Szentkirályi Móricot, Valero Antalt,
Robitsek Józsefet és Liedemann Frigyeset választmányi
tagokká választották meg.

Az első közgyűlés után Kossuth átdolgozta az alap-
szabályt. Néhány formai változtatáson túl, megerősítet-
te Szabó Pál pozícióját. Az új alapszabály szerint: „Az
igazgatóság álljon egy igazgatóból, ki mellé a választ-
mány az igazgató megegyezésével választandó két he-
lyettes cégvezetőt szereznek.” A választmány jogköre
alig haladta meg az 1875.-évi 37. tc.-el Magyarorszá-
gon is meghonosított felügyelőbizottság hatáskörét. A
választmányi tagok azonban ezért a tevékenységükért
nem kaptak fizetést, csak annyiban voltak érdekelve,
mint a többi részvényesek.

A társaság első évében sikeresen lebonyolított né-
hány üzletet, de nagyon sok nehézséggel kellett volna

megbirkóznia: Szállítási problémák, jogszabályok el-
lentmondásai stb. Ennek ellenére a választmány a köz-
gyűlés elé egy rendkívül optimista jelentést terjesztett
elő, amelyben Szabó Pált felmagasztalták és 7,45% osz-
talékot fizettek.⁵³

A nem várt összegű osztalék, kedvező benyomást
keltett a közvéleményben. A közgyűlés változtatott a
választmány személyi összetételén, Kossuth és Szentki-
rályi mellé új tagokat választottak: Burgmann Károlyt,
Ilkey Sándort, Kunewalder Fülöpöt és Nádasz István
nagykereskedőket.

Módosították az alapszabályt is. Eszerint a választ-
mány csak utólag gyakorolhat befolyást a vezetésre:
„Az igazgatóság ment a *collegalitas* nyűgeitől szabad
és önálló intézkedési képességgel van ellátva.”⁵⁴ A köz-
gyűlés után körlevélben közölték, hogy ezután csak
Szabó Pálnak van a társaság nevében aláírási joga.

A kedvező mérleg okozta jó benyomás hamar szerte-
foszlott. A jólétesültek már tisztában voltak a társaság
hanyag és felelőtlen üzleti politikájával. A társaságnak
túl kicsi volt az alaptőkéje és nem voltak szakképzett al-
kalmazottjai. Széchenyi már 1845. október 19-én felje-
gyezte naplójába, hogy a választmányból kilépett
Ullmann Mórict az mondta neki: „a vállalkozás meg fog
bukni.”⁵⁵ A közgyűlés a rossz hírek hatására egy bizott-
ságot bízott meg a társaság üzemvitelének a megvizsgálá-
sára. Az üzleti könyvek és számadások áttanulmányo-
zását Szabó Pál minden áron meg akarta akadályozni,
ezért ki kellett zárni az eljárásból. A vizsgálat során ki-
derült, hogy a veszteség nagyobb a bevalóttnál, a köve-
telések bizonytalanok. A mérleg mintegy 35.000 forint-
ig hamisított. Az ügyvitel pedig „tudatlan, gyakorla-
tlan, könnyelmű és irreális.”⁵⁶

Szabó Pál nem várta meg a vizsgálat végét, hanem
hamis útlevéllel külföldre szökött. A társaság ezután né-
hány évig még vegetált, majd végleg megszűnt.⁵⁷

A VÉDEGYLET

Kossuth meghatározó szerepet töltött be a Védegylet
1844. október 6-i megalapításával kapcsolatban is. A
Védegyletet azzal a céllal hozták létre, hogy bojkottál-
hassák az örökös tartományokból származó árukat,
megtorlasként a diszkriminatív vámrendszerért és a ha-
zai ipar támogatása érdekében. A tagok becsülettel fo-
gadták, hogy hat évig (1850 októberéig) csak hazai
mesteremberekkel dolgoztatnak, a tudományos és mű-
vészeti termékeken, a mezőgazdasági és ipari termelő-
eszközökön, a termeléshez szükséges nyersanyagokon
túl, semmilyen olyan iparcikket nem vesznek külföld-
ön, amit Magyarországon is lehet kapni. Az egylet elnö-
kévé gróf Batthyányi Kázmért, alelnökévé gróf Teleki
Lászlót és igazgatójává Kossuth Lajost választották.

A Védegylet az első évben gyorsan fejlődött. 138 fi-
ókot szerveztek, de a második évben már csak 8-at. Ki-
derült, hogy pusztán lelkesedéssel nem lehet ipart te-
remteni. A bojkottálandó áruknak, túl széles körét von-
ták meg. (Deák Ferenc mondta is, hogy a sokkal kedve-
zőbb helyzetben lévő amerikaiak annak idején, végül

csak a teára mondták ki a tilalmat.) A hazai ipar akkori-
ban képtelen volt mindent előállítani. Sokan kénysze-
rültek a tilalom megszegésére, ami demoralizálta a tár-
saságot. A vállalkozók látták a Védegylet gyengéit,
ezért vonakodtak csak erre építeni üzleti vállalkozásu-
kat. A kereskedők jelentős részének fő jövedelme
egyébként a külkereskedelemből származott.

Széchenyi hamar felismerte a Védegylet legnagyobb
ellentmondását: ha túl gyengének bizonyul, nevetséges-
sé válik, ha túl erősnek, akkor túlságosan is nagy érde-
keket fordít szembe a magyar gazdasággal. Egyébként
is nem lehet egyszerre Védegyletet és Kereskedelmi
Társaságot szervezni.

A Védegylet mindezek miatt, 1846-ban már csak
névleg működött, és 1848 elejére gyakorlatilag
megszűnt.⁵⁸

A GYÁRALAPÍTÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Kossuth Lajos azoknak, akik a Védegyleten kívül
maradtak, a „konzervatív haladóknak”, néhány gazda-
sági szakembernek, illetve azoknak, akik az iparfejlő-
dést féltették a közjogi harcoktól, akik a pozitív iparpár-
tolást bírálták, szervezte meg a Gyáralapító Részvény-
társaságot.

A Gyáralapító Részvénytársaságot 1844. december
18-án, százezer forint alaptőkével hozták létre. Az elnök
gróf Keglevich Gábor, az alelnöki tisztséget gróf Bat-
thyányi Lajos felkérésére Széchenyi István vállalta el.

Az alakuló közgyűlést, 1845. április 13-án tartották
meg Pest megye dísztermében, amely erre az alkalomra
zsúfolásig megtelt. A kor legnevesebb politikusai, köz-
életi személyiségei gyűltek össze. A megnyitó beszédet
Deák Ferenc tartotta, majd Kossuth Lajos szónokolt.

A Gyáralapító Részvénytársaság alapszabályai sze-
rint, a társaság célja, gyárak és iparvállalatok létesítése
volt (1.§.). Ezért a társaság, mint részvényes vállalko-
zott volna az országban a gyárakat és iparvállalatokat
alapítókhoz, vagy a meglévő gyárakat továbbfejleszteni
szándékozó vállalkozókhoz. Ezen kívül, ezeknek a vál-
lalkozásoknak kölcsönt is adnak és maga a társaság is
alapíthat gyárakat (3.§.).

A Gyáralapító Részvénytársaság alaptőkéjét 1.000 da-
rab részvény kibocsátásával 100.000 forintban határo-
zták meg (7.§.). A részvényeket nyilvános jegyzésre bo-
csátották (9.§.). A társaság 25 évre alakult (16.§.). A ren-
des közgyűlést, minden évben márciusban kellett meg-
tartani. Rendkívüli közgyűlést hívhatott össze az elnök
saját jogánál fogva akár az igazgató kívánságára, akár a
választmány tagjai egyharmadának kérésére, vagy 500
részvényt bíró 50 részvényes felszólítására (18.§.).

A közgyűlés hatásköre: A közgyűlés választotta meg az
elnököt, a másodalelnököt és a választmányi tagokat. Ha-
tározott az igazgatóság és a választmány által készített el-
számolásokról; az évi osztalékról; az alapszabály módosí-
tásáról; az igazgató visszahívásáról, ha visszaélést köve-
tett el. A választmány és az igazgató tevékenységéről je-
lentést kért (25.§.).

Az elnök: A közgyűlés által három évre, a legalább

tíz részvénnel rendelkezők közül választották ki. Többször volt újraválasztható. Magyarországon kellett laknia. Az elnök hirdethetett közgyűlést, elnökölt a közgyűléseken és a választmányi üléseken. A választmányt is bármikor összehívhatta. Szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött. Az elnöknek volt joga a közgyűlés vagy a választmány felhatalmazása alapján pénzt utalványozni. Joga volt ezenkívül, az igazgatóság könyveit és a pénztárt megvizsgálni (27.§.).

A másodelnök: Az elnök távollétében az elnöki jogok illeték meg (28.§.).

A kormányzó választmány: Az elnökön kívül, 9 tagból állt. A közgyűlés választotta őket a legalább 10 részvénnel rendelkező részvényesek közül. A tagok között, évente egyharmadra terjedt ki a rotáció. Minden hónapban tartottak választmányi ülést, amelyen a határozatképességhez legalább 5 tagnak a jelenléte volt szükséges. A választmány választotta meg titkos szavazással, egyszerű többséggel az igazgatót, a választmányi jegyzőt és az ügyvédet.

A választmány kötelezettségei: Az alapszabályokat és a közgyűlési határozatokat végre kellett hajtaniuk, és a végrehajtást ellenőrizniük kellett; ellenőrizték az igazgatót; határozniuk kellett a támogatásokról és kölcsönökről; a megvizsgált számadatokat be kellett mutatniuk a közgyűlésnek (29.§.).

Az igazgató: A társaságnak felelős, a végrehajtások

felelős vezetője volt. A választmány választotta és állapította meg a fizetését.⁵⁹

A Gyáralapító Részvénytársaság nem volt hosszú életű. Kossuth és társai a Védegylet támogatására akarták felhasználni. Széchenyi is tisztában volt mindezzel, de nem akarta elmulasztani azt a meglevő valószínűséget, hogy a társaság révén az iparosodást tudja támogatni.

Ezzel szemben mindjárt a társaság alapításánál Kossuth és Széchenyi éles ellentétbe került. Kossuth kibukatta a választmány tagjai közé jelölt, Széchenyi által pártfogolt Clark Ádámot. Amikor viszont Kossuth hívei a társaság igazgatójának Kossuthot akarták megválasztani, azt viszont Széchenyi hiúsította meg néhány támogatójának a szavazatával. Kossuth erre sértett önértékében lemondott, mire bosszúból párthívei elgáncsolták Széchenyinek azt a javaslatát, amely szerint a társaság támogatni fogja a Pesti Hengermalom mellett működő vasöntő gyárat. Széchenyi mindezt látva leköszönt, lemondott tisztségéről.⁶⁰

A Gyáralapító társaság jövőjére nézve ezután már Kossuth sem fűzött túlzott reményeket. Mégis hatalmas lelkesedéssel kezdték meg működésüket.

A társaság végül is nem tudott megfelelni az eredeti célkitűzéseknek. Az 1847. évi közgyűlés már csak egy gyapjúfonógyár közeli alapítását tudta eredményként felmutatni. A következő évben meg is szűnt a társaság.⁶¹

Jegyzetek

* Készült a T043731 sz. OTKA kutatás keretében.

¹ Descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariae relata ad Commercium... (Posonii, 1802). Projectum legum motivatum in objecto oeconomiae publicae et commercii perferendum... (Posonii, 1821). SKERLETZ Miklós báró művei. Kiadta Berényi Pál. (Bp., 1914). MÁTYÁS A: Egy magyar közgazdász a XVIII. századból. (Közgazdasági Szemle, 1955. 162–173. pp.)

² A javaslat Codex Cambio-Merkantilus pro Regno Hungariae Partibusque eidem adnexis in tres partes divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Artikulo 67. 1791. ordinatum elaboratus cím alatt jelent meg először a Repraesentatio regnicolaris juridicae deputationis per arto 67:1791. ordinatae elaborata Pestini, anno 1795. (Pozsony, 1802.) című műben egyes munkálatokkal együtt. KOSÁRY Domokos: Pest-Buda és a kereskedelmi bizottság. In: Tanulmányok Budapest Múltjából. XI. k. (Bp., 1956).

³ Opinio excelsae Regnicolaris Deputationis motivis suffulta pro pertractandis in consequentiam art. 67. 1790/91. elaboratis Systematicis Operatis Art. 8. 1827. exmissae circa objecta ad Deputationem juridicam relata. (Pozsony, Buda, 1833).

⁴ Az egyes megyék és városi kereskedőtestületek által a regnikoláris bizottságok munkálataira közzétett észrevételek anyagának névjegyzéke: Az 1790/91: 67.tc. és az 1825/27:8. 9. és 15.tc. alapján létrejött rendszeres regnikoláris bizottságok kiadványainak bibliográfiája. Összeállította: BIBÓ István és PAJKOSSY Gábor. Kézirat. (Országgyűlési Könyvtár, 1977. 77–90. pp.) BARTA I: A fiatal Kossuth és kora. (Bp., 1964. MTA Kéziratára); HORVÁTH M: Huszonöt év Magyarország történetéből. (Pest, 1868. I. k. 197–198., 271. pp.)

⁵ SZÉCHENYI I: Hitel. (Pest, 1830. 253. p.) [Továbbiakban: Hitel]

⁶ SZÉCHENYI I: Stádium. (Lipce, 1833. 21. p.) [Továbbiakban: Stádium]

⁷ Gróf Széchenyi István munkái. Levelek Szerk.: MAJLÁTH Béla (Bp., 1891. II. k. 650. p.)

⁸ Hitel. 131. p.

⁹ Széchenyi a Stádium című művét 1831. szeptember elejétől 1832. április 24-ig írta, de a cenzúra miatt csak 1833. novemberében, Lipcsében jelent meg.

¹⁰ WENZEL G: Az 1848. előtti magyar magánjog. (Bp., 1885. 5. p.)

¹¹ MOL. I. 58. 13. sz., Tolna Megyei Levéltár: Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1840. szeptember 3. DEGRÉ A: Zala megye 1839. évi követulastása. In: Zalai Gyűjtemény. (Zalaegerszeg, 1976. 5. k. 230–231. p.); CSAPÓ M: Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben. (Bp., 1989. 116. p.)

¹² Emlékkönyv Bezerédi István születésének 200. évfordulóján. (Sopron, 1991. 10. p.); BODNÁR I-GÁRDONYI A: Bezerédi István. (Bp., 1918–1920. I–II. k.); LEOPOLD S.: Bezerédi István (Budapesti Szemle, 1937). LEOPOLD S: Bezerédi István, az örök igazság. (Bp., 1937.); BARTA I: Bezerédi István (Élet és Tudomány, 1957), KURUCZ R: Bezerédi István [1796–1856] (Bp., 1996).

¹³ Fő műve: Disertatio inaug. juridico politica de principio scientiarum politico-cameralum... (Pest, 1830).

¹⁴ Jelentés Pest, Pilis Solt T. E. megyének az 1839–1840. évi országgyűlésről. (Pest, 1840).

¹⁵ Az 1839–40. esztendei országgyűlés bevégeztével tek. Somogy vármegyének karai és rendjei elejbe terjesztett jelentése... (H.n. 1840).

¹⁶ KLESZTINSZKY L: Zsedényi Ede. (Kassa, 1880).

¹⁷ PULSZKY F: Életem és korom. (Bp., 1880. I. k. 176. p.); PULSZKY F: Deák Ferenc jellemrajza. (Bp., 1902. 14. p.); FERENCZY J: Pulszky Ferenc életrajza. (Bp.–Pozsony 1889); CONCHA Győző: Pulszky Ferenc. (Bp., 1910); LUKÁCSY Sándor: Két emlékirat: Pulszky Ferenc és Teleki Sándor. (Irodalomtörténeti Közlemények 1962)

¹⁸ REISINGER F: Ungarns politische Charaktere. (Mainz, 1851); Országgyűlési almanach. Kiadja és szerkeszti VACHOT Imre (Pest, 1843. I. k. 23. p.)

¹⁹ VÁGHY F: Magyar váltójogi kérdések. (Pest, 1841. MTA Almanach, 1863).

- ²⁰ BÁCSEKAI V: A vállalkozók előfutárai. (Bp., 1989. 73–74. pp. Pester Loyd 1866. március 20.)
- ²¹ BÁCSEKAI im. (1989. 60–61. p. Pester Loyd 1855. február 21.); KAPELL F: Észrevételek a pesti vásárokról és azok szabályozásáról (Gazdasági Tudósítások 1837)
- ²² WILDNER, I: Theoretisch-praktischer Commentar der auf dem letzten ungarischen Reichstage zu Stande gekommen Credits-Gesetze, nämlich der Wechsel-, Handels-, Fabrik-, Gesellschafts-, Fracht-, Intabulations- und Credit-Gesetzes. (Wien, 1841 I-II. k. 1–6 §.) [Jászay Pál fordításában 1841-ben magyarul is megjelent Pesten.]
- ²³ FÉNYES Elek: Magyarország hátramaradása ügyében. Felelet Wildner Ignácnak. (Lipscse, 1844. VI. p.) EWANS, Robert J. W.: Magyarország a Habsburg monarchiában 1840 és 1867 között. (AETAS 1995., 5. és 19. pp.)
- ²⁴ BARTFAI SZABÓ László: Széchenyi ismeretlen első szatírája. (Magyar Bibliofil Szemle 1924., 182. p.)
- ²⁵ BODNÁR István-GARDONYI Albert: Bezerédi István. (Pest, 1918–1920. I. k. 80. p.)
- ²⁶ PULSZKY Ferenc: Deák Ferenc jellemrajza. (Bp., 1902. 14. p.)
- ²⁷ A kereskedelmi törvényekről báró Pilgram János osztrák államtanácsos, korának egyik legkiválóbb jogásza is úgy nyilatkozott, hogy azok az Ausztriában lévő törvényeket is felülbírálják. Lásd: BALLAGI Géza: A nemzeti államalkotás kora. [1815–1847] (Bp., 1897. 506. p.)
- ²⁸ Az 1839–40. évi országgyűlési tárgyalásról: Az 1839. esztendei Magyarország közgyűléseinek írásai. (Pozsony, 1840.); Az 1839/1840-dik országgyűlési beszédek Stiller Ferenc és Bachor Ádám után csiszolta Mészöly András. (MTA Kézirattár, Jogtan, Országgyűlés, 4 réteg 21/a.b.c.); Felsőcsécsi Ferdinánd Ausztria Császára, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik Apostoli Királyától szabad királyi Pozsony városában 1839-dik esztendei Szent-István havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének jegyzőkönyve. (Pozsony, 1839–40. I–III. k.); Felsőcsécsi Ferdinánd Ausztria Császára, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik Apostoli Királyától szabad királyi Pozsony városában 1839-dik esztendei Szent-István havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai. (Pozsony, 1839–40. I–IV. kötet). [A részvénytársaságról csak a III. k. 194–195. pp!]; KONKOLY-THÉGE Pál: 1840-ik országgyűlés. (Pest, 1840. I–II. k.); SZERENCSE Sándor: Az 1839-ik évi országgyűlési jegyzetek. (Bp., 1877–1878. I–II. k. [OSZK.]) SÁRVÁRY Ferenc-SÁRVÁRY Antal: Az 1839-iki országgyűlés kritikája. I–15 füzet. (MTA Kézirattár, JOGTAN, Országgyűlés 4 réteg 9.); Országgyűlési Tudósítások. Szerk.: STELLER Ferenc (Pozsony, 1860); Országgyűlési Tudósítások. 1839–1840 Szerk.: STELLER Ferenc. I–II. k. Magyar Országos Levéltár. DIAETA ANNI 1839/40. /N67/ ELENCHUS AD LAD. XX. 1. 19.
- ²⁹ Az 1839/40. esztendő országgyűlés bevégeztével Somogy vármegyének Karai és rendjei elejébe terjesztett jelentése. ... (H.n., 1840); Borsod vármegye képviselője a reformországgyűléseken: követtudósítások és követi jelentések. Összeállította: SERESNÉ SZEGŐFI Anna. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári füzetek. 21. (Miskolc, 1987); Deák Ferenc és Hertelendy két követjelentése az 1832–1836 és 1839–1840 országgyűlésről. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta. FERENCZY Zoltán. (Bp., 1904); Bezerédi István és Bruel Mór követjelentése. Tolna Megyei Levéltár, Közigazgatási jegyzőkönyvek. 1840. szeptember 3.; DUBRAVICZKY Simon-SZENTKIRÁLYI Mór: Jelentése Pest-, Pilis- és Solt t. e. megyék 1839–40. évi országgyűlési követjeinek. (Pest, 1840); SOMMSSICH Miklós-SZEREDY Sándor: 1839/40-dik esztendő országgyűlés bevégeztével tekintetes nemes Somogy vármegyének Karai és Rendei elejébe terjesztett jelentése. (Kaposvár, 1840).
- ³⁰ SZÉCHENYI István: Naplói. Szerk.: VISZOTA Gyula (Bp. 1907); 1840. február 15. Széchenyi tárgyalásai Wildnerrel: 1839. november 8 és december 5.
- ³¹ STIPTA István: A magyar bírósági rendszer története. (Debrecen, 1997. 103–104. pp.); BÓNIS György-DEGRÉ Alajos-VARGA Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Második bővített kiadás. A kiegészítő jegyzeteket írta BÉLI Gábor. (Zalaegerszeg, 1996).
- ³² Idézi: GYÖMREI Sándor: A kereskedelmi tőke kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig. In: Tanulmányok Budapest Múltjából. XII. k. (Bp., 1917. 260. p.)
- ³³ FOGARASI János: Magyar váltó- és kereskedelmi jogtan. (Pest, 1846. 252–253. pp.)
- ³⁴ Bírósági levéltárak. Készítették: VARGA Endre, PÁRDÁNYI Miklós. (Bp., 1952. 268. p.-tól).
- ³⁵ SZTUDINKA Ferenc: A gácsi posztógyár története. (Losonc, 1906. 26. p.)
- ³⁶ KOVÁCS Éva: A gyáriparosok sajtója, melynek olvasó közönsége a magyar közgazdasági élet elítje [1900–1944] (Társadalomkutatás 1989. 117. p.)
- ³⁷ Pesti Hírlap 1842./150. szám.
- ³⁸ Hetilap 1845./2. szám.
- ³⁹ Magyar szövegek. Szerk.: GYURMÁK Adolf (Hamburg, 1847. 137. p.)
- ⁴⁰ Pesti Hírlap 1845. 511. p.
- ⁴¹ Pesti Hírlap 1842. január 30. 1843. január 22.
- ⁴² A megfigyelés Joseph Andrew Blackwell (1798–1880) angol diplomatától származott, aki 1843. és 1849. között az angol kormány megbízásából többször is megfordult Magyarországon. Lásd: PÉTERFI János: Egy angol Magyarországról. (Budapesti Szemle 1895 209–211. pp.); HORVÁTH Jenő: Blackwell András József angol úgynök magyarországi küldetése. [1843–1848] (Budapesti Szemle, 1929. 404. p.-tól.)
- ⁴³ HORVÁTH Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. [1823–1848] (Bp., 1886. II. k. 359. p.)
- ⁴⁴ Pesti Napló 1885. április 7–11.
- ⁴⁵ KENÉZ Béla: Nagy elődök nyomában. (Bp., 1942. 8. p.)
- ⁴⁶ GELLÉRI Mór: Ötven év a magyar ipar történetéből. [1842–1892] (Bp., 1892. 28–98, 251–293. pp.)
- ⁴⁷ Pesti Hírlap 1843. 282–284. pp.: Szabó Pálról Pulszky az alábbiakat írta: „Szabó Pál csinos, intelligens kinézetű, rendkívül magas termetű ember, aki szép szavaival és ügyes előadásával nyerte meg Kossuthot.” Lásd: PULSZKY Ferenc: Életem és korom. (Bp., 1880. 239. p.)
- ⁴⁸ A társaság programja: Magyar Országos Levéltár. Htt. Dep. Com. 1843–63-1.
- ⁴⁹ PÉTERFI János: Egy angol Magyarországról. (Budapesti Szemle 1895. 209–211. pp.) HORVÁTH Jenő: Blackwell András József angol úgynök magyarországi küldetése. [1843–1848] (Budapesti Szemle 1929. 404. p.-tól).
- ⁵⁰ MOL. Canc. Acta Genev. 11567/1840.
- ⁵¹ GYÖMREI Sándor: Az első pesti kereskedelmi részvénytársaság története. In: Tanulmányok Budapest Múltjából XI. kötet, (Bp., 1956. 212–225. p.)
- ⁵² MOL. Htt. Dep. Com. 1843–63-1.
- ⁵³ Hetilap 1845. október 28.
- ⁵⁴ Hetilap 1845. október 28.
- ⁵⁵ SZÉCHENYI István: Naplói, (Bp., 1937. 223. p.)
- ⁵⁶ Pesti Hírlap 1846. szeptember 25.
- ⁵⁷ Magyar Hírlap 1852. március 17.
- ⁵⁸ KOSÁRY Domokos: Kossuth és a Védegyelet. In: Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi évkönyve, (Bp., 1942.) HORVÁTH Elza: A Védegyelet története. (Bp., 1912.)
- ⁵⁹ GELLÉRI Mór: Ötven év a magyar ipar történetéből. [1842–1892] (Bp., 1892. 185–193. pp.)
- ⁶⁰ VISZOTA Gyula: Széchenyi, Kossuth és a Gyáralapító Társaság (Budapesti Szemle 1909); Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Szerk.: Viszota Gyula. (Bp., 1930. II. k. CXX–CXXV. pp.)
- ⁶¹ MTA Kézirattár 190/8–21. ktg. 32.

ELŐADÁS

Szuromi Szabolcs:

A kegyes alapítványok jogállása Magyarországon a korábbi és a hatályos egyházjog, valamint az állami egyházjogi normák tükrében*

A KEGYES ALAPÍTVÁNYOK FOGALMA AZ 1917-ES CODEX IURIS CANONICI-BEN ÉS A II. VILÁGHÁBORÚ ELŐTTI MAGYAR JOGBAN

1. Az egyházi vagyon különböző formáit az 1917-ben kihirdetett *Codex iuris canonici* (továbbiakban CIC [1917]) négy fő csoportba sorolta:¹

1) a templom vagyona [*bona fabricae*],²

2) az ún. javadalmi vagyon [*bona beneficii*],³

3) a testületi vagyon [*bona corporationis, bona capituli, bona ordinis, bona consociationis*],

4) illetve az alapítványi, fiduciáriusi és az intézeti vagyon [*bona causarum piarum*].⁴ Az utóbbin belül, amely kategória lényegében a sajátos – és az alapítótól meghatározott – egyházi célra rendelt vagyontömeget jelentette, a jogalkotó két fajta alapítványt különböztetett meg: az önálló (*causa pia*) és a nem önálló (*pia fundatio*) alapítványt.⁵

Az előbbi jellegzetessége, hogy olyan célvagyon, amelynek maga a vagyon az alanya és mindig jogi személyiséggel rendelkezik. Ide sorolhatók voltak az egyes egyházi intézmények. A második fajta jelölte a valamely jogi személyre bízott vagyont, amelynek éves bevételéből meghatározott istentiszteleti vagy egyéb vallásos cselekményeket kellett végezni.⁶

2. Az említett egyházi kegyes intézmények, amelyek különböznek mind a világi, mind pedig a kegyes világi intézményektől, létrejöhetnek úgy, hogy mint intézmények nem voltak jogi személyek, hanem valamely egyházi jogi személyre voltak bízva. Ezeket a jogi személyeket nevezte az egyházjog *persona fiduciaria*-nak vagy *fidei commissoria*-nak.⁷

De úgy is létrejöhetnek, hogy az illetékes egyházi hatóság magát az intézményt ruházta fel jogi személyiséggel.⁸

Az így megszületett jogi személy lehetett *testületi*, vagy *nem testületi*.⁹ A testületi jogi személyek között találjuk a *székes és társaskáptalant*; a *kardinálisok* kollegiumát; a *szerzetesrendet*, annak tartományát vagy rendházát; a *társulásokat*, jóváhagyott harmadrendeket, vagy *confraternitásokat*.¹⁰ Nem testületi intézmény

megalakulhatott mint jogi személy más kegyes intézmény javaiból, amelyre példa az egyházmegyei *szeminárium* létesítése. Azonban az is előfordulhatott, hogy egy új, nem testületi intézményt egy már létező jogi személy kezelésére bízta. Ennek szokásos formája volt, amikor egy *kórházat, szegényházat, nevelőintézetet, idősek otthonát, lelkigyakorlatos házat* egy meghatározott plébániára, vagy egyházmegyére, esetleg szerzetesrendre bízott a helyi ordinárius.¹¹

3. A CIC (1917) az 1544–1551. kánonokban szabályozta a *pia fundatio*-k tevékenységét. A kegyes-, vagy istentiszteleti alapítványok, mint már említettük, arra voltak rendelve, hogy bevételükből az az egyházi jogi személy, amelyre az alapítvány kezelését rábízta, évente meghatározott gyakorisággal örökre, vagy legalábbis 'hosszú időn keresztül' szentmisét (vö. alapítványi mise), illetve más jámbor cselekedetet végezzen.¹² Az alapítvány így a megbízott jogi személy tulajdonába került, de azt, mint 'kötött célú vagyon'-t köteles volt az alapítók által meghatározott célra fordítani. Ebből viszont egyértelmű, hogy ha az alapítványi vagyontömeg megszűnt, egyúttal a jogi személy által vállalt kötelezettségek is megszűntek.¹³

4. Az egyes egyházi – kegyes – alapítványok tárgykörének legfontosabb kapcsolódó kérdése, hogy azok mennyiben minősülnek egyházi tulajdonnak, illetve, hogy létezésük mennyiben tekinthető jogilag relevánsnak a magyar magánjog számára.

Az 1941. november 11–12-én megtartott Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat több paragrafusban is szabályozta az egyházi alapítványok kérdését.¹⁴ Figyelemre méltó a 362.§. rendelkezése, mely szerint vagyonkezelés szempontjából a templom vagyonához számítandók mindazok az ingatlanokból, értékpapírokból és tőkékből álló kegyes alapítványok, amelyeknek kezelését a plébániahivatalra bízta.¹⁵ A zsinati határozatok a plébánost, plébános helyettest, illetve a templomgondnokot jelölték meg, mint a plébániára bízott kegyes alapítványi vagyon képviselője és védője (vö. 369. §).¹⁶ Sőt, a 370. §-ban rögzített eskü formula, melynek letételére kötelezve voltak az egyházi főhatóság által kinevezett gondnokok, kifejezett formában tartalmazta, hogy „(...) az egyházközség templomának vagyonát, valamint a hozzá kötött kegyes alapítványokat (...)” a legjobb tudása szerint védi. Az említett két rendelkezés azon az elven alapul, hogy minden plébániai vagyont a 'helyi szervek', azaz a plébános, vagy a gondnok kezel az egyházmegyei hatóság ellenőrzése mellett. Továbbá, hogy az ún. Főegyházmegyei Alapítványi Hivatal kezelésébe csak olyan plébániai alapítványi vagyon tartozik, amelynek alapítói ezt kifejezetten kikötötték.¹⁷ Ez utóbbi alapítványok vagyonát a plébániai vagyonkezelésnek mindössze nyilvántartásba kell vennie, illetve a Főegyházmegyei Alapítványtól átutalt részéről elszámolnia.

Ezekből a rendelkezésekből úgy tűnik, hogy 1941-ben az egyes kegyes alapítványok vagyonát az adott terület szerint illetékes egyházmegye vagyonának

részeként tartották számon, amelyet meghatározott 'helyi szervek' kezeltek.

Érdemes azonban egy pillantást vetni a területet érintő régi magyar állami jogi normákra.¹⁸ A kegyes alapítványok megítélésében a magyarországi állami jog – szemben a kánoni előírások viszonylagos állandóságával – jelentős változásokon ment keresztül. Jogtörténetileg feltétlenül utalnunk kell mind az ősiség intézményére, mind a főkegyúri jog érvényesülésére. Bár tény, hogy az 1848. évi 15. tc. eltörölte az ősiséget,¹⁹ de az ún. holtkézi törvények továbbra is hatályban maradtak. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a Kúria 1896. február 1-jei elvi döntése ellenére, amely elavultnak minősítette a holtkézi törvényeket és kétségbe vonta hatályukat, nem született 1949-ig olyan új jogszabály, amely rendezte volna a kérdést.

Amennyiben a *Corpus Iuris Hungarici* anyagára fordítjuk figyelmünket, a forrásokból egyértelműnek tűnik az egyházi kegyes alapítványok közjogi jellege, amely nyilvánvalóan alapvetően különbözött a jelenleg hatályos magyar Alkotmányban érvényesülő elválasztási modelltől.

A korabeli közjogi jelleg alapvetően a főkegyúri jog következetes alkalmazására vezethető vissza.²⁰ Itt csak az 1723. évi 71. tc.-t említjük,²¹ amely, hivatkozva az 1715. évi 60. tc.-re (királyi felügyelet az iskolai alapítványok felett),²² minden kegyes alapítvány ellenőrzését az uralkodónak tartotta fenn. A törvény-cikk nyomán 1724. december 3-ával jött létre a helytartótanácsban belül az a bizottság, amelynek az összes püspökség területén működő minden egyes alapítványt számba kellett vennie.²³

Tegyük hozzá, hogy a kérdés szemmel láthatóan nem rendeződött, amit jelez II. József 1784. június 1-jei rendelete, amelyben a törvényhatóságokat kötelezte a kegyes alapítványokról szóló pontos kimutatás elkészítésére. Ettől már csak egy lépés minden alapítvány alapítókéjének a kincstárba történő kötelező befizetése, amiről az 1785. november 2-ai rendelet intézkedett. A probléma a jóval későbbi 9.555/1863 sz. helytartótanácsi rendelettel jutott nyugvópontra, amely kijelentette, hogy az állami hatóság az egyházi kegyes alapítványok ellenőrzésétől eltekint.

Tudjuk azt, hogy *Magyarország magánjogi törvénykönyv javaslata*, amelyet az igazságügy miniszter 1928. március 1-jével terjesztett az Országgyűlés Képviselőháza elé, a *Személyekről* szóló rész 82.§-ához²⁴ fűzött kiegészítésben úgy rendelkezett, hogy a kegyes alapítvány létesüléséhez nem szükséges az alapítólevél előzetes bemutatása és annak állami jóváhagyása. Sőt az sem elengedhetetlen, hogy az alapítólevél az alapítvány szervezetét meghatározza, esetleg azt egy már létező szervezetbe beillessze, mivel arról az ún. főfelügyeleti szerv intézkedik (vö. 5633/1928).²⁵ A törvényjavaslatból nem egyértelmű azonban, mit tekint a jogalkotó 'egyházi alapítványnak'. A 93.§ alapján úgy tűnik, mintha ezt alapvetően az alapítvány célja határozná meg,²⁶ azaz egyházi, ha a célja egyházi jellegű (részletes felsorolását lásd fent).

A 105.§ viszont azt sejteti, hogy azt nevezhetjük 'egyházi alapítványnak,' amelynek a kezelőszerve egyházi intézmény.²⁷

A két világháború közötti magyar magánjog minden kegyes alapítványt, kánonjogi jellegzetességeitől függetlenül, jogi személynek tekintett. Ennek problematikájáról jó összefoglalást közölt Feketekuthy László a *Magyar katolikus egyházi vagyongazdálkodás* című munkájában.²⁸ A *Magánjogi törvénykönyv javaslat* 103.§-a lehetővé teszi a főfelügyeletet gyakorló állami hatóságnak az alapítványok összevonását vagy megszüntetését, különösen akkor, ha annak célja már nem tekinthető hasznosnak, vagy ellenkezik az alapító szándékával.²⁹ Ezt az elvet a Kúria 2592/1931 sz. döntése is tartalmazza. Az így megszüntetett egyházi alapítvány vagyont a törvényjavaslat 105.§-a az illetékes egyházi hatóság rendelkezésére bocsátandónak ítéli. Ez egybecseng a korábban említett 1941. évi Esztergomi Zsinat koncepciójával, a kegyes alapítványok vagyontulajdonjogáról. Az egyházi alapítványokkal kapcsolatos magyar jogfejlődés végére az 1948. évi XXXIII. tc. tesz pontot, amellyel sor került az alapítványok államosítására.³⁰

A KEGYES ALAPÍTVÁNYOKRA VONATKOZÓ HATÁLYOS EGYETEMES KÁNONJOG

A hatályos Egyházi Törvénykönyv³¹ az 1303. kánonban a kegyes alapítványok közé sorolja az

1) önálló kegyes alapítványokat, amelyek a vallásszolgálat, az apostoli tevékenység, továbbá a lelki vagy anyagi jellegű irgalmas szeretet tetteivel kapcsolatos célok érdekében jöttek létre és egyúttal az illetékes egyházi hatóság jogi személynek ismert el;

2) nem önálló kegyes alapítványokat, amelyek meghatározott hivatalos jogi személyeknek adott anyagi javak, azzal a teherrel, hogy évi jövedelmükből meghatározott ideig miséket szükséges bemutatni, vagy esetleg más, az előző pontban felsorolt célokra kell fordítani.³²

Az 1306. kánon rendelkezése szerint³³ az alapítványokat (még a szóbeli jellegűeket is) írásban kell rögzíteni, amely okmányokat az egyházmegyei levéltárban, másodpéldányát pedig az alapítványban részesült jogi személy levéltárában kell elhelyezni.³⁴

Olyan új tipológiáról beszélhetünk tehát a kegyes alapítványok kapcsán,³⁵ amelyben a plébánia és az egyházmegye rendelkezik automatikusan, magánál a jognál fogva jogi személyiséggel (vö. 373. kánon, 515. kánon 3.§),³⁶ így a székesegyházak és a plébániatemplomok önálló jogi személyiségének fenntartására, illetve elismertetésére nincsen szükség. Hozzá kell tennünk, hogy a hatályos egyházjog ezt már nem is írja elő.³⁷ Az 1983-as Egyházi Törvénykönyv alapján csak a hivatalos jogi személy tulajdona tekinthető egyházi vagyonnak,³⁸ ez pedig újdonság az 1917-es *Codex iuris canonici*-hez képest, amely nem ismerte a hivatalos és magán jogi személy megkülönböztetését.

A KEGYES ALAPÍTVÁNYOK JOGÁLLÁSA MAGYARORSZÁGON AZ 1990. ÉVI IV. TV. HATÁLYBA LÉPÉSE UTÁN

A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. tv. II. fejezetében, az egyházak nyilvántartásba vételéről rendelkezve megállapítja, hogy az egyes egyház illetékes megyei vagy Fővárosi Bíróság előtti nyilvántartásba vételéhez, be kell nyújtani annak alapszabályát. Ennek az alapszabálynak az általános alakísági kritériumok mellett tartalmaznia kell azt, ha az egyház valamely szervezeti egysége jogi személy, illetve ezek megnevezését (vö. 9.§ [2] b).³⁹ A 13.§ (2) pedig leszögezi, hogy „az egyház és – ha az alapszabály így rendelkezik – az egyház önálló képviselői szervvel rendelkező szervezeti egysége (szervezete, intézménye, egyházközsége stb.) jogi személy.” A BH 1996. 58 szerint az egyházi jogi személy kérdésében kizárólag az egyház szervei jogosultak dönteni összhangban az 1990. évi IV. tv. 13.§ (3), 15.§ (2) és a 20.§ (1) bekezdéssel.⁴⁰

Azok a célok, melyekre mind az 1917-es, mind pedig a hatályos Egyházi Törvénykönyv alapján létesülhetnek/lehetnek kegyes alapítványok,⁴¹ nem minősülnek gazdasági vállalkozási tevékenységnek Magyarországon az 1997. évi CXXIV. tv. 2.§ (7) alapján.⁴²

Mint az köztudott, az 1991. évi XXXII. tv.⁴³ a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről a 2.§-ban úgy rendelkezett, hogy az egyházak részére át kell adni azokat az ingatlanokat, amelyek hitéleti, szerzetes vagy diakónus (diakonissza) közösség működését; oktatást, nevelést; egészségügyi, szociális ill. kulturális célt szolgálnak, továbbá azokat az ingatlanokat (vagy helyette annak megfelelőit), amelyeket az egyház ténylegesen birtokol.⁴⁴ Ez a törvény nem határozza meg pontosan az 'egyházi tulajdon', 'egyházi ingatlan' fogalmát, ahogy más állami rendelkezés sem.

ÖSSZEGZÉS

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az 1948 előtt létesült egyházi alapítványok tekintetében vitatható mennyiben számítanak minden tekintetben 'egyházi'

tulajdonnak és mennyiben tartoznak állami kompetenciába az akkori közjogi jogállás következtében. Azonban ez a vita akadémikus, hiszen az 1948-ban bekövetkezett államosítással ezek az alapítványok kikerültek az egyházi tulajdon köréből.

A hatályos magyar Ptk (1959. évi IV. tv) a köztestületeket önkormányzattal és nyilvántartott tagsággal rendelkező olyan szervezetekként írja le, amelyek létrehozását törvény rendeli el, és legalább törvényileg meghatározott közfeladatokat látnak el.⁴⁵ Nyilvánvaló azonban, hogy a katolikus Egyház jogában létező alapítványok létrehozását nem állami törvény rendelte el, és nem ruházhatóak fel közfeladatokkal, továbbá – ellentétben a két világháború közötti állami gyakorlattal – nem rendelkeznek állam által elismert automatikus jogi személyiséggel.⁴⁶

A szocialista típusú állami berendezkedés alatt nem beszélhetünk olyan egyházi tulajdonban működő alapítványokról, melyekhez az akkor hatályos magánjogunk jogkövetkezményeket kapcsolt. Az 1991. évi XXXII. tv. alapján, az 1990. évi IV. tv. és a hatályos magyar Alkotmány koncepcióját követve, sor került az 'egyházi'-nak nevezett ingatlanok tulajdoni rendezésére, amely kiegészült az 1999. évi LXX. tv.-nyel a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentsek között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről 1997. június 20-án, Vatikánvárosban aláírt megállapodás kihirdetéséről.⁴⁷ Ezek a törvények nem elsősorban az egyes 'egyházi' tulajdonba sorolt ingatlanok eredeti jogi helyzetének tisztázására törekedtek, hanem „az elkövetett súlyos jogsértések részbeni orvoslása, részben pedig az egyházaknak az 1990. IV. törvényben említett tevékenységük folytatásához szükséges tárgyi, anyagi feltételek biztosítása érdekében” jártak el.⁴⁸

1990-nel tehát egy lényegében új jogi helyzet állt elő a magyarországi állami egyházjog területén. Így a jelenleg egyházi kegyes alapítványként létező alapítványok jogállása az egyházjog szerint a hatályos Egyházi Törvénykönyv 1299–1310. kánon alapján értelmezendő,⁴⁹ függetlenül attól, hogy azok létezése releváns-e, vagy nem a magyar magánjog számára.

Jegyzetek

* Elhangzott Dobogókőn, 2003. november 14-én.

¹ CIC (1917) Cann. 1472–1481, 1489–1494, 1544–1551.

² Vö. CIC (1917) Can. 1475–§ 2. Si, nullo legitimo detentus impedimento, obligationi recitandi horas canonicas non satisfecerit, fructus pro rata omissionis non facit suos, eosque fabricae ecclesiae aut Seminario diocesano tradat vel in pauperes eroget.

³ Vö. CIC (1917) Can. 1472 – Quilibet beneficiarius, capta legitime beneficii possessione, omnibus iuribus fruatur tam temporalibus quam spiritalibus, quae beneficio adnexa sint.

⁴ CIC (1917) Can. 1489–§ 1. Hospitalia, orphanotrophia aliaque similia instituta, ad opera religionis vel caritatis sive spiritalis sive temporalis destinata, possunt ab Ordinario loci erigi et per eius decretum persona iuridica in Ecclesia constitui. Vö. Can. 1490–§ 1. In tabulis fundationis pius fundator accurate describat totam instituti constitutionem, finem, dotationem, administrationem et regimen, usum reddituum et successionem in bona, casu extinctionis ipsius instituti.

⁵ Vö. BÁNK J.: Kánoni jog, II. (Bp., 1963. 372. p.)

⁶ NAZ, R. (ed.): Dictionnaire de Droit Canonique, VI. (Paris 1957. 395–400. pp.)

⁷ EICHMANN, E.-MÖRSDORF, K.: Lehrbuch des Kirchenrechts auf Grund des Codex Iuris Canonici, II. (Paderborn 1953. 457–461. pp.)

⁸ CIC (1917) Can. 100–§ 1. Catholica Ecclesia et Apostolica Sedes moralis personae rationem habent ex ipsa ordinatione divina; ceterae inferiores personae morales in Ecclesia eam sortiuntur sive ex ipso iuris praescriptio sive ex speciali competentis Superioris ecclesiastici concessionem data per formale decretum ad finem religiosum vel caritativum.

⁹ CIC (1917) Can. 99 – In Ecclesia, praeter personas physicas, sunt etiam personae morales, publica auctoritate constitutae, quae distinguuntur in personas morales collegiales et non collegiales, ut ecclesiae, Seminaria, beneficia, etc.

¹⁰ BÁNK J.: Kánoni jog, I. (Bp., 1960. 356–357. pp.)

- ¹¹ Leo XIII. *Const. Condita a Christo*, 8 dec. 1900 (GASPARRI, P.–SERÉDI, J. [ed.]: *Codicis iuris canonici fontes*, III. (Typis polyglottis Vaticanis 1933. 562–566. pp.) Vö. CIC (1917) Can. 1491–§ 2. Imo licet in personam moralem non sint erecta et domui religiosae concredita, si quidem agatur de domo religiosa iuris dioecesiani, iurisdictioni Ordinarii loci penitus subduntur; si de domo religiosa iuris pontificii, episcopali vigilantiae subsunt quod spectat ad religionis magisteria, iustitiam morum, excitationes pietatis, sacrorum administrationem.
- ¹² Vö. CIC (1917) Can. 1544–§ 1. Nomine piarum foundationum significantur bona temporalia alicui personae morali in Ecclesia quoquo modo data, cum onere in perpetuum vel in diuturnum tempus ex redditibus annuis aliquas Missas celebrandi, vel alias praefinitas functiones ecclesiasticas explendi, aut nonnulla pietatis et caritatis opera peragendi. § 2. Fundatio, legitime acceptata, naturam induit contractus synallagmatici: *do ut facias*.
- ¹³ Vö. SIPOS, S.: *Enchiridion Iuris Canonici*, (Romae, 1954. 705–706. pp.)
- ¹⁴ SZUROMI Sz. A.: Adalékok az Esztergomi Főegyházmegye 1941. évi zsinatának határozataihoz, in BEKE M. (szerk.), [Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis II], (Bp., 2004.)
- ¹⁵ Az Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat (1941. nov. 11–12.) határozatai, (Bp., 1942. 123. p.)
- ¹⁶ Az Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat, 125. p.
- ¹⁷ 349. §. Miden plébániai vagyont az illetékes helyi szervek kezelnek a kegyúr, az esperes, főesperes és a főegyházmegyei hatóság ellenőrzése mellett. A főegyházmegyei alapítványi hivatal kezelésébe csak a plébániai vagyon bocsátandó, amelynek alapítói azt kikötötték, vagy az a vagyon, amelyet a főegyházmegyei hatóság az alapítványi hivatal kezelésébe utal. Ilyen vagyont csak nyilvánartatani kell és a főegyházmegyei alapítványi hivaltól kézhez vett jövedelem felhasználásáról elszámolni. Az *Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat*, 118. p.
- ¹⁸ Vö. SZUROMI Sz. A.: Egyházi intézménytörténet [Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/5], (Bp., 2003. 205–208. pp.)
- ¹⁹ Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytár, VII. (Bp., 1896. 237. p.)
- ²⁰ BÉLI G.: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog (Institutiones Iuris), (Bp.–Pécs 2000. 2. 55. p.); Vö. ERDŐ P.: A magyarországi kegyuraság [In Magyar Katolikus Almanach. II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985], (Bp., 1988. 697–718. pp.)
- ²¹ §. 1. Ut, si qui praelatorum, aut quorumcunque beneficiorum ecclesiasticorum possessores, ecclesias, aut beneficia, sibi concredita minus curarent; aedificiaque, et fundos instructos, desolari permitterant; ruinosos vero non aedificarent; talium praelatorum, et quorumvis beneficiorum proventus, per suam maiestatem sacratissimam (qua summum ecclesiarum patronum) in sequestrum sumi, et ad restaurationem praefatarum ecclesiarum aut aedificiorum, et fundorum reparationem applicari valeant. §. 2. Præterea etiam eo reflectendum; ut episcopi, et ecclesiarum patroni, de parochorum intertentione, et subsistentia, a populo (ubi necessum esset) praestanda, prospiciant. §. 3. Ideo sedecima decimarum ubique; et etiam octava, ubi in usu fuit; parochis catholicis secundum leges patrias praestetur. [Corpus Iuris Hungarici, V.] (Bp., 1900. 630. p.)
- ²² Sacratissima sua maiestas, tamquam pientissimi patris pientissimus filius, et paternarum virtutum haeres, ac vivum exemplar, summusque ecclesiarum Dei, ad mentem sancti Stephani regis, libri 2. capitis 1. et tripartitis tituli 11. part. 1. in apostolico isto regno patronus, pii, ac salutaris voti divi Leopoldi progenitoris et praedecessoris sui desideratissimi, de restauratione ecclesiarum desolatarum, in hoc regno suo Hungariae existentium facti, benigne memor; ad ampliandum divini numinis cultum, incrementumque orthodoxae catholicae religionis, eandem in se assumere; ecclesiasticum non secus, ac religiosum, qui de abalienatis bonis ecclesiasticis sese apud suam maiestatem sacratissimam gravatos esse repraesentaverint et edocuerint; ius et iustitiam, competentis iuris via administrari facere clementissime resolvit. [Corpus Iuris Hungarici, V.] (Bp., 1900. 486–488. pp.)
- ²³ Vö. EMBER GY.: A magyar királyi helytartótanács ügyintézésének a története 1723–1848, (Bp., 1940. 124, 184–185. pp.)
- ²⁴ Magánjogi törvénykönyv javaslat, 82.§. Alapítvány akkor jön létre, ha valaki tartós célra úgy rendel vagyontárgyakat, hogy a vagyontárgyakat megfelelő szervezet kezelésében önállóan vagyontként az alapítványt, mint személyt illessék.: K. I. E. H. Kegyes alapítvány létesüléséhez az alapítólevél előzetes bemutatása s ennek kormányhatósági jóváhagyása nem szükséges. (5856/1909.)
- ²⁵ K. 723. E. H.
- ²⁶ Magánjogi törvénykönyv javaslat, 93.§. Az alapítványok annak a kormányhatóságnak a főfelügyelete alatt állnak, amelynek ügykörébe kerülnek természet szerint tartoznak. (...).
- ²⁷ Magánjogi törvénykönyv javaslat, 105. §. (...) Egyházi célú vagy egyházi intézmény céljára rendelt olyan alapítvány vagyona, amelyet az érdekelt egyház vagy vallásfelekezet szerve kezel, az alapítvány megszűnése esetében az alapítványt kezelő egyházra vagy vallásfelekezetre száll, hacsak az alapítványi ügylet vagy külön törvény másként nem rendelkezik. Az államkincstár és az egyház vagy vallásfelekezet az ekként reá szállt vagyont lehetőleg a megszűnt alapítvány céljával rokon célra fordítja.
- ²⁸ Doktori disszertáció a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán, (Bp., 1943.)
- ²⁹ Vö. Magánjogi törvénykönyv javaslat, 103.§. (...) Családi alapítvány tekintetében ily intézkedésnek csak az érdekelt családok meghallgatásával van helye.
- ³⁰ Vö. DANKÓ L.: A magyar katolikus egyház 1945-től napjainkig, in SOMORJAI Á.–ZOMBORI I. (szerk.): A katolikus Egyház Magyarországon, (Bp., 1991. 75–82. pp. különösen 77. p.)
- ³¹ Az egyházi törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal (Szerkesztette, fordította és a magyarázatot írta ERDŐ P.). (Bp., 2001.)
- ³² LISTL, J.–SCHMITZ, H. (Hrsg.): Handbuch des katholischen Kirchenrechts, (Regensburg 1999. 1075–1076. pp.)
- ³³ Vö. CAPARROS, E.–THÉRIAULT, M.–THORN, J. (ed.): Code de Droit Canonique bilingue et annoté, (Montreal 1999. 940. p.)
- ³⁴ Vö. CIC (1983) 1299. kán. 2.§. Az egyház javára tett halál esetére szóló intézkedésekben, ha lehetséges, meg kell tartani a világi jog szerinti formákat; ha ezeket elhagyták, az örökösöket figyelmeztetni kell arra, hogy kötelesek teljesíteni az örökösök akaratát.
- ³⁵ Il diritto nel mistero della Chiesa. III [Quaderni di Apollinaris 10], (Roma 1992. 413–415. pp.)
- ³⁶ CIC (1983) 373. kán. Csakis a legfőbb hatóságnak van joga részegyházakat alapítani; ha pedig már törvényesen megalapította őket, magánál a jognál fogva jogi személyiséggel rendelkeznek.: 515. kán. 3.§. A törvényesen alapított plébánia magánál a jognál fogva jogi személyiséggel rendelkezik. Vö. COCCOPALMERIO, F.: De paroecia, (Roma 1991. 35. p.); LISTL, J.–SCHMITZ, H. (Hrsg.): Handbuch des katholischen Kirchenrechts, 1053–1054. pp.
- ³⁷ ERDŐ P.: Egyházjog [Szent István kézikönyvek 7], (Bp., 2003. 141. p.)
- ³⁸ CIC (1983) 1257. kán. 1.§. Az egyetemes egyház, az Apostoli Szentszék és az egyházban lévő egyéb hivatalos jogi személyek összes anyagi javai egyházi javak (...).
- ³⁹ Vö. 1990. évi. IV. tv. 9.§. (3) Az egyház elnevezése már nyilvánartásba vett egyház elnevezésével nem lehet azonos vagy összetéveszthető.
- ⁴⁰ A kérdéshez ERDŐ P.: Az egyházak és az egyházi jogi személyek bejegyzése és képviselése, [In Az európai államok és az egyházak kapcsolata a megváltozott világban], (Bp., 1993. 375–378. pp.). Vö. FERENCZY R.: Kérdések az egyházak és szervezeteik jogi személyiségének a köréből, [In Magyar Jog 46 (1999) 518–529. pp. különösen 520. p.)
- ⁴¹ CIC (1983) 114. kán. 1.§. A személyeknek vagy dolgoknak olyan együttesei, melyek az egyház küldetésének megfelelő és az egyesek célját meghaladó célra irányulnak, vagy magának a jognak az előírása folytán vagy az illetékes hatóság határozatilag adott külön engedélye révén válnak jogi személyekké. 2.§. Az 1.§-ban említett célnak számítanak azok a célok, amelyek a vallásosság, az apostoli tevékenység vagy akár lelki, akár anyagi vonatkozású

igalmas szeretet tetteivel kapcsolatosak. 3.§. Az illetékes egyházi hatóság csakis személyek vagy dolgok olyan együtteseinek adja meg a jogi személyiséget, melyeknek célja valóban hasznos, és amelyek – mindent figyelembe véve – előreláthatólag elégséges eszközökkel rendelkeznek kitűzött céljuk szolgálatára. Vö. 115. kán. 3.§. A dolgok együttese, vagyis az önálló alapítvány lelki vagy anyagi javakból, vagyis dolgokból áll, és a jog meg a szabályzat szerint egy vagy több természetes személy vagy egy testület vezeti.

⁴² 1997. évi CXXIV. Tv. 2.§ (7) Az egyház esetében nem minősül gazdasági-vállalkozási tevékenységnek: a) hitéleti, nevelési-oktatási, kulturális, felsőoktatási, szociális és egészségügyi, sport, gyermek- és ifjúságvédelmi intézmény működtetése, valamint az említett tevékenységek folytatása. (...) c) hitélethez szükséges kiadvány, kegytárgy előállítás, értékesítése, (...) e) temető fenntartása, f) a kizárólag hitéleti, nevelési-oktatási, kulturális, felsőoktatási, szociális és egészségügyi, sport, gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységet szolgáló immateriális jószág, tárgyi eszköz és készlet értékesítése (...) g) hitéleti, nevelési-oktatási, kulturális, felsőoktatási, szociális és egészségügyi, sport, gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységet szolgáló eszköz nem nyereségszerzési célú hasznosítása.

⁴³ Vö. ERDŐ P.: A katolikus egyház álláspontja az egyházi ingatlanok ügyében, in *Partnerek vagy ellenségek? Az egyházak és az állam viszonyáról* [Egyházforum konferencia], (Bp., 1992. 44–53. pp.).

⁴⁴ Vö. 1991. évi XXXII. tv. 1.§ (1) E törvény hatálya kiterjed arra az egyháztól, vallásfelekezettől, vallási közösségtől, egyéb egyházi szervezettől (...) 1948. január 1-je után kártalanítás nélkül állami tulajdonba került beépített ingatlanra, amely az állami tulajdonba kerüléskor a 2.§ (2) bekezdésében meghatározott célt szolgált, feltéve, hogy az ingatlan e törvény hatálybalépésekor állami tulajdonban vagy a helyi önkormányzat tulajdonában van. (2) E törvény alkalmazásában egyházi tulajdonnak kell tekinteni az egyház javára létesített alapítvány tulajdonát és az egyháznak az

egykori kegyúri jogviszonyon alapuló ingatlanhasználati jogát is, ha egyébként az (1) bekezdésben foglaltaknak megfelel.

⁴⁵ Ptk. 65. § (1)–(6).

⁴⁶ SCHANDA B.: Magyar állami egyházjog [Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/4], (Bp., 2003.² 99–103. pp.) Vö. 8/1993. (II. 27.) AB hat. ABH 1993, 99, 100–101.

⁴⁷ ERDŐ P.: Accordo tra la Santa Sede e la Repubblica d'Ungheria, in *Annuario de Derecho Ecclesiastico del Estado XIV* (1998. 721–728. pp.).

⁴⁸ Vö. 1991. évi XXXII. tv. (Bevezető): Az egyházak a magyar történelemben értékes kultúráteremtő, -megőrző és -átadó munkát végeztek. A hitéleti tevékenység mellett az oktatás, nevelés, az egészségügy, a szociális és kulturális szolgáltatások terén jelentős feladatokat láttak el, és fontos társadalmi szerepet tölthettek be. (...) A jogállamiságot megvalósító Magyar Köztársaságban az egyházak ismét szabadon, korlátozás nélkül betölthetik társadalmi szerepüket, ehhez azonban hiányoznak az anyagi eszközeik. A rendszerváltást megelőző Országgyűlés által a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról megalkotott 1990. évi IV. törvény már utalt arra, hogy a magyarországi egyházak a hitélet körébe tartozó munkálkodásuk mellett kulturális, nevelési-oktatási, szociális, egészségügyi tevékenységükkel és a nemzeti tudat ápolásával jelentős szerepet töltenek be az ország életében. Az akkori körülmények között azonban még nem kerülhetett sor e szerep betöltéséhez szükséges tárgyi, anyagi feltételek biztosítására. (...).

⁴⁹ Vö. „Como ya hemos señalado en el c. 1254, se trata de uno de los fines tradicionales a cuyo logro están dirigidos los bienes temporales de la Iglesia (...) No se aceptan, por consiguiente, las normas civiles que, no siendo aplicación o derivación del derecho natural (v. gr. La legítima), limiten la capacidad de las personas en esta materia.” Código de Derecho Canonico. Edición bilingüe comentada [Biblioteca de Autores Cristianos 442], (Madrid 1999. 675–676. pp.)

MŰHELY

Herger Csabáné:

A házassági kötelék felbontásának történeti fejlődése és modelljei

Egyes szerzők szerint a házassági bontójog „fejlődése” – legalábbis általában – „a házasság felbonthatatlanságától a vétkelességen alapuló bontási renden át az objektív bontási elv, az ún. feladultság elvén alapuló bontási rendszer, és a meg egyezésen alapuló bontás” felé haladt.¹ Ez a megálapítás a házassági jog egyházi hatáskörbe kerülésének időpontjától, pontosabban még később, a clunyi reformmozgalomtól számítva megalapozottnak tekinthető. Az emberiség történelmének legkorábbi szakaszaiban is jelen volt a válás, nem mint kivétel, hanem mint általános jogosultság, valamint ez a pragmatikus rend a kereszténység korai századaiban is továbbélt.

A HÁZASSÁGI KÖTELEK FELBONTÁSA AZ ÓKORI KELETI JOGKÖNYVEKBEN

A Tigris és az Eufrátesz által határolt terület ősi városállamaiban az Óbabiloni Birodalom létrejötte előtt is lehetősége volt a férjnek arra, hogy egy váló formula elmondásával – bármiféle bontó ok igazolása vagy bírósági eljárás lefolytatása nélkül – elbocsássa első, illetve másodfeleségét. Hammurabi közvetlen elődjének, Sin-Muballitnak a korából származó két okmány² tanúsága szerint az egy időben két feleséget vevő Warad-Samas ha feleségeihez így szólt: „Nem vagytok a feleségeim!”, felbomlott a házasság. Természetesen ezt a férfi csupán az egyik asszony vonatkozásában is megtehetette. A Sumér és Akkád patesiátusaiban hierarchikus felépítésű családmódel érvényesült, az atyai vagy férji hatalom alatt álló nő korlátozott jogokkal rendelkezett. Ha a feleségek szóltak úgy, hogy „Nem vagy a férjem!”, annak hatása nem a házasság felbomlása, hanem a nő megbüntetése volt, azaz megkötözve a folyóba kellett vetni az ilyen asszonyt. Hammurabi törvénykönyvében – bár házasság jogi rendelkezései jelentős terjedelműek – a házasság felbontásával és annak vagyoni jogi hatásával csak pár szakasz foglalkozott. Az előzőekhez képest fontos jellemvonása volt ennek a gyűjteménynek, hogy nem ragaszkodott kizárólagosan a férj egyoldalú bontási jogosultságához. Ha a nő aka-

rata a házasság felbontására irányult és férje akarata ezzel megegyezett („Elbocsátom őt!”), a házasság megszűnt, bár a nő vagyoni jogi szempontból hátrányos helyzetbe került. Ha azonban a férj felesége kezdeményezésére a „Nem bocsátom el!” formulával válaszolt, a hitves elveszítette az első feleséget megillető jogait és rabnökként maradt a családban, valamint a férj jogot nyert arra, hogy másodfeleséget vegyen, ami egyébként csak szigorú feltételek esetén volt lehetséges az óbirodalom korában.³

A héberek joga, a Tóra is adott lehetőséget a házasság felbontására, amely a felek magáncselekményét képezte épp úgy, mint Mezopotámiában. A feleség elbocsátása, azaz a férj egyoldalú aktusa válólevél (get, gettin) kiállításával ment végbe.⁴ A szövetséges társak közötti hármaskötél felbontása azonban a házasság fogalmából következően csak végső megoldásként volt jelen: a Sinai hegyen kapott kinyilatkoztatott isteni jognak az elbocsátással szembeni negatív megítélését jelzi a tilalom, amely a kohanita papoknak (Lévi törzsen belül Áron leszármazottainak) elvált nővel való házasságkötését gátolta. A mózesi törvénykönyv rendelkezésein túl Malakiás próféta is megerősítette, hogy az egy testté lett két házaspár⁵ szövetségi kapcsolatának

szétzúzását a Teremtő Isten nem tartja jónak, mi több, gyűlöli.⁶ Válás esetén a férj feleségének „végkielégítést” (ketuba) fizetett (a házasságkötés feltételeit rendező szerződés, a házasságlevél az elnevezését erről a vagyoni jogi intézményről nyerte, lévén annak egyik fő tárgya). A babiloni fogság kezdetén Egyiptomba menekült és ott megtelepedett zsidó kolónia iratai között talált, i. e. 440-ben keletkezett legrégebbi ismert ketuba tanúsága szerint az elbocsátás a következőképpen ment végbe: „Ha holnap vagy holnapután As-Hor feláll a községben és azt mondja, gyűlölöm feleségemet, Mibtachját, veszítse el a móríngot, és ő mindent elvihet az utolsó szálíig, mit kezében hozott, egyszerre, egy és ugyanaz napon, és mehet ahova akar, szó és perpatvar nélkül.”⁷

A HÁZASSÁGI KÖTELEK FELBONTÁSA A RÓMAI JOGBAN

A római jogi házasságfogalom magában hordozta a válás megítélésének jellemvonásait is. A klasszikus kor jogi szövegei szerint a jogtudósok a házasság szociológiai fogalmát fogadták el, és ezt transzformálták át jogviszonnyá. A házasság szerintük – minden hozzá kapcsolódó jogkövetkezmennyel együtt – akkor

jött létre, amikor egy szabad férfi és egy szabad nő, akik egymással szemben ius conubiummal rendelkeznek, életközösségre lépett olyan elhatározással, hogy tartósan házasságban fognak élni. Ha pedig a házasság e két feltétele – a conubium és a kölcsönös affectio maritalis – közül bármelyik elenyészett, a házasság jogi értelemben felbomlott. A váláshoz tehát nem volt szükség bírói ítéletre, sem az ilyen szándék kifejezett kimondására, hanem elegendő volt bármely, az akarat hiányát jelző cselekmény végrehajtása. Ebben az esetben a házasság minden további, különleges formához való kötöttség nélkül felbomlott.⁸

Kis kivételt képezett az idővel háttérbe szoruló férji manus-szerzést eredményező házasságkötés. Ilyenkor a házasság a halál és a capitis deminutio maxi-

ma-n kívül tehát válás által is megszűnhetett. A con-farreatio által keletkeztetett manus-os házasság kezdetben valószínűleg felbonthatatlan volt, és a dif-fareatio csak később fejlődött ki szűk körben, valószínűleg csak házasságtörés esetére korlátozódva. Coemptio vagy usus által keletkezett manus-os házasság a nő bármely vétkes cselekménye esetében felbontható volt, a férj nyilatkozatát a nő remancipációja követte.⁹

A sine conventione in manum mariti, a férj manus-szerzése nélkül megkötött házasság minden forma nélkül megszüntethető volt.¹⁰ A házaspár egyoldalú eltávolítására (repudium) a férjnek és a feleségnek is lehetősége volt,¹¹ bár a korai időszakban a férfiak abszolút jogosultságát képezte a repudium. A köztársasági kor-

„Szükséges-e az elhálás a házasság felbonthatatlanságához? A képen az ófrancia legendából Raimund és Melusine házasságkötése, illetve annak egyik fontos része, a nyilvános elhálás és a menyasszonykamra megáldása látható. Bernard Richel fakarca, (Basel, 1475 körül), forrás: Clausdieter SCHOTT: Trauung und Jawort. Von der Brautübergabe zur Ziviltrauung (Frankfurt am Main, 1992. 62. p.)

ban már az a férj, aki iusta causa nélkül taszította el a feleségét, infámisnak minősült, ami nem csak erkölcsi megítélést, hanem joghátrányt is jelentett. A jogos okot (pl. gyermektelenség, kicsapongás) a férjnek a feleség nemzetségéhez tartozó hét felnőtt személy előtt kellett igazolnia. A repudium jogi szabályozására a visszasságok megszüntetése érdekében került sor. Ez a szabályozás azon a hagyományos szemléleten nyugodott, hogy a házastársakat, vagy azok egyikét jogilag nem lehet a házasság fenntartására kényszeríteni. Ennek következtében érvénytelennek tekintették azokat a formátlan pactum vagy stipulatio által létrejött megállapodásokat, amelyek a válás szabadságát ki akarták zárni, vagy pénzbüntetést helyeztek kilátásba válás esetére.

A köztársasági kor vége felé jött létre a divortium, amely alatt mindkét fél kölcsönös szándékát értették a kötelék megszüntetésére, minden egyéb ok nélkül.¹² A házasság felbontása minden vonatkozásban a felek magánügyét képezte. Megállapítható, hogy *a házasság létrejöttéhez hasonlóan a házasság felbontása is a profán római jog szabályai szerint történt az államvallás-váltás után is.* Az államvallássá lett (380) kereszténység jogrendjében, amely a zsidó jogi elemeket több esetben római jogival cserélte fel, lehetőség volt ugyan a házasság felbontására, de a római császárok szigorú szabályokkal igyekeztek azt keretek közé szorítani. Így a repudium megengedett, bár iusta causa hiányában büntetendő cselekmény volt. Nagy Konstantin rendelete szerint (331) a nő három okból válhatott el jogosan férjétől: ha a férj gyilkos, méregkeverő vagy hullarabló volt. A iusta causa nélkül a nő elvesztette hozományát és minden egyéb vagyonát is, és deportálták. 421-ben Honorius kiterjesztette a jogos okok körét és jelentősen enyhítette a büntetéseket a birodalom nyugati felében. Ezzel párhuzamosan keleten II. Theodosius helyreállította a klasszikus válási szabadságot (439), bár tíz évvel később ismét taxatív felsorolt okok esetében biztosított csak lehetőséget a repudiumra, melyre kizárólag az affectio maritalis megszűnését közlő írásbeli nyilatkozat által kerülhetett sor. III. Valentianus nyugati császár ezt a rendszert elismerte.

A repudium korlátok közé szorításával párhuzamosan a divortium megengedett volt, amint azt Anastasius császár 497-ben megerősítette, valamint Justinianus is lehetővé tette. Élete végén a pappá is felszentelt keleti uralkodó a nőknek abban az esetben is jogot adott a repudiumra, ha férjük a házasságkötéstől számított öt, legkésőbb három éven belül nem volt képes a házasság elhálására. Justinianus vagyoni érdekből történő visszaélések miatt megtiltotta a consensu-sos válást, és olyan büntetéssel sújtotta, mint a iusta causa hiányában véghezvitt repudiumot, azaz mind a férfit, mind a nőt élete végéig kolostorba zárták és megfosztották vagyonától. Az államvallássá lett kereszténység a jogalkotásra rendkívüli mértékű hatást gyakorolt ugyan, ennek ellenére a házasság abszolút felbonthatatlanságának kánonjogi elve nem érvényesült. 568-ban II. Justinianus hatályon kívül helyezte

elődjének a válási szabadság évezredes elvével ellenkező rendelkezését.

A KÁNONJOGI ELVEK MEGJELENÉSE A GERMÁN TÖRZSI JOGOKBAN

A Nyugat-római Birodalom felbomlását nagyban elősegítő germán törzsek körében ismert volt a válás intézménye, amely általános gyakorlat maradt a nyugati kereszténységhez való csatlakozásuk után is. *A felbonthatatlanság elve a pápasággal szoros kapcsolatot ápoló törzseknél nehezen, míg más esetben szinte egyáltalán nem érvényesült.* Így az észak-európai germán törzsi szokásjog-gyűjteményekben az egyház-jog hatása a reformáció koráig(!) alig tűnik fel. Az érdekelt családok maguk intézték a házassági kötéssel kapcsolatos ügyeket, mindenféle hatósági beavatkozás nélkül.¹³

Európa délebbi területein a kánonjogi elvek a politikai-történeti keretek átalakulása következtében, hosszabb idő után jutottak csak érvényre a törzsi szokásjogokban. A 6. század elején keletkezett Lex Salica és a Lex Ribuarica a házasság egyoldalú férfi felbontásával szemben jogi korlátot nem állított fel, erre bírósági eljárás nélkül, a felek magáncselekményeként került sor. Nagy Károly kapitulárája volt az első, amely szerint a házasságtörés csupán a válásra adott lehetőséget, de azt követően az ártatlan fél sem köthetett újabb házasságot.

Az alamannok törzsi joga, a Pactus Alamannorum 600 körül ismerte a kölcsönös megegyezésen alapuló bontást is. Az 5–6. század fordulóján keletkezett Lex Burgundionum a különböző jogrétegek egymásra rakódásáról tanúskodik. A nők a házasság felbontására a burgund törzsi jog szerint sem volt joga, ha ezt megtette, halállal, mocsárba fojtással büntették. A jogos ok (házasságtörés, férj életére törés, a holtak iránti kegyeletet sértő cselekmény) nélkül elvált férfit csak vagyoni hátránnyal sújtották, azaz új házasság kötése esetén elvesztette vagyonát. A Lex Barbara Visigothorum, mely fél évszázaddal a törzs katolizálását követően, a 7. század közepe táján keletkezett, bizonyos mértékben kánonjogi hatást tükröz. A férj jogszerű válását a házasságtörésre korlátozta, és elismerte a feleség válási jogát abban az esetben, ha a férj természetelleni fajtalanságot követett el, vagy feleségét házasságtörésre kényszerítette. E három jogos ok esetén a nem vétkes félnek lehetősége volt az újrászokódásra. Az ugyanebben az időben keletkezett Edictum Lothari a nő válási jogát hasonlóan szabályozta a langobardok körében. A későbbi langobard uralkodói rendelkezések a válási feltételeket újra szabályozták. A germán törzsi területen élő volt római lakosságra vonatkozó törzsi jogkönyvek a római jogi elveket vették át.¹⁴ *A germán törzsek gyakorlatát a római egyház elnézte, ilyen módon a kánoni jog érvényesülésével szemben a római jog receptiója mellett a germán törzsi jogok is jelentős akadályt képeztek.*

A HÁZASSÁGI KÖTELÉK FELBONTHATÓSÁGÁNAK MEGÍTÉLÉSE A KÁNONJOGBAN

A római katolikus egyház atyáinak, így Szent Ágostonnak és Jeromosnak a munkáiban jelen volt ugyan a házasság felbontásának az ellenzése, ám Ágoston élete vége felé megkérdőjelezte előbbi felfogása helyességét.¹⁵ A házasság felbontását ellenző katolikus egyházjogászok hivatkozásai sorában elsőként foglalt helyet az első elvirai zsinat határozata (300), amely azt a nőt, aki férjét elhagyta és máshoz ment, kiközösítéssel sújtotta.¹⁶ Az agdei zsinat (506) a germán törzsi jogok rendelkezéseire reagálva megtiltotta, hogy a férj feleségétől elválva újabb házasságot kössön, mielőtt a püspök elismerte volna a válás jogos okának meglétét. A soissons-i zsinaton (744) Zakariás pápa a felbonthatatlanság elve mellett foglalt állást, de a verberies-i (756), valamint röviddel ezután a compiégne-i zsinat megengedte a válást és az újraházasodást. Móra szerint a korabeli egyházjogi írók munkái is igazolják, hogy a frank püspökök a fenti esetekben megengedték a válást, valamint Itália egyes részein is ez a tendencia érvényesült.

A 11. század második felében a clunyi reformmozgalom következtében volt csak lehetőség a köteléket bontó válás és az újraházasodás tilalmazásának érvényesítése. Anselmus luccai püspök Collectio-ja (körülbelül 1080) a felbonthatatlanság elvén állott, sutri-i Bonizo, piacenzai püspök Liber de Vita Christiana című munkájában (1090–1095) házasságtörés esetén megtiltotta az újraházasodást a vétlen félnek is. Az enyhébb gyakorlat elleni küzdelem példái a clunyi eszmék hatása alatt álló zsinatok (Rheims 1049, Tours 1060, Rouen 1072) rendelkezései is. Az egyházi bíráskodás megerősödésével¹⁷ párhuzamosan a házasság szentség jellege és a felbonthatatlanság elve is érvényesülésre jutott. Gratianus szerzetes jogösszefoglalása, a *Decretum Gratiani* (1140) ezt az állapotot jelenítette meg.¹⁸

A *Decretum*-ban kiemelt szerephez jutott a házassági anyagi és eljárási jog is. Gratianus a magánválás utáni egyházi bírói beavatkozás alapvető elemét dolgozta ki (separatiós eljárás), a részletezést (a házassági akadályokból következő semmisségi perek eljárása) a következő kor kánonjogászai végezték el. A szentszéki eljárás szükségessége közvetve, több tétel kapcsán bontakozik ki: a házasságtörés tényét bizonyítani kellett, valamint ha a férj feleségét a per kezdete előtt elbocsátotta, köteles volt az előző állapotot helyreállítani. A házasság, pontosabban fogalmazva a házaspár konszenzusa (consensu maritali) végrehajtott és így szentségi rangra emelkedett házasság (perfectum matrimonium) csak valamely fél halálával szűnt meg, erre sem fogság, sem házasságtörés (adulterium), sem a testi érintkezés (copula carnalis) után bekövetkező impotencia esetén nem volt lehetőség. A vétkes felet el lehetett bocsátani, de a kötelék továbbra is megmaradt, ami

által az ártatlan fél újraházasodása is adulteriumnak minősült.

A *Decretum Gratiani* nem egyértelmű a tekintetben, hogy megengedhető-e a női perindítás köteléki perekben. A házasságtörés kapcsán hangsúlyozza I. Ince pápa 405-ből származó levele alapján, hogy mindkét féltől megkívánandó a hűség (c. 23. C. XXXII. q.5.), azaz a két fél egyenjogúságának elvét fogalmazza meg, másutt minden indoklás nélkül megvonja a keresetindítási jogot nőktől (Dictum a c. 10. C. XXXII. q.1-hez, 1.§). Móra ezt a kettősséget úgy értékelte, mint ami a *Decretum* két különböző jogrétegből származó (ószövevényi és római jogi) gyökerét jelenítette meg.¹⁹ A fenti dictumhoz írt glossza már akképpen foglalt állást, hogy a római jog ebben a tekintetben már nem érvényes és a Gratianus-szal egy időben alkotó skolasztikus Petrus Lombardus mindkét házaspár kereseti jogát elismerte.

Míg a felbonthatatlanság tana általános elfogadást nyert, további elméleti kérdést jelentett annak tisztázása, hogy mikor jön létre felbonthatatlanul a házasság. A vita alapját egy ellentét jelentette, amely egyrészt az élő római jogi szerződési szemlélet, másrészt pedig a „szentséggé” emelt házasságfelfogás között fennállt. A bolognai iskola szerint bontás megegyező akaratnyilatkozat mellett, de a nemi egyesülés meg nem történte esetén lehetséges csak-, míg Petrus Lombardus és a párizsi iskola konszenzus-teóriája alapján a házasság felbonthatatlanul jön létre magával a felek megegyezésével, és ehhez így az elhálás sem szükséges.²⁰

Bár a Corpus Juris Canonici alapelve a házasság szentsége és a felbonthatatlanság volt, a házasság semmissé nyilvánításával (divortium totale), valamint az ágytól és asztaltól történő elválásztás (divortium particulare, separatio a thoro et mensa) intézményével mégis lehetőség volt a nem kívánt kapcsolatból való szabadulásra. A bontó akadályok (impedimenta matrimonii dirimentia) olyan okok voltak, amelyek fennforgása esetén a szentszékek a megkötött házasságot semmisítették meg. Az ágytól és asztaltól történő elválásztás a kötelék fenntartása mellett az életközösséget szüntette meg abban az esetben, ha az egyik fél házasságtörést követett el, hitehagyott vagy eretnek lett, elhagyta a másikat, kegyetlenül bánt a házastársával, vagy ha a felek a különélésben megegyeztek. A vétkes magatartásával való okot megvalósító feleség nem kaphatott nőtartást, és a jegyajándékot is vissza kellett szolgáltatnia. Ezeket a szabályokat a kánonjog a császári római jognak a divortiumra és a repudiumra vonatkozó rendelkezései alapján dolgozta ki, így – Notter Antal megfogalmazása szerint – a kánonjog „legsajátosabb intézményeit nem számítva az egyházi térre átvitt római jognak” volt tekinthető.²¹

A tridenti zsinat a házasságkötés formai kellékeinek szabályozása mellett hittételként hirdette ki, hogy a házasság nem bontható fel eretnekség, terhes együttlét, sőt görögök ellenkező gyakorlatával szemben házasságtörés miatt sem.²² A felbonthatatlanul létrejövő házasság fogalmát a 16. században Melchior Canus

domonkos rendi szerzetes definiálta. Szerinte a szentség anyagát a felek által megkötött szerződés képi, ennek alakja pedig a papi áldás. Bár Canus megpróbált rendszert alkotni, a dogmatikai kérdéseket csupán IX. Pius (1846–1878) oldotta meg azzal, hogy elvetette a házassági szerződés és a szentség különbözőségének tanát.²³ Így a megkereszteltek házassága létrejöttében szerződés maradt, és ha e szerződés érvényes, akkor egyben szentségnek is tekintették. Feltétlen érvényt a felbonthatatlanság elve azonban a katolicizmuson belül sem nyert, hiszen a még el nem hált érvényes házasság nem csak pápai dispensatioval, hanem akkor is felbontható volt, ha az egyik házastárs a pápa által megerősített szerzetesi rendbe lépett és ünnepélyes szüzességi fogadalmat tett.

A KÁNONJOG ÉS A PROTESTÁNS HÁZASSÁGI KÖTELEKI JOG KAPCSOLATA

A protestantizmus elvetette a házasság felbonthatatlanságának és szentségének elvét. A házassági kötelek megszűnésére vonatkozó egyházi elvek kidolgozásánál a lutheri és a kálvini reformált felekezetek is átvették azokat a római jogból származó kánonjogi tételeket, amelyeket a római katolikus egyház az ágytól és asztaltól való elválasztás esetében alkalmazott. A házasságot polgári jogviszonynak tekintették, és így elismerték, hogy a felbontott házasság nem akadályozza egy újabb megkötésének, ha az érintett fél igazolja, hogy korábbi házassága házasságtörés vagy hűtlen elhagyás miatt ipso facto megszűnt. *Szigorúan vétkességi alapon, de lehetőség volt a bontásra, bár az alkalmazás körét szűkre szabták, és általában helytelenítették is.* Ez a rendszer a polgári házasság első cseppszerrű megjelenésével párhuzamosan már a 16. században élt a reformált Hollandiában és Svájcban. A házasság felbonthatósága angol területre is a Rómától való elszakadás (1534) után került be, mondhatni az anglikán egyház többek között a kánonjogi felbonthatatlanság elvének köszönhető megszületését. Az angol bontójogban, *separatio a thoro et mensa* fenntartása mellett, a vétkességi rendszer vált uralkodóvá relatív bontó okok alapján. Ilyen módon a vétkességi elv keveredett a feldúltság elvével. A parlament egyedi esetekben kibocsátott aktusával, az ún. Private Act of Parliament-tel lehetett a házasságot felbontani, illetve ennek alapján lehetett az egyházi bírósági eljárást megindítani. A parlament ilyen actet csak akkor adott ki, ha a felek bizonyították, hogy a házasság ellen olyan súlyos támadás történt, amely a felek további együttélését vagy a megbomlott életközösség helyreállítását lehetetlenné tette. A Private Act kibocsátását kérő felnek vétkesnek kellett lennie. Ügyeltek arra is, hogy a felek összebeszélése egy számukra kedvező bontó ok színlelésére ne valósulhasson meg.²⁴ A házasság felbontása a gyakorlatban vagyoni kérdésnek bizonyult, mert a parlament előtti eljárás tekintélyes költséget jelentett a kérelmező félnek. A házassági

bontójog modernizálására komoly társadalmi és jogi vita után csak 1857-ben került sor.

Skandináviában a protestáns államegyháziság sem változtatott a tradicionális germán szokásjogi renden, csak az abszolutizmus valósította meg a jogi partikularizmus felszámolását. Svédországban 1734-ben a Birodalmi Törvénykönyvben került sor a vétkességi elv bevezetésére nagyrészt az 1572. évi egyházi rendtartás, valamint az 1686-os egyházalkotmány rendelkezéseinek megfelelően,²⁵ ami *lényegesen szűkebb körben adott lehetőséget a házasságok felbontására, mint a germán szokásjog.* Bizonyos bontó okokhoz a jogalkotó súlyos jogkövetkezményt fűzött. Az 1779. január 20-i királyi rendeletig a házasságtörést halálbüntetéssel fenyegette a törvény, bár azt gyakran királyi kegyelem folytán nem hajtották végre, illetve házassági akadályt jelentett azzal a személlyel szemben, akivel a házastárs a házasságtörést elkövette. A szűkre szabott bontó okok körén túl királyi diszpenzáció egyéb bontó okot is megállapíthatott.²⁶ A protestáns bontójogban tehát kivételes, szűk rést ütöttek a felbonthatatlanság elvének abból a célból, hogy az elviselhetetlen élethelyzeteket orvosolják. Mindezt azonban olyan módon tették, hogy „a katolikus felfogásnál még puritánabb vallás-erkölcsi felfogás alapzatát” nem adták fel.²⁷

A HÁZASSÁGI KÖTELEK FELBONTÁSÁNAK POLGÁRI MODELLEI

A 18. század naturalisztikus bölcsellete vallotta, hogy az államnak érdekében áll a népesség szaporodását előmozdítani azáltal, hogy megkönnyítik a házasságkötést.²⁸ A házasságot – a római jogi szemléletnek megfelelően – a szerződések általános elvei szerint ítélték meg, és annak felbontását nem csak kölcsönös megegyezés esetében, de egyoldalú szerződésszegéskor is általános jogi okokra vezették vissza. Az ekkor születő törvénykönyvek (1792-es francia törvény, illetve az ALR) a felvilágosult ideológia alapján, a polgári jogállam eszméje szerint rendezték²⁹ a családjogi kérdéseket, teret engedve az egyén önrendelkezési jogából levezetett objektív, feldúltságon alapuló bontó rendszernek, melyek esetében nem volt szükség valamely házastárs vétkes cselekményére, hanem a felek személyétől független (objektív) ok fennforgása elégséges volt a házasság felbontásához. Ez a liberális felfogás hatotta át a 19. században is a felbonthatatlanság elvét védelmezők táborával folytatott elméleti vitákat úgy Franciaországban, mint a Porosz Királyságban, vagy Magyarországon. Ennek ellenére – egy rövid időszakot és szűk területet leszámítva – a felvilágosult filozófiából levezetett jogegyenlőség és önrendelkezési jog nem eredményezte a házassági bontójog következetes liberális szabályozását és így az objektív bontó okok kiterjesztését az európai államokban.

A 19. században a protestáns államokban továbbra is erősen tartotta magát, illetve a porosz utat túllépve

visszatért a vétkeességi rendszer. A modern polgári államok létrejöttét – a lényegét tekintve – kétféle ideológiai alap táplálta. A francia forradalom előtt több mint 200 évvel Németalföldön – többek között a kálvini teológiából kölcsönzött jogegyenlőség elvének és az ez alapján kibontakozó modern államszervezési gondolatoknak köszönhetően – már megindult a polgári állam kiépítése. A 17. század derekán Angliában az abszolút hatalmat gyakorló katolikus Stuartokkal szemben fellépő ellenzék kifejezetten a protestáns etikából merített, hasonlóan a Mayflower puritánjaihoz, vagy az Alapító Atyákhoz, akik 1776-ban a Függetlenségi Nyilatkozatban a francia felvilágosodással azonos eredményt, a jogegyenlőség elvét egy azzal elentétes forrásból, a teremtés bibliai kinyilatkoztatásából vezették le, amikor így fogalmaztak: „Mi ezeket az igazságokat magától érthetőnek tartjuk, hogy minden ember egyenlőnek van teremtve, hogy mindnyájan az Isten által bizonyos velük született és el nem idegeníthető joggal vannak felruházva.” Ezt követően 1787-ben az alkotmány, illetve 1791-ben a Bill of Rights előkészítése során is szerepet játszottak – az antik demokráciák példáján túl – a bibliai elvek, amikor egy toleráns, az állami és az egyházi viszonyokat igen szigorúan elválasztó, az állampolgárok számára „az élethez, a szabadsághoz és a boldoguláshoz való jogot” biztosítani kívánó államot rendeztek be. *A polgári államfejlődés során a protestáns etikából merítő államokban sajátos módon a házassági bontójog szabályozásakor megmaradt a tradicionális protestáns rendszer, azaz a vétkeességi elvhez való ragaszkodás.*

Jegyzetek

- ¹ Lásd bővebben: CSIKY Ottó: A házasság felbontása (Bp., 1990.)
- ² Közli: KMOSKÓ Mihály: Hammurabi törvényei (1911. Kolozsvár, 15. p.).
- ³ Közli: KMOSKÓ: im. 139–143. §§
- ⁴ V. Mózes 24:1 „Ha valaki asszonyt vesz magához, és feleségévé teszi azt, és ha azután nem találja azt kedvére valónak, mivelhogy valami illetlenséget (Makkabi Kiadói Kft., Bp., 1994. gondozásában megjelent első teljes héber–magyar nyelvű Biblia fordítása szerint: *szemérmetlen dolgot*) talál benne, és ír neki válólevelet, és kezébe adja azt annak, és elküldi őt házából (...)”
- ⁵ I. Mózes 2:24
- ⁶ Malakiás 2:14–16 „Azért, mert az Úr tett bizonyosságot közted és a te ifjúságod felesége között, akit te megcsaltál, holott társad és szövetséges feleséged! Nem tett ilyet egy sem, akinek még volt lelke. (...) Órizzétek meg azért a ti lelketeket, és a ti ifjúságotok feleségét meg ne csaljátok! Mert gyűlölöm az elbocsátást, ezt mondja az Úr, Izraelnek Istene, és azt, aki ruhájára kegyetlenséget borít, azt mondja a Seregeknek Ura. Órizzétek azért meg a ti lelketeket, és ne csalárdkodjatok!”
- ⁷ A házasságlevél szövegét közli: A Biblia világa, szerk.: RAPCSÁNYI László (Bp., 1973. 119. p.) Az 1893 és 1908 között a Nílus keleti partján, Asszuánban és Elephantinében talált okmányok közt fellelt házasságlevél a legrégibb ismert ketuba, mely ie. 440-ben keletkezett.
- ⁸ BENEDEK Ferenc: A manus-szerzés és a házasságkötés alakszerűségei a római jogban, Dolgozatok az állam-és jogtudományok köréből X. (Pécs, 1979. 7. p.) és KÉRÉSZI Zoltán: A „Ne temere” decretum (Bp., 1909. 7. p.)
- ⁹ MÓRA Mihály: A házassági kereseti jog eredete és kialakulása. In: Notter Antal emlékkönyv (Bp., 1941. 791. p.)
- ¹⁰ BESSENYŐ András: Római magánjog I. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében, (Bp.–Pécs, 1998. 236. p.)

Az USA vonatkozásában az egyes tagállamok eltérő módon szabályozhatták ezt a jogterületet is, azonban az előbb említetteken túl döntően az angol jog hatásának köszönhetően a vétkeességi elv élt, illetve él.

A tradicionálisan katolikus irányultságú államok közül a forradalmi Franciaországban 12 évet tudott magának kivívni a felvilágosult ideológia alapján álló objektív bontójog, majd itt is visszatérés következett a vétkeességi elvhez, míg a katolikus egyház döntő befolyása alatt álló más államokban a 20. század második feléig a felbonthatatlanság elve uralkodott az említett „kiskapus” lehetőséggel.³⁰

A 20. században két irányban is jelentős változás következett be az egyes államok bontójogában. Egyrészt előtérbe került a feldúltsági elv, az objektív bontó okok alkalmazása. Svájcban 1907-től, Görögországban 1920-tól, a skandináv államokban az 1920-as évektől, Angliában 1937-től, Ausztriában 1938-tól, Magyarországon 1945-től a vétkeességi rendszer mellett érvényesült a feldúltsági elv. Másrészt a vétkeességi elvhez ragaszkodó államokban ezen bontó okokat törvényhozási úton illetve a bírói jogalkalmazás során tárgították ki, „tették rugalmasabbá.” Ezt a folyamatot általában a megváltozott, bonyolultabbá váló életviszonyokkal magyarázzák.³¹ Megkockáztatható azonban az az állítás is, hogy a 20. században bekövetkező – és napjainkban tovább folytatódó – erkölcsi relativizálódás természetes következménye a házastársi kapcsolatok igen gyakori megromlása, illetve széthullása, majd erre a tényleges állapotra reagál a jog a bontás könnyebbé tételével, leegyszerűsítésével.

Bessenő András a fentivel ellentétes véleménye szerint az affectio maritalis tényleges megszűnése nem vonta maga után ipso facto a házassági kapcsolat megszűnését. Ez a szerző szerint csak címzett válónyilatkozat által volt lehetséges, melyet nem pótolhatott valamely házastárs újabb házasságkötése, mint ráutaló magatartás sem.

- ¹¹ BESSENYŐ: im. 240. p. A szerző ismerteti azt a hagyományt, amely szerint Romulus csak a férjek számára adott jogot a válásra. Ennek okai a következők voltak: a feleség házasságtörése, a házasságból született gyermek megmérgezése a feleség által, illetve a pincekulcsok elcsenése részegeskedés céljából. Ha a válás más okból történt, a férj vagyonának felét volt feleségének, másik felét Ceres templomának volt köteles átadni.
- ¹² A divortium hatását az európai jogfejlődésre lásd: KATONÁNE SOLTÉSZ Márta: A válás intézményének története (Jogtudományi Közlöny, 1985. évi 2. szám, 58. p.).
- ¹³ Lásd: Konrad MAURER: Über altnordische Kirchenverfassung und Eherecht. In: Vorlesungen über altnordische Rechtsgeschichte. II. köt. (Osnabrück, 1966. 545–547. pp.); Wolfgang WAGNER: Das schwedische Reichsgesetzbuch vom 1734. In: Ius commune, Sonderheft 29 (Frankfurt am Main, 1986); Klaus von SEE: Das jütische Recht. Aus dem Altländischen übersetzt und erläutert (Weimar, 1960)
- ¹⁴ A germán törzsi jogok rendelkezéseit bővebben elemzi: MÓRA: im. 804–809. pp.)
- ¹⁵ Mary Ann GLENDON: State, Law and Family (Amsterdam–New York–Oxford, 1977, 307. p.)
- ¹⁶ BÁNK József: A kényszerházasság (Bp., 1947. 11–12. p.) Bánk szerint itt kifejezetten a házasságtörésről, nem pedig egyébként a házassági közösség felbontásáról volt szó, valamint e hivatkozás különösen akkor téves, ha IV. Jenő pápa 1432. november 22-én az örményekhez írt dekrétumával vetjük össze. A római egyházfő itt

ugyanis pontosan azt az elvet fejtette ki, hogy az egyszer érvényesen megkötött házassági kötelék örökös és paráznság miatt új házasság nem köthető.

¹⁷ II. Sándor (1061–1073), III. Sándor (1159–1181), III. Lucius (1181–1185), III. Kelemen (1187–1191) és III. Ince (1198–1216) dekretálisai általános elvként beszélnek az egyházi törvényszékek házassági köteléki perekben való hatásköréről.

¹⁸ Rudolph Sohm Gratianus legnagyobb érdemének azt tekintette, hogy megalapozta a kánonjog-tudományt, mint önálló diszciplínát. A kanoniztika teológiából való kiválásának a jelentőségét abban látta, hogy a római magánjog-tudomány mellett a jogtudomány második ága önállósult. Lásd: Rudolph SOHM: *Das altkatholische Kirchenrecht und das Dekret Gratians* (München-Leipzig, 1918. 1–3. p.)

¹⁹ MÓRA: im. 834. p.

²⁰ SIPOS István: A katolikus házassági jog rendszere a Codex Iuris Canonici szerint (Pécs, 1940. 13–15. p.).

²¹ NOTTER Antal: Római jog. I. köt. (Bp., 1935. 11. p.)

²² *Canones et decreta concilii tridentini ex editione romana a MDC-CCXXXIV repetiti*, (Neapoli, 1859). Sessio XXIV. quae est octava sub Pio IV. Pont. Max. celebrata die XI. mensis novembris MDLXIII. Doctrina de sacramento matrimonii, valamint De sacramento matrimonii, 214–216. pp.

²³ SIPOS: im.: 13. p., vö: 1012. kánon 1.§

²⁴ NAGY Kornélia: A házasság felbontásának reformja Angliában (Jogtudományi Közlöny, 1978/11. sz. 714. p.)

²⁵ A vétkez magatartás súlyosabb jogkövetkezményt váltott ki a gonosz elhagyás esetében. A törvényelőkészítő bizottság megfogalmazása szerint ugyanis aki elhagyja a feleségét, az a közös vagyont is elhagyja, így többé nem lehet abban része. Lásd bővebben: WAGNER: im. 72. p.

²⁶ WAGNER: im. 160. p.

²⁷ KATONÁNÉ SOLTÉSZ: im. 60. p.

²⁸ GROSSCHMID Béni: A Házassági törvény (1894. XXXI. t.-

cz.) (Bp., 1908) II. kötet A Házassági törvény és előmunkálatai fejezetenként és paragrafusonként, 645. p.

²⁹ GLENDON: im. 313. p. és RÁCZ Lajos: A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon. In: ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszék kiadványa (Bp., 1972. 62. p.).

³⁰ Megjegyzendő, hogy már javában a kötelező polgári házasság magyarországi bevezetése után járva, az új Egyházi Törvénykönyv (1918. május 19.) továbbra is megőrizte ezt a kettősséget. Egyrészt az 1118. kánon szerint „A megkötött és bevezetett érvényes házasság semmiféle emberi hatalommal és semmiféle okból nem bontható fel, kivéve a halált,” másrészt viszont a következő kánon hozzáfűzi ehhez, hogy szerzetesi fogadalom vagy az apostoli Szent-széktől jogos okból adott felmentés erre mégis lehetőséget teremt, illetve a „megtért és megkeresztelt házastárs érvényesen új házasságot” köthet. Ugyancsak részt üt a felbonthatatlanság elvén a házasság lényegével ellenkező kikötések fogalma. Ezek közül most csupán egyet, a felbonthatatlansággal ellenkező feltételt említve az egyházi bíraskodást segítő kézikönyvében Meszlényi Zoltán főszentszéki jegyző konkrét esetekkel magyarázza a törvényszöveget: „Goguel Michaela és Gravier Károly Párizsban ismerkedtek meg és igen megszerették egymást. Jegyet váltottak, ... a leány... azon feltétel alatt ment bele a házasságba, ha bármikor szabadon elválhat. ... 1908. december 8-án megkötötték a házasságot. A második év végén a nő már otthagya a férjét és 1913-ban a párisi szentszéktől kérte házassága érvénytelenségének megállapítását a felbonthatatlansággal ellenkező feltétel címén. A párisi szentszék a semmisséget meg is állapította.” A szerző hozzáfűzi mindehhez, hogy a házasságot a vele ellentétes pozitív akarás érvényteleníti. A kérdés csupán az marad, hogy valóban felbonthatatlan-e a római katolikus házasság, ragaszkodva a vallási elvekhez, vagy mindez megkerülhető a látszat fenntartásával a jogi kiskapuk által. Lásd: MESZLÉNYI Zoltán: Házassági köteléki perek az egyházi bíraskodásban (Esztergom, 1927. 196–197. p.).

³¹ KATONÁNÉ SOLTÉSZ: im. 61. p.

Hornyák Szabolcs:

Magyar kiadatási jog a dualizmus korában

A kiadatás az államok közötti bűnügyi együttműködés egyik legrégebbi formája, amely a mai napig fontos eszköz a határokon átnyúló bűnözés visszaszorítása, a határokon át menekülő bűnözők elfogása és megbüntetése érdekében. A kiadatás azonban csak az egyik eszköze a nemzetközi bűnügyi együttműködésnek, ezért mielőtt a polgári korszak kiadatási jogára térnénk, fontos mindenképp e két intézmény egymáshoz való viszonyának megállapítása. Faluhelyi Ferenc szerint a bűnügyi jogsegély a büntetőeljárás szükséges kellékeinek szolgáltatására vonatkozik, amely feltételek lehetnek személyi és tárgyi jellegűek. A vádlott az eljárás személyi kellékeinek egyike; a kiadatási jog csak erre az egyik, de legfontosabb „kellékre” vonatkozik. „Ennek kiszolgáltatásával nyújt jogsegélyt a megkeresett állam annak a megkereső államnak, amelynek területéről a büntetett az előbbinek területére menekült.”¹

A KIADATÁS TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI, A MAGYAR KIADATÁSI JOG FEJLŐDÉSE

A kiadatási jog, mint a szuverén államok közötti bűnügyi együttműködés egyik jogi formája, viszonylag későn alakult ki: még a XIX. század közepén is inkább csupán esetről-esetre engedélyezték az egyes államok a büntetett átadását egy másik országnak, egységes alapelvek és gyakorlat csak jóval ezt követően jöttek létre.

A korábbi időkben is volt ugyan bizonyos együttműködés egyes uralkodók között, ez azonban elsősorban a politikai bűncselekményekre vonatkozott: például II. Henrik angol és Vilmos skót király 1173-ban szerződést kötöttek a felségsértők és a hazaárulók kiadatásáról. A politikai jelleg a XVIII. század közepéig rányomta bélyegét a kiadatásra, ezért ezeket a szerződéseket nem tekinthetjük a mai értelemben vett kiadatási jog előzményének. Az első köztörvényesek kiadatására vonatkozó szerződést 1376-ból jegyezték fel, amikor V. Károly és Savoya grófja kölcsönösen vállalták, hogy a közbűntettek elkövetőit is átadják egymásnak.

A modern kiadatási jog elméleti megalapozása Hugo Grotius nevéhez fűződik, aki „A háború és a béke jogáról” című munkájában vallotta: a súlyosabb bűncselekmények esetében a közbűntettek kiadása az államok nemzetközi jogi kötelezettsége.²

A kiadási jog fejlődése aztán a XIX. században vett nagyobb lendületet. A korábbi esetről–esetre való döntési rendszert viszonylag állandó gyakorlat váltotta föl, kialakultak a kiadási jog alapelvei, megszülettek az első együttműködésre vonatkozó modern szerződések. A folyamat egyik legfontosabb állomása volt a belga kiadási törvény 1833-ban, amely később más államok számára is alapul szolgált saját kiadási törvényük megalkotásához.³

Modern magyar kiadási jogról a kiegyezésig nem beszélhetünk. Ennek oka lehet, hogy sokáig sem a törvényhozásunk, sem a büntető igazságszolgáltatásunk nem volt független, de meg kell jegyezni, hogy az 1843-as büntetőtörvényjavaslat is teljesen elutasította a kiadást. A tervezet 4.§-a ugyanis kimondta: „Más ország közhatalmának senki elítélés, vagy megbüntetés végett ki nem adathatik, habár a büntetett külföldön követte volna is el.”⁴ A kiegyezést követően elismertük Ausztria kiadásra vonatkozó szerződéseit, ezután pedig a Monarchia államaként kötötünk szerződéseket harmadik országokkal.⁵ Kiadási jogunk fő forrásai ezek a szerződések és a viszonság alapján folytatott gyakorlat voltak, hiszen önálló törvényt nem alkottunk. A később megszülető Csemegi-kódex is a szerződések és a gyakorlat elsőbbségét ismerte el, amikor kimondta, hogy külföldi csak akkor lehetett a magyar törvény szerint, magyar bíróság előtt felelősségre vonni, ha kiadásának a szerződések vagy az addigi gyakorlat szerint nem volt helye, és az eljárás megindítását az igazságügyi miniszter elrendelte (9.§).

Az alábbiakban a korszak kiadási jogát a kódex szabályaira, a szerződésekre és a gyakorlatra egyaránt tekintettel, komplex módon igyekszünk bemutatni.

A KIADATÁS FELTÉTELEI ÉS SZABÁLYAI

A kiadás feltételeit három kérdés köré csoportosíthatjuk: kit, mi alapján és milyen bűncselekmény elkövetése miatt lehetett az adott korban kiadni?

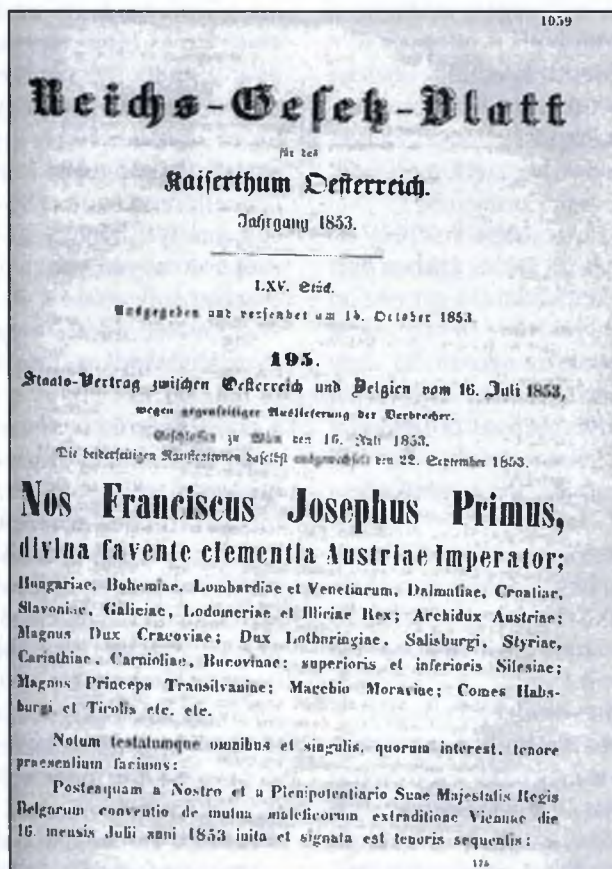
1. A *kiadható személyekről* a Csemegi-kódex tartalmazott szabályokat, rendelkezései alapján széles körben lehetővé vált a kiadás. Ennek magyarázatát a miniszteri indokolásban találjuk: eszerint a világ országai már akkor általánosan érvényesülő alapelvek tekintették, hogy szökése által senki se menekül-

hessen meg a várható büntetés elől.⁶ Ez a felfogás alapozta meg a magyar rendelkezéseket is, amelyek összevetése után a kiadással kapcsolatban a bűnelkövetők négy csoportját különíthetjük el, amelyekre más–más szabályok vonatkoztak.

Elsőként a magyar állampolgárokkal kell foglalkoznunk. A törvény értelmében magyar honost más állam hatóságának soha nem lehetett kiadni (17.§), e vonatkozásban a magyar kódex is követte azt a – néhány kivételtől eltekintve⁷ – egységesnek mondható nemzetközi gyakorlatot, amely szerint csak az idegen alattvaló kiadása lehet összhangban a kizárólagos állami büntetőhatalom eszményével. Magyar honosnak számított mindenki, aki a magyar állam területén honossággal bírt, ez pedig nemcsak a magyar, hanem a horvát–szlavón illetőségű személyeket is jelentette. Bizonyos eltérések miatt azonban indokolt velük külön foglalkozni, őket sorolhatjuk a második csoportba.

Az 1868:XXX. tc. 1.§-a szerint Magyarország, valamint Horvát-, Szlavón- és Dalmátországek egy és oszthatatlan állami közösséget képeztek. Ezt egészítette ki a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879: L. tc. 1.§-a, amely kimondta, hogy a magyar korona összes országaiban az állampolgárság egy és ugyanaz. Az egyértelmű helyzetet az bonyolította, hogy a Csemegi-kódex hatálya ezek ellenére sem terjedt ki Horvát- és Szlavónországok területére, hiszen az országaink közjogi kapcsolatát rendező 1868:XXX. tc. autonómiát biztosított a társországoknak a büntető törvényhozás és az igazságszolgáltatás tekintetében. Így annak ellenére, hogy a magyar és a horvátországi bíróságokat társbíróságoknak tekintették, a magyar bíróság nem járt el a horvát–szlavón területeken elkövetett bűncselekmények ügyében és viszont. Ilyenkor a magyar területen elfogott tettet a hatóságok a horvát–szlavón bírósághoz átkísérték, és ügyében az járt el.⁸ A társországok alattvalóit azonban csak átkísértetni lehetett saját bíróságukhoz, arra – magyar honosok lévén – nem volt lehetőség, hogy külföldi állam hatóságai számára kiadják őket. Mivel a törvény szerint Ausztriát is külföldnek kellett tekinteni, a horvát–szlavón lakosokat a monarchia másik állama számára sem lehetett kiadni.

Harmadikként az osztrák polgárok kiadásáról kell

szólunk. Ahogyan Ausztriát külföldnek, az osztrák polgárokat külföldinek tekintette a kódex. A büntető joghatóság szempontjából tehát a monarchia két állama az internacionalitás viszonyában állt egymással: két külön államnak kellett tekinteni őket. A Magyarországra menekült osztrák elkövetőket mint külföldieket kellett kiadni az osztrák hatóságok számára, a megfelelő eljárási rend betartásával. A magyar törvény ugyanis a két ország közötti speciális közjogi viszonyra tekintettel úgy rendelkezett, hogy az osztrák állampolgárokat csak Ausztria számára lehetett kiadni, a miniszteri indokolás szerint azért, mert csak ez felelt meg a közös monarchia eszméjének.⁹

Végül a negyedik csoportba a többi külföldi állampolgár tartozott, akik kiadására széles körben volt lehetőség. Ha ezt valamely nemzetközi egyezmény vagy a gyakorlat mégsem tette lehetővé, a hatóságok választhattak: vagy kiutasították az elkövetőt, vagy megindították ellene az eljárást, esetleg megvárták azt az időpontot, amikor a kiadás pozitív feltételei megvalósultak. A bűnvádi eljárást azonban kivétel nélkül csak az igazságügyi miniszter rendelkezése nyomán lehetett elrendelni.¹⁰

2. A kiadás alapját egyfelől a nemzetközi szerződések, másfelől pedig – ennek hiányában – a viszonyosságon alapuló nemzetközi gyakorlat jelentették. Kiadási törvényünk – mint arról fentebb szó volt – ebben a korban nem volt.¹¹

A bűnelkövetők kiadására vonatkozó nemzetközi szerződéseket 1871 óta vették fel a törvénycikkek közé. Az Ausztria által még a kiegyezés előtt kötött egyezményeket utóbb hazánk is elismerte, azok a monarchia mindkét államát közösen illető Birodalmi Törvénylapokba lettek beiktatva.¹² A monarchia által a kiegyezés után megkötött szerződések tartalmuk alapján két csoportba sorolhatók: vannak olyanok, amelyek csak a kiadási jogot tárgyalják, azaz csak a vádlottra, mint a büntetőeljárás egyik (személyi) feltételére vonatkozó rendelkezéseket tartalmazták. Más szerződések azonban a szűkebb értelemben vett kiadási jogon kívül rendelkeztek egyéb bűnügyi jogsegéllyel kapcsolatos szabályokról is, így ezekben az egyezményekben a sértettre, a tanúkra, a bizonyítékok felvételére, a határozatok közlésére és más eljárási jogi kérdésekre vonatkozóan is találunk rendelkezéseket.¹³ A kiegyezéstől 1918-ig 6 olyan szerződést kötöttünk, amelyek a szűkebb értelemben vett kiadásra vonatkoztak,¹⁴ míg 14 olyan egyezmény született, amely egyes jogsegéllyel kapcsolatos kérdésekkel is foglalkozott.¹⁵

A viszonyosságon alapuló nemzetközi gyakorlat volt irányadó mindazon államokkal szemben, amelyekkel nem volt kiadási szerződésünk. Mivel a gyakorlat részletes áttekintésére helyütt nincs lehetőség, most csak az Ausztriával és a Németországgal szemben fennállt kapcsolatot ismertetjük. Magyar–osztrák viszonylatban a gyakorlat igen jelentősen eltért a kiadási szerződésekben általában lefektetett szabályoktól. Ennek okát elsősorban abban a

szoros közjogi kapcsolatban kell keresni, amely évszázadokon át jellemezte a két ország viszonyát. A kiegyezés előtt az osztrák kormány a büntető igazságszolgáltatás területén is az „*einheitliche Rechtsmonarchie*” eszméjét és a *forum delicti comissi* elvét vallotta, ez a témánkkal kapcsolatban azt jelentette, hogy az Ausztriában bűncselekményt elkövető és Magyarországra menekült tetteseket magyar állampolgárságukra tekintet nélkül, a kiadási eljárás mellőzésével egyszerűen átkísérték Ausztriába és viszont. Ezt a gyakorlatot erősítette meg az osztrák igazságügyi kormányzat és a magyar udvari kancellária között 1864-ben megkötött megállapodás, amelyet a kiegyezés után a magyar kormány felmondott ugyan, de a gyakorlat a továbbiakban is eszerint folytatódott. A problémát az 5279/1876. IM sz. rendelet oldotta meg, amely arra utasította a magyar hatóságokat, hogy magyar honost Ausztriának se adjanak ki és hogy a többi büntettest se kísérjék át a szabályszerű kiadási eljárás lefolytatása nélkül. A magyar kormány kinyilatkoztatta azt a készségét, hogy a magyar területen kívül elkövetett bűncselekmények miatt Ausztriában üldözött és nem magyar állampolgár büntetéseket a viszonyosság biztosítása ellenében kiszolgáltatja Ausztriának.

A monarchia másik államával szemben követett kiadási gyakorlatunk abban is eltért a szerződésektől, hogy az kiterjedt a politikai és a véderő elleni bűncselekményekre is. Egyébként a magyar és az osztrák bíróságok közvetlenül érintkeztek egymással a kiadási ügyekben is, nem kellett tehát igénybe venniük az egyébként más államok hatóságaival való kapcsolatfelvétel során kötelező diplomáciai utat.¹⁶

Ami a magyar–német viszonyosságot illeti, ez szintén sok vonatkozásban eltért a kiadási egyezményekben általában megtalálható eljárási rendtől. Ennek okai – hasonlóan a magyar–osztrák viszonyhoz – ugyancsak történeti eredetűek voltak: még a német szövetség idejében a Szövetségi Gyűlés 1854-ben azt a határozatot hozta, hogy a szövetségbe tartozó államok kötelesek voltak minden olyan büntett és vétség miatt engedélyezni a kiadást, amelyet nem a megkeresett állam területén, amelyet nem a megkeresett állam polgára, illetve amelyet nem a megkeresett állam ellen követtek el. A határozat hatályát az osztrák kormány 1855-ben Magyarországra is kiterjesztette.¹⁷ A kiegyezés után a magyar kormány a határozat kötelező erejét ugyan nem ismerte el, de ténylegesen ez maradt az alapja a kiadási gyakorlatnak. Ennek folytán kiadásnak továbbra is helye volt minden közbűncselekmény miatt, feltéve természetesen, hogy további feltételei is fennálltak. A Németországgal szemben folytatott kiadási gyakorlat abban is eltért az általános elvektől, hogy kiterjedt a katonaszökevények kölcsönös kiadására is. Végül eltérés volt abban is, hogy bizonyos vámjövédéki kihágások is kiadási bűncselekménynek minősültek, annak ellenére, hogy a Kbt. szerint kihágás miatt nem volt lehetőség kiadásra.¹⁸

3. Azt, hogy milyen bűncselekmények miatt volt lehetőség a kiadatásra, szintén a nemzetközi szerződés vagy a viszonyossági gyakorlat határozta meg. Ez utóbbit Ausztriával és Németországgal kapcsolatban már érintettük, ezért most a kiadatási egyezményeket kell megvizsgálnunk.

Az egyes államokkal kötött kiadatási szerződések tételesen felsorolták azokat a bűncselekményeket, amelyek elkövetőit át lehetett adni a másik állam hatóságának és viszont. Általában csak a legsúlyosabb közbűntettek minősültek kiadatási bűncselekménynek. A legszűkebben az Észak-amerikai Unióval kötött szerződés vonta meg ezek körét, hiszen a kiadatási kötelezettség csupán hét bűncselekményre korlátozódott.¹⁹

Politikai bűncselekmény miatt soha nem kerülhetett sor kiadatásra: a politikai büntetések menedékjogot élveztek. Az általánosan elfogadott elv alól az ún. „belga merénylet-záradék”²⁰ jelentett kivételt, amelyet a korban a szerződő államok – és köztük hazánk is – az egyes kiadatási szerződésekhez fűztek. Az egyezmények magyar szövegében rendre szerepelt annak lefektetése, hogy a politikai büntettek és vétségek, valamint azok a cselekmények, amelyek ezekkel összefüggésben vannak, a szerződések hatálya alá nem tartoznak, rájuk tehát nem vonatkozott a kiadatási kötelezettség. A záradék nem tekintette politikai büntettnak vagy vétségnek, sem azokkal összefüggőnek egy idegen fejedelem személye vagy családjának tagjai elleni merényletet, ha az megvalósította a gyilkosságot, az orgyilkosságot vagy a mérgezés tényállását.

Úgyszintén nem volt helye kiadatásnak kihágások esetén sem. Erről a kihágásokról szóló 1879: XL. tc. (Kbt.) 14.§-a rendelkezett.

A KIADATÁSI ELJÁRÁS

A kiadatási eljárásra vonatkozó szabályokra is a nemzetközi szerződések, ezek hiányában a viszonyosság volt az irányadó. Ezt a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896: XXXIII. tc. 474.§-a is leszögezte, amikor arról rendelkezett, hogy amennyiben ezek eltérően nem rendelkeztek, a kiadatási ügyekben a Bp. szabályai szerint kellett eljárni. Másként alakult az eljárás, ha a magyar hatóságok kérték a kiadatást, és másként akkor, ha külföldi hatóság megkeresésére indult az ügy.

Az első esetben az illetékes bíróság elfogatóparancsot vagy nyomozólevelet állított ki (bűnösséget megállapító ítélet esetén erre általában a jogerőre emelkedés után kerülhetett sor), majd az ügyész meghallgatása után határozott arról, hogy szükség

van-e a kiadatásra. Ha a kiadatás szükségessége mellett foglalt állást, jelentést tett az igazságügyi miniszterhez, amely jelentés mellé a terhelt személyleírását, valamint az ellene kibocsátott elfogatóparancs, nyomozólevél, esetleg jogerős vádhatározat vagy ítélet hiteles másolatát csatolta. A felterjesztett határozatnak tartalmaznia kellett a bűncselekmény részletes leírását, valamint idéznie kellett a határozat alapjául szolgáló törvényi rendelkezéseket is. A kiadatásról továbbiakban az igazságügyi miniszter rendelkezett.

Ha külföldi hatóság kérte a kiadatást, a kiadatni kért személyt le kellett tartóztatni, kivéve természetesen azt az esetet, ha a megkeresésből nyilvánvalóan kitűnt, hogy a kiadatásnak nincs helye. A letartóztatást az a törvényszék rendelte el, amelynek területén a kikért személy lakott vagy tartózkodott, ha pedig ezt nem lehetett megállapítani, az a bíróság járt el, amelynek területén a személyt elfogták. A kiadatással kapcsolatos minden ügyben egyébként az így meghatározott bíróságnak volt hatásköre és illetékessége. A letartóztatás ellen perorvoslatnak helye nem volt, és nem volt lehetőség arra sem, hogy a kikért személyt biztosíték mellett szabadlábra bocsássák. Alakszerű megkeresés nélkül is le lehetett tartóztatni a bűnelkövetőt, ha a késedelem veszéllyel járt, és a külföldi hatóság elfogatóparancsot bocsátott ki, amelyről a magyar hatóságot átirattal, táviró vagy távbeszélő útján értesítette. Ilyenkor természetesen utóbb csatolni kellett az alakszerű megkeresést. A kiadatás feltételeit az illetékes törvényszék nyomoztatta ki, majd nem nyilvános ülésen meghallgatta az ügyészséget és a kiadni kért személyt, ezt követően pedig az iratokat – véleményének csatolásával – felterjesztette az igazságügyi miniszterhez, aki a kiadatás ügyében határozatot hozott.

A DUALIZMUS UTÁN – NAPJAINKIG

A Monarchia felbomlása után kiadatási jogunk gyakorlatilag nem változott. Kiadatási törvény megalkotására ezt követően sem került sor, a bűnügyi együttműködés tehát továbbra is a szerződéseken és a gyakorlaton nyugodott. Még az 1961-es Btk. is ezeket tekintette a kiadatási jog fő forrásainak, sőt a hatályos Btk., az 1978. évi IV. törvény eredeti szövege is ezt az álláspontot képviselte. Az elmúlt száz évben kötött számtalan szerződés, a mai viszonyok között folytatott gyakorlat azonban szükségessé tették egy egységes kódex megalkotását – így született meg a nemzetközi bűnügyi jogsegélyről szóló 1996. évi XXXVIII. törvény.

¹ FALUHELYI Ferenc: A bűnügyi jogsegély a nemzetközi jog hivatalos kodifikálásának programjában. In.: Büntetőjogi Tanulmányok Angyal Pál születése 60-ik és jogtanári működése 35-ik évfordulójának emlékére Szerk.: Heller Erik–Moór Gyula–Rácz György (Pallas, Bp., 1933.) 346. p.

² SZÁSZY István [1]: Kiadatási jog (Franklin Társulat, Bp., 1933.) 21. p. A kiadatási jog elveinek kifejlődését részletesen

lisd.: M. NYITRAI Péter: Nemzetközi bűnügyi jogsegély Európában (JKK-Kerszöv, Bp., 2002. 15–33. pp.).

³ Így például Németalföld, Anglia, az Észak-amerikai Unió, Kanada, stb. alkottak kiadatási törvényeket. SZÁSZY István [1]: i. m. 21. p.

⁴ 1843-ik évi Magyar büntető törvénykönyvi javaslat (Kugler Adolf, Bp., 1865. 4. p.)

- ⁵ Magyarországnak a korban folytatott intenzív külpolitikáját mutatják azok a nemzetközi szerződések, amelyeket hazánk akkoriban kötött. Ezekben a szerződésekben nagymértékben érvényesült az európai eszmékre való nyitottság, amelyet jól példáznak a kiadási egyezmények is. KAJTÁR István: A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai. Európa - haladás - Magyarország. (Dialóg Campus, Bp.–Pécs, 2003. 52. p. és 251-es lábjegyzet–59. p.)
- ⁶ EDVI ILLÉS Károly: A Büntetőtörvénykönyv magyarázata I. kötet (Révai Testvérek Kiadása, Bp., 1894. 64. p.)
- ⁷ A kivételek közé tartozott például Anglia és az Észak-amerikai Unió, amelyek már ebben a korban is kiadták saját polgárakat az elkövetés helye szerinti államnak. Így Anglia kiadta Ausztriának az angol Tourville-t, aki ellen Tirolban folytatott eljárást hitves-gyilkosság miatt. FAYER László: A magyar büntetőjog tankönyve I. kötet (Franklin Társulat, Bp., 1895. 115. p.). Egyébként ezt a megoldást követelte számos neves büntetőjogász is, köztük pl. Liszt és Prins.
- ⁸ v. ö.: Horvátországi illetőségű egyén felett Horvátországban elkövetett cselekmény miatt horvát bíróság ítélt. Büntető Jog Tára XIX. kötet 335. p. Idézi: Zehery Lajos in.: ANGYAL Pál–DEGRÉ Miklós–ZEHERY Lajos: Anyagi és alaki büntetőjog (Danubia, Pécs, 1927. 11. p.).
- ⁹ EDVI ILLÉS Károly: i. m. 54. p.
- ¹⁰ v. ö.: Btk. 9. § és Edvi Illés Károly: i. m. 66. p.
- ¹¹ Szász István [1]: i. m. 157. p.
- ¹² Edvi Illés Károly: i. m. 66. p. Ilyen korábban kötött és általunk elismert szerződés volt pl. Belgiummal (1853), Franciaországgal (1855), a helvéciai köztársasággal (1855), az Észak-amerikai Unióval (1857 – az egyezmény a gyilkosságra és annak kísérletére, a rablásra, a tengeri rablásra, a pénzhamisításra, a

hamisításra és a közpénzsikkasztásra vonatkozott), Spanyolországgal (1861).

- ¹³ Faluhelyi Ferenc: i. m. 34–347. p.
- ¹⁴ A szerződő partnerek az alábbiak voltak: Franciaország (1869), Montenegro (1872), Belgium (1872), Nagy-britannia és Írhon (1873), Brazília (1883), Paraguay (1907).
- ¹⁵ A szerződéseket a következő államokkal kötöttük: Svédország és Norvégia (1868), Olaszország (1869), Oroszország (1874), Németalföld (1880), Belgium (1881), Szerbia (1881, 1911), Luxemburg (1882), Monaco (1886), Uruguay (1887), Svájc (1896), Románia (1901), Görögország (1904), Bulgária (1911).
- ¹⁶ Szász István [2]: A kiadást és a bűnügyi jogsegélyt szabályozó új német-magyar egyezmény (Univesitas Francisco-Josephina, Kolozsvár, 1944) 6–7. p.
- ¹⁷ Ugyancsak kiterjesztette az osztrák kormány egy 1836-ban hozott szövetségi gyűlési határozat hatályát is Magyarországra, amelynek értelmében a szövetség államai kölcsönösen kötelesek voltak kiadni a politikai bűntetteseket is. A német egyesség létrejöttével, a prágai békeszerződés 13. cikkelye alapján a határozat hatályát Ausztriával – és így hazánkkal szemben is – megszüntették.
- ¹⁸ Szász István [2]: i. m.: 9–11. pp.
- ¹⁹ lsd. 7. jegyzet
- ²⁰ Az általánosan alkalmazott záradék elnevezése az 1833-as belga törvény alapján alakult így. A törvényt 1856-ban záradékkal toldották meg, amelyben eltörölték a királygyilkosok politikai menedékjogát. A változtatásra a III. Napóleon ellen 1854-ben elkövetett merénylet miatt került sor. Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve (Politzer Zsigmond és Fia, Bp., 1902) 107. p.

Képes György:

Amerikai hatások a centralisták politikai és jogi gondolkodásában*

A reformkor politikai irányzatai közül a legmarkánsabb, a múlt irányvonalával talán a korábbi jozefinistákhoz hasonló módon leginkább szembeforduló csoport a centralistáké volt. Vezéralakjaik, báró Eötvös József és Szalay László, valamint Pulszky Ferenc, Toldy Ferenc, Trefort Ágoston és társaik¹ komoly nemzetközi műveltséggel, szakirodalmi háttérrel rendelkeztek. A csoport létrejötté az 1830-as évek végének politikai publicisztikájához, majd pedig az 1840-es évek első felének az ellenzéken belüli polemizálásához köthető. Ekkor Eötvös, Széchenyi és Kossuth vitájában utóbbi mellett foglalt állást.² Az önkormányzatiság és vármegyerendszer kérdésében a centralisták Kossuthétól eltérő álláspontot foglaltak el, aminek az 1843–1844. évi országgyűlésen hangot is adtak³.

Pulszky Ferenc centralista alapvetésnek is nevezhető, a fogalom lényegét (egy olyan, a parlamentarizmus alapjain nyugvó központi és felelős polgári kormányzatba vetett hitet, amelyben a központi hatalom fölé nőtt nemesi vármegyék helyett csupán a maguk területén önrendelkezési joggal rendelkező önkormányzatok létjogosultsága ismerhető el)⁴ megma-

gyarázó írása még a Kossuth által szerkesztett *Pesti Hírlap* hasábjain jelent meg 1842-ben⁵ (tehát az eszmerendszer országgyűlésen történt bővebb kifejtését megelőzően). Ebből a tanulmányból már jól látszik, hogy a centralisták gondolatvilágára igen nagy hatást gyakorolt az Egyesült Államok alkotmányos rendszere, amelyet elsősorban Bölöni Farkas Sándor útleírásából, valamint Tocqueville könyvéből, illetőleg annak Fábian Gábornak köszönhető magyar nyelvű fordításából ismertek meg⁶.

A francia forradalomról, a polgári átalakulásról szóló francia cikkek és könyvek mellett tehát az Egyesült Államok is részben francia közvetítéssel vált a politikai és jogi gondolkodás egyik fő kutatási tárgyává.⁷ Szalay László az általa szerkesztett, rövid életű, ám annál nagyobb jelentőségű *Themis*, majd *Budapesti Szemle* című folyóiratában kiemelten foglalkozott a nyugati (elsősorban nyugat-európai, de részben amerikai) állam- és jogfejlődéssel, Tocqueville *A demokrácia Amerikában* című könyve pedig – amint a centralistákkal foglalkozó egyik legismertebb történész, Fenyő István fogalmazott – „a harmincas évek második felétől kezdődően nálunk is gondolatébresztő olvasmánya volt a politika iránt érdeklődőknek.”⁸

Fenyő István kutatásai szerint Szalayt már Eduard Gans 1835. évi párizsi látogatásáról szóló beszámolója figyelmeztethette az Amerika-könyv jelentőségére,⁹ Eötvös József pedig előbb Tocqueville és Beaumont amerikai börtönrendszeréről szóló beszámolójára¹⁰ hivatkozik, majd A demokrácia Amerikában című művet későbbi államtudományi munkái egyik forrásművének tekinti. Nem kívánva kisebbíteni Szalay (és természetesen Eötvös) szerepét, emlékeztetnünk

kell arra is, hogy az USA intézményeinek bemutatása kapcsán a centralista csoport másik tagja, Toldy Ferenc, már a harmincas évek első felében elévülhetetlen érdemeket szerzett.

TOLDY FERENC SZEREPE AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK MEGISMERTETÉSÉBEN

A *Tudománytár* című folyóirat 1834. évi 3. kötetében jelent meg Toldy Ferenc írása az Egyesült Államokról,¹¹ amelyet *Maltens Bibliothek der neuesten Weltkunde* című, ugyanazon évben kiadott gyűjteményes művének IV. kötete alapján állított össze, és „T. F.” monogrammal írt alá. Toldy következetesen Egyesült Országoknak nevezi az USA-t, amelynek ekkor még nem volt hivatalos magyar elnevezése (később az Egyesült Státusok vált uralkodóvá, majd az „állam” szó elterjedésével alakult ki a ma is használt forma).

Toldy Ferenc a cikk bevezetőjében megindokolja, miért választotta témaként a tengerentúli országot: „azon nagy történetek között, melyek fél évszázad óta a művelt világ figyelmét magokra vonták, talán egy sincsen érdekesebb és nevezetesebb, mint az éjszaki Egyesült-Országok sebes kifejlődése.”¹² A sikeres államalapítás titkát kutatva Toldy mindenekelőtt leszögezi, hogy lelkiismereti, vallási vagy politikai felfogásuk miatt üldözöttek települtek át elsősorban az Újvilágba. Az államalakulat megszilárdulása szempontjából döntő jelentőséget tulajdonít az általa „szerzőknek”¹³ nevezett alapító atyák magas erkölcsi és vallási elveinek, de egyben utal az „időszaki literatúra” (sajtó) fejlődésére, valamint az oktatás fejlesztésére és elterjesztésére is.

Toldy részletesen kitér az ismertetés során az amerikai jogi oktatás kulcsszerepére: „kormány- és jogtudományt sokáig csak gyakorlás útján, törvénytudósoknál tanultak; rövid idő óta azonban az Unió több városaiban törvényiskolák is nyitattak. (...) Ki ügyvéd (attorney) akar lenni, annak több évet valamely törvénytudósnál vagy törvényiskolában kell tölteni,”¹⁴ majd elkezdti egyenként elemezni az USA tagállamainak oktatási rendszerét. A téma lezárásaként a már említett forrásmű segítségével összehasonlító táblázatot közöl az európai és amerikai államok oktatási arányairól. A táblázatból megállapítható, hogy amíg az Európában e tekintetben élenjáró Poroszországban és Bajorországban 7–7, Ausztriában 13, Angliában 16, Franciaországban pedig minden 17 lakosra jut egy diák, az amerikai tagállamok közül New York, Massachusetts, Maine és Connecticut államban az arány 1:4. Ez azt jelenti, hogy azonos lakosságszámra vetítve kétszer annyian tanulnak ezekben az államokban, mint Európa oktatási szempontból legfejlettebb országaiban (Oroszország, ahol 367 lakosra jutott ekkoriban egy diák, nem igazán alkalmas az összehasonlításra).¹⁵

Toldy az Amerikai Egyesült Államok alkotmányával nem foglalkozik behatóan, azonban utalásszerűen megjegyzi, hogy „az éjszakamerikai szabad országok egy bölcsességgel rajzolt 's állandósággal kivitt rendszer gyümölcseivel élnek. Különös gondot fordítanak (...) a hajdani gyarmat-alkotmány minden nyomainak (...) eltörlésére.”¹⁶ E körben kritikusan jegyzi meg, hogy a rabszolgaság kérdésében sajnos még nem sikerült az államoknak egyezsége jutniuk („az Unió azon statusaiban, hol a rabság mélyen be van gyökerezve, e visszaélés fenn van

is még”), azonban döntés született Libéria megalapításáról – Toldy szerint Afrika keleti partjainál¹⁷ (valójában az Atlanti-óceán partján) –, ahová a felszabadított rabszolgák visszatérhetnek.

Utolsó gondolatként – látszólag rosszallóan – a vallási sokszínűség kérdéskörére is kitér, amelyről tudjuk, hogy az Egyesült Államok és az amerikai nemzet létrejöttének egyik legfontosabb sajátossága. Toldy állítása szerint mintegy harminc felekezet, és annak legkülönbébb ágai ismertek Amerikában, amelyek eddig békésen megfértek egymás mellett.

Toldy reményét fejezi ki, hogy a vallási multikulturalitás a jövőben sem fogja fenyegetni az ország létét, egységét és belső nyugalomát: „Vajha megmaradnának [e felekezetek] ezen túl is a mértéklet, ész, a keresztyén és testvéri szeretet határai közt. Vajha, az Egyesült-Országok boldogságára, helyes és bölcs politica segédelmével, egyfelől a 'vallásbeli anarchia', másfelől a 'vallásbeli uralkodás' egyformán veszedelmes sziklaitól magokat távoltartani, szorgalmasan iparkodnának.”¹⁸ A látszólag Amerikának szánt finom figyelmeztetés egyben üzenet a vallási és lelkiismereti kérdésekben konfliktusoktól és diszkriminációk egész sorától terhelt korabeli Magyarországnak is, ahol bizony ekkor még az anarchia ellenpontjaként szintén negatív példának felhozott „vallásbeli uralkodás” volt jellemző, és maradt is még igen hosszú ideig.

A *Tudománytár* egyik fő célkitűzése Nyugat-Európa és az Egyesült Államok fejlődésének, művelődési és tudományos életének nyomon követése és a magyar olvasóközönség számára történő bemutatása volt. Az USA vonatkozásában utalunk kell arra, hogy Toldy fent ismertetett cikkéhez hasonló, terjedelmesebb lexikon-szócikkre emlékeztető írás jelent meg két esztendővel később, a *Tudománytár* 1836. évi 12. kötetében, szerző megjelölése nélkül, az *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* nyomán (Bajza József tollából).¹⁹

Végezetül Toldy Ferenc másik, talán az előzőnél is nagyobb hatást kiváltó ismeretterjesztő publikációjára kell utalnunk, amely *Julius Amerika's Besserungssystem* című német nyelvű munkája segítségével valójában Tocqueville és Beaumont már említett, amerikai börtönrendszereket bemutató művét, a *Système pénitentiaire aux États-Unis* című könyvet veszi alapul.²⁰ Ez az ismertetés aztán alapvetően meghatározta Eötvös József börtönügyi szemléletét (aki a könyveket eredetiben is olvasta) és így közvetve döntő hatással volt az 1843–1844. évi országgyűlés által elfogadott (de az uralkodó által megvétőzött) büntetés-végrehajtási törvényjavaslatra.

Toldy nem rejti véka alá, hogy az ismertetés nem öncélú, hanem a cikk leközlésével modellt kíván állítani a magyar törvényelőkészítők és jogalkotók számára: „Éjszak-Amerika mind a fogházak, mind az elítéltek erkölcsi átváltoztatása, mind az őket rejtő épületek tárgyában nevezetes példát mutat az ó világnak.”²¹ Bár Széchenyi és Wesselényi útlevel-kéremének elutasítása kapcsán is tudvalevő, hogy az osztrák központi végrehajtó hatalom befolyása alatt lévő magyar hatóságok nem nézték jó szemmel az Egyesült Államok magasztalását, Toldy nem kevesebbet állít cikke bevezetőjében, mint hogy „Éjszak-Amerika nem egész félszázad alatt nagyobb lépéseket tett az emberség pályáján, mint Európa nyolc század lefolyása óta.”²²

Toldy Ferenc mindenesetre minden kommentár nélkül tájékoztatja az olvasókat arról, hogy a francia kormány megbízá-

sából „Tocqueville és Beaumont urak” az Egyesült Államokban tanulmányozták az amerikai börtönrendszer elveit és gyakorlatát, tapasztalataikat pedig a már hivatkozott könyv formájában tették közzé. Ez a mű a „mívelt világ figyelmét olly nagy mértékben foglalatoskodtatja,” hogy Toldy „hasznosnak ítélte” annak legfontosabb részeit a magyar érdeklődők számára is bemutatni.²³

Ettől kezdve Toldy lényegében a francia eredeti mű (illetve annak német nyelvű összefoglalása) alapján ismerteti az amerikai büntetőrendszert. E körben bemutatja az 1843. évi országgyűlési vita tárgyát képező két mintapéldát, a philadelphiai (magányos) és az auburni (közös munkáltatásra épülő) szisztémát: „a Philadelphiiában divatló rendszer (...) fő alapja a foglyok tökéletes elszigetelése a magok szobáskáiban,” míg „Auburnben is el vannak a bűnösök zárva magányos páholyaikban éjjel, de nappal közönséges műtermekben együtt dolgoznak, s itt a legszigorúbb hallgatás törvénye alatt, s noha seregbe gyűjtve, még is erkölcsileg el vannak egymástól szigetelve.”²⁴

Hosszasan idézi a két francia szerzőt, majd ismerteti a rendfenntartás és fenytítés eszközeit,²⁵ sőt a „menekvő-házak vagy menházak” intézményeire is kitér.²⁶ Végezetül, egyfajta kereket adva az írásnak, Toldy Ferenc ismét állást foglal a mintakövetés mellett (korábbi, Amerikával foglalkozó cikkéből és más írásaiból is ismert retorikai fogással, óhajto módban zárva a tanulmányt: „vajha azoknak, kikben nemesebb szív dobog, s kiket a végzet olly helyre állított, mellyen e részben egy annyira nemes küldetést elfogadhatnak: e kised közlés annyira magára vonná figyelmöket, hogy a kijelelt kútforráshoz járulván, bővebben megismerkednének e rendszerrel, s iparkodnának e hazában is állítani példát, millyet az óvilágnak az új adott.” A „kútforrásra,” vagyis az *Amerika's Besserungssystem* (Amerika javítórendszere) című műre külön lábjegyzetben is felhívja a figyelmet.²⁷

Lábjegyzetben utal a „kútforrás” német fordítására: „Szükség esetén annak most megjelent német fordításához: *Amerika's Besserung-System*, v. Julius”

SZALAY LÁSZLÓ, A THEMIS ÉS A BUDAPESTI SZEMLE AMERIKA-KÉPE

A centralista csoport egyik későbbi tagja, Toldy Ferenc tehát már az 1830-as évek elején nagy gondot fordított az Egyesült Államokban kialakult vagy továbbfejlesztett jogintézmények bemutatására, amelyeket elsősorban francia és német szerzők munkáiból, lexikonok és újságcikkek segítségével tárt olvasói elé. A közigazgatási és alkotmányos reform centralista irányzata számára a valódi publikációs lehetőség a Szalay László által indított *Themis* és *Budapesti Szemle* című folyóiratok hasábjain adatott meg.

Szalay László még ügyvédként ismerte fel, hogy a magyar polgárosodás egyik legnagyobb akadálya az elavult, három-négyszáz éves feudális szabályokon alapuló jogrendszer és az ahhoz való görcsös ragaszkodás volt.²⁸ A centralistákat azért is szokás „doktrínereknek” vagy radikálisoknak nevezni, mert felismerték, hogy a hagyományok követése egy ponton túl a haladás gátjává válik, továbblépni csak bizonyos dogmákkal történő szakítás útján lehet. Annak érdekében, hogy ezt a továbblépést előkészítse, Szalay elindította útjára *Themis*

című folyóiratát, amelyben több cikke is megjelent, de ahol a centralisták más neves képviselői is alkalmat kaptak arra, hogy elgondolásaikat kifejtssék.

Szalay úgy ítélte meg, hogy Magyarország a török hódoltság idején letért az európai szerves fejlődés pályájáról, és olyan önálló fejlődési útra kezdett, amely valójában egy kényszerpálya, és amelyről vissza kell térni az eredeti, nyugat-európai útvonalra. Radikális reformokra van szükség, amint *Csepeli Réka* fogalmaz a centralistákkal foglalkozó egyik tanulmányában: „liberális társadalom alapjául feudális intézmények nem szolgálhatnak”²⁹.

A *Themis* első számában Szalay László a *North American Review*-ben 1836-ban megjelent könyvismertetőt közöl *Edward Livingston A System of Penal Law for the State of Louisiana* című munkájáról.³⁰ Az írás 1837-ben jelenik meg Magyarországon, és a büntetőjogi kodifikáció fontosságára világít rá. Szalay szerint „Livingston a fenytító jog egy tökéletes rendszerének alakításához fogott Louisiana számára.”³¹ Kodifikációs munkájának előzménye, hogy Louisiana állam egyébként francia eredetű, írásba foglalt büntetőjoga meglehetősen kaotikus képet mutatott. Livingston (és Szalay László) szerint egy modern államban az egyértelmű és koherens jogrend az egyik legfontosabb követelmény.

Szalay aprólékosan ismerteti a Livingston-féle büntetőtörvényjavaslatot, amely valójában négy önálló kódexet (valamint egy külön, értelmezésekkel foglalkozó könyvet) jelent, amelyek átfogják az anyagi büntetőjog, a büntető eljárásjog és a büntetés-végrehajtási jog hatalmas területeit. 1837-ben járunk, három évvel azelőtt, hogy az országgyűlés bizottmányt állítson fel magyar büntetőtörvények megalkotására, és hat évvel azelőtt, hogy a hasonló rendszer szerint előkészített magyar büntető-törvényjavaslatok az országgyűlés elé kerüljenek. Mindezek után hiba lenne nem felismerni az amerikai példa bemutatása és a hazai jogtörténeti fejlemények közötti közvetlen összefüggést.

Maga Szalay László a következőképpen zárja ismertető cikkét: „Íme, rövid kivonatát adtuk azon munkának, melly a státusférfiú s az emberbarát figyelmére egyiránt érdemes, s melly szerzőjét az emberiség jótevőinek sorába iktatja.”³² Amit tehát Toldy Ferenc a szűkebben vett büntetőrendszer (börtönügy) vonatkozásában tett, azt Szalay továbbfejleszti, és egy átfogó büntetőjogi kodifikáció szükségességét felvetve veszi elő és állítja példaként az Egyesült Államok jogtudományának gyakorlati joggá át nem konvertálódott egyik fontos gyümölcset.

Az 1839–1840. évi országgyűlésen már napirenden volt a büntetőrendszer kérdése, közvetve Bölöni Farkas Sándornak (valamint a francia és német börtönügyi forrásmunkáknak), közvetlenül pedig épp a centralistáknak is köszönhetően. A *Themis* második kötetében jelent meg Eötvös József azóta már klasszikussá vált munkája, a *Vélemény a fogházjavítás ügyében* (amely Eötvös és Lukács Móric *Fogházjavítás* című híres könyve előfutárának is tekinthető).³³

Eötvös József, hasonlóan Toldy Ferenc „bűnhesztő rendszeréről” szóló ismertetőjéhez, szintén nem leplezi azon álláspontját, hogy az amerikai jogfejlődés termékei követendő példaként állíthatók a magyar jogalkotás elé, és e példákat átemelve, mindenféle feltalálói tevékenység nélkül meg lehetne oldani a társadalmi változások és a felvilágosodás elveinek némileg meg-

készt térhódítása miatt végre a közvélekedés által is elavultnak tartott, középkori eredetű magyar büntetőrendszer problémáit. E körben Eötvös elsődlegesen a rendkívül magas halálozási arányokra utal,³⁴ amiből arra következtet, hogy a helyzet a továbbiakban tarthatatlan.

A cikk nagy részében Eötvös József a már többször említett Tocqueville- és Beaumont-féle forrásművet ismerteti, részletesen kitérve az egyes amerikai államokban alkalmazott megoldásokra. Összességében két börtönrendszert, a „javítóintézet” auburni (hét államban követett) és philadelphiai (Pennsylvania és New Jersey államban alkalmazott) modelljét tartja részletesebb tanulmányozásra, megfontolásra érdemesnek. A két rendszer közös eleme a munkáltatás: ez az, „mitől mindkettőben a jobbítás váratik, csak a módok különbözök”³⁵ (t. i. a rabok elkülönítése vagy közös munkáltatása).

Eötvös véleménye szerint „a legjobb fogház bizonyára az volna, mely sem az egyik, sem a másik rendszert nem követné egészen, de elosztva kétfelé, rabjainak egy részét az auburni, másikat a philadelphiai rendszer szerint tartaná.” Az auburni rendszer, tehát a közös munkáltatás nem minden fogvatartottal szemben éri el a kívánt hatást, így szükséges philadelphiai típusú, a teljes elkülönítésre építő büntetésvégrehajtási intézet létesítése is. Mindazonáltal az országgyűlési vita során Eötvös inkább az auburni (hallgató) rendszert veszi majd védelmébe (a bizottság által ajánlott philadelphiai rendszer helyett inkább erre helyezné a súlypontot).³⁶

A Themis ugyanezen számában Szalay László is alkalmat talált arra, hogy az Egyesült Államok jogrendszeréből vett példákat tárjon az olvasók elé, konkrétan az esküdtbíráskodás vonatkozásában.³⁷ Az Eötvös börtönügyi állásfoglalása után következő cikkben Szalay római jogi megközelítésben ír az esküdtzéki rendszerről, egyben részletesen kitérve annak francia, angol és amerikai megoldásaira. Láthatóan ismeri az USA alkotmányát, ugyanis az amerikai Bill of Rights egyes cikkelyeit, így a hatodik és hetedik alkotmánykiegészítés eljárásjogi garanciáit idézi,³⁸ amikor az esküdtzékhez való jogot mint az amerikai polgárok alkotmányos alapjogát mutatja be.

Szalay részletesen bemutatja az esküdtzék működését, a tagállami szintű szabályozás jelentőségét, majd idézi Pickeringnek, a „massachusettsi törvényhozás vizsgálatára és egyszerűsítésére kinevezett küldöttség tagjának Amos londoni professzorhoz intézett, s ez idén nyomtatásban is kibocsátott” leveléből.³⁹ Ezt követően részletesen idézi Alexis de Tocqueville A demokrácia Amerikában című könyvét,⁴⁰ végezetül utal rá, hogy e cikkben elsősorban az esküdtzéki rendszer előnyeit mutatta be, a hátrányokról a Themis következő számában kíván értekezni.⁴¹ A Themis következő és egyben utolsó száma az 1839/III. füzet volt, ahol azonban Szalay nem folytatta a cikket, sőt nem is jelentetett meg semmilyen tanulmányt. Mindazonáltal tudjuk, hogy 1839–1840. évi franciaországi és angliai utazását követően kiadta a büntető eljárásról szóló könyvét,⁴² melyben összegezte tapasztalatait, egyúttal továbbfejlesztette (és tematikus csoportosítási elv szerint átszerkesztette) a Themisben megjelentetett írását, és amely munka alapján beválasztották a büntetőjogi törvényjavaslatokat előkészítő bizottságba.⁴³

Szalay László 1840-ben újabb folyóiratot indított útjára, amelynek a Budapesti Szemle címet adta. Ez az újság szintén rövidéletű volt, mindössze két száma jelent meg. Az elsőben

olvasható Trefort Ágoston cikke a pénzügyről és bankrendszerről,⁴⁴ amelyben a szerző (szintén a centralista politikai csoport neves képviselője) az Egyesült Államok fejlett bankrendszerét dicséri: „míg Európában csak nagyobb városokban akadunk bankra, Amerikában az alig felépített falukban, hol az embernek még ideje sem vala az ős erdők fáit ablakja előtt ki-írtani, már illyes intézetek léteznek.”⁴⁵ A cikkben Trefort nem részletezi az amerikai pénzügyi intézmények és szabályozás kérdéseit, hanem inkább az angol ipar fejlődéséről és a takarékpénztárak angliai modelljéről értekezik.

Jogtörténeti szempontból sokkal izgalmasabb olvasmány az Amerika iránti érdeklődése szempontjából még a centralisták közül is kiemelkedő Toldy Ferenc szerzői jogi tárgyú tanulmánya, amely szintén a Budapesti Szemle első számában jelent meg.⁴⁶ Toldy ezen írásában elsősorban európai jogösszehasonlításra vállalkozik (egy francia forrásmű alapján), de érintőlegesen az Egyesült Államokkal is foglalkozik.

Jó példaként említi az USA szerzői jogi jogalkotását: „oda látszik a dolog az új világban élni, mi szerint az, mint sok egyébben, úgy az írók szent joga ügyében is maholnap példaképp fog az agg Európának világolni.”⁴⁷ Majd idéz az amerikai szakirodalomból és röviden ismerteti a szerzői művek oltalmára vonatkozó 1831. évi amerikai szabályozást, amelyet igen haladónak tekint, összehasonlítva a Német Szövetségben hatályos jogszabályi rendelkezésekkel, ahol csupán tíz év az oltalom időtartama.⁴⁸ Toldy a cikkben a szerzői jog nemzetközi magánjogi összefüggéseire is kitér, ennek körében friss fejleményként számol be egy Anglia és USA között diplomáciai vihart kavart ügyről, ami abból adódott, hogy az Egyesült Államok modern szabályozása csak az amerikai illetőségű szerzőket védte.⁴⁹

A Budapesti Szemle első, 1840. márciusi számában jelent meg Szalay László *Codificatio* című cikkének első része, amelynek folytatása az 1840. decemberi második (egyben sajnos utolsó)⁵⁰ számban látott napvilágot. Ebben Szalay érintőlegesen hivatkozik Livingstonra, akinek kodifikációs munkájáról oly részletesen beszámolt korábban a Themis hasábjain.

A Budapesti Szemlében folytatásokban megjelent két cikk nem teljesen azonos a Publicistai dolgozatok első kötetében⁵¹ közzétett *Codificatio* című tanulmánnyal⁵², amelyben Szalay már bővebben is kitér az Egyesült Államokra, természetesen elsősorban Livingston és a büntetőjogi kodifikáció ügye kapcsán: „Északamerikában – az életbe még eddiglen sem lépett, de a codificatióra nagy befolyást gyakorolt Livingston-féle louisianai codexen kívül – említendő az illinoisi (1833), georgiai (1834) s a mississippii (1839) codexek, és a massachusettsi elődolgozatok, melyek a statutumok consolidatióján kívül a 'common law' codificatióját is veszik célba, azaz: historiai töredékek helyébe ésszerű egész ügyeknek léptetni.”⁵³

A sikertelen lapalapítási próbálkozások után három és fél évvel, 1844. július 1-jén⁵⁴ Szalay (némileg kényszerűen) átvesszi Kossuthtól a Pesti Hírlap szerkesztését. A Pesti Hírlapot Szalay – Kossuth iránti tiszteletből és barátaival történt konzultáció után – már nem csak a centralisták fórumaként használja, hanem az ellenzék és reformértelmiség számára biztosít vele publikációs lehetőséget.

Szalay Lászlónak a Pesti Hírlapban 1844-től megjelent írásai már inkább Nyugat-Európára, a francia és angol példára összpontosítanak. A Publicistai dolgozatok második kötetében

is közölt, a Pesti Hírlap 1846. február 19-ei számában megjelent *Szózat Éjszakamerikából* című írás⁵⁵ pedig nem Amerikáról, hanem a magyarhoz sokban hasonló sorsú lengyelekről szól,⁵⁶ meglehetősen nehezen érthető „virágnnyelven.” Az USA itt csupán mint allegorikus példa jelenik meg: „a nyitott erkélyen beszállongott a tropicus virágok illata Jefferson közelel sírjáról, mely nem enyészett, hanem halhatatlanságot hirdet a vándornak, s így merre a szem nézett, benn és künn, csendes, éber élet; csak egy pár fekete hortyogott catalpák alján, jelöl: hogy a rabszolgáság előli az életet, hogy éjjé teszi a napot.”⁵⁷ A rabszolgáság, amely Amerika bemutatásakor mindig kiemelt szerepet kapott a reformkorban, egyfajta megoldandó kérdésként ábrázolva azt, ez esetben aligha félreérthetően bizonyos európai népek rabságának metaforája.

Szalay László ugyanebben az időszakban, 1846–1847-ben (1846. júliusában⁵⁸) jelentette meg *Statusférfa és szónokok* c. művének első kötetét,⁵⁹ amelynek folytatása a szabadságharc leverése után, 1850-ben jelent meg.⁶⁰ A két amerikai politi-

kust, Benjamin Franklint és Thomas Jeffersont bemutató kötetek szép példáját szolgáltatják annak, hogy miképp hatott az Egyesült Államok a magyar politikai gondolkodásra. A Jefferson-életrajz mottójaként választott, magától Jeffersontól származó idézet jól mutatja, hogy az amerikai forradalom alakjai a polgárosodó Magyarország számára személyükben is eszményképet jelentettek: „Resistance to tyrants is obedience to God” (A zsamokoknak ellenállni annyi, mint Istennek engedelmeskedni).⁶¹

Szalay párhuzamot vont a rabszolgáság eltörlésével kapcsolatban a Jefferson által kifejtett álláspont és a jobbágyság intézménye magyarországi megszüntetésének elvi alapjai között,⁶² egyebekben pedig arról is értekezett, hogy Jefferson diplomáciai missziója milyen hatást gyakorolt a francia polgári átalakulásra és az emberi jogok eszméjének európai elterjesztésére. Szalay László gondolatébresztőnek tekintette a Jefferson-életmű ismertetését, amire a fejezet végén kifejezetten utalt is.⁶³

Irodalom

KORABELI FORRÁSOK

- BAJZA József: *Adatok az éjszak-amerikai Egyesült Státusok országismeretéhez*. In: Tudománytár 12/1836. 20–98. pp.
BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Utazás Északamerikában*. S.a.r. és bev.: REMENYIK Zsigmond. (Officina. Bp., 1943.)
EÖTVÖS József: *Vélemény a fogházjavítás ügyében, ns. Borsod vármegye ebbéli küldöttségéhez*. In: Themis 2/1839. 1–50. pp.
EÖTVÖS József–LUKÁCS Mór: *Fogházjavítás*. (Pest, 1842.)
FÁBIÁN Gábor: *A rabszolgáság Északamerikában*. In: Tudománytár. Értekezések 2/1837. 224–244. pp.
PULSZKY Ferenc: *Centralisatio I–II*. In: Pesti Hírlap 116–117/1842.
SZALAY László: *A büntető eljárásról, különös tekintettel az eskütszövekre*. In: Publicistai dolgozatok. Első kötet. 1839–1844. (Pest, 1847. Reprint kiadás. 1988. 103–173.)
SZALAY László: *A System of Penal Law for the state of Louisiana by Edward Livingston. Philadelphía 1833* (könyvbírálat). In: Themis 1/1837. 53–91. pp.
SZALAY László: *Codificatio*. In: Publicistai dolgozatok. Első kötet. 1839–1844. (Pest, 1847. Reprint kiadás. 1988. 19–90. pp.)
SZALAY László: *Jury*. In: Themis 2/1839. 51–70. pp.
SZALAY László: *Statusférfa és szónokok könyve I.* (Heckenast Gusztáv kiadása, Pest, 1847.)
SZALAY László: *Szózat Éjszakamerikából*. In: Publicistai dolgozatok. Második kötet. 1844–1847. (Pest, 1847. Reprint kiadás. 1988. 151–156. pp.)
TOLDY Ferenc: *A szellemi és erkölcsi polgárisodás állapotja az éjszakamerikai Egyesült-Országokban*. In: Tudománytár 3/1834. 135–145. pp.
TOLDY Ferenc: *Az írói tulajdonról*. In: Budapesti Szemle 1/1840. 157–237. pp.
TOLDY Ferenc: *Bűnhesztető rendszer az Egyesült-Országokban*. In: Tudománytár 4/1834. 105. p.
TREFORT Ágoston: *Az anyagi érdekekről*. In: Budapesti Szemle 1/1840. 1–21. pp.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANTALFFY György: *Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója*. (Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp., 1983.)
BÉNYEI Miklós: *Eötvös József jogi és államtudományi műveltségének forrásai*. In: Gazdaság és Jogtudomány, MTA IX. Osztályának Közleményei V., Bp., 1971. 323–355. pp.
BÉNYEI Miklós: *Eötvös József könyvei és eszméi*. Tanulmányok, esszék. (Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996.)
BÉNYEI Miklós: *Eötvös József olvasmányai*. (Akadémiai Kiadó, Bp., 1972.)
BÖDY, Paul: *Joseph Eötvös and the modernization of Hungary, 1840–1870*. In: Transactions of the American Philosophical Society, (Philadelphia, March 1972.)
CSEPELI Réka: „...az első igazán európai magyar”. A XIX. századi francia és magyar liberális gondolat kölcsönhatásai. In: Magyar Tudomány 8/1997.

917–933. pp.

- CSEPELI Réka: *A XIX. századi magyar liberalizmus karaktere és francia forrásai*. In: Palimpszeszt tudományos és kulturális folyóirat 1/1996.
CSORBA László–VELKEY Ferenc: *Reform és forradalom (1790–1848)*. (Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998.)
FENYŐ István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. (Argumentum Kiadó, Bp., 1997.)
FENYŐ István: *Magyarság és emberi egyetemesség. Eötvös József publicisztikája*. In: Eötvös József: Reform és hazafiság. Publicisztikai írások. Szerk.: Fenyő István. (Bp., 1978.)
GERGELY András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról*. (Bp., 1987.)
HORVÁTH Mihály: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc*. (Gondolat Kiadó, Bp., 1986.)
KAJTÁR István: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai*. (Dialog Campus Kiadó, Bp.–Pécs, 2003.)
KAJTÁR István: *Modernizációk és Európa. Adalékok a politikai vitakultúrához az 1843–44-es rendi országgyűlésen*. In: Degre Alajos emlékkönyv. (Unió Kiadó, Bp., 1995. 121–130.)
KOSÁRY Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*. Magyarok Európában III. (Háttér Lap- és Könyvkiadó, Bp., 1990.)
MEZEY Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Jogtörténeti értekezések 17. (Osiris–Századvég Kiadó, Bp., 1995.)
MEZEY Barna: *Reformpolitika és büntető rendszer*. In: „Képzeltetek embert!” Politikaelméleti tanulmányok Schlott István 60. születésnapjára. (Korona Kiadó–ELTE ÁJK Politológia Tanszék, Bp., 1999. 31–43.)
NAGY Lajos: *Szalay László és a magyar büntető eljárásjog*. In: Állam- és Jogtudomány 4/1964. 519–570. pp.
PAJKOSSY Gábor: *A reformkor (1830–1848)*. In: Gergely András (szerk.): 19. századi magyar történelem, 1790–1918. (Bp., 1998. 197–245. pp.)
SCHLETT István: *Eötvös József*. (Gondolat Kiadó, Bp., 1987.)
SÖTÉR István: *Eötvös József*. (Művelt Nép Kiadó, Bp., 1951.)
TREFORT Ágoston: *Tocqueville emlékezete*. In: Emlékbeszédek és tanulmányok. (Bp., 1881. 59–60. pp.)
URBÁN Aladár: *A nyugat-európai államrendszerek és a reformkor nemzedéke*. In: Pölöskei Ferenc–Ránki György (szerk.): A magyarországi polgári államrendszerek. (Tankönyvkiadó, Bp., 1981. 9–49. pp.)
URBÁN Aladár: *Reformtörékvések és történelmi tanulságok. Az alkotmányos fejlődés korabeli eredményei és a politikai publicisztika kezdetei Magyarországon 1841–1842*. In: Századok, 1/1980. 26–48. pp.
VARGA János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. (Bp., 1982.)
ZÁVODSZKY Géza: *Az Amerika-élmény*. In: Rubicon 3/1992. 26–28.
ZÁVODSZKY Géza: *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország*. (Korona Kiadó, Bp., 1997.)

Jegyzetek

- ¹ Készült a T043731 sz. OTKA kutatás keretében
- ² ú.m. Gorove István, Irányi Dániel, Irinyi József, Lukács Mór, vagy épp Madách Imre
- ³ lásd SCHLETT István: Eötvös József. (Gondolat Kiadó, Bp., 1987. 52–58. pp.).
- ⁴ SCHLETT István: i.m. 72.
- ⁵ lásd AGG Zoltán: Eötvös József és a megyerendszer. In: Comitatus Önkormányzati Szemle 6/1994. 38–40. pp.
- ⁶ PULSZKY Ferenc: Centralisatio. In: Pesti Hírlap 1842/116–117. szám
- ⁷ URBÁN Aladár: A nyugat-európai államrendszerek és a reformkor nemzedéke. In: Pölöskei Ferenc–Ránki György (szerk.): A magyarországi polgári államrendszerek. (Tankönyvkiadó, Bp., 1981. 45. p.).
- ⁸ A témáról bővebben lásd: CSEPELI Réka: A XIX. századi magyar liberalizmus karaktere és francia forrásai. In: Palimpszeszt tudományos és kulturális folyóirat, 1/1996.
- ⁹ FENYŐ István: A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon. (Argumentum, Bp., 1997. 71. p.).
- ¹⁰ FENYŐ István: i.m. 71.
- ¹¹ TOCQUEVILLE, Alexis de - Beaumont, Gustave de: Système Penitenciaire aux États-Unis. (Paris, 1832.).
- ¹² TOLDY Ferenc: A' szellemi és erkölcsi polgárosodás állapotja az éjszakamerikai Egyesült-Országokban. In: Tudománytár, 1834/3. kötet 135–145. pp.
- ¹³ TOLDY Ferenc: i.m. 135. p.
- ¹⁴ uo. 136. p.
- ¹⁵ uo. 138. p.
- ¹⁶ Táblázatot lásd uo. 142. p.
- ¹⁷ uo. 143. p.
- ¹⁸ lásd uo. 144. p.
- ¹⁹ uo. 145. p.
- ²⁰ BAJZA József: Adatok az éjszak-amerikai Egyesült Státusok országismeretéhez. In: Tudománytár 1836/12. kötet 20–98. pp.
- ²¹ TOLDY Ferenc: A' bűnhesztető rendszer az Egyesült-Országokban. In: Tudománytár 1834/4. kötet 105–119. pp.
- ²² uo. 105. p.
- ²³ uo. 105. p.
- ²⁴ uo. 106. p.
- ²⁵ uo. 107. p.
- ²⁶ uo. 112–114. pp.
- ²⁷ uo. 115. p.
- ²⁸ uo. 119. p.
- ²⁹ SOÓS István: Utószó. In: Szalay László: Válogatott történelmi tanulmányok. (Osiris Kiadó, Bp., 2000. 279. p.)
- ³⁰ CSEPELI Réka: „...az első igazán európai magyar.” A XIX. századi francia és magyar liberális gondolat kölcsönhatásai. In: Magyar Tudomány 8/1997: 930. p.
- ³¹ SZALAY László: A System of Penal Law for the state of Louisiana by Edward Livingston, Philadelphia 1833. In: Themis 1837/I. füzet: 53–91. pp.
- ³² uo. 57. p.
- ³³ uo. 91.
- ³⁴ EÖTVÖS József: Vélemény a fogházjavítás ügyében. ns. Borsod vármegye ebélli küldöttségéhez. In: Themis 1839/II. füzet: 1–50. pp.)
- ³⁵ uo. 8. p.
- ³⁶ uo. 22. p.
- ³⁷ A témáról bővebben lásd MEZEY Barna: Reformpolitika és büntető rendszer. In: „Képzeltetek embert!” Politikaelméleti tanulmányok Schlett István 60. születésnapjára. (Korona Kiadó–ELTE ÁJK Politológia Tanszék, Bp., 1999. 31–43. pp.)
- ³⁸ SZALAY László: Jury. In: Themis 1839/II. füzet: 51–70. pp.
- ³⁹ uo. 64. p.
- ⁴⁰ uo. 65. p.
- ⁴¹ uo. 66–69. p.
- ⁴² uo. 70. p.
- ⁴³ SZALAY László: A büntető eljárásról, különös tekintettel az eskütszékkekre. (Pest, 1841.) Később a tanulmány a Publicistai dolgozatok első kötetében is megjelenik.
- ⁴⁴ SOÓS István: i.m. 280. p.
- ⁴⁵ TREFORT Ágoston: Az anyagi érdekekről. In: Budapesti Szemle 1/1840: 1–21. pp.
- ⁴⁶ uo. 2. p.
- ⁴⁷ SCHEDEL [Toldy] Ferenc: Az írói tulajdonról. In: Budapesti Szemle 1/1840: 157–237. pp.
- ⁴⁸ uo. 198. p.
- ⁴⁹ uo. 199. p.
- ⁵⁰ uo. 209. p.
- ⁵¹ megjegyzés: az 1840-es évek Budapesti Szemléjének utolsó száma, ugyanis a folyóirat később újraindult.
- ⁵² SZALAY László: Publicistai dolgozatok. Első kötet. 1839–1844. (Heckenast Gusztáv kiadása. Pest, 1847.)
- ⁵³ SZALAY László: Codificatio. In: Publicistai dolgozatok. Első kötet. 1839–1844. (Pest, 1847. Reprint kiadás, Bp., 1988: 19–90. pp.)
- ⁵⁴ uo. 47. p.
- ⁵⁵ SCHLETT István: i.m. 80. p.
- ⁵⁶ SZALAY László: Szózat Éjszakamerikából. In: Publicistai dolgozatok. Második kötet. 1844–1847. (Pest, 1847. Reprint kiadás, 1988. 151–156. pp.)
- ⁵⁷ FENYŐ István: i.m. 272. p.
- ⁵⁸ SZALAY László: Szózat Éjszakamerikából... 153. p.
- ⁵⁹ ANTALFFY György: Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1983. 150. p.)
- ⁶⁰ SZALAY László: Statusférjak és szónokok könyve. Első kötet. (Heckenast Gusztáv kiadása. Pest, 1847.)
- ⁶¹ SZALAY László: Statusférjak és szónokok könyve. (Új folyamatt. Pest, 1850.)
- ⁶² Idézi: ANTALFFY György i.m. 180. p.
- ⁶³ uo. 186. p.
- ⁶⁴ Szalay célja Jefferson „életének és működésének közelebbi vizsgálatára és tanulására ösztönözni az olvasót” - idézi: ANTALFFY György i.m. 181. p.

A régi magyar jogban a peres felek, a felperes és az alperes, még személyesen (illetve törvényes képviselőjük által) kellett, hogy megjelenjenek bírójuk előtt. Ez körülbelül a XIII. század derekától már nem volt feltétlenül szükséges, hanem – bizonyos ügyek kivételével, ahol ez elkerülhetetlen volt – egyre inkább szokássá vált, hogy a felek magukat valaki más által képviseltették, mivel ha akadályoztatva érezték magukat, „a' pörlekedők a' magok ügyeiket vagy pöreiket (...) más alkalmas személyekre szokták bízni” – magyarázta Czövek.¹

Az „alkalmas személy” kifejezés nem minden korban takarta ugyanazokat a tulajdonságokat, és az

Korsósnné Delacasse Krisztina:

A perbeli képviseletre vonatkozó szabályok a tradicionális jogban

évszázadokon át tartó fejlődés nyomán végül a XIX. század elején jegecesedtek ki végérvényesen a perbeli képviselőre vonatkozó elvárások és a perbeli képviselet ellátásával kapcsolatos szabályok, amelyek aztán a modern fejlődés alapjául is szolgáltak.

Alkalmas személynek a tradicionális jog szabályai szerint az minősült, aki bizonyos minimális személyi feltételeknek megfelelt. Ez eleinte pusztán addig terjeszkedett, hogy mindazok vállalhattak perbeli képviselőt, akik a perben saját személyükben félként is szerepelhettek volna, tehát minimum perbeli cselekvőképességgel rendelkeztek.² Kivételt jelentett ez alól, hogy a prókátornak nem kellett nemesnek lennie, ha megbízza nemességgel bírt, hiszen az ő nevében perelt, és így ezt elegendőnek tekintették.³ Jelentősége ennek azokban a perekben volt, amikor a per nemes alperes ellen folyt, mert vele szemben csak nemes indíthatott pert. Már ebből is kitűnik, hogy a perképesség különbözött aszerint, hogy az illető a perben a felperes vagy az alperes helyett jelent-e meg. Különleges helyzet illette meg a királyt, akit saját személyében nem lehetett alperesként perelni, érte jószágigazgatója felelt, de felperesi pozícióban is rendszerint prókátora képviselte.

Eleinte nem vonatkoztak további előírások a képviselő személyére, vagyis az lehetett akár világi, akár egyházi személy, és a nem szerint sem tettek különbséget, tehát nő is vállalhatott képviselőt (pl. anya képviselte gyermekét),⁴ bár „rendszerint asszonyok nem prókátoroskodtak.”⁵ Előfordulhatott, hogy a perben familiáris urát, vagy fordítva: ura familiárisát képviselte.⁶ Ez e szerződéses viszony sajátosságából adódott, hiszen a familiárisi lekötetés lényeges tartalmi eleme volt a familiáris részéről a hűség és előkelő szolgálat kötelezettsége, amelybe beletartozott urának képviselője is, míg az úr alapvető kötelezettségei között szerepelt a védelemnyújtás, amely szintén tartalmazhatott adott esetben „jogi oltalmat.”

Bizonyos esetekben – mint említettem – nem volt lehetőség képviselő igénybe vételére, hanem a feleknek továbbra is személyesen kellett megjeleníteniük. Első sorban a súlyosabb bűncselekmények elkövetésével vádolt személyek pereiben, tehát hűtlenségi perekben, illetve minden olyan perben, amely az illető személyét, mindenekelőtt becsületét, érintette. Az 1500. évi 13. törvénycikk törölte el a nagyobb hatalmaskodás eseteiben a személyes megjelenés kötelezettségét, elrendelve, hogy „ennekután nem (mint eddig szokásban volt) személyesen, hanem ha tetszik, ügyvédje által jelenjék meg mindenki.”⁷ A Hármaskönyv szerint a hűtlenség vétkével vádolt, továbbra is személyesen tartozott megjelenni bírái előtt.⁸ Mindvégig kötelező maradt a személyes megjelenés a kúria ún. lovagi becsület-bírósa előtt.

A személyes megjelenést megkövetelő esetektől eltekintve – amely aztán a XVI. századtól az immár elkülönült polgári eljárásban, az ünnepélyes írásbeli perben ritkán fordult elő – bárki bármikor igénybe vehette prókátor segítségét. Mi több, a szerzők többsége arra az álláspontra helyezkedett, hogy bár senkinek nem tiltották, hogy az ügyét maga vigye, mégis

célszerűbb volt a pereket prókátorra bízni.⁹ Aki ugyanis ezzel nem élt, egy perorvoslati módtól tulajdonképpen megfosztotta magát, mert az ügyvéd szó visszavonása által a perben az ügyvéd által elkövetett tévedést, hibát orvosolni lehetett.

A prókátorokra vonatkozó rendelkezések folyamatosan váltak szigorúbbakká. Míg eleinte nem szabták meg azoknak a személyeknek a körét, akik mást annak perében képviselhettek, addig a XV. századtól egyre gyakrabban lehet találkozni olyan dekrétumokkal, amelyek e tekintetben megszorítást tartalmaztak, igaz egyelőre pusztán negatív megközelítésben: bizonyos személyeket eltiltottak ilyen megbízatások elvállalásától. Például Zsigmond 1405-ben a *notarii publici*-t zárta ki világi ügyében a prókátorkodásból, az 1471:14. tc. pedig arról rendelkezett, hogy „a bírák a pereket bírálják el és meghatalmazottakul vagy ügyvédekül ne perlekedjenek; (...) Továbbá, hogy az ítélmesterek (...), se ülnökeik ne lehessenek ügyvédek.” A Hármaskönyvben azoknak a marasztalásáról van szó, akik egyazon ügyben mint ügyvédek és mint királyi vagy nádori emberek szerepelnek, ezt szintén tilalmazták.¹⁰

Valószínűleg azzal összefüggésben, hogy Magyarországon körülbelül a XV. század végétől voltak bizonyos személyek, akik már nemcsak alkalmanként, hanem rendszeresen látták el mások jogi képviselőt,¹¹ elszórta megjelentek – csak ritkán konkrétan megfogalmazott – követelmények is az ügyvédekkel szemben. Hogy léteztek ilyen, javarészt erkölcsi jellegű elvárások, az a XV–XVI. századi dekrétumok szövegéből is kiderül. A prókátorok erkölcsileg nem megfelelő magatartásait mindenestre negatívan ítélték meg, sőt próbálták megakadályozni. Ismét egy I. Mátyás uralkodása idejéről való dekrétum illusztrálja jól ezt a szituációt. Az 1486. évi 69. törvénycikk szerint „szokása az ügyvédeknek hogy nyereségvágyból mentül több személynek az ügyeit elvállalják és azok védelmében meglehetősen hanyagul járnak el, és ha megbízóikat egyszer-másszor bírságban marasztalják, ebből semmit sem csinálnak” úgy határozott, hogy „ennekután egy ügyvéd se merje tizen négy személynél többnek ügyét elvállalni és vinni.”¹² Hasonlóképp negatív értékelést közvetít az 1563. évi 49. cikk, amely az eljárási jogot jellemző problémák között első helyen említette „az ügyvédek időrabló vitatkozásait” és ezért rendelkezett úgy, hogy a „rendes bírák ennek megfelelően az ügyvédek nyilvánvalóan hiábavaló és üres kifogásait és halasztásait, saját ítéletük szerint akadályozzák meg.”

Az 1567:27. törvénycikk már tenni is próbált a visszaélések ellen, ezért mivel „az ügyvédek a peres feleket különböző fogásokkal szokták így-úgy összeveszteni és néha az ellenféllel is titkon összejátszani...”, elrendelte, hogy „mindenféle csalások megelőzése céljából (...) az ügyvédek mind a vár-

megyei törvényszéken, mind a rendes bírák előtt a hiábavaló és üres kifogásokat (...) mellőzzék, és tegyenek esküt, amelyet patvarkodási eskünek neveznek.” Patvarkodási esküre korábban már kötelezték a felet, ennek kötelezettségét terjesztette ki a törvénycikk a képviselőre is. Tágabb értelemben szerepelt itt a *calumnia*: az ügyvédnek arra kellett esküt tennie, hogy tudva igaztalan ügyet el nem vállal, az ellenféllel össze nem játszik, valamint az ország törvényeinek és szokásainak megfelelően jár el. Ez az eskütételi kötelezettség már annak az első jele, hogy az ügyvédekre vonatkozó morális elvárások konkrétan megfogalmazást nyertek, és megjelent annak az igénye, hogy – a hitszegés súlyos következményeit tekintve – prókátorok az adott ügyben ténylegesen csak azok lehessenek, akik ezeknek megfeleltek, de legalábbis azok, akik ezek betartását (esküvel is) vállalták. Ez a szabály azonban nem élt sokáig, hét év elteltével el is törölték,¹³ ám ez természetesen nem jelentette azt, hogy a fent említett erkölcsi elvárások ne álltak volna fenn eztán is,¹⁴ ám a perbeli képviselő ellátásához különleges képességeket, tudást nem írtak elő, arra – a fent említett kivételekkel – továbbra is bárki jogosult volt, akit a fél felhatalmazott.

Országos szabályozás hiányában a megyék próbálták statútumaikban „rendet tenni,” az ügyfeleket megoltalmazni a prókátorok visszaéléseitől, illetve szabályokat megfogalmazni az ügyvédi feladatot betöltők személyére nézve. Így pl. Abaúj megye statútuma 1634-ben kimondta, hogy aki a megyében prókátorkodik, „*az assessorságra be ne vétessék; mert illetlen assessornak és prókátornak lenni*” egyidejűleg.¹⁵

Az országgyűlés pedig 1649-ben, majd hat évre rá ismét nyomatékosította azt az óhajt, hogy ügyvédek országgyűlési követek ne lehessenek, illetve eltiltották őket a rendek üléseitől.¹⁶

Először a XVII. század végén szűkítették jelentősen azon személyek körét, akik prókátoroskodhattak. I. Lipót volt az, aki 1694-ben kiadta az első magyarországi ügyvédi rendtartásnak tekinthető jogszabályt *Statutum Per Advocatos Causarum, seu Procuratores Regni Observandum* címmel. Ez a szabályzat már részletesen rendezte az ügyvédi tevékenységet, és a velük szemben támasztott követelményeket. Ekkorra már egyértelműen körvonalazódott egy olyan réteg, akik a felek jogi képviselőtét hivatásszerűen látták el. Maga a statútum is úgy említi az ügyvédeket, mint „*tiszteletreméltó jogi tanácsot adó testület*.”

A perbeli képviselő szempontjából azért lényeges ez a jogszabály, mert az ügyvédkedést – amellett, hogy részletes szabályokat állapított meg az általuk követendő és tanúsítható magatartásokra – immár ténylegesen egy meghatározott személyi kör kezébe tette le azáltal, hogy bevezette a kötelező ügyvédi esküt, amelynek letétele nélkül az ország bíróságai előtt egyetlen prókátor sem léphetett fel

képviselőként. A rendtartás pontosan meghatározta az eskü szövegét, amely szerint az ügyvéd többek között rosszhiszeműen jogtalan ügyet el nem vállal, a per elhúzására nem törekszik, az ügyben megismert titkot megtartja, az ellenféllel ügyfele kárára egyezséget nem köt, a bírakkal szemben tiszteletet tanúsít, a pert ok nélkül el nem hagyja és általában is minden jogsértéstől tartózkodik. Az eskü megtörténtéről oklevelet állított ki az illető hatóság, és ezt követően a bíróság előtti fellépéskor a prókátornak az ügyvédvalló levél mellett minden egyes esetben be kellett azt mutatnia.

Az ügyvédi eskü szövegét szemügyre véve kitűnik, hogy az továbbra is kizárólag kimondottan erkölcsi jellegű kötelezettségeket jelent, mind tartalmában, mind pedig abban az értelemben, hogy semmi egyéb feltételt nem követeltek meg attól, aki ügyvédi foglalkozást akart űzni, mint hogy letegye ezt az esküt. Nem vizsgálták tehát ténylegesen azt, hogy a rendtartásban foglalt feltételeknek mennyiben tud eleget tenni. (Igaz, hogy lényegében szakmai feltételekről itt még nem volt szó.) Eszerint a perképviselő ellátók köre szűkült, azaz bárki nem ügyvédkedhetett, hiszen a kereteket az eskü szabta meg, másik oldalról viszont a szakma nyílt maradt, hiszen bárki bekerülhetett, aki az esküt letette, egyéb előfeltételnek nem kellett eleget tenni. Mégis ez annyit jelentett, hogy ettől kezdve perbeli képviselőt csak ügyvéd láthatott el, akinek személye alatt továbbra sem feltétlenül tanult jogász értendő, hanem olyan *procurator*, aki az esküt letette.¹⁷ Erre enged következtetni az az intézkedés is, hogy Lipót statútuma kötelességül szabta az ügyvédeknek, hogy minden fél képviselőtét jogos és törvényen alapuló igényeik tekintetében vagyoni helyzetükre való különbségtétel nélkül felvállalják, ha pedig bármelyikük nem lett volna hajlandó rá „*a bíróság panasz alapján kötelezze a vonakodó ügyvédet a maga tekintélyével az ügy vállalására*.” Szolgálhatta ez a rendelkezés tehát azt, hogy senki ne maradjon képviselő nélkül perében, hogyha azt nem maga kívánná vinni. Hozzá kell tenni, hogy az ún. rendes írásbeli perben gyakorlatilag nem is lett volna képes rá az eljárásjogban tapasztalatlan fél, hogy képviselő nélkül maga járjon el. A kezdetben jellemző szóbeliség helyett ugyanis a perfollyam írásbelisége vált általánossá, amely a XVI–XVII. századra már bonyolult formalizmusok kialakulásához vezetett. A Mohácsot követő időszakban azonban kétséget kizáró módon tovább is fejlődött és differenciálódott a perjog. Eddig ugyanis nem vált élesen ketté polgári és büntető eljárás, formájuk, lefolyásuk, illetve az ezekre vonatkozó szabályok nagyjából – egészeiben azonosak voltak, a XVII. századra viszont már kialakultak e perek sajátos alakításai. A kifejezetten írásban folyó eljárás annyit jelentett, hogy a felek (illetve sokkal inkább képviselőik) immár nem vitáztak élőszóval a bíró előtt, hanem véleményüket, az ellenfél álláspontjára

való reagálásaikat, egymást követően a bíróságon elhelyezett perjegyzőkönyvbe jegyezték be. A perkönyvben természetesen minden egyes perbeli cselekménynek nyoma kellett, hogy legyen, melyek közül egyesekről szóló iratokat néha mellékletként csatoltak hozzá, így egy-egy hosszabb per írásbeli anyaga akár több kötetnyire is duzzadhatott. Ez a fajta eljárás könnyebbséget jelentett ugyan a bírónak, ám hatalmas terhet rótt a felekre, akik többnyire híján voltak nemcsak a jog, hanem az írás-olvasás tudományának is. Nem csoda tehát, ha – különösen az ún. rendes perekben – legtöbbször kénytelenek is voltak jogi képviselőt, ügyvédet igénybe venni.

A XVIII. században azonban már nem volt eleget az ügyvéd gyakorlati tapasztalata, jogban való jártasságáról bizonyosságot is kellett adnia. Míg az 1723:38. tc. még csak arról rendelkezett, hogy a „szokott esküt” minden ügyvéd tegye le, és ezzel a Lipót-féle rendelet erejét törvényileg is elismerte, időközben a királyi kúrián már arról gondolkodtak, hogyan lehetne az itt működő prókátorokat e tekintetben megvizsgálni.¹⁸ Mária Terézia nevéhez fűződött a meghatározott idejű gyakorlatot követően leteendő ügyvédi vizsga bevezetése, majd 1804-ben az *Instructio pro advocatis* írta körül részletesen a pályára kerülés kritériumait, melyek között már a jogi végzettség is szerepelt.

Az ügyvédrendelés módját is pontosan szabályozták, a fél és az ügyvéd közötti pusztán szóbeli megállapodás ugyanis még nem jogosított képviselőre, ennek mások – és különösen a perben eljáró bíróság – előtt is nyilvánvalóvá kellett válnia. Megbízólevél nélkül másnak az ügyében – bírság, sőt hamis perben állás vádjának, terhe mellett – nem is lehetett bíróságok előtt fellépni.¹⁹

A szóbeli ügyvédvállás elegendő volt mégis akkor, ha az a perbíróság előtt történt, de ez természetesen csak az adott ügyre és törvénykezési időszakra, valamint kizárólag az érintett bíróság előtti eljárásra volt érvényes. A szóbeli ügyvédvállást mindig személyesen kellett megtenni, vagy az illető per bírója, vagy pedig annak helyettese előtt, aki azt a jegyzőkönyvbe foglalta bele. Az ügyvédvállásnak e neme még a XIX. században is ugyanígy fennmaradt, hiszen „ha az ember a' per bírójához személyesen elmegy és az előtt névvel megnevezi a' maga prókátorát, vagy plenipotentiáriusát, és perét, az elég arra a' perre nézve, a' melly az előtt a' bíró előtt foly, vagy folyni fog.”²⁰

Amennyiben valaki prókátorát hosszabb időre, vagy több ügyének vitelével kívánta megbízni, írásban vallhatott ügyvédet, amelynek módjára részletes szabályok vonatkoztak. A legáltalánosabb módja volt az írásbeli ügyvédrendelésnek az, amely minden más szerződés bevállalásának is, vagyis, hogy a felek hiteles helyet kerestek meg a levél kiállítására. Ez az oklevél volt a *littera procuratoria*, az ügyvédválló levél. Kiállítására a hiteles helyek mel-

lett jogosultak voltak még az ország rendes bírái, azok helyettesei illetve ítélmesterei,²¹ vagyis összességében mindazok, akik hiteles pecséttel rendelkeztek; ezek természetesen saját maguk részére is vallhattak így ügyvédet.²² 1563-ban pedig a törököktől meghódított területekre, nevezetesen Gyula és Sziget várába hiteleshelyi emberek kiküldését rendelte el a törvény az egri káptalanból, illetve a zalavári konventből, akik előtt az ügyvédvállásokat meg lehetett tenni. Már korábban, egy 1492-es törvénycikk értelmében a nők is tehettek így, kiküldöttek előtt ügyvédvállást, mivel személyes megjelenésüket a hiteles helyek előtt „a hely távolága, vagy az utazás viszontagságai” akadályozták, „vagy pedig a női nem gyarlósága és egyszerűsége miatt is félnek odamenni.”²³

Egyes kiváltságos személyek saját pecsétjük alatt vallhattak ügyvédet, ami annyit jelentett, hogy maguk írták és pecsételték meg a szerződést, e célból nem volt szükséges más hatósághoz fordulniuk. Az ország bárói, a szabad és örökös ispánok, az érsekek és megyés püspökök, a vránai perjel és a rác despota mellett a királytól mások is nyerhettek erre privilégiumot.

A képviselő megbízólevelét köteles volt a bíróság előtt minden alkalommal bemutatni,²⁴ e nélkül nem léphetett fel az eljárásban. Ha ezt nem tette meg, perbeli vétséget követett el, és nyelvváltságban marasztalták.²⁵

A fenti levéllel rendelkező ügyvéd kezdetben valószínűleg csak adott perben, majd minden időbeli korlátozás nélkül és az ország bármely bírósága előtt eljárhatott, természetesen csak akkor, ha maga a szerződés mást nem tartalmazott. 1578-ban született törvény arról, hogy egy évnél tovább az ügyvédválló levelek ne legyenek érvényesek,²⁶ de ez már korábban is szokásos volt.²⁷ Hogyha valaki képviselőjét adott ügy vitelével bízta meg, az annak befejezéséig volt érvényes, akár egy esztendőn túl is,²⁸ a visszavonásig adott ügyvédvállás pedig mindaddig, amíg a képviselt ezt meg nem tette. A visszavonásra ugyanolyan szabályok vonatkoztak, mint magára az ügyvédvállásra, tehát ugyanolyan formában lehetett megtenni, hiteles helyen, az érdekeltek tudtával.

Kivételes előírások rendezték a külföldön követségben tartózkodó vagy tanulmányait folytató fél által adott megbízást. Ezeket az ügyvédrendeléseket egészen addig érvényesnek fogadták el, amíg a képviselt haza nem tért és ezáltal lehetősége nem nyílt rá, hogy újból vallást tegyen. Az ügyvédvállások időbeli hatályával kapcsolatos rendelkezéseket az 1723:35. tc. is megerősítette, megismételte.²⁹

1729-ben újra szabályozták az ügyvédvállás módját azokra nézve, akik az országon kívül tartózkodtak, legyenek akár magyarországi születésűek, honosítottak, vagy olyan külföldiek, akiknek Magyarországon támadt pere.³⁰ A külföldiekre, ha az országon belül tartózkodtak, ugyanolyan szabályok

vonatkoztak, ők is az ország rendes bírái, ítélmestereik (vagy a vármegyék) előtt a fenti írt normák szerint tehettek ügyvédvallást. Ha viszont bárki külföldön volt, és nem tudott a magyar kancelláriához vagy az említett – akár épp az országon kívül tartózkodó – hiteles személyekhez fordulni az ügyvédvallás kiállítására végett, akkor saját maga által írott és megpecsételt levélre volt szükség (adott esetben tanúkkal, vagy magyarországi birtokán tartózkodó tisztje által igazolva, hogy az aláírás és pecsét valóban sajátja). Ezt mutatta be hitelesítés végett a megfelelő hatóságoknak, és ha előttük azt a saját írásának és saját akarata szerint valónak vallotta, akkor az illető hatóság az oklevelet pecsétjével látta el. Az osztrák örökös tartományokban erre az ottani kormánysszék vagy legfőbb törvényszék volt jogosult, Ausztrián kívül az osztrák császár követe vagy biztosa volt a megerősítésre jogosult hatóság. A katonák az előbbiektől eltérően ezredparancsnokához fordulhatott. Az így kiállított ügyvédvallást azután Magyarország összes törvényszékén el kellett fogadni.³¹ Az ilyen levelek visszavonása kétféleképpen mehetett végbe. Ugyanolyan módon, mint ahogyan külföldön tették, vagy ha az illető már hazatért, akkor elegendő volt az ország valamely hiteles személye előtt megtennie, és egyúttal új megbízottat rendelni. A visszavonást nemcsak az előző meghatalmazottal kellett közölni, hanem az ellenérdekű féllel is, bírói intés formájában, hogy a korábbi prókátorral ne egyezkedjen.

A fenti szabályok töretlenül eleinte többnyire csak az országos bíróságokon érvényesültek, a megyéken már más volt a helyzet. A vármegyei törvényszék, a sedria elsődleges feladata az igazságszolgáltatás volt és a generális congregatio is ellátott ítélezési funkciót. Éppen ezért a vármegyei testületi szervei előtt tett ügyvédvallást elfogadták úgy, mint amelyet perbíró előtt tettek.³²

A XVI. század közepétől pedig a megyék is sorra rendelkeztek hiteles pecséttel, ezért aztán a már valószínűleg fennálló gyakorlatot³³ is szentesítendő az 1563:53. tc. kimondta, hogy a vármegye elé tartozó ügyekben, de csak ezekben, azon vármegyei törvényszékén bárki ügyvédet vallhasson. A könnyítés oka a törvénycikk szövege szerint is a határszéli hiteles helyek csekély száma, illetve elpusztulása volt.

Ezt követően a megyék statútumaikban kiterjesztették a törvény fenti rendelkezését. Annak megfelelően, hogy bíraskodás a XVI–XVII. század fordulójától gyakorlatilag a vármegyei gyűlések mindegyikén folyt, szinte rögtön lehetőséget biztosítottak nemcsak a sedrián, de a közgyűlésen, sőt a részgyűlések előtt is ügyvédvalló levél kiállítására. Mivel pedig e korszakra tehető a szolgabírák, majd az alispán önálló ítélezési jogkörének kialakulása, valószínűleg ezzel is összefüggésben, a megyék az ügyvédrendelési módszert még inkább leegyszerűsítették: előbb az alispán, majd a szolgabíró és egy

megyei esküdt előtt, később már a helyettes szolgabíró és egy esküdt előtt, majd a megyei jegyző előtt is mód volt rá. Igaz, utóbbiakról megkövetelték, hogy e ténykedésükről a megyei törvényszék előtt referáljanak, de ez a felek számára mindenképpen megkönnyítette az ügyvédvallást. A XVII. században már arra is akadtak példák, hogy az egyik vármegye a másik által kiadott levelet elfogadta.³⁴

Végül az 1723:35. tc. tetőzte be ezt a fejlődést, amikor kimondta, hogy a megyéken kiállított ügyvédvalló levél ettől fogva az ország bármely bíróságán, így a kuriális ítélszékeken is akceptálják, és érvényesnek tekintik. E leveleknek a megye pecsétje által hitelesítve kellett lenniük, és kiállításukra a törvény feljogosította a megye törvényszékét, közgyűlését és részgyűlését. A fő- és az alispán egy szolgabíróval és esküdttel eljárva. Utóbbiak működésére megmaradt a korábbi gyakorlat, vagyis jelentést tettek az előttük végzett meghatalmazásokról, és azokat a megye pecsétjével adták ki. Később, 1765-ben illetve 1792-ben a fenti hatállyal és bejelentéssel állíthatott ki ily levelet az alispán egyedül is, majd a szolgabíró egy esküdttel eljárva.³⁵ 1840-től egyébiránt már a szabad királyi városok tanácsa előtt tett és a város hiteles pecsétjével, valamint a jegyző aláírásával kiadott leveleket is az ország összes bírósága előtt elfogadni rendelték.³⁶

A képviseltnak érdekében állott, hogy az ügyvédvalló levél mindenben megfeleljen az előírásoknak. Ugyanis ha prókátor nem megfelelően kiállított oklevéllel akarta képviselni, perbeli ellenfele az ügyvédvalló levél hibáját perbeli kifogásként érvényesíthette vele szemben.

Mindaddig az ügyvédvalló levél formájáról esett szó, ám tartalmáról kevésbé. Természetesen tartalmaznia kellett mindenekelőtt a képviselő és a képviselt nevét. Esetenként több képviselőt is megjelöltek, ilyenkor azok vagy együttesen jogosultak fellépni, vagy egyikük eljárása a többire nézve is kötelező volt.³⁷ Előfordult azonban az ügyvédvalló levél egy sajátos formája is, amelynél az ügyvéd nevét nem vették fel az oklevélbe, hanem az „bemutatónak szolt,” tehát pusztán azt tartalmazta, hogy a fél képviseletében az oklevél felmutatója jogosult eljárni.³⁸

Meghatározták benne a képviselő jogkörét is. Ez azért volt lényeges, mert azon túl, hogy megbízása nyilván csak a perre szolt, külön felhatalmazás hiányában megbízója beleegyezése nélkül a prókátor a pertárgyról nem mondhatott le, esküt nem ajánlhatott meg és egyezséget nem köthetett.³⁹

Itt szükséges említést tenni a teljhatalmú megbízottáról is, aki – mint elnevezése is mutatja – több, mint pusztán perbeli képviselő, hiszen rá „*törvényes vagy gazdaságos*” dolgot⁴⁰ egyaránt lehetett bízni, de mint a felet minden jogügyletében teljes jogkörrel képviselő személy, akár annak pereiben is fel-

léphetett, vagy maga helyett ügyvédet is vallhatott. Ha ő maga látta el a perképviselést, a prókátornál írt korlátozások rá nem vonatkoztak, egyedül birtok elidegenítést nem végezhetett megbízója tudta, külön hozzájárulása nélkül. Mivel a *plenipotentia-rius* jogköre a prókátorhoz képest szélesebb volt, rendelése is valamivel szigorúbb szabályok szerint történhetett; így például a bizonyoságlevélben min-

den esetben nevén kellett nevezni a teljhatalmú megbízottat.

Mivel egészen a XIX. század második feléig a perjog átfogó törvényi rendezésére nem került sor, 1848-ig gyakorlatilag a Hármaskönyvön alapuló normák a néhány újabb törvénycikkben foglalt rendelkezéssel kiegészülve határozták meg a perbeli képviselést kereteit is.⁴¹

Jegyzetek

- ¹ CZÖVEK István: Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások III. könyv (Pest, 1822. 70. p.)
- ² Nem lehettek saját személyükben felperesek és alperesek sem: a nem törvényes korúak, a törvényes korú atyai hatalom alatt állók néhány kivétellel (így mégis saját keresményeikkel kapcsolatos ügyekben, apjukkal szembeni osztályperben; felperesek lehettek személyük elleni deliktumok esetén, anyai vagyon iránti perben), az örültek és gyengeelméjűek (kivéve, ha a gondnokság megszüntetése iránt pereltek). Felperesként nem nemesek nemes elleni perben szintén képviselőre szorultak. Ezzel szemben nyilvánvalóan helytelen az a megfogalmazás, hogy minden jog- és cselekvőképes személy vállalhatott ügyvédséget. Ld. VÉRTESI Lázár: Az ügyvédek hivatástörténetének áttekintése a kezdetektől a 20. század elejéig. In: JURA 9. évf. 2003/2. 174. p.
- ³ CZÖVEK im. 72. p.
- ⁴ BÉLI Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. (Bp.–Pécs, 2000. Dialóg Campus, 265. p.)
- ⁵ HAJNIK Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt (Bp., 1899. Magyar Tudományos Akadémia, 178. p.)
- ⁶ HAJNIK im. 178. p.
- ⁷ Am azzal a kikötéssel, hogy ezekben az esetekben az ügyvéd szó visszavonásával nem lehetett élni. Korábban még az 1498:8. tc. a személyes megjelenést írta elő.
- ⁸ „personaliter, et non per procuratorem evocari debet” (WERBŐCZY István Hármaskönyve – a továbbiakban HK. – II. 75. 1.§) Ugyanilyen rendelkezést tartalmazott az 1495:3. tc. is.
- ⁹ Ld. CZÖVEK im. 74. p., KÖVY: Magyar Törvény. A magyar polgári törvény (1822., 275. p.)
- ¹⁰ „homo regius, aut palatinalis, in eadem causa (qua evocationem, vel aliam executionem fecerit) procurator, seu advocatus esse non poterit” (HK. II. 22.)
- ¹¹ ZLINSZKY János: Az ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében (in: Fejér megyei történelmi évkönyv 8. Székesfehérvár, 1974. 23. p.)
- ¹² Bár ezt a korlátozást később az ellentétes gyakorlat lerontotta és eltörölte. Joannes KITONICH: Directio Methodica Processus Iudiciarii Iuris Consuetudinarii, Incltyti Regni Hungariae [Rövid igazgatás a' Nemes Magyar Országának és hozzá tartozó Részeknek szokott Törvény Folyásiról mellyet Deák-nyelvből magyarra fordította KÁSZONI János Varadgyán] (Leutschoviae, Typis Laurentii Breveri, 1650.) X. rész 27. kérdés (a továbbiakban: DM. X. 27.)
- ¹³ Eltörölte a 1574:34. tc., de az ügyvédek patvarkodási esküjére vonatkozó szabályt már az 1563:49. tc. több más újonnan alkotott perjogi rendelkezéssel együtt elhalasztani rendelte.
- ¹⁴ DM. X. 25.
- ¹⁵ KOLOSVÁRI Sándor–ÓVÁRI Kelemen (szerk.): A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. kötet I. (Bp., 1890. Magyar Tudományos Akadémia, 158. p.)
- ¹⁶ 1649:44. tc. és 1655:61. tc.
- ¹⁷ Az „ügyvéd” szó használata etimológiailag még e korban is tulajdonképpen helytelen, hiszen a kifejezés a nyelvújítás korából származik, e formájában csak a XIX. század elején, először 1814-ben fordult elő, „ügyvédő” és „ügy-védő” alakja már 1787-ben, illetve 1791-ben is. A „prókátor” alakot (*prokurator, procator*) valószínűleg már a XV. században használták. (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, III. kötet, Bp., 1976. Akadémiai Kiadó 1050. p. ill. 293. p.)
- ¹⁸ VARGA Endre: A hivatásos ügyvédi osztály kialakulása. A kötelező ügyvédi vizsga bevezetése 1769-ben (Különlenyomat a Domanovszky-Emlékkönyvből 1937. Bp., 1937. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 12. p.)
- ¹⁹ HAJNIK im. 176. p.
- ²⁰ KÖVY im. 275. p.
- ²¹ BÉLI im. 265. p., VINKLER János: A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig (Pécs, 1927. Egyetemi nyomda, II. kötet 352. p.); ellentétes HAJNIK im. 177. p., utóbbi szerint az ítélőmesterek előtt nem lehetett ügyvédet vallani. KITONICH szintén említi az ítélőmestereket is. (DM. X. 26.)
- ²² HK. II. 13. 2.§ ill. HK. II. 14. 8. §
- ²³ 1492:97. tc., a szabály fennállását megerősítette KITONICH is (DM. X. 26.)
- ²⁴ Az 1574:34. tc. is kötelezte erre a meghatalmazottakat, sőt ezt régtől való szokásként említette.
- ²⁵ DM. X. 25.
- ²⁶ 1578:17. tc.
- ²⁷ A XIV. század végétől bizonyosan. HAJNIK im. 180. p.
- ²⁸ 1723:36. tc.
- ²⁹ 1504: 14. tc., 1578:17. tc., 1723: 35. tc. 3. §
- ³⁰ Maga a rendelkezés nemcsak az ügyvédvállást, hanem mindenféle meghatalmazott állításának módját tartalmazta.
- ³¹ KÖVY im. 277. p. (675.§)
- ³² HAJNIK im. 177. p., VINKLER im. 353. p.
- ³³ Már 1318-ból található adat arra, hogy a megye kivételesen kiállított volna királyi bírósághoz szóló ügyvédvalló levelet, mert az illető akadályoztatva volt a hiteles helyen megjelenni. HAJNIK im. 178. p.
- ³⁴ VINKLER im. 354. p.
- ³⁵ 1765:28. tc. ill. 1792: 16. tc. 8. §
- ³⁶ 1841:23. tc.
- ³⁷ HAJNIK im. 179. p.
- ³⁸ KÖVY im. 276. p. (672.§), 1723: 36. tc. Épp amiatt rendelték el annak belefoglalását az ügyvédvalló levélbe, hogy „s ezen levélnek más, az országban esküvel kötelezett előmutatóit,” mert esetenként az ügyvédek nevének kimaradása miatt a felek kárt szenvedtek.
- ³⁹ Am a barátságos egyezség megajánlása kötelessége volt. VINKLER im. 356. p.
- ⁴⁰ KÖVY im. 276. p. (672.§)
- ⁴¹ Ld. KÖVY im. 275–277. pp., CZÖVEK im. 70–79. pp.

A TOROI TÖRVÉNYEK MEGALKOTÁSA ÉS JELENTŐSÉGE

A 15. század utolsó évtizedeitől kezdődően az állam az, amelyben a politikai főhatalom összpontosul. Ez pedig nem más, mint olyan intézmények összessége, amelyen keresztül a szuverén uralkodó gyakorolja egyedül a hatalmat. Benne testesül meg az állam, ő az állam feje és tartóoszlopa, ő a köztársaság szíve és lelke egyben. Ebben az értelemben államhatalomról beszélni Spanyolországban annyi, mint a királyi hatalomról beszélni. Természetesen az uralkodó keze is bizonyos mértékben kötött, hiszen az egyre növekvő bürokratikus szervezet és a saját érdekeik mentén politizáló, pénzügyi érdektömörülések jelentős beleszólási jogot kaptak az állam életébe. Formálisan azonban minden politikai hatalom az ő kezében összpontosult.

Az erős központi hatalom abban is manifesztálódik, hogy az uralkodó a hatalmát a törvényei, mégpedig az írásban rögzített törvényei útján gyakorolja. Ezzel egyidejűleg az uralkodóról alkotott kép is kezdett megváltozni. „Az utazó udvarral rendelkező, csavargó, vándorló, félig katona, félig bíró uralkodói eszményképet felváltja az új, állandó székhellyel rendelkező, az életét az íróasztala mögött töltő, bürokrata királynak a képe.”¹ Az állam pedig kezd egy olyan bürokratikus szervezetté válni, amely viszont elengedhetetlen kelléke a korabeli írásbeliségnek. Minél nagyobb lesz az állam területi kiterjedése és ezzel együtt az uralkodó hatalmának alapja, annál több és több új tisztség keletkezik, amelynek az a feladata, hogy az uralkodó akaratát közvetítse a monarchia minden zugában. A 15. századi Spanyolország egyik jellemzője, hogy különböző szokásjoggal és eltérő joggyakorlattal rendelkező királyságokból tevődött össze. Az uralkodónak akkor, ha egységes hatalmat akart, rendezettséget, szervezettséget kellett vinnie a káoszba, amit a jog egységesítése révén tudott elérni több-kevesebb sikerrel attól függően, hogy az egyes királyságokban élők milyen erős rendi előjogokkal és befolyásoló képességgel rendelkeztek.

Azt lehet tehát mondani, hogy ahogyan nőtt a király hatalma, azzal együtt exponenciálisan nőtt a király által alkotott jog, azaz a dekrétumok száma és jelentősége. A latin nyelv mintája alapján, a *rex-lex* szóki-fejezések összefüggése a spanyol nyelvben is megtalálható, a király (*rey*) szót mindössze egy betű különbözteti meg a törvény (*ley*) kifejezéstől. Ebből az következik, hogy: „az uralkodó olyannyira egy a törvénnyel, hogy a király a hangját hallató törvény, míg a törvény nem más, mint egy néma király.”²

Természetesen a törvények egyre növekvő száma nemcsak kedvező hatással járt az állam életére nézve, hanem voltak hátrányai is. Az egyik hátránya az, hogy az egyre több törvény között egyre nehezebb volt eligazodni, amit úgy próbáltak meg megoldani, hogy időnként az egyes uralkodók elrendelték a hatályos törvények újra-összefoglalását. A másik probléma az volt, hogy a törvények eme áradata ellenállást váltott

Peres Zsuzsanna:

A „toroi törvények” hitbizományra vonatkozó szabályai

ki az előjogaihoz ragaszkodó kasztíliai, aragóniai és többi előkelő rétegből, akik tiltakozásukat úgy fejezték ki, hogy igyekeztek következetesen megszegni azokat és csökönyösen ragaszkodtak az általuk régóta használt tartományi szokásjoghoz. Ennek egyik mintapéldája Aragónia volt, ahol az uralkodó egyszerűen nem tartotta érdemesnek az országgyűlést sem összehívni, ha nem volt égetően szükséges, mert nem volt képes keresztülvinni rajta az akaratát.

Az egyes királyságok közül is kiemelkedett Kasztília, amely az egységes Spanyolország uralkodóinak a székhelyévé vált, központi fekvése és területének nagysága miatt, hiszen évszázadokon keresztül ő termelte ki az ország költségvetésének több mint a felét és könnyebb volt az uralkodóknak szót érteniük a kasztíliai rendekkel, mint az összes többivel, hiszen ők nem voltak úgy körülbástyázva alapjogokkal, mint szomszédaik.

A 15. század közepéig Kasztíliában teljes jogi összevisszaság uralkodott. Ennek fő oka az volt, hogy minden alkalommal csak újabb és újabb jogszabályok születtek, amelyek aztán elfelejtették eltörölni a korábbiakat, sőt néha kifejezetten fenntartották azokat, így gyakran előfordult, hogy egymással ellentétes tartalmú jogforrásokat is alkalmaztak. Csak IV. Henrik kasztíliai király uralkodásától kezdődött el az a tendencia, hogy az uralkodó az általa alkotott dekrétumokkal egyidejűleg hatályon kívül helyezte a korábbiakat és kifejezetten rendelkezett arról, hogy még melyik jogforrásokra lehet hivatkozni. Ennek a fejlődési folyamatnak az egyik eredménye volt a Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd uralkodása alatt létrehozott és később Johanna királynő által kihirdetett toroi törvénygyűjtemény is, amelynek megalkotásánál a katolikus királyok³ a dialógusos formát választották, meghallgatták a panaszokat és ahhoz mérten adekvát törvényeket alkottak. Így jött létre a „modern” spanyol állam.

Az 1480-as toledói kortez alkalmával jelen volt minden spanyol királyságbeli király, itt pecsételték meg véglegesen a békét, volt örököse is a monarchiának,⁴ tehát elérkezettnek látszott az idő a jogrendszer reformjára. A megjelentek felesküdték az örökre, és a tanács által elkészített új törvényjavaslatokat is be-terjesztették, amelynek eredménye 120 új törvény megalkotása lett. Modernizálták a kasztíliai közjogot, az udvart, a tanácsot, a király jelenlétének bíróságát: az audienciát és eljárását, a törvényhozást, az egyháziakra vonatkozó szabályokat, a köztisztviségeket, a hidal-

gókra, a hermandadokra, a külföldiekre, a szerzetesekre nézve alkotott szabályokat, a móroknak és a zsidóknak korábban adott privilégiumokat. Szabályozták a pénzverést, az arany- és ezüstmonopóliumot, eltörölték az asylumot. A madridi (1499) és a torói (1503) törvényeket megelőző, Toledóban alkotott dekrétumokban öltött testet a katolikus királyok monarchiájának szilárdsága, városfejlesztő politikai irányvonaluk és az egyenlő képviseleti jog alapjainak letétele.

A katolikus királyok alatt született jogi reformok közül kétségtelenül a legfontosabb a Johanna királynő uralkodása alatt 1505-ben született törvénygyűjtemény, az ún. „Leyes de Toro”⁵ voltak. A torói törvényeket Juan Lopez de Palacios Rubios, a királyi udvar jogtudósa dolgozta ki a felügyelete alatt álló tanáccsal együtt. Ő volt ebben az időben a királyi udvar jogásza. Művében feldogozta az Álcálai rendeletet⁶ is, amely biztosította a király által alkotott törvények és rendeletek elsődlegességét, amelynek ismeretét kötelező jelleggel előírta a bírák és a köztisztviselők számára, és amely elismerte a király jogát a törvények értelmezésével kapcsolatban: „És elrendeljük, hogy amikor bármely ellentmondás keletkezne az említett törvényekben, rendeletekben, szokásokban vagy a fuerókban vagy a [7] Partidában,⁷ ez esetben folyamodjanak hozzánk és azokhoz a királyokhoz, akik tőlünk származnak értelmezésért, mert mi látva ezeket a hibákat deklaráljuk és értelmezzük azokat ahogyan az a mi Urunk, Istenünk szolgálatára megfelel, alattvalóink és lakosaink javát és az igazságszolgáltatás helyes gyakorlását szolgálja.”⁸

A torói törvények meghatározták a bírák számára az ettől kezdve alkalmazandó jogforrási hierarchiát is. Így minden nehézség nélkülivé vált a központi és a helyi jog együttes alkalmazása a királyi jelenléti bíróságon, az audiencián, ahol bevezették a kontradiktórius eljárást. Elsőként rendelték alkalmazni azt a nyolcvanhárom törvényt, amelyet összefoglaló néven torói törvényeknek nevezünk. Azért nevezik így őket, mert 1505 március 7-én a Toróban összehívott országgyűlésen kerültek kihirdetésre. A későbbiek során átmásolták őket a különböző törvénygyűjteményekbe és nem képeztek többé külön törvénytestet, így történt ez 1567-ben is, amikor II. Fülöp elrendelte a hatályos jogszabályok összegyűjtését és Nueva Recopilación⁹ néven kiadatta azokat. Szubszidiárius jogforrásként rendelték alkalmazni a X. (Bölcs) Alfonz által kibocsátott 7 törvénykönyvet (7 Partidas) abban az esetben, ha vannak olyan „perek és jogviták, amelyek nem mérlegelhetők az ezen [a torói törvények] könyvben foglalt törvények és a már említett fuerók szerint sem,”¹⁰ amelyeket, habár akként emlegették, eddig nem hirdettek ki törvényként, feltéve, hogy ennek rendelkezései nem állnak ellentétben a torói törvények és egyéb fuerokkal (ez alatt a katolikus királyok által kiadott, Nuevo Ordenamiento Real-t¹¹ és a XI. Alfonz által 1348-ban Alcalá de Henaresben kiadott „Ordenamiento de Alcalá-t” ér-

ti). Ezzel egyidejűleg az első torói törvényben az uralkodó elrendeli, hogy annak rendelkezéseit „megvizsgálják, összehangolják és módosítsák”¹² és „így egyeztetve és módosítva hozzáadjuk őket törvényeinkhez, mivel a Szentek szavaiból, a kinyilatkoztatásokból és törvényekből, és sok régi időkben élt bölcses mondásából, és Spanyolország régi fueróiból és szokásaiból vették és jegyezték le őket.”¹³ Az alkalmazásuk során esetlegesen előforduló ellentmondások elkerülése végett „elrendeljük, hogy hozzanak létre belőlük két könyvet, amelyből egyet ellátunk a mi aranypecsétünkkel, a másikat pedig a mi ónpecsétünkkel: hogy meglegyen az a mi Kamaránkban,”¹⁴ így biztosítva annak megismerhetőségét és betartását. Ezután sorrendben következőként rendelték alkalmazni az általános és a tartományonkénti szokásjogot¹⁵ és végső megoldásként, ha egyikben sem találtak megfelelő rendelkezéseket, akkor visszanyúlhattak a kánon- és a római joghoz. Ha ez sem vezetett volna eredményre, akkor a több mint tíz éven keresztül alkalmazott törvényes szokáshoz, illetve a természetjoghoz, mint az összes többi jogszabály kiindulópontjához kellett fordulni megoldásért. Mivel nyilvánvalóvá vált az is, hogy a korábban használt számos jogszabály és a jogtudósok által adott jogértelmezések átláthatatlan jogi helyzetet teremtettek, visszavonták az ennek okául szolgáló, 1499-ben megalkotott madridi törvényeket.

Ugyanebben a gyűjteményben meghatározták az okiratok érvényességéhez szükséges tanúk számát és a végrendeletek érvényességének követelményeit, a családi öröklést, a leszármazás rendjét, a jogképességet, a házassági vagyonszerzést, a törvényes öröklési sorrendet, az elévülés és az elbirtoklás szabályait. Ezen kívül két nagyon fontos intézményt szabályoztak még, a katonák végrendeletét és a hitbizományt. A vizigót joggal szemben, amely a hagyaték örökösök közötti egyenlő elosztásának elvét képviselte, kimondták a magántulajdon osztatlanságát, amely szerint a vagyon az elsőszülött fiúra szállt, akinek meg kellett őriznie azt az ő elsőszülött örököse számára. A monarchia kialakulásával, a trónöröklés kérdésével evidensen összefüggő intézmény ez, mivel a mindennapi életben a bibliai példák kapcsán megnövekedett az elsőszülöttek szerepe.

Hatályát tekintve ez a törvény kiterjedt az egész országra, az összes keresztény királyság területére, akik a katolikus királyok fennhatósága alá tartoztak. „Elrendeljük és megparancsoljuk, hogy a mi országaink és királyságaink összes bíróságán, úgy a koronabirtokon, mind az apátúri földeken, a rendek, szabad városok és bármely más és bármilyen minőségű grófságok területén, legyenek az említett rendelkezések, a döntések vagy perek és jogviták befejezése során betartva, és teljesítsék a mondott törvényt teljes egészében annak tartalma szerint, megőrizve és teljesítve a mondott rendeletekben, döntésekben, perekben és jogvitákban foglaltakat, a polgári- és büntetőperekben hozott ítéletekben egyaránt...”¹⁶

A HITBIZOMÁNYOK MEGJELENÉSE A SPANYOL ÖRÖKLÉSI JOGBAN

Már korábban, a toroi törvények megjelenése előtt, II. Henrik idején is léteztek hitbizományok. Henrik végrendeletében (1379) elrendelte, vagyis királyi kegyelemként adományozta a hozzá hű nemesei számára azt a jogot, hogy elsőszülöttjeikre¹⁷ hagyományozzák vagyonukat, és mintegy hitbizományt alapíthassanak ezzel. „Azon sok, nagy és igen jelentős szolgálatoknak okán, melyet részünkre a mi kiváltságosaink, grófjaink, hercegeink és főnemesaink, nemesaink és lovagjaink, fegyverhordozóink és városlakóink, királyságainkon belüli és kívüli lakosaink és némely, a királyságainkhoz tartozó városok, falvak és helységek és más, bármely rendhez tartozó és bármilyen származású nemes, kiváló emberek a szükségnek idején végeztek, mi bizonyos szívességet és kegyelmet [privilegiumot] adunk, mert ők jó szolgálatunkra voltak és olyanok, akik ezt ezért megérdemlik és szolgálnak [minket] a jövőben is: evégett elrendeljük a királynő és az én fiam, a herceg számára, hogy megőrizték, beteljesítsék és fenntartsák az említett szívességet és kegyelmet, amelyeket Mi a számukra tettünk és, hogy azokat semmilyen oknál fogva sem ne szegjék meg, sem ne csökkenték: és Mi azt megerősítjük és akarjuk, hogy azt a Mi általunk mondottak, megerősítettek és a kortez számára Toroban betartani kötelezővé tettek [rendelkezések] szerint megtegyék, és még azok a jószágok, amelyeket hitbizományként bírnak, szálljanak a legidősebb, törvényes fiú leszármazókra és mindazok vagyona, akik törvényes fiú leszármazó nélkül haltak meg, szálljon vissza a mi királyságaink Koronájára.”¹⁸

A hitbizomány intézménye azonban általánosság csak később vált, miután a toroi törvények átfogóan rendezték először a velük kapcsolatos közjogi kérdéseket, amelyek alapítását mindig királyi engedélyhez köttették, hiszen eltértek az általános öröklési rendtől. Az alapítás célja, hogy a családot a monarchiához, az államhoz hasonlóan megerősítse, egy új intézmény révén. A hitbizományok feletti szuverenitás azt is hivatott volt megmutatni, hogy amit egyszer a király megállapított, azt a király hozzájárulása nélkül eltörölni sem lehetett és biztosan állítható, ahogy a későbbi kritikai szemlélet is megjegyezte, hogy ezeket a törvényeket a szabad javakon fennálló tulajdonközösséggel kapcsolatosan végrehajtott reformokkal összefüggésben alkották.¹⁹ A toroi törvények, egészen 1889-ig, a polgári törvénykönyv hatályba lépéséig fennálltak, de az újabb hitbizományok alapítását már az 1820. október 11-i törvény megtiltotta.

A HITBIZOMÁNY FOGALMA, FAJAI ÉS SAJÁTOSSÁGAI

„A hitbizomány nem más, mint egy család feljogosítása meghatározott javak örökös élvezetére, abban való öröklési kötelezettséggel, az alapító okirat szerint

meghatározott öröklési rendnek vagy a törvény rendelkezéseinek megfelelően.”²⁰ Nevezik ezeket örökös lekötésnek is, azon örökös dologi korlátnál fogva, mellyel a hitbizományi vagyon rendelkezik. Meg kell különböztetni a hitbizományi helyettesítéstől, de közös bennük, hogy ez utóbbi is lehet örökre szóló, de általában meghatározott személyekre szól. Ezzel szemben a hitbizomány alapító okirata egy végtelen, előre láthatatlan öröklési sorrendet jelöl egy meghatározott, a hitbizományban részesített családon belül. Megjegyzendő, maga az a kifejezés, hogy valaki „alapít” vagy „létrehoz” egy hitbizományt, magában hordozza azt a sajátosságot, hogy az adott intézmény örökre vagy legalábbis beláthatatlan hosszú időre szól.²¹

Az egyszerű végrendelettől az különbözteti meg a hitbizomány alapításokat, hogy itt az alapító még csak nem is volt arra kötelezve, hogy pontosan meghatározza azokat a személyeket, akik őtána a hitbizományban örökölnék, sem a lekötött jószágokat, mert a hallgatolagos alapítások²² esetén a jogtudomány úgy értelmezte azokat, hogy a törvény által meghatározott, a rendes hitbizományokra értendő szabályokat rendelkezte alkalmazni mind az öröklési rend, mind a javak tekintetében. Ez utóbbi alatt értettek minden olyan jószágot, amelyre nézve az örökhagyó szabad rendelkezési joggal bírt a halála előtt.

A hitbizomány legfőbb hatása a lekötött vagyon örökös élvezete, az alapító által meghatározott összes ágra nézve, értjük ezalatt, hogy mindegyik birtokos az összes többitől öröklési jog szerint, a legutolsó birtokostól pedig vérségi kötelék alapján örökölte meg azt.

Ebből következik, hogy mivel a hitbizományi birtokosok az alapító jogutódjának számítottak, ezen minőségüknél fogva átszállt rájuk az alapító összes olyan adóssága is, amelyeket még a hitbizomány visszavonhatatlan alapítása előtt halmozott fel és azóta nem fizetett ki. Ezzel ellentétben, akit nem terhel a hitbizományban öröklési kötelezettség, annak semmi olyan adósságot és kötelezettséget nem kellett viselnie, amelyeket a korábbi birtokos a hitbizomány hasznosításának okán halmozott fel.

A hitbizományi birtokos halálával megszűnt az összes, a lekötött jószágra szóló bérleti szerződés; akkor is, ha a szerződésben kikötött bérleti idő még nem járt le. Az elhunyt birtokos hitelezőit, ha azok törvényesek voltak, megfosztották a hitelek beszedésétől, abban az esetben, ha az elhunyt birtokosnak nem maradt a lekötöttektől különválasztott szabad vagyona, amelyből az igényeiket kielégíthették.

A hitbizományi birtokos számára megtiltották, hogy a gyermekeit vagy egyéb örököseit örökségükből kitagadhassa, még akkor is, ha erre törvény által meghatározott alapos oka lett volna, hiszen kötve volt a keze az alapítólevél tartalmához.

A hitbizományok másik sajátossága az, hogy oszthatatlan javakból állt, mert az alapító akaratából, a korona öröklési szabályainak megfelelően, minden generá-

cióból egy személynek kellett az ő nevét, a neki járó tekintéllyel és dicsőséggel képviselni; amelyet nem tudott volna megtenni, ha a vagyon a törvényes öröklés szabályai szerint megosztható lett volna. Ez az osztatlansági követelmény fennállt akkor is, ha a birtokosnak ikrei születtek és az általános öröklési szabályok vagy a törvény szerint őket közösen illette meg a jog a vagyon öröklésében. Hogy ne sérüljön a hitbizományok jogi természetéből fakadó osztatlansági követelmény, a jogtudomány ezzel kapcsolatban azt az álláspontot képviselte, hogy mellőzzék azt az elvet a hitbizományokra nézve, amit más esetekben követtek, azaz ne aszerint döntsenek, hogy ki látott közülük először napvilágot közülük, hanem sorsolás útján döntsék el, ki legyen a leendő birtokos.²³

A fentiekén túl, a hitbizományi vagyon kezdetben elidegeníthetetlen volt. Ez olyannyira szigorú szabály volt, hogy minden olyan elidegenítési szerződést, amelyhez nem adott a király jóváhagyást a hitbizomány hasznának vagy szükségének okán, semmis volt.

A hitbizományi vagyon elbirtokolhatatlan volt, ehhez igazodott a bírósági gyakorlat is. Ezzel kapcsolatban a 45. toroi törvény kimondta, hogy: „Elrendeljük, hogy azon dolgok tulajdona és birtoka, amelyek a hitbizományba tartoznak, legyenek azok falvak, erődítmények vagy bármely más tulajdonsággal rendelkezők, a hitbizományi birtokos halála után, minden egyéb birtokátruházás nélkül, automatikusan szálljon át a fok szerint következőre, aki a hitbizományra megállapított rendelkezések szerint örökös lenne benne, annak ellenére, hogy valaki más elfoglalta azt, még a hitbizományi birtokos életében, vagy az elhunyt, vagy az említett hitbizományi birtokos adott birtokjogot felelte.”²⁴

A 46. toroi törvény egy az előzőhöz foghatóan fontos és nélkülözhetetlen szabályt mondott ki: „Minden erődítményt, amelyet mostantól kezdve a [hitbizományi vagyonhoz tartozó] városokban, a falvakban vagy más birtokokon és hitbizományi hagyatéokban, és minden, az említett városok, falvak és hitbizományi birtokok körülötte területeken hoznak létre, úgy azok is, amelyeket

mostantól kezdve újonnan építenek, mint minden rajtuk eszközölt javítás, megerősítés vagy hasznos beruházás és ugyanígy az épületek is, amelyeket innentől kezdve a jövőben a hitbizományi birtokokon álló házakban munkával, vagy javítással, vagy újjáépítéssel hoznak létre, legyenek azok is a hitbizomány részei úgy, ahogyan a városok, falvak, birtokok és hagyatékek, amelyeken a fent

említetteket végrehajtották. Megparancsoljuk, hogy mindezekben az örököljön, aki, a hitbizományban foglalt kötelezettségekkel és feltételekkel együtt, a hitbizományban örökösként megneveztek anélkül, hogy kötelezve lenne bármely részét is az épületek” [-en eszközölt beruházások] „megbecsült értékének kiadni” [a beruházást tevő] „feleségének, gyermekeinek vagy egyéb örököseinek és utódjainak. Éppen ezért nem az a mi-, vagy azon királyok szándéka, akik tőlünk származnak, hogy beleegyezésünket és jóváhagyásunkat adjuk, hogy a mi felhatalmazásunk nélkül a mondott körülmények vagy erődítmények létre hozását vagy megjavítását véghezviassék: annál inkább az, hogy ezek tekintetében tartásának be a mi királyságaink törvényeinek rendelkezései.”²⁵

A jogtudomány ezt a törvényt kiterjesztően értelmezte és minden beruházást, amit a hitbizományi vagyonon eszközöltek ide sorolt és ezzel a nemesség számára mérhetetlenül hatalmas károkat okozott. A törvény megalkotásának alapjául politikai okok szolgáltak. Az uralkodó ugyanis így kívánt akadályt állítani a törvény által említett erődítmények, kastélyok és egyéb építmények létrehozása elé, amely akadály, habár indirekt módon építették be a rendszerbe, mégis sokkal nagyobb hatásokkal működött, mintha csak egyszerű törvényi tiltásként fogalmazta volna meg az uralkodó. Tette ezt azért a törvényhozó, mert ha a hitbizományban eszközölt minden beruházást annak a részévé nyilvánít és ezzel megszűnik a beruházó és utódainak rendelkezési joga ezen vagyontömeg felett, nagyon kevesen fognak a királyhoz folyamodni jóváhagyásért, hogy az említetteket foganatosíthassák a saját vagyonuk terhére. Az eredmény igazolta az uralkodó elképzeléseit, sőt meg is haladta azt. A törvény

előírásai nyomán rövid időn belül minden erődítmény, erőd és kastély romba dőlt vagy elpusztult és ezzel hozzájárult a királyi hatalom, a közrend és a közbiztonság megerősödéséhez. A jogtudósok a törvény értelmezésénél azonban elkövették azt a hibát, hogy habár a törvény csak a városi beruházásokról beszélt, kiterjesztő értelemben a falusi birtokokra is alkalmazták, mondván, hogy jogilag nincsen különbség közöttük. Ez a lekötött, mezőgazdasági termelésre berendezkedett birtokok lassú pusztulásához vezetett, mivel itt sem eszközöltek ezentúl új beruházásokat. Ha a törvényhozó akarata szerint különbséget tettek volna közöttük, szűken értelmezve annak akaratát, akkor el lehetett volna kerülni a pusztulást.

Meg kell azonban említenünk, hogy a hitbizományokban bekövetkezett gazdasági visszaesésnek voltak egyéb okai is. Többek között megemlíthetjük azt a korábbiakban már taglalt tiltó rendelkezést, hogy a birtokos kitagadhassa a „hálátlan” utódját a hitbizományban való öröklésből és vele szemben megjutalmazhassa az „engedelmes és tisztességes” gyermekét. Ennek következtében előfordult, hogy az öröklési rend szerint megfelelő, de személyében inkompetens utód került birtokba. Ezt a helyzetet egyszerűen meg lehetett volna oldani, ha az uralkodó törvényben deklarálja a választási elvet, miszerint az örököljön a hitbizományokban, aki érdemei szerint a legjobban képes arra, hogy továbbvigye személyében a család nevének tekintélyét.²⁶ Másrészt ez alapjául szolgált annak is, hogy hatalmas vagyontömegek meglehetősen kevés ember kezében összpontosultak, amely megnehezítette azok forgalmát.

A hitelezőkkel szemben is igazságtalanság az, hogy ha a birtokos úgy hal meg, hogy utána nem maradnak szabad javak, akkor elesnek a kielégítéstől. Ez persze nehézkessé tette az ügyletkötést, hiszen a hitelezők a szerződés megkötése előtt behatóan tanulmányozták a leendő adós vagyoni helyzetét és igyekeztek minél több biztosíték (zálog, kezesség) kikötésével szilárdítani helyzetükön.

A HITBIZOMÁNYOK ALAPÍTÁSÁNAK KELLÉKEI

Ki alapíthat hitbizományt? Tekintve azt, hogy a hitbizomány alapításának módja lehetett végrendelet vagy szerződés, a legfontosabb alaki kellék a jognyilatkozat-tételi és szerződéskötési képesség, egyszóval

cselekvőképesség megléte volt, és azért, hogy ne foszthassák meg kötelesrészüktől a szükségképpen örökösöket, szükség volt egy törvény alóli felmentésre és ezzel együtt a hitbizomány megalapításához adott királyi jóváhagyásra.

„Elrendeljük, hogy a hitbizományokban bírnak bizonyító erővel az alapítólevél, a király által megadott jóváhagyásról szóló okirattal együtt; legyenek ezek az iratok olyanok, amelyek” [hitelesen] „tanúsítanak: vagy tanúk által formába öntve úgy, ahogyan a törvény a mondott okiratok tartalmát megkívánja,” [vagy] „ugyanily módon a bevett és emberemlékezet óta létező, fontos szokások által bizonyítva azt, hogy az elődökről, akik az említett javakat hitbizomány útján bírták vagy birtokolták, tudva levő, hogy [utánuk] az

idősebb, törvényes fiú és az ő törvényes leszármazói” [voltak] „azok, akik örökölték a javakban hitbizomány útján, és amely esetben ha a hitbizományi birtokos hagyott maga után más törvényes fiú leszármazót vagy leszármazókat, anélkül” [tette azt], „hogy adott volna nekik valamely dolgot örökségképpen a mondott hitbizományban, vagy egyenlő módon rendelte volna el örökíteni közöttük azt; és, hogy a tanúk jó hírnévnek örvendjenek és egybehangzóan azt állítsák, hogy ők így láttak eltelni több mint 40 évet, így hallották mondani a felnőttektől és az öregektől, hogy azok is mind így látták és hallották, és hogy soha nem hallottak, láttak semmit ezzel ellentétben, és, hogy ez a közvélemény, közmeggyőződés a szomszédok és helyi lakosok szerint.”²⁷

A hitbizományi alapítólevél csak a királyi jóváhagyásról szóló okirattal együtt vált érvényessé, anélkül, önmagában nem ért semmit. Az okirat nélkülözhetetlen kellékei a tanúk, akik jelen vannak az írásba fogla-

lásnál és tanúsítják annak tartalmát, valamint a jegyző vagy írnok kézjegye, aki előtt az okiratot írásba foglalták, a pontos dátum, amely biztosítja, hogy az okirat minden kétséget kizáróan valódi legyen. Ezek hiányában a hitbizomány alapítás tényét igazolhatják olyan, a személyükben hitelt érdemlő tanúk is, akik, habár nem voltak jelen az alapításnál, tanúsítják, hogy ők személyesen és az elődeik által elmondottak alapján is úgy tapasztalták, hogy több mint negyven éve már úgy öröklődik a birtok, mint az más hitbizományok esetében is történik, hogy osztatlanul száll át a legidősebb férfi leszármazóra, ha volt ilyen. Az ilyen tanúk akkor is bizonyítékként szolgáltak, ha az alapító okirat nem rendelkezett kifejezetten az öröklés rendjéről, ugyanis ők igazolták, hogy mégis hitbizománynak kell tekinteni az adott jószágokat, hiszen a hitbizományban való öröklésre vonatkozó törvényi rendelkezéseket alkalmazták rájuk nézve.²⁸

„Elrendeljük és megparancsoljuk, hogy a hitbizomány megalapításához adott királyi jóváhagyás szolgáljon a hitbizomány létrehozásának alapjául, és habár a király adta volt a jóváhagyást a hitbizomány alapításához, ezen jóváhagyás erejénél fogva ne ismertessék el a korábban létrehozott hitbizomány, hacsak a jóváhagyás kifejezetten ki nem mondta, hogy elismeri azt a hitbizományt, amit [azt megelőzően] létrehoztak.”²⁹

Mivel a hitbizományok alapítása a királyi kegyelemen alapult, hiszen az ő beleegyezéséből és kegyéből, az ő tudomásával lehetett csak alapítani, ezért mindenképpen kellett az uralkodó jóváhagyása. Az általános szabály az volt, hogy mindig előzetes jóváhagyást kellett kérni az uralkodótól, ugyanúgy, ahogyan történt az a törvényes képviselő vagy a gyámi, gondnoki beleegyezések esetében is. Egy kivételt engedélyezett a törvény, hogy csak akkor legyen érvényes az előzetesen írásba foglalt alapító okirat, ha az utólag kiadott királyi jóváhagyás azt kifejezetten megerősítette.³⁰

Mivel a királyi kegyelemgyakorlás örökre szólt, ezért a 43. toroi törvény elrendelte, hogy: *„Azok, a hitbizomány létrehozásának alapjául szolgáló jóváhagyások, amelyeket mi adtunk vagy inmentől kezdve a jövőben adunk, vagy azok a királyok adnak, akik tőlünk származnak, nem veszítik hatályukat, annak a királynak a halálával aki azt adta, annak ellenére sem, ha azok, akik számára az [a jóváhagyás] megadatott, nem használták azt annak a királynak az életében, aki kibocsátotta azt a számukra.”³¹*

„Az, aki valamely hitbizományt alapít, [lett legyen alapítva az] a mi engedélyünkkel vagy azoknak a királyoknak az engedélyével, akik tőlünk származnak, szerződés útján vagy bármely más végintézkedés által, [azt,] a létrehozása után [az alapító] szabad akaratából visszavonhatja, kivéve akkor, ha az, aki megteszi [az alapító] élők közötti szerződés útján, átadta volna az említett hitbizományba tartozó dolog vagy dolgok birtokát, annak a személynek, aki számára a hitbizományt alapította vagy rendelkezési

jogot biztosított volna felette, vagy az okiratot írnok jelenlétében írásba foglaltatta volna, vagy a mondott hitbizomány valamely más, harmadik személlyel [szemben fennálló] terhes kötelezettségből kötöttetett volna meg, úgy, mint házasságkötés okán, vagy más hasonló ok folytán: ezekben az esetekben elrendeljük, hogy ne lehessen [azt] visszavonni, kivéve a királyi jóváhagyás hatalmánál fogva, ha abban az kifejezetten benne foglaltatott egy külön klauzulában, hogy az alapítás után vissza lehet vonni, vagy ha az a személy aki alapította, abban az időben, amikor [a hitbizományt] alapította, ugyanabban az iratban, amelyben az említett hitbizományt létrehozta, fenntartotta magának a visszavonás jogát, ebben az esetben elrendeljük, hogy a [hitbizomány] létrehozása után vissza is vonhassa azt.”³²

A hitbizományok visszavonására vonatkozó szabályok megegyeznek a tizenhetedik toroi törvényben szabályozott 1/3 és 1/5 részbeni kiegészítésre (mejora)³³ vonatkozó szabályokkal. Ez a törvény ugyanis azt írja elő, hogy ha a szerződés már teljesedésbe ment, tehát az alapjául szolgáló jószág birtokát és tulajdonjogát már élők közötti jogügyletben átruházták, vagy a szerződés valamely terhes kötelezettségből kifolyólag keletkezett, akkor ne lehessen azt egyszerűen visszavonni, mivel a szerződések módosításához és megszüntetéséhez nem elegendő csupán az egyik fél beleegyezése. Viszont, ha megvizsgálták a körülményeket és egyik fent említett akadály sem áll fenn, akkor megengedett a visszavonás. Természetesen itt is enged a törvény egy kivételt, hogy akkor, ha a királyi jóváhagyásban vagy az alapító okiratban kifejezetten fenntartotta a visszavonás jogát, akkor minden egyéb kizáró ok ellenére is megtehesse azt.³⁴

ÖRÖKLÉS HITBIZOMÁNYBAN

„A hitbizományokban való öröklésénél, annak ellenére, hogy a legidősebb fiú még a hitbizomány alapítójának, vagy még annak életében, aki a hitbizománynak éppen a birtokában van, meghalt és ha az ilyen fiú hagy maga után fiút, vagy unokát vagy egyéb törvényes leszármazót, a legidősebb fiúnak ezen leszármazói, meghatározott rend szerint előnyben részesülnek a hitbizomány alapítójának, vagy az idő szerinti birtokosának második fiával szemben. Amelyet az oldalági rokonoknak megparancsolunk megtartani és végrehajtani a hitbizományok öröklésében, aszerint a forma szerint, hogy mindig a fiú és az ő törvényes leszármazói meghatározott rend szerint képviselik az atyjuk személyét, annak ellenére, hogy azok nem örökölték [személyesen] az említett hitbizományokban, kivéve akkor, ha más dolgot rendeltetett megtartatni a hitbizomány alapítójának akarata szerint, mely esetben elrendeljük, hogy megőriztessen az alapító akarata.”³⁵

A hitbizományban való öröklés az elsőszülött számára egy előjogot, megtiszteltetést jelent tulajdonképpen. Ez az öröklési elv az isteni jogból, a törzsi

szokásokból és a pozitív jogból egyaránt levezethető. Hagyományosan a legidősebb fiú előjogokat élvezett az egyes családon belüli dolgokban, például ő ajánlhatta fel az áldozatokat, az atya halálakor ő kapta meg az atyai áldást, ő ülhetett mindig az atya jobbján. A primogenitúra szabályai a spanyol jogban először a korona öröklésében öltöttek testet, azoknak az esetében, akik felett nem áll más hatalom, illetve az olyanok esetében, akik habár alá vannak rendelve valamely felettük álló uralkodónak, de kiemelkedően nagy tiszteletnek örvendenek és *jurisdiction*-al rendelkeznek. A koronához való jogot mindig az uralkodó rokonai öröklék, meghatározott fok szerint, lehet ez akár nagyon távoli rokon is, akiben meg kell legyen az „*idoneitas*” az uralkodásra. Ez pedig egyszerre mindig csak egy személyben testesül meg, a legidősebb fiági férfi leszármazóban, és ennek hiányában a leányágban.³⁶ A hitbizományok kialakulása a spanyoloknál arra az időre tehető, amikor az uralkodó adományképpen birtokot adott valamely hűséges előkelőjének örökletes jelleggel, de kötött öröklési rendet határozott meg abban, mondván, hogy csak a fiú leszármazók és közülük is a legidősebb örökölje a birtokot osztatlanul. Tehát mondhatjuk azt, hogy a hitbizomány intézményének alapjai az adományokban való öröklésben rejlenek. Később azonban az itt követett öröklési rend szabályai beépültek a magántulajdonra vonatkozó öröklési szabályok közé is. Kezdetben csak bizonyos kiváltságosoknak adatott meg a primogenitúra szerinti öröklés, később pedig általános jelleggel a birtokos nemesekre is kiterjesztették ezt a szabályt.

A hitbizományok lehettek rendes- és rendkívüli hitbizományok egyaránt. Rendes hitbizományoknak tekintjük azokat, amelyek a koronára meghatározott öröklési sorrend³⁷ szerint szállnak át. Eszerint tehát a kedvezményezettek a jobb ág (tehát férfi, ennek hiányában nő), a jobb fok (közelebbi), a jobb nem (férfiak, ennek hiányában nők) szerintiek és a korábban lévők, az egyenes-, és az oldalágon belül egyaránt, fokok szerinti behatárolás nélkül. Így a különböző ágakból a leszármazók előbb lesznek jogosultak a hitbizományi javak élvezetére, mint az oldalágiak, ha mindketten ugyanazon ágból származnak, akkor a korábbi megelőzi a későbbit; a kedvezményezett ágból származó rokonok közül a fokban közelebb álló megelőzi a távolabbat, a férfi megelőzi a nőt és azonos neműek esetében a korábbi megelőzi a későbbi, az idősebb megelőzi a fiatalabbat.³⁸

A hitbizományokban a birtokos halála esetén az ő közvetlen örököse, a fia az, aki elfoglalja a helyét, amelyet a spanyol jog „képviselési jogként”³⁹ nevez, hiszen a hitbizományi örökös nem más, mint elhalt elődje jogának képviselője, jogutódja.

Rendkívüli hitbizományok körébe tartozik az összes többi hitbizomány, ahol a törvényestől eltérő öröklési rendet határozott meg az alapító. Ezeknek a formája végtelen lehet, az alapító keze nincs megkötve semmilyen tekintetben.⁴⁰

Ezenkívül létezik még egy általános elkülönítési

szempont a hitbizományok esetében, mégpedig az, hogy végrendeletben vagy valamely más megegyezés, szerződés útján hozták-e létre őket.

Hitbizományi javakat bírhattak, tehát hitbizományban örökölhettek azok, akik a római jogból is ismert *testamenti factio passiva*-val, azaz öröklési képességgel bírtak, illetve, ha a hitbizomány szerződésből keletkezett, akkor az első hitbizományi örökösnek, mivel vele kötött meg a szerződés, szerződéskötési, jogügyleti képességgel is kellett rendelkeznie. Egyébként az lehetett örökös, akit az alapító megnevezett. Ennek is voltak bizonyos törvény szabta korlátai, úgymint: csak az alapítóval vagy a későbbi hitbizományi birtokossal vérségi kapcsolatban álló egyenes ági vagy oldalági törvényes rokon örökölhettek vagy a házasság útján törvényesített rokonok. Az előírás szerint a törvényesítettek és a természetes gyermekek,⁴¹ legyenek azok leszálló ágiak, mégis hátrányban voltak az oldalági rokonokkal szemben, hacsak az alapító nem őket jelölte meg kifejezetten, mert a közfelfogás szerint a hitbizományban az alapító személyét nem képviseli a neki kijáró tisztelettel az ilyen személy. Ugyanígy oknál fogva mellőzték a törvénytelen leszármazókat és az örökbefogadottakat, akiket még vérségi kötelék sem fűzött az alapítóhoz. Ezek együttesen és a törvény által megfogalmazott, a hitbizományokban való öröklési sorrend vagy az alapító által meghatározottak alapján döntötték el azt, hogy kire szálljon át a vagyon és ezt minden egyes hitbizományi birtokos halála esetén végig kellett játszani.

ÖSSZEGZÉS

A hitbizomány a spanyol jogban a koraközépkori keresztény királyság, Kasztília területén jelent meg, kezdetben kizárólag szokásjogi szabályok alapján. Az intézmény célja, hogy azáltal, hogy az általános öröklés szabályai alól kiemel és különleges öröklési rend alá helyez egy birtoktestet, biztosítja egy család nevének és fényének fennmaradását. Kívánta ezt oly módon megtenni, hogy az osztatlan, a királyi korona öröklésének mintájára kialakított örökösödési rendet adaptálta ezekre nézve. Az intézmény a gyakorlatban a 12. század⁴² óta megjelent, de törvényben csak 1379-ben II. Henrik rögzítette, aki a nemesség számára végrendeletében privilégiumként adományozta a hitbizomány alapítás jogát. Általánossá és részletesen szabályozottá azonban csak a 16. század elején vált, amikor a frissen trónralépő Johanna királynő 1505-ben életbe léptette a szülei által Toroban megalkotott törvényeket. Mint minden intézmény esetében, működése során derülnek ki a hiányosságai és problémái, ezért a későbbi spanyol uralkodók igyekeztek betömni a keletkezett lyukakat. Így V. (Habsburg) Károly megtiltotta a kétmillió vagy a feletti maravedies értékű hitbizományok egyesítését, és megengedte bizonyos feltételekhez kötött megterhelésüket és elidegenítésüket, látva, hogy a spanyol gazdasági fejlődés és a hatékony birtokigazgatás ezt megkívánja. Nagyobb mértékű reformra 1761

és 1789 között került sor, III. és IV. (Bourbon) Károly uralkodásának ideje alatt, akik látva a hitbizományi perek nagy számát, újraszabályozták az egész intézményt, fenntartva a korábbi szabályozás hatékony elemeit és kicserélve az elavultakat. A hitbizományi intéz-

ménye 1820-ig állt fenn a spanyol jogban, amikor is az 1820. október 11-ei törvény hatályon kívül helyezte azon oknál fogva, hogy a polgári korszakban már nem volt szükség egy a régi tradíciókat és kötöttségeket jelképező intézmény fenntartására.

Jegyzetek

- ¹ Francisco TOMÁS Y VALIENTE: *Manual de Historia del Derecho Español* (Madrid, 2003. 263.p. – Editorial Tecnos)
- ² TOMÁS Y VALIENTE im.264. p.
- ³ Ezen név alatt Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd értendő.
- ⁴ Megszületett a katolikus királyok első gyermeke, János, a trón leendő örököse, aki azonban 22 éves korában, mielőtt még örökölhetne volna az ország trónját, elhunyt. A spanyol udvari krónikák szerint a halál oka valamilyen ismeretlen eredetű potencianövelő szer volt, amelyet az udvari orvos, Juan de Zapata javaslatára, a mielőbbi gyermekáldás érdekében fogyasztott el, így a trónnak nem maradt férfi örököse, hanem a korona a lányokra szállt, először Izabellára, a királyi pár másodszülött gyermekére, az ő halála után pedig Johannára, a későbbi királynőre. v.ö. José LUIZ OLAIZOLA: *La vida y epoca de Juana la Loca* (Barcelona, 1996.)
- ⁵ 1502-ben a toroi cortez jelezte azokat a területeket, amelyekre nézve a korabeli hatályos, kasztíliai jogforrások nem adtak szabályozást, ennek eredményeképpen bocsátotta ki 1505-ben Johanna – azzal egy időben, hogy a spanyol rendek rá mint királynőre felesküdték, eme 83 törvényből álló, többnyire családjogi és büntetőjogi tartalmú törvénygyűjteményt. MONEVA Y PUYOL: *Introducción al Derecho Hispanico* (Barcelona–Buenos Aires, 1925. 60. p. – Editorial Labor, S. A.)
- ⁶ XI. Alfonz által 1348-ban kiadott törvénygyűjtemény, amely a kasztíliai szokásjogot foglalja össze, tartalmaz büntetőjogi, eljárásjogi, öröklésjogi és kötelmi jogi rendelkezéseket amelyek alapvetően római jogi – kánonjogi dogmatikai alapokon nyugszanak. Legjelentősebb rendelkezései azonban azok, amelyek megállapítják a jogforrási hierarchiát, a tradicionális fuerók (helyi szokásjog), a királyi dekrétumok, a római jog és a kánonjog között. v.ö. TOMÁS Y VALIENTE im.243. p.
- ⁷ A törvénykönyv eredetileg a „Libro de las Leyes”, azaz a „Törvények könyve” névre hallgatott, de mivel hét kötetből, részből állt, és ebben az időben a hetes számnak sötét szimbolikus jelentősége volt, ezért a gyakorlatban „Las siete Partidas,” a „hét rész” néven terjedt el. v.ö. TOMÁS Y VALIENTE im. 237.p.
- ⁸ „Y mandamos que quando quier que alguna duda ocurriere en la interpretación et declaración de las dichos leyes de ordenamiento, y pragmatias y fueros, o de las partidas, que en tal caso recurran a nos, y á los Reyes que de nos vinieren, para la interpretación et declaración dellas: porque por nos vistas las dichas dudas declaremos é interpretaremos las dichas leyes como se conviene á servicio de Dios, nuestro Señor, y al bien de nuestros subditos y naturales, y la buena administracion de nuestra justicia.” CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA: Colección completa de todos los códigos de España, desde el Fuero Juzgo hasta la novísima recopilación / [compilados por] Marcelo MARTÍNEZ ALCUBILLA – Leyes de Toro I. törvény (Madrid s. n., 1885 José. LÓPEZ CAMACHO) – [a továbbiakban: CODIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA]
- ⁹ Kilenc, címekre tagozódó kötetből álló törvénygyűjtemény, amelynek megalkotását II. Fülöp 1567-ben rendelte el.
- ¹⁰ „y los pleytos, y las contiendas que no se pudieren librar por las leyes de este nuestro libro, y por los dichos fueros” CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro I. törvény
- ¹¹ Ezen királyi rendeletgyűjteményt II. Fülöp 1567 március 14-én hatályon kívül helyezte és helyette a Nueva Recopilación 2. könyve, I. cím, 9. törvényét rendelte alkalmazni.
- ¹² „nos mandamos las requerir y concertar y emendar” CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro I. törvény
- ¹³ „y así concertadas y emendadas porque fueron sacadas y tomadas de los dichos de los Sanctos, y de los dichos y derechos, é dichos de muchos sabios antiguos, y de fueros, y costumbres antiguas de España, damoslas por las nuestros leyes.” CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro I. törvény
- ¹⁴ „mandamos hacer de ellos dos libros, uno sellado con nuestro sello de oro, y otro sellado con nuestro sello de plomo: para tener en nuestra camera” CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro I. törvény
- ¹⁵ Összefoglalásukat X. (Bölcs) Alfonz rendelte el, ebből lett a későbbi „Fuero Real.”
- ¹⁶ „Ordenamos y mandamos que todas las nuestras justicias de estos nuestros Reynos y Señoríos ansi de realengos y abadengos, como de ordenes y behedrias y otros Señoríos qualesquier, de qualquier calidad que sean que en la dicha ordenacion, decision y determinacion de los pleytos y causas guarden y cumplan la dicha ley en todo y por segun que en ella se contiene: y en guardandola y cumpliendola en la dicha ordenacion, y decision, y determinacion de los pleytos, y causas, asi Civiles, como Criminales...” CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro I. törvény
- ¹⁷ II. Henrik végrendeletét megerősítette és szigorúan a primogenitura szabályai szerint rendelte alkalmazni V. Fülöp az 1720. október 23-án, Madridban kiadott törvényében. Nueva Recopilacion 5. könyv, 7. cím a hitbizományokról, 7. törvény a mi urunk II. Henrik király által gyakorolt kegyelemről és a korona háramlási jogáról ezen javakban.
- ¹⁸ „Por razon de los muchos y grandes y señalados servicios que nos hicieron en nuestros menesteres los Perlados, y Condes y Duques, y Ricos-homes é Infanzones, y los Caballeros y Escuderos, y Ciudadanos, así de los naturales de nuestros reynos como de fuera dellos, y algunas ciudades, villas y lugares de los nuestros reynos, y otras personas singulares de qualquier estado ó condicion que sean: por lo qual Nos les hubimos de hacer algunas gracias y mercedes, porque nos lo habian bien servido, y son tales que lo merecerán, y servirán de aqui adelante: por ende mandamos á la Reyna é Infante mi hijo, que les guarden y cumplan y mantengan las dichas gracias y mercedes que les Nos hicimos, y que las no quebranten ni mengüen por ninguna razon: y Nos ge las confirmamos y tenemos por bien que las hayan, segun que se las Nos dimos, y confirmamos y mandamos guardar en las Cortes que hicimos en Toro: pero todavía que las hayan por mayorazgo, y finquen al hijo legitimo mayor de cada uno dellos, y si muriere sin hijo legitimo, que tornen sus bienes del que así muriere á la Corona de los nuestros reynos.” CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Novísima Recopilación, 10. könyv, 17. cím, 10. törvény II. Henrik király végrendeletében tett adománya a hitbizományok alapításáról.
- ¹⁹ v.ö. Rafael GIBERT: *Historia General del Derecho Español* (Madrid, 1975. 64–65. pp.)
- ²⁰ Dr. D. Domingo Ramon DOMINGO DE MORATO: *El derecho civil español con las correspondencias del romano, tomadas de los códigos de Justiniano y de las doctrinas de sus interpretes, en especial de las instituciones y el digesto romano hispano de D. Juan Sala.* (Valladolid, 1877., 130. p. Imprenta y Libreria Nacional y Extranjera de H. De Rodriguez)
- ²¹ DOMINGO DE MORATO im.136. p.
- ²² Amikor a hitbizomány alapítója az alapítólevélben nem rendelkezik sem a lekötött vagyonról, sem az öröklési rendről kifejezetten.
- ²³ DOMINGO DE MORATO im.138. p.
- ²⁴ „Mandamos que las cosas que son de mayorazgo, agora sean villas, ó fortalezas, ó de otra qualquier calidad que sean, muerto del tenedor del mayorazgo, luego sin otro acto de reprehension de

posesion se traspase la posesion civil, y natural en el siguiënte en grado que segun la disposicion del mayorazgo debiere succeder en el, aunque haya otro tomado la posesion de ellas en vida del tenedor del mayorazgo, ó el muerto, ó el dicho tenedor le haya dado posesion dellas." CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro 45. törvény

²⁵ "Todas las fortalezas que de aqui adelante se hicieren en las ciudades, villas y lugares, y heredamientos de mayorazgo, y todas las cercas de las dichas ciudades, villas y lugares de mayorazgo asi las que de alli adelante se hicieren de nuevo, como lo que se reparare, o mejorare en ellas, y asimismo los edificios que de aqui adelante se hicieren en las casas de mayorazgo labrando, ó reparando, ó reedificando en ellas, sean asi de mayorazgo como lo son, ó fueren las ciudades, villas ó lugares y heredamientos, y casas donde se labraren. Y mandamos que en todo ello succede el que fuere llamado al mayorazgo con los vinculos y condiciones en el mayorazgo contenidas, sin que sea obligado á dar parte alguna de estimacion, ó valor de los dichos edificios á las mugeres del que los hizo, ni a sus hijos, ni a sus herederos ni sucesores. Pero por esto no es nuestra intencion de dar licencia ni facultad, para que sin nuestra licencia, ó de los Reyes que de nos vinieren se puedan hacer, ó reparar las dichas cercas, ó fortalezas: mas que sobre esto se guarden las leyes de nuestros reynos como en ellas se contiene." CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro 46. törvény

²⁶ DOMINGO DE MORATO im. 142. p.

²⁷ „Mandamos que en el mayorazgo se pueda provar la escritura de la institucion del con la escriptura de la licencia del Rey que la dió, seyendo tales las dichas escripturas que hagan fé: o por testigos que depongan en la forma que el derecho quiere del temor de las dichas escrituras y así mismo por costumbre immemorial provada con las qualidades, que concluyan los pasados aver tenido y poseydo aquellos bienes por mayorazgo: es á saber que los hijos mayores legitimos y sus descendientes succedian en los dichos bienes por via del mayorazgo, caso que el tenedor del dexase otro hijo, ó hijos legitimos sin darles los que succedian en el dicho mayorazgo alguna cosa, ó equivalencia por succeder en él: y que los testigos sean de buena fama: y digan que así lo vieron ellos pasar por tiempo de quarenta años: y así oyeron decir á sus mayores, y ancianos que ellos siempre así lo vieran y oyeran: y que nunca vieron ni oyeron decir lo contrario: y que dello es publica voz y fama, y comun opinion entre los vecinos y moradores de la tierra." CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro 41. törvény

²⁸ D. Pedro NOLASCO DE LLANO: Compendio de los Comentarios Extendidos por el Maestro Antonio Gomez, a las Ochenta y Tres Leyes de Toro – (Madrid MDCCLXXXV. 167. p. – Editorial Lex Nova).

²⁹ „Ordenamos y mandamos que la licencia del Rey para hacer mayorazgo, proceda al hacer del mayorazgo, de manera, que aunque el Rey dé licencia para hacer mayorazgo por virtud de tal licencia no se confirme el mayorazgo que antes estuviere fecho, salvo si en tal licencia expresamente se dixese, que aprovava el mayorazgo que estava fecho." CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro 42. törvény

³⁰ NOLASCO DE LLANO im. 168. p.

³¹ „Las licencias que nos avemos dado, o diéremos de aquí adelante, ó los Reyes que despues de nos vinieren para hacer mayorazgo no espiren por muerte del Rey que las dió, aunque aquellos á quien se dieren no ayan usado dellas en la vida del Rey que las concedió." CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro 43. törvény

³² „El que hiciere segundo mayorazgo aunque sea con autoridad nuestra, ú de los Reyes que de nos vinieren, ora por via de contrato, ora en qualquier ultima voluntad despues de fecho pueda lo revocar á su voluntad, salvo si el que hiciere por contrato entre vivos oviere entregado la posesion de las cosas ó cosa contenidas en el dicho mayorazgo á la persona en quien lo hiciere, ó á quien

su poder oviere, ó le oviere entregado la escriptura dello ante Escribano, o si el contrato de mayorazgo se oviere fecho por causa onerosa con otro tercero, así como por via de casamiento, ó por otra causa semejante: que en estos casos mandamos que no se pueda revocar, salvo si en el poder de la licencia que el Rey le dió estuviere clausula, para que despues de echo lo pudiese revocar, ó que al tiempo que lo hizo el que lo instituyó reservase en la misma escriptura que hizo del dicho mayorazgo el poder para lo revocar, que en estos casos mandamos que despues de fecho lo pueda revocar." CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro 44. törvény

³³ Spanyol öröklési jogi intézmény, amelynek lényege, hogy az örökhagyó, ha van fiú vagy más leszármazója, csak a vagyona 1/5-öd részéről rendelkezhet szabadon, mert a maradék 4/5-öd rész a leszármazókat illeti meg törvényes köteles részként és ezzel egyidejűleg az említett 4/5-öd részből még kiszakíthat 1/3-ad részt, amellyel megjutalmazhatja valamely leszármazóját vagy leszármazóit hálája jeléül. Az első nevezik 1/5-öd részből, az utóbbit pedig 1/3-ad részből ráígérésnek, javításnak (mejora), habár ezen utóbbinak kettős jellege van, mint javítás és mint kötelelresz. v.ö. CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro, 6, 9, 10, 12, 17–32. törvények

³⁴ NOLASCO DE LLANO im. 82. p.

³⁵ „En la sucesion del mayorazgo, aunque el hijo mayor muera en vida del tenedor del mayorazgo, ó de aquel á quien pertenesce, si el tal hijo dexare fijo, o nieto, ó descendente legitimo, estos tales descendientes del hijo mayor por su orden preferan al hijo segundo del dicho tenedor, ó del aquel á quien el dicho mayorazgo pertenesca. Lo qual no solamente mandamos que se guarde, y platique en la sucesion de los mayorazgos á los transversales, de manera que siempre el hijo y sus descendientes legitimos por su orden representan la persona de sus padres, aunque sus padres no ayan succedido en los dichos mayorazgos, salvo si otra cosa estuviere dispuesta por el que primeramente constituyó, y ordenó el mayorazgo, que en tal caso, mandamos que se guarde la voluntad del que lo instituyó." CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro 40. törvény

³⁶ NOLASCO DE LLANO im. 143. p.

³⁷ CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Nueva Recopilacion 5. könyv, 7. cím a hitbizományokról, az V. Fülöp által kiadott 5. törvény a mi királyságainkban való fiági öröklés formájáról

³⁸ Ezen a sorrenden változtatott III. Fülöp, aki a számtalan hitbizományban való örökléssel kapcsolatos perkekből okulva elrendelte, hogy az 1615. április 5-e után alapított hitbizományokban a képvisleti jog szabályaiból eredően a fok szerinti öröklési sorrendnél változtatásokat eszközölt. Eszerint: „a kedvezőbb ágról származó és közelebbi fokon álló női leszármazók ne tekintessenek kizártnak a hitbizományban, való öröklésből, amelyeket innentől kezdve alapítanak, hanem fogadtassanak el és legyenek kedvezményezettek a távolabb álló férfi rokonokkal szemben, ugyanígy a nőági leszármazók a fiágiakkal szemben, kivéve abban az esetben, ha az alapító őket kizárta és kifejezetten és világosan elrendelte, hogy ne örököljenek.” v. ö. CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Novísima Recopilacion 10. könyv, 17. cím, 9. törvény a képvislet rendje szerinti öröklésről a hitbizományban, amikor az alapító nem rendelkezett más módon.

³⁹ DOMINGO DE MORATO im. 132. p.

⁴⁰ A rendkívüli hitbizományok köréből néhány példa: a) szigorúan atyai fiági; b) színlelt atyai fiági; c) csak férfi leszármazók; d) csak női leszármazók; e) választottak; f) ugrással, kihagyással; g) másodszülötti; h) összeférhetetlenek (kifejezett vagy hallgatólagos, abszolút-relatív, tényleges-egyeségi-személyi, stb.)

⁴¹ CÓDIGOS ANTIGUOS DE ESPAÑA – Leyes de Toro 13. törvény

⁴² José Manuel PÉREZ–Prendes MUÑOZ–ARRACO: Historia del Derecho Español (Madrid, 1999., 1440. p. servicio publicaciones facultad derecho).

Nemessányi Zoltán:

A bizományi ügylet jogi természete a Kereskedelmi Törvényben

Meglepő tény, hogy a XXI. század elején is időszerűek a csaknem száz évvel ezelőtt született – és a hazai jogirodalomban mindmáig egyetlen – bizománnyal foglalkozó monográfia szerzőjének, *Bozóky Géza* pécsi jogászprofesszornak a szavai: „A bizományi ügylet jogi természete vitás. A már régóta folyó vita végleg eldőltnek ma sem tekinthető”¹. A jogirodalom ugyanis a mai napig nem tudott egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy a bizományi szerződés a megbízási szerződéshez vagy a vállalkozási szerződéshez áll-e közelebb. A polémia annak ellenére nem jutott napjainkig sem nyugvópontra, hogy a bizományra vonatkozó szabályok többször is jelentősen változtak². Ezért is tűnik szükségesnek a téma újabb feldolgozása még az új Polgári Törvénykönyv bizományi szerződésre vonatkozó részletszabályainak kialakítása előtt.

A BIZOMÁNYI ÜGYLET FOGALMA AZ 1875. ÉVI KERESKEDELMI TÖRVÉNYBEN

A bizomány legkorábbi törvényi szabályait a kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. törvénycikk adta, részletesen azonban az 1875. évi XXXVII. törvénycikk (a Kereskedelmi törvény, a továbbiakban: Kt.) rendelkezett róla először. Ez utóbbi, hosszú évtizedekig hatályban lévő jogszabály volt az a kiindulópont, amely alapján a II. világháborúig virágzó magyar kereskedelmi jogi jogtudomány a bizományi ügylet jogi természetével kapcsolatban kifejtette álláspontját.

A Kt. 368. §-a a következőképpen határozta meg a bizomány fogalmát:

„A kereskedelmi ügylet megkötése bizománynak tekintetik, ha ezt valaki megbízásból saját nevében, de más (a megbízó) részére eszközli. Ki az ügyletek ily megkötésével iparszerűleg foglalkozik, bizománynak tekintendő. Azon ügyletek által, melyeket a bizományos harmadik személyekkel köt, jogosítva és kötelezve ő lesz; a megbízó és a harmadik közt jogok és kötelezettségek nem keletkeznek. Ha az ügylet a megbízó határozott kívánságához képest, ennek nevében kötik, az nem bizománynak, hanem megbízásnak tekintetik.”

AZ URALKODÓ NÉZET: A BIZOMÁNYI ÜGYLET MEGBÍZÁSI TERMÉSZETE

A II. világháború előtti korai kereskedelmi jogi kommentárok, így a *Neumann* és a kereskedelmi törvény atyjának tekinthető *Apáthy* által írt művek egységesen a bizományi ügylet megbízási természete mellett foglaltak állást. Ezek szerint bár a bizományi szerződés jogi természetére vonatkozóan sokáig ingadoztak a nézetek, a XIX. század második felében csaknem egyöntetűvé vált az a felfogás, hogy a bizományi ügylet a megbízás egyik fajtája. Döntően abban tér el a megbízás általános szabályaitól, hogy a bizományos saját maga nevében köti meg a szerződést, saját tőkéjével, saját hitelével cselekszik, és ezért az általa kötött ügyletek tekintetében egészen másként van érdekelve, mint a közönséges megbízott.³ *Klupathy* még egyértelműbben fogalmazott: „kétségen kívül áll, hogy a bizomány a megbízásnak egyik fajtája.” Az ő megfogalmazásában a különbséget az általános megbízáshoz képest az jelenti, hogy a bizományos az ügyletet saját nevében köti, ezért van szükség külön szabályozásra, anélkül, hogy a bizományi ügyletet a megbízásra vonatkozó általános jogi elvek alól teljesen kivonnánk.⁴

A korszak egyik legnagyobb hatású kereskedelmi jogásza, *Kuncz*, amellet, hogy a bizományi ügyletet egy belső (a bizományos és a megbízó közötti) és egy külső (a bizományos és harmadik személy közötti) jogviszonyra bontotta, maga is a megbízással rokonította azt. „A joghatás (...) amely a bizomány-ügylet-hez kapcsolódik, más ha a külső viszonyt (bizományos és ügyfél közötti) és más, ha a belső viszonyt (a bizományos és megbízó közötti) vizsgáljuk. Az első esetben a bizományos szerződő fél (dominus negotii), a másodikban egyszerű megbízott.”⁵

Tökéletesen összegezte tehát *Bozóky* a korabeli jogirodalmi álláspontokat, amikor megfogalmazta: „A túlnyomó felfogás úgy nálunk, mint külföldön az, hogy a bizományi ügylet benső természete szerint a megbízással összefüggésben lévén, a megbízás egyik fájának minősítendő, mert bármennyi eltérés van is a bizományi és az általános magánjogi megbízás között, ezeknek az eltéréseknek legfeljebb a részletek tekintetében van jelentőségük, de olyan önálló jelleggel nem bírnak, melyek kedvéért egy egészen új kategóriát kellene felállítani s a bizományt jogilag más fogalmi körbe beosztani. Ebből viszont az következik, hogy a megbízás szabályait a bizományi ügyletre is mindannyiszor alkalmazásba lehet venni, midőn maga a törvény nem intézkedik, s amennyiben e szabályok a bizományi ügyletek sajátlagos természetével összeférnek, illetve azokat le nem rontják.”⁶ Az előny és kár tehát főszabályként a bizománynál is a megbízót illeti.⁷

AZ ELLENVÉLEMÉNY: A BIZOMÁNYI SZERZŐDÉS VÁLLALKOZÁSI TERMÉSZETE

Az uralkodó nézett mellett a II. világháború előtti magyar jogtudósok is hivatkoztak egyes német szerzőkre, akik tagadták, hogy a bizomány a megbízással állna rokonságban, és a bizományi ügyletet a vállalkozási szerződés altípusává minősítették.

A bizományi ügyletnek az általános magánjogi megbízás egyik formájaként történő minősítése ellen első sorban felhozott érvek közé tartozott az, hogy míg a bizományos díjazásért vállalja a szerződés teljesítését, addig a megbízás mindig ingyenes; a díj melletti megbízás pedig nem egyéb locatio conductio-nál.⁸ Ez az érv azonban már a XIX. században sem állta meg a helyét. Bár a római jog eredetileg az ingyenességet még a megbízás fogalmi elemévé tette,⁹ az újkori társadalmakban a díj ellenében történő megbízás általánosan polgárjogot nyert.¹⁰ A bizományi ügylet és a megbízás elhatárolásának tehát nem szolgálhat alapjául, hogy míg a bizományos díjazás ellenében vállalja a szerződés megkötését, addig a megbízott mindig ingyenesen jár el, hiszen: „honorarium non mutat naturam contractus.”¹¹

Felhozták a megbízás analógiája ellen azt is, hogy a bizományosnak a Kt. sokkal nagyobb szabadságot és önállóságot biztosított, mint az általános magánjogi megbízottnak. Ez az érv alátámasztható egy korabeli curiai határozattal is, amely kimondta, hogy az olyan bizományi szerződés, amely a bizományost jogi önállóságától megfosztja (a megbízót feljogosítja a felekkel való elszámolásra és a bizományost attól is eltiltja, hogy a megjelölt körzeten belül akár a maga, akár más részére búzát vehessen) nem bizományi, hanem megbízási jogviszonyt hoz létre.¹² Bozóky a megbízási analógia ellen érvelők ezen felvetésére azt válaszolta, hogy a bizományosnak engedett önállóság csak látszólagos, „mert ezen önállóság által éppen a megbízó érdekei vannak megvédve, amint a megbízásnál a megbízottnak adott tiltó parancsoknál szintén a megbízó előnye van első sorban szem előtt tartva.”¹³

A megbízással szemben érv volt továbbá az is, hogy a bizományos saját tőkéjével és hitelével van érdekelve, ebben pedig különbözik a megbízottól, aki vagyont rendszerint nem szokta a megbízó rendelkezésére bocsátani, és éppen ezért az általa (képviselőként) kötött ügyletben kevésbé érdekelt. A jogirodalom álláspontja szerint azonban a megbízás alaptermészetével nem ellentétes az, hogy a megbízott fokozottabban is érdekelt legyen az általa véghezvitt ügyletben. A bizományos nem kényszer hatására, hanem önként vállalja, hogy vagyont a megbízó rendelkezésére fogja bocsátani, amely belegegyezés folytán a megbízott (bizományos) jogai módosulást szenvednek ugyan, a szerződés megbízási természete nem változik.¹⁴

A BIZOMÁNYI ÜGYLET JOGI TERMÉSZETÉNEK KÉRDÉSE A GYAKORLATBAN

A Jogtudományi Közlöny 1887. évi hasábjain egy gyakorlati eset kapcsán roppant érdekes vita bontakozott ki, amely a bizományi ügylet jogi természetével kapcsolatosan vetett fel kérdéseket.

A tudományos disputa alapját Róth Jakab, kassai ügyvéd által ismertetett jogeset képezte. Eszerint egy kereskedő igénypert indított a végrehajtást kérő ellen. A végrehajtást F. István házaló ellen vezették. A kereskedő keresetében előadta, hogy közte és végrehajtást szenvedett között létrejött szerződés szerint tulajdonjogának fenntartása és előre megállapított árak mellett eladás végett árukat adott át végrehajtást szenvedettnek azzal a kikötéssel, hogy ha végrehajtást szenvedett az árut a megállapított árnál olcsóbban adja el, ennek veszteségét viselnie kell, ha pedig annál drágábban adja el, úgy ez a nyereség kizárólag őt illeti, a kereskedőnek az elért vételárból csupán az előre meghatározott árra van joga. Felperes ezt az ügyletet bizományi ügyletnek, az elért vételári többletet – a nyereséget – bizományi díjnak, a lefoglalt árut bizományi árunak mondta, s ezen a jogcímen az árut mint tulajdonát a zár alól föloldani kérte.¹⁵ Végrehajtást kérő alperes ezzel szemben arra hivatkozott, hogy a jelen feltételek mellett bizományi ügylet nem jöhetett létre: az adott ügylet színlelt bizományi ügylet, valójában a tulajdonjog fenntartásával kötött adásvételi ügylet (...).” Miután pedig „a tulajdonjog fenntartásával kötött adásvételi ügylet hazai jogunk szerint e fenntartás nélkül kötöttnek tekintendő,” a kérdéses áruk a végrehajtást szenvedett tulajdonába kerültek.¹⁶ Ezért az igényperben felperes keresetének elutasítását kérte.

Az igénypert felperes arra alapozta, hogy mivel a közte és a kereskedő között létrejött szerződés bizományi ügyletnek minősül, tulajdonjoga van a végrehajtás során lefoglalt vagyontárgyakon.¹⁷ A végrehajtást kérő alperest képviselő Róth viszont vitatta a kereset jogalapját, mert álláspontja szerint az adott szerződés nem tekinthető bizományi ügyletnek. A jogvita és a későbbi egymásnak ellentmondó jogirodalmi állásfoglalások fő kérdése tehát az volt, hogy az ismertetett szerződés rendelkezései ellenkeznek-e a bizományi ügylet jogi természetével.

ALPERES ÉRVRENDSZERE: A BIZOMÁNYI ÜGYLET MEGBÍZÁSI TERMÉSZETE

Róth érvrendszerének kiindulópontja, hogy a bizományi ügylet idézett meghatározása értelmében a bizományi ügylet két részből áll: egy külső részből, amelyben a bizományos a külvilággal áll kapcsolatban, és egy belső részből, amelyben a megbízóval. A cikk szerzőjének alapvető tézise, hogy a bizomá-

nyi ügylet belső oldalát tekintve nem más, mint megbízás,¹⁸ minden további argumentuma ebből indul ki. Álláspontja szerint a megbízás természetéből fakad, hogy a megbízott nem a maga javára, hanem a megbízó javára köti a szerződést, a megbízó érdekeivel szemben nem járhat el, az ügyletből eredő minden hasznot köteles a megbízónak átengedni. Ez a szabály szerepel a bizományi ügylet törvényi szabályai között is: a Kt. 378. §-a értelmében, ha a bizományos kedvezőbb feltételek mellett köti meg az ügyletet, mint amelyek a megbízó által megállapítottak, az ebből eredő előny a megbízót illeti. A hivatkozott szakaszt a szerző – indokolás nélkül – „absolut hatályúnak,” azaz kogensnek deklarálta, olyan törvényi szabálynak, amelytől a felek közös akarattal sem térhetnek el.

Róth érvei két csoportba oszthatók. Egyrészt kijelentette, hogy amikor a végrehajtást szenvedő a konkrét szerződés alapján a limitárnál magasabb vételárért adja el az árut, az ügyletet e különbözet erejéig saját javára köti meg, miután a különbözet őt, és nem a megbízót illeti. Ezen kívül arra is rámutatott, hogy mivel a végrehajtást szenvedőnek az áru eladása során költségei merülnek fel, az árut csak a limitárnál magasabb árért adhatja el; – kénytelen tehát elutasítani az olyan vevőt, aki a limitárat megajánlja. Ezzel viszont sérti a megbízó érdekét, amely pusztán a limitár elérésében áll.¹⁹

A kérdéses szerződés tehát két tekintetben is szemben áll a megbízás természetével, és miután a bizományi ügylet belső oldalát tekintve megbízás, nem is minősíthető bizománynak. Egyrészt a megbízott mindig a megbízó javára köti a szerződést, nem pedig részben a megbízó, részben a saját javára. Másrészt „megbízás arra, hogy a megbízott a megbízó érdeke ellen cselekedjék, jogi lehetetlenség.”²⁰

Róth mindezekből arra következtetett, hogy a bizományi díj lehet egy előre meghatározott fix összeg, vagy a vételár egy bizonyos százaléka, de nem lehet a limitárat meghaladó különbözet.²¹ A fenti érvek alapján az ügyvéd úgy foglalt állást, hogy felperes és végrehajtást szenvedett között nem jött létre bizományi ügylet, megállapodásuk adásvételnek minősül.

Az ügylet tárgyaló kassai királyi járásbíróóság szerint viszont a keresetben előadott megállapodás a bizományi ügylet jogi természetével nem ellenkezik, ezért a lefoglalt ingóságokat a bírói zár alól feloldotta.²² A végrehajtást kérő fellebbezett az ítélet ellen. A másodfokon eljáró budapesti királyi tábla az elsőfokú ítéletet további indokolás nélkül helybenhagyta.²³ Róth részletes indokolás iránti várakozásában csalódva ragadott tollat, és kért más szakértőket, hogy nyilvánítsanak véleményt abban a kérdésben, hogy ellenkezik-e a keresetben előadott megállapodás a bizományi ügylet jogi természetével, vagy sem?

AZ ELLENTÉTES ÁLLÁSPONT: A BIZOMÁNYOS KOCKÁZATVISELÉSE (vállalkozási természete)

A felhívásra a Jogtudományi Közlöny 1887. évi 26. számában Serly Antal királyi aljárásbíró válasza és éles kritikával illette Róth okfejtését. A korábbi cikk érvelésének alapját abban látta, hogy Róth szerint a bizományi díjra vonatkozó megállapodások ellenkezik a bizományi ügylet jogi természetével, azaz nem bizományi, hanem vételi ügylet jött létre az alperesnél lévő árukra nézve.²⁴

Az aljárásbíró a korábbi cikk szerzőjének figyelmét egy alapvető tévedésre hívta fel, amelynek felismerése után „halomra dül azon okoskodása, hogy a kereseti feltételek ellenkeznének a bizományi ügylet jogi természetével.”²⁵ Ez az alapvető félreértés a Kt. 378. §-ának kogens voltára vonatkozott. Ezen álláspont cáfolataként Serly a Kt. 377. §-ára hivatkozott, amelynek külön nem számozott második bekezdése szerint „a bizományos az ügylet után bizományi díjt követelhet, mely határozott megállapodás hiányában a helybeli kereskedelmi szokásnak megfelelőleg állapíttatik meg.”

Ebben a törvényi rendelkezésben a válaszcikk írója annak megnyilvánulását látta, hogy a felek a bizományi díjra nézve jogszabályi korlátozás nélkül, tetszésük szerint megegyezhetnek, és így a bizományi díjat nemcsak fix összegben, vagy a vételár bizonyos százalékában, hanem a megbízó által elérni kívánt vételárat meghaladó, előre kiszámíthatatlan összegben is megállapíthatják. Ennek további bizonyítékául idézte a Kt. 377. §-ának azt a szövegrészét,²⁶ amely szerint „a díj rendszerint csak akkor követelhető, ha az ügylet foganatba ment”, mert sokszor – mint jelen esetben is – a bizományi díj nagysága, összege korábban nem is ismerhető.²⁷ A Kt. 378. §-a tehát diszpozitív rendelkezést tartalmaz, amelytől a felek eltérhetnek.

Róth második érvével kapcsolatban, amely szerint az ilyen feltételekkel kötött megállapodás a megbízó érdekét sérti, mert a bizományos kénytelen elutasítani a limitárat megajánló vevő ajánlatát magasabb ár reményében, Serly úgy foglalt állást, hogy ez olyan kockázat, amelynek esetleges előnye és hátránya is csak a bizományost illeti. Hiszen a Kt. 370. §-a kimondja, hogy ha a bizományos a részére kijelölt ár alatt ad el, a megbízónak az árkülönbözetet megtéríteni tartozik, amennyiben nem igazolja, hogy az eladás a kijelölt áron nem volt eszközölhető, és hogy a teljesített eladás által a megbízót kártól óvta meg. Szerző szerint a törvény ezen rendelkezése a megbízó érdekeit teljes körű védelemben részesíti, azaz a felek megállapodása nem áll ellentétben a bizományi ügylet jogi természetével.²⁸

Róth a Jogtudományi Közlöny 1887. évi 32. számában részletesen és tudományos alapossággal fejtegette ki, hogy „Serly Antal úr nem találta fején a szeget.”²⁹ Elsődlegesen Serly azon érvelésére rea-

gált, amely szerint a Kt. 378. §-a nem kogens rendelkezés, és ennek alátámasztására a Kt. 377. §-ára hivatkozott: „Igaz, a kereskedelmi törvény sehol nem mondja, hogy a 378. § abszolút hatályú, de ilyennek kell lennie, mert abban oly intézkedések foglaltatnak, melyeknek meg nem tartása a bizományi ügyletet lényegéből kivetkőztetné. A megbízó érdeke a limitár elérésekor megszűnnék, a bizományos a limitárt meghaladó különbözet erejéig az üzletet *kizárólag saját javára* kötné meg, s kénytelen volna, illetve jogot nyerne a megbízó érdeke ellenére eljárni. *A bizományos az ügyletet saját javára nem kötheti; a megbízó érdekének az ügylet kötésénél folyton tartónak kell lenni. Ez a bizományi ügylet definíciója* (kereskedelmi törvény 368. §) *mellett kétségtelen.*”³⁰

A Kt. 377. §-ával kapcsolatban az ügyvéd válaszcikkében rámutatott arra, hogy különbséget kell tenni a bizományi díj mértéke, és annak mibenléte között. Ez a szakasz a díj nagyságára vonatkozik, és annak megállapítását kétségtelenül nem korlátozza: a felek szabadon állapodhatnak meg a bizományi díj mértékében, ha pedig ezt nem teszik, akkor azt a helybeli kereskedelmi szokásoknak megfelelően kell megállapítani. Arra vonatkozóan, hogy a díj miben állhat, sem a 377. §, sem más szakaszok nem tartalmaznak rendelkezést. Róth szerint a bizományi díj mértéke nem tudja a bizományi ügyletet jogi természetéből kivetkezteni, a díj mibenléte (a limitárt meghaladó különbözet) azonban igen. A díj nagyságára nézve a felek szabadon szerződhetnek, a díjat azonban csak úgy állapíthatják meg, hogy az a bizományi ügylet természetével összeegyeztethető legyen.³¹

Fontos kiemelni, hogy a viszontválasz szerzője azért látta jogi lehetetlenségnek a bizományi díjnak a limitár fölött elért különbözetben történő meghatározását, mert ebben az esetben a megbízó és a bizományos érdekei összeütköznének, és nem azért, mert ilyenkor a bizományi díj határozatlan összeg. Hiszen, ahogy arra Serly is rámutatott, a bizományi díj meghatározása történhet százalékos formában is. Ez azonban Róth szerint a bizományi ügylet jogi természetével nem ellenkezik, mert a felek érdeke egymással nem kerül szembe, hiszen közös céljuk minél magasabb vételár elérése.

ÉRTÉKELES

Anélkül, hogy a több mint száz évvel ezelőtti, ám mai jogirodalmunk számára is irigylésre méltó jogtudományi vita tekintetében végleges döntést akaránk hozni, érdemesnek tűnik felvázolni saját álláspontunkat.

Az ügyvéd és az eljárásbíró közötti vita lényege abban a kérdésben összegezhető, hogy bizományi ügyletnek minősíthető-e az a szerződés, amelynek értelmében a bizományos nagyobb mértékben érde-

kelt minél magasabb vételár elérésében, mint általában: amennyiben a limitár alatt ad el, a különbözetet meg kell térítenie a megbízónak, ha viszont magasabb árat sikerül kialakítania, az elért nyereség teljes egészében őt illeti. Az elméleti dilemma tehát az, hogy a bizományi ügylet tisztán megbízási természetű-e vagy megvalósulhat saját kockázati elemeket magába foglaló szerződés esetén is, azaz vállalkozásra vagy adásvételre utaló elemek is jelen lehetnek-e benne?³² Megbízás esetén ugyanis az ügylet kockázatát teljes mértékben a megbízó viseli, eredménykötelelemre utaló vállalkozási vagy adásvételi természetű szerződések esetén viszont a kockázat megoszlik a vállalkozó és a megrendelő (itt a megbízó és a bizományos) között. A bizományi ügylet jogi természetét boncolgató kérdés legegyszerűbben a Kt.-nek – a vitázó szerzők által is hivatkozott – 378. §-ából kiindulva közelíthető meg.

A végrehajtást kérő alperest képviselő ügyvéd álláspontja szerint a szerződésben részes felek között nem jöhetett létre bizományi ügylet, mert annak természetével volna ellentétes az olyan megállapodás, amely alapján a limitártól való eltérés kockázatát teljes egészében a bizományos viselné. Véleményének igazolására a Kt. általa kogensnek minősített 378. §-ára hivatkozott. Az ellentétes véleményt valló eljárásbíró a Kt. 378. §-át diszpozitívnak tekintette, ezért szerinte az ezzel a szakasszal ellentétes megállapodás nem ellentétes a bizományi ügylet jogi természetével, azaz a felek közötti bizományi szerződés értelmében az áruk felperes tulajdonában maradtak, tehát az ügyben eljáró bíróságok helyesen adtak helyt az igényperben felperes keresetének.

A magánjogi – kereskedelmi jogi törvénykönyvek alapvető elve a diszpozitivitás, azaz az a tétel, hogy a felek közös megegyezéssel a törvény szabályaitól eltérhetnek, ha a törvény az eltérést nem tiltja. Bár a Kt. kifejezetten nem tartalmazott ilyen tartalmú általános rendelkezést, ez a gondolat több részletszabályban is tetten érhető,³³ a korabeli bírói gyakorlat pedig magától értetődőnek tekintette, hogy a felek közös megegyezéssel a törvénytől eltérő módon alakíthatják jogviszonyukat.

A Kt. 378. §-a szerint ha a bizományos kedvezőbb feltételek mellett köti meg az ügyletet, mint amelyeket a megbízó megállapított, az ebből eredő előny a megbízót illeti. A Kt. ezen szakaszának szövege tehát *expressis verbis* nem utal sem a törvényhely diszpozitív, sem annak kogens voltaára,³⁴ nyelvtani értelmezés alapján mindkét megoldás elképzelhető.

Serly rendszertani értelmezése a Kt. 377. §-ából indult ki, amely a felek határozott és eltérő megállapodásának hiányában rendezi a bizományi díj kérdését. A bizományi díjra vonatkozóan tehát a felek szabadon állapodhatnak meg, azaz nincs akadály a annak sem, hogy a Kt. 378. §-ában foglalt rendelkezéstől eltérően azt a limitárt meghaladó összegben állapítsák meg.

Róth ugyancsak rendszertani értelmezése – amely a 378. § kogens voltát állította – a Kt. 368. §-ára (azaz a bizományi ügylet fogalmára) hivatkozott, amellyel szerinte nem állna összhangban az, ha a bizományos a limitárat meghaladó különbözet erejéig az ügyletet kizárólag a maga javára kötné meg, hiszen a bizományos a törvényi fogalom értelmében a megbízó javára köt szerződést. Róth ezen érve kevéssé meggyőző: a Kt. ugyanis a bizományi ügylet definíciójában nem a „megbízó javára,” hanem a „megbízó részére” szövegfordulatot használja. Önmagában a 368. § alapján tehát bizományi ügylet megvalósulhat olyan szerződés esetén is, amelynek értelmében a bizományos harmadik személlyel a megbízó részére köt szerződést, úgy, hogy a limitárat meghaladó különbözet a bizományost illeti.

A Kt. 377. §-ával kapcsolatban pedig le kell szögezni, hogy a szakasz megszővekezésében semmi nem utal arra, hogy a szakasz csak a bizományi díj nagyságára és nem annak mibenlétére utal, a törvényben pedig nem találunk olyan szabályt, amely alapján ezt a normát megszorítóan kellene értelmeznünk.

Helyesnek tűnik továbbá Serly-nek a Kt. 370. §-

Jegyzetek

- ¹ BOZÓKY Géza: A bizományi ügylet. (Nagyvárad, 1905. 50. p.)
- ² Lásd a hatályos Polgári Törvénykönyv (az 1959. évi IV. törvény) bizományi szerződésre vonatkozó szakaszaival kapcsolatban: HARMATHY Attila: A bizomány. In: A Polgári Törvénykönyv magyarázata. Szerkesztette: Gellért György. (Bp., 2001. II. kötet. 1716. p.)
- ³ NEUMANN Ámin: A kereskedelmi törvény magyarázata. (Bp., 1880. II. kötet. 442. p.), és azonosan APÁTHY István: Kereskedelmi jog (A magyar kereskedelmi törvény alapján tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre.) (Bp., 1876. 684–685. pp.)
- ⁴ KLUPATHY Antal: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve. II. kötet. (Bp., 1906. 242. p. 3. lábjegyzet).
- ⁵ KUNCZ Ödön: A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve. (Bp., 1932. 92. p.)
- ⁶ BOZÓKY: im. 50. p.
- ⁷ BOZÓKY: im. 54. p.
- ⁸ NEUMANN: im. II. kötet. 442. p.
- ⁹ Később a római jogban is elterjedt ugyan a honorált megbízás, de a honorárium-kikötést a megbízástól különálló, azt kísérő pactumként kezelték
- ¹⁰ Talán csak a német jog jelent ez alól kivételt. CSANÁDI György: A megbízási jogviszony. (Bp., 1959. 104–105. pp.)
- ¹¹ NEUMANN: im. II. kötet. 442. p.
- ¹² C. 1333/1914. Hjt. Dt. IX. 184., Idézi: SZENDE Péter Pál: A kereskedelmi törvény kézikönyve. (Bp., 1927. 726–727. pp.)
- ¹³ BOZÓKY: im. 52. p.
- ¹⁴ BOZÓKY: im. 52. p.
- ¹⁵ Ezen kívül felperes becsatolta a következő tartalmú könyvkivonatot is: „Commissions-Conto Fl. I. Nameszto. 1886 Márc. 10. an Slado 1937 fl. 39 kr.”
- ¹⁶ RÓTH Jakab: A bizományi ügylet jogi természete. In: Jogtudományi Közlöny 1887. évi 21. szám (a továbbiakban: RÓTH I.). 166. p.
- ¹⁷ A jogirodalom szerint ugyanis eladási bizomány esetében amíg a vagyontárgy a bizományosnál van az a megbízó tulajdonát képezi. Lásd többek között: NEUMANN: im. 448. p.
- ¹⁸ RÓTH I. 166. p.
- ¹⁹ RÓTH I. 166. p.
- ²⁰ RÓTH I. 166. p.
- ²¹ RÓTH I. 166. p.

ára utaló érve, mely szerint ez a szakasz megfelelően biztosítja a megbízó és a bizományos érdekei közötti egyensúlyt. Elképzelhető ugyanis, hogy a megbízó érdeke kizárólag az áru egy bizonyos áron történő eladására korlátozódik, és az a szerződési klauzula, mely szerint a limitárat meghaladó többlet a bizományost illeti, arra szolgál, hogy a bizományos - fokozottabb érdekeltisége folytán - jobban törekedjen az értékesítésre.

Serly álláspontját támogatta a Curia is egy későbbi döntésében, amely szerint „ha olyan megállapodás forog fenn, hogy az árukat a vevő fix áron veszi át és adja el, akkor nem vételi, hanem bizományi ügylet jött létre.”³⁵ Összhangban van ez legfelsőbb bírósági döntés azon idézett jogirodalmi állásponttal, amely - anélkül, hogy a bizomány alapvetően megbízási természetét kétségbe vonná - a megbízás természetével nem tartja ellentétesnek azt, hogy a megbízott (a bizományos) szorosabban is érdekelt legyen az általa véghezvitt ügyletben. A kereskedelmi törvény értelmében tehát nem volt akadálya annak, hogy a bizományos a szerződésben megállapított limitár feletti nyereséget megtarthassa, az ilyen ügylet bizományi ügyletnek minősült.

- ²² Kassai kir. járásbíróság 1886. évi 12586. számú ítélete. Idézi: RÓTH I. 166. p.
- ²³ Budapesti kir. ítélőtábla 1886. évi 4264. számú ítélete. Idézi: RÓTH I. 166. p.
- ²⁴ SERLY Antal: A bizományi ügylet jogi természete. In: Jogtudományi Közlöny 1887. évi 26. szám. 204. p.
- ²⁵ SERLY: im. 204. p.
- ²⁶ A Kt. 377. §-ának külön nem számozott 2. bekezdésének 3. mondata.
- ²⁷ SERLY: im. 204. p.
- ²⁸ SERLY: im. 205. p.
- ²⁹ RÓTH Jakab: A bizományi ügylet jogi természete. In: Jogtudományi Közlöny 1887. évi 32. szám (a továbbiakban: RÓTH II.) 253. p.
- ³⁰ RÓTH II. 254. p.
- ³¹ RÓTH II. 254–255. pp.
- ³² Ugyanez a kérdés a bizományi szerződés hatályos szabályai alapján sem egyértelműen megválaszolható: „A bizományi szerződésről szóló fejezet csaknem valamennyi szabályánál felmerül a kérdés, hogy a törvény milyen jellegűnek tekinti ezt a szerződéstípust, olyannak-e a) hogy csak csekély mértékben (a saját ügyintézésben) tér el a megbízástól, valójában annak önállósult altípusa, vagy b) másról van szó, s a bizomány átmeneti forma a megbízás és az adásvételi vagy vállalkozási körbe tartozó, önálló kockázatvállalással járó szerződések között.” HARMATHY: im. 1716. p.
- ³³ A kereskedelmi társaságokra vonatkozóan a 173., 231., 234., 237., 238. §-okban, a kereskedelmi ügyletekre vonatkozóan pedig a 268., 276., 277., 325. illetve a 377. §-okban jelenik meg a diszpozitivitás elve. Az utóbbi szakasz a bizományi ügyletre vonatkozó egyik törvényi szabálytól való eltérés lehetőségét biztosítja.
- ³⁴ Az 1960-ban hatályba lépett polgári törvénykönyv ezzel szemben egészen 1992-ig magánszemély megbízó esetén kogensnek deklarálta az 508. § (1) bekezdésében szereplő ugyanilyen tartalmú rendelkezést. Az Alkotmánybíróság a 73/1992 (XII.28.) AB határozata a szabály fogyasztóvédelmi jellegét figyelmen kívül hagyva megsemmisítette a norma kogens voltára utaló szövegrészt. HARMATHY: im. 1701. p.
- ³⁵ C. 321/1892. In: SZENDE: im. 726. p.

A székelyek jogait és kötelezettségeit rögzítő Mohács előtti források közül az egyik legjelentősebb – de mindenképpen a legbeszédesebb – II. Ulászlónak a Budán, 1499-ben, Szent Margit vértanú napján (július 13-án) kelt kiváltságlevele.¹ Kibocsátására minden bizonnyal az indította a királyt, hogy a számottevő katonai erőt képviselő, de a XV. század második felétől szinte folytonosan forrongásban lévő székelységet megnyugtassa, bizalmát, hűségét megerősítse, és vélhetőleg az a szolgálatuk is, amit legutóbb, 1494–1495-ben Drágffy Bertalan vajda vezérletével a lázadó Újlaki Lőrinc herceg leverésével teljesítettek.

II. Ulászló, ahogy az oklevél bevezetője tudatja, azokat a „*pro parte et in personis [...] fidelium agilium virorum universorum trium generum Siculorum [...] praesentati articuli*,” vagyis a székelyek három neme összes derék fiairól és nevében bemutatott cikkelyeket fogadta el és erősítette meg, amelyek, – a szokásos anakronizmussal – úgymond a régi király elődöktől bírt szabadságokat és ősi szokásokat: a katonáskodás, valamint a királyt nevezetes alkalmakkor illető ökorádó beszédének módját, a székelyek ispánjának járó tartozás, ajándék teljesítését, és a bíraskodás rendjét tartalmazták.

A kiváltságlevél első hat cikkelye a katonáskodással kapcsolatos szabályokat rögzíti elsőként a különféle vidékekre: Moldvába, Havasalföldre, a nyugati, illetve északi részekbe indítandó hadjáratok esetén elvárt fejenkénti, illetve meghatározott létszámú kontingens kiállításával teljesítendő katonai szolgálat rendjének meghatározásával. Figyelemre méltó, hogy a hadba vonulási szabályok, ott, ahol nem a király által személyesen vezetett expedíciókról rendelkeznek, minden esetben „*personalis regiae maiestatis praesentia*,” azaz a „királyi felség személyes jelenléte,” azaz személyes megbízottja, helyettese általános megjelölést használnak. Következésképpen az expedíciós sereg vezére a király helyett nem feltétlenül a székelyek ispánja, vagy a vajda, hanem más is lehetett királyi felhatalmazás, parancs alapján. Ezt támasztja alá az is, hogy csak az erdélyi részeket ért ellenséges támadás esetén szervezendő hadjárat kapcsán említi a 4. cikkely a király mellett vezérként a vajdát, illetve a székelyek ispánját, akiknek ilyenkor arra is hatalmuk volt, hogy hadba hívják a székelyek egész egyetemét. A székelyek ispánja ezek szerint – de jure – „csak” honvédelmi főparancsnok, és – ahogyan a továbbiakból kitűnik – seregszervező katonai kormányzó, minthogy az ő kötelessége volt a székely főemberekkel együtt a székelyek sorozása és beosztása. Ezzel együtt a székelyek ispánja a székelyek „hadbírója” is, aki joghatóságát ugyancsak az előkelő székelyek közül maga mellé vett bírótársakkal együtt tartott törvényszéken gyakorolta a hadba vonulást megtagadó, otthon maradó, illetve szökevény székelyek ügyében (5.). Bár az efféle kötelességsgökökkel szemben az eljáró ispánnak csak büntetési és bírságolási hatalmáról beszél a kiváltságlevél, tehát az alkalmazandó büntetéseket nem határozza meg, tekintettel arra, hogy már korábban I. Mátyás, az 1463-ban kiadott hadfelkelési szabályzatában

Béli Gábor:

II. Ulászló a székelyek jogait és kötelezettségeit összefoglaló kiváltságlevele

vészhelyzetben, amikor tehát II. Ulászló kiváltságlevele szerint maga az ispán is elrendelheti a felkelést, a legsúlyosabb büntetéssel rendelte büntetni a gyülekezni vonakodókat: „*Midőn pedig a felkelés megindítását a szükség teszi sürgőssé, azt valamennyi széki kapitány dobokkal, száldobokkal és tudott, tűzhalomnak nevezett helyeken máglyák gyújtásával adja hírül, és aki ezekre nem gyülekezik, vesztse fejét*,”² a székelyek ispánjának említett „hadi” törvényszéke minden bizonnyal halálbüntetéssel is sújthatta a vétkeket.

Az ispán által alkalmazandó, de közelebbről meg nem határozott büntetéssel ellentétben a kiváltságlevél 5. pontja a király tisztjeinek kezére már átadott székely seregből dezertálókra, hasonlóképpen a király seregét felforgatókra fővesztést és ingó vagyonuk elkobzását rendeli, azzal kiegészítve, hogy az elkobzott ingók a királyt és tisztjeit illetik.

Ezek a büntetések lényegét tekintve megegyeznek az I. Mátyás említett hadi szabályzatában megállapítottakkal, minthogy az a zendülőt ugyanúgy jószágvesztéssel és amellet fővesztéssel vagy akasztással, a lázadásra felbujtókat pedig, akikről az 1499. évi levélben nem esik szó, minősített halálbüntetéssel sújtotta: „*a bujtogatót pedig, aki másokat a felséges király úr és a drága haza ellen csábít, tüzes vassal égessék halálra*.”³ Ez utóbbi büntetés később sem merült teljesen feledésbe, amit igazolni látszik az, hogy az 1514-es parasztfelkelés vezérént, ahogy II. Ulászló német császárhoz írt levele mondja: „*ennek a lázadásnak a szervezőjét*,” Székely Dózsa Györgyöt – valószínű székely származása okán – elsőként tüzes vassal való megkoronáztatásra ítélték.⁴ Ez pedig, okkal, arra enged következtetni, hogy az I. Mátyás által kiadott hadi szabályzat, a király halála után is alkalmazásban maradt, de még inkább arra, hogy rendelkezései beépültek a szokásjogba, és talán ez magyarázza, hogy elmaradt a székelyek ispánja mint a hadi szabályok megszövegezése ügyében eljáró bíró által kiszabható legsúlyosabb büntetés pontos meghatározása.

Jól tükrözi a korabeli székely társadalom hatalmi, illetve szociális viszonyait, és különösen jól mutatja a székely előkelők érdekérvényesítő képességének hatékonyságát a kiváltságlevél 6., a hadkötelezettség alóli mentességről szóló cikkelye, minthogy a „főnépeknek” sikerült kivívni és elismertetni azt a számukra

vagyoni szempontból is számottevő kedvezményt, hogy sem maguk, sem zsellérjeik, sem pedig a földjükön lakó idegenek ne tartozzanak expedíciós szolgálattal. Ezzel szemben, „a rendkívüli nyomorban tengődők, akik nem rendelkeznek három forint értékű ingó vagyonnal sem,” inkább csak abból a racionális megfontolásból, és nem holmi emberbarátságból kaptak mentességet, hogy szegénységük okán ténylegesen képtelenné, katonai szempontból használhatatlanná váltak a haza földjén kívüli hadakozásra. Az említettekén kívül, súlyuk és befolyásuk megnövekedésével magyarázhatóan, mentességet élveztek a városok és mezővárosok székelyei is. A mentesség azonban nem volt korlátlan. A kedvezményezettek a 4. cikkely honvédelmi kötelezettségről szóló rendelkezésének megfelelően ellenség támadása esetén mindannyian kötelesek voltak hadba vonulni a székelyek ispánja parancsára.

II. Ulászló kiváltságlevelének második tartalmi egységét a székelyek egyetemét terhelő ököradó, másképp, szép magyar szóval – mivel a kiválasztott marhákat, tüzes billoggal jelölték, „sütötték” meg – az „ökörsütés” (7.–10.) szabályait összegzi és a székelyek ispánjának hivatalba lépésekor járó ajándékról, a székenként, egy-egy, összesen hét ló juttatásáról rendelkezik.

Hogy a székelyek barmokkal adóztak a királynak, abból a Benedek esztergomi érsek panaszára 1256 december 16.-án kiadott királyi leveléből van elsőként tudomásunk, amellyel IV. Béla az elődei által adott más egyéb jogok mellett az esztergomi érseket és egyházát „a székelyek és oláhok vidékéről aprómarhákból, marhákból és bármilyen állatokban beszédendő királyi jövedelmek tizedében” is megerősítette, amit nem sokkal később, az 1262 október 28.-án a Türje nembeli Fülöp esztergomi érsek kérésére kibocsátott újabb levelében ismételtel elismert: „az oláhoktól és a székelyektől behajtandó marhákból és aprómarhákból kapjon ugyanez az érsek tized részt.”⁵ Ezután ez utóbbi, a IV. Béla által biztosított jogokat tartalmazó oklevelet I. Károly 1332-ben szóról szóra átirta, majd 1418-ban Zsigmond is átvette.⁶

Jó fél évszázaddal később I. Mátyás az 1473 december 9.-én a Zemplén megyei Modra alatti táborban kelt, Mérai Magyar Balázs vajdának és székelyek ispánjának szóló levelében egyebek közt azt írta: „tudvalévő, hogy székelyeink egyáltalán nem kötelesek semmi pénzbeli szolgáltatásra sem nekünk, sem embereinknek, csak önkéntes és nem kényszerű ajándékokra a mi és Magyarország más felsőleges királyainak házassága és születése örömeire, nemkülönben jövedelmeik arányában követsegekre, tőlük és hozzájuk, amint azt privilegium formában megszerkesztett levelünkben bővebben megismerhetted.”⁷ Miután az 1499. évi kiváltságlevelével a király megkoronázása, első éjszakája valamint elsőszülöttjének keresztelődje alkalmával követeli meg az ököradót, az bizonyosra vehető, hogy az I. Mátyás által említett „önkéntes” ajándék az ököradóval azonosítható. Az ököradóról, pontosabban az 1499-ben meghatározott ököradóról 1473-at megelőzően semmit sem tudni. Az I. Mátyás által hivatkozott kiváltságlevelével is elenyészett az idők folya-

mán, a régebbi források pedig efféle jeles események okán szedett ököradóról, nem tesznek említést. Arról sem maradtak hátra feljegyzések, hogy az 1256. évi oklevélben szereplő „*proventus regales*,” vagyis ama királyi jövedelmek, amelyeket az esztergomi egyház tizedjoga terhelte, akkor és azután, milyen alkalmakkor, milyen gyakorisággal behajtandó bevételek voltak. Ezek után azt megkocáztatni, hogy a *proventus regales* a XV. század végéről ismert ököradóval azonos, nagy merészségnek tűnik. A citált források alapján csak az vehető biztosra, hogy a székelyek a XIII. századtól közelebből meg nem határozható időközönként lábas jószágai: ökreik, juhaik, egy idő után feltételezhetően már csak ökreik bizonyos hányadával adóztak a királynak.

Az 1499. évi kiváltságlevelének az ökörsütéssel kapcsolatos jelentőségét az adja, hogy a források közül ez az első, amelyik pontosan meghatározza annak székelytelkenként behajtandó mértékét és az ökrök kiválasztásának módját. Emellett a 10. cikkelyben szó esik az ököradó alóli mentességről is, de a mentesítésre okot adó körülmények ismertetése elmarad. Ezzel kapcsolatban csak annyit közöl a rendelkezés, hogy a mentesség ellenőrzése a székelyek ispánjának, illetve a királyi megbízottaknak a feladata.

A kiváltságlevelének harmadik tartalmi elemét az utolsó tíz artikus bíraskodásra vonatkozó és azzal összefüggő szabályai adják. Ezek közül az első a köztörvényszékről, a *judicium generale*-ről rendelkezik. A köztörvényszéket a székelyek ispánja a széki előkelőkkel és esküdtekkel történt megegyezés szerint évente „*in singulis sedibus*,” székenként 15 napig, illetve a szükséges ideig tartotta „*eligendo penes se duodecim coassessores de primoribus Siculorum et aliis nobilibus ac probis hominibus*,” vagyis a székelyek előkelői és más nemesei, valamint kipróbált emberi közül tizenkét székülőt (széki esküdtest) maga mellé választva (12–13.).

A *judicium generale*-t tartó székelyek ispánja a székelyek főkormányzója, és ahogy erről már szó esett, vezére és főbírója volt. A király a székelyek ispánját magyarországi, majd erdélyi előkelői, méltóságviselői – de sohasem a székelyek – közül nevezte ki, akiről először 1235-ben IV. Bélának a Türje nembeli Dénes fia Dénesnek szóló adományát rögzítő levele tesz említést, megemlékezve arról, hogy amikor Béla még 1228-ban hadjáratot vezetett a bolgárok ellen, és sikertelenül ostromolta Vidin várát, az ellenség vezére, a bolgár cár fivére, Sándor „*etiam Bogomerium filium Zubuslay comitem et ductorem Siculorum captivaret*”: (a Ludány nembeli) Szoboszló fia Bogomért, a székelyek ispánját és vezérét is elfogta, aki előtte, még 1225-ben néhány oklevél záradéka szerint Béla herceg, ifjú király főpohámoka volt, és akinek a bolgár hadjáratkor megesett elfogatásáról IV. Bélának az az 1244-ben kelt adománylevele is beszámolt, amellyel néki a lengyel határ mentén fekvő lakatlan Zudchan földet adományozta.⁸

A *comes Siculorum*, a székelyek ispánja bírói hatalmát, miként a nádor (illetve a megyéspán) a magyarországi és a vajda az erdélyi megyékben, bírói közgyűléseken gyakorolta. Ezek a bírói fórumok a

székelység egésze vagy csak egy része számára hirdetett gyűlések voltak. A szék számára hirdetett *congregatio generalis*-on az ispán a széki tiszteket és esküdteket vett maga mellé bírótársakul, ahogy ezt Nádasi Salamon fia Mihály ispán 1407 november 24.-én kelt oklevele tanúsítja, aki a Torjavásáron tartott közgyűlésében „*unacum homine regio Magistro Andrea de Manyas, primipilo Ladislao filio penye de Torria, Gregorio filio Martini Martonfalwa iudice terrestri, necnon duodecim personatis senioribus Siculorum*”, vagyis Manyas András „királyi emberrel”, Torjai Penye fia László hadnaggal, Martonfalvi Márton fia Gergely székbíróval, nemkülönbön a székelyek tizenkét magas rangú esküdtjével együtt ítélezett.⁹ Nádasi Salamon fia Mihály ispán egyik későbbi, a Maros széki székelyek egyeteme számára tartott közgyűléséről felvett 1409 december 10.-i levele viszont bírótársakul csak Opnya fia Mihály *primpilus*-t és Szentannai Pál fia Imre *judex terrestris*-t említi, mégis feltehető, hogy ekkor is, és más köztörvényszékekben is szerephez jutottak az illető széki esküdttek.¹⁰

Mint azt I. Mátyásnak az az 1462 május 3.-án kelt parancsa igazolja, amelyben megtiltotta a brassói tanácsnak, hogy három királyi kegyelmet nyert székelyt a törvényes út megkerülésével személyükben és birtokaikban háborgassák, a XV. század második felétől a székelyek ispánja által az egyes székeknek tartott törvényszéken nincsenek már széki tisztek a bírótársak között: „*Ha uyanis valakinek közületek az előbb mondottak okán ugyanezekkel szemben pere vagy keresete volna vagy lenne, azt híveink, a székelyeink nagyságos ispánja vagy alispánja jelenlétén és az említett Sepsi szék tizenkét előkelő esküdtjének ugyanama székén folytassák le a törvény rendjén ugyanezekkel szemben a nevezett erdélyi részeink szokásjoga szerint, és azok felől minden őket perlőknek ugyanez a székelyeink ispánja vagy alispánja és az előbb mondott szék tizenkét előkelő esküdtje az előbb említett erdélyi részeink mondott szokásjoga szerint tartozzék oly végzéssel igazságot szolgáltatni, ahogyan azt a jog rendje megköveteli.*”¹¹ Ez pedig határozottan arra utal, hogy a köztörvényszék a székelyek ispánja által tartott *congregatio generalis*-ból fejlődött ki, és ennek az I. Mátyás alatt kialakult bíróságnak a szervezetét az 1499. évi kiváltságlevél csak annyiban módosította, hogy az esküdtek között a „*probi homines*”-t, azaz a közszékelyeket is szerephez juttatta.

Az ispán törvényszéke a XV. század második felében, legalábbis a zabolai végzemény óta már fellebbviteli bíróság volt. Ennek okán a kiváltságlevél 14. artikulusa megtiltotta, hogy bármely ügyet „*per simplicem querelam*,” vagyis „egyszerű”, ebben a kontextusban, közvetlen keresettel a királyhoz, illetve a székelyek ispánjához lehessen vinni, és egyúttal meghatározta a fellebbvitel rendjét, olyképpen, hogy *in sede privata*, vagyis a „rendes” törvényszéken, a szék törvényszékén kellett az ügyet megtárgyalni, amit először Udvarhely székre, *ad sedem universalem Siculorum*, tehát a székelyek általános törvényszékére, onnan az alispánhoz, majd az ispánhoz, végül a királyhoz lehetett fellebbezni. Hogy a *judicium generale* a XV. század végére fellebbezési bíróság lett, feltehetően azzal állt összefüggésben, hogy az ispán által tartott széki közgyűlésből kiszorultak a széki tisztek, akik egyébiránt a régtől fogva működő széki törvényszék bírói voltak.

A széki törvényszék, amire 1499. évi kiváltságlevél a *sedes privata* megjelölést használta, a székbíró (*judex terrestris*) a szék főtisztje, a hadnagy (*major exercitus*, a XV. század elejétől használt kifejezéssel, *primipilus*) vagy kapitány (*capitaneus*) közösen tartott bírósága

volt, akik mellett, legalábbis egy idő óta, ha nem is előbb, de a XIV. század végétől, a XV. század elejétől már minden bizonnyal, bírótársakként, esküdtekként az előkelők is közreműködtek. Majd, a XV. század második felében a széki esküdtek fele már a „*ex communitate*,” azaz a közösségből, vagyis a közszékelyek sorából került ki, mint ahogy ezt a Szentgyörgyi és Bazini János erdélyi vajda és székelyek ispánja által 1466 január 20.-án tartott zabolai gyűlés végzeménye elrendelte a Sepsi és az Orbai székeknek: „*miként a Kézdi székben tizenkét esküdtet állítottak, úgy az előbb írt másik két székben is válasszanak tizenkét esküdtet, akiknek felét az előkelőkből, felét pedig a közösségből állítsák ki azok minden pereskedői közti ügyek eldöntésére és ítélésére, akik egy egész esztendő elteltéig és lefolyásáig maradjanak ebben a tisztségben.*”¹² A zabolai gyűlés emellett arról is határozott, hogy a bíróságon a széki tiszteken kívül a királybíró is foglaljon helyet: „*Ahol a hadnagy vagy kapitány is, nemkülönbön a széki bíró, de egyidejűleg a mondott szék királybírója is legyen jelen,*” és ezzel együtt rögzítette a fellebbezés rendjét is: „*Ha netán maguk az esküdtek tunyaságuk és jellemgyenségük miatt valaki ügyét nem tudnák az*

igazság helyes rendjének megfelelően eldönteni, akkor az elégedetlen fél azt ezeknek a bíróságától a fellebbezés és a fellebbvitel útján Udvarhely székre, végre ha akarja a székelyek ispánjához, azután pedig eme ország-részben régtől fogva követett szokás szerint a királyi felség jelenlétére viheti,”¹³ amely megállapodott és rögzített szokáson II. Ulászló kiváltságlevele csak annyit módosított, hogy az alispánt is besorolta a fellebbviteli fórumok közé (14.).

Az alispán nem volt más, mint a székelyek ispánjának közege, akit az ispán nevezett ki, és a király, következésképpen az ispán érdekeit képviselve járt el. Ebből adódóan ezt a királyi, ispáni közeget eleinte *homo regius*-nak, vagyis királyi embernek nevezték a források, melyek közül az első ismert az a Manyasi András mester, aki Nádasai Salamon fia Mihály ispán 1407-ben tartott közgyűlésén szerepelt. Vele kapcsolatban annyit feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a forrást közlő Szabó Károly, egyébiránt nevét „Málnási”-nak értve, Manyasit jelölte *primipilus*-nak Torjai Penye fia László helyett, bár kétségtől kissé szokatlan, hogy az ispán bírótsai nevének felsorolásában, ahogy az fent látható, a „*primipilus*” András mester neve után és László neve előtt áll, abból kiindulva, hogy a három tiszt és három név lett megemlítve, Manyasit kell, királyi embernek, Torjai Lászlót pedig hadnagynak tekinteni. A királyi ember elnevezést a XV. század második felében kezdi felváltani a *judex regius*, a „királyi bíró,” vagyis a királybíró, illetve a *vicecomes Siculorum*, a székelyek alispánja megjelölés, és hogy ez a kettő ugyanarra a tisztségre vonatkozik, II. Ulászló kiváltságlevelének 16. pontja minden kétséget kizáróvá teszi: „*vicecomites, qui appellantur iudices regis*,” vagyis az alispánok, akiket királybíróknak neveznek.

Egyébiránt ez az artikus határozza meg az alispánok alapvető feladatát, amely nem volt más, mint az ispán ítéleteinek végrehajtása és a neki járó bírságok behajtása, hozzátéve, hogy a 12. pont szerint a székelyek ispánjának törvényszékén kiszabott bírságok kétszeresei voltak a rendes, a széki törvényszéken kiszabottaknak, mely bírságok fele az ispánt, míg a másik fele a *judicium generale* esküdteit illette, amit a székkapitány és a széki bíró osztott fel köztük. Az ispánnak minden egyes székben volt embere, vagyis alispánja, királybírója, akinek mindig a székvárosban, illetve székfaluban kellett tartózkodnia, amit mint hivatalos személy csak az ispánt illető „jövendelmek” felkutatása, megtudakolása, beszédese végett hagyhatott el. Minthogy az alispán a szék központjához volt kötve, és ura parancsából járt el, természetes volt, hogy a *judicium generale*-n helyettesítette az ispánt, annak képében bíraskodott. Tekintettel arra, hogy a székelyek ispánjának számottevő terhet jelentett a bíraskodás, a század végén már gyakorrivá válhatott az alispáni helyettesítéssel történő szék-tartás, ha pedig figyelembe vesszük a köztörvényszék tartásának kiváltságlevélben megszabott rendjét, akkor kiderül, hogy a székelyek ispánjának törvénykezésre fordítandó ideje egy esztendőben a hét székben összesen 105 napot tesz ki, ami okszerűen megkívánta a gyakori

helyettesítést. Hogy ez nem volt új keletű dolog abból is kiderül, hogy az alispán is szerepel ama bírók között, akizhez ügyet lehet fellebbezni a széki törvényszéktől. Bár a rend úgy szól, hogy tőle azután az ispánhoz lehet folyamodni, ez nem jelentette azt, hogy az alispánnak önálló joghatósága lett volna. Csak arról lehetett szó, hogy az ispánt helyettesítő alispán, királybíró ítéletével elégedetlen fél panaszára az ispán megvizsgálta a hozott ítéletet, és ha azt helytelennek találta, személyesen tartott széken vagy azon kívül változtatatta meg. A helybenhagyást pedig bizonynyal nem is halasztotta újabb köztörvényszékére. Hogy nem volt, és nem is lehetett megkövetelt az alispáni ítélet felülvizsgálatához újabb törvényszéki eljárás, az abból is következik, hogy az ispán egyáltalán nem volt kötve bírótsai véleményéhez az ítélethozatalban, mert ebben a korszakban az ítékezés joga kizárólag a bírót illette, míg a bírótsak csak asszisztáltak mellette.

Az alispánok vagy királybírók tehát a XV. század végén a rendes törvényszék működését felügyelték, gondoskodtak az ispán ítéleteinek végrehajtásáról, behajtották az uruknak járó, illetve az őket illető bírságokat, és helyettesítették urukat a köztörvényszéken.

II. Ulászló 1499. évi kiváltságlevelének 17–20. cikkelei a székelyek által megvalósított legsúlyosabb deliktumokról, és az ezekkel kapcsolatos eljárásról rendelkeztek.

A 17. artikus a „székely nemes” saját közössége, illetve király elleni hűtlensége büntetését adja meg, anélkül azonban, hogy bármiféle utalást tenne arra, hogy mi tekintendő a saját közösség ellen megvalósított hűtlenségnek, majd azután a 19. pont mégis meghatároz egy hűtlenségi tényállást, mégpedig a más házának büntetésképpen való szédűlását és más on halálbüntetés végrehajtását az ispán hozzájárulása nélkül. Ami pedig a büntetést illeti, a székelyek elleni hűtlenség, „csak” a székelység elvesztését, ezzel szemben a király elleni hűtlenséget megvalósító a székelység, a nemesség és a vagyon elvesztését vonta maga után, mely vagyon ugyan a *jus regium* alapján háramlott, és vált adományozhatóvá, mégis azzal a megszorítással, hogy a király azt csak székelynek juttathatta. Ezek a büntettek és a hűtlenség megvalósítójának definiálása: „*aliquis Siculorum habens nobilitatem*,” vagyis „a székelyek valamelyike, akinek nemessége van,” olyan székelyre enged következettetni, aki egyben magyar nemes is, következésképpen, akinek szabad székelj jószága és jobbágyszolgáltatással nem terhelt, szabad ingatlantulajdona, nemesi jószága is van a Székelyföldön kívül.

Már a XIII. században voltak székelyek, akik a király szolgálatába szegődtek és érdemeikért adományban részesedtek, mint ahogy, az első között, Akadas „*Siculus de Sebus*,” azaz sepsi székely fia Vince ispán, akinek 1252-ben IV. Béla a különféle követségekben tett szolgálataiért a kirsi oláhok, a brassai szászok és a sepsi székelyek földjei közt fekvő, egykor a szász Fulkun által bírt Zek [Szék] földet juttatta.¹⁴ A XIV. századtól egyre több, királyi szolgálat vagy az erdélyi nemességgel létesült családi kapcsolatok révén a Székelyfölddel

határos, illetve ahhoz közeli megyékben kisebb nagyobb földbirtokkal rendelkező székely tűnik fel és olvad be a megyei nemességbe. Az efféle, székelyek közül való nemesek legalább annyira ragaszkodtak székely örökségükhöz, mint ahogyan nemesi jószágukhoz, vagyis kettős birtokosok, helyesebben nemesi és székely jogú ingatlantulajdonosok voltak. Ezek után abból kiindulva, hogy Magyarország szokásjoga szerint hűtlensége esetén a magyar nemes fiskusra háramlott jószágát a király minden kötöttség nélkül ismét eladományozhatta, de tekintettel arra, hogy ettől eltérően a kiváltságlevél a hűtlen javai székelyeknek történő adományozását rendeli el, csak arra lehet gondolni, hogy a király különös kegyéből, egy székely és egyben magyar nemes Székelyföldön kívül bírt jószágát is a székelyeknek kívánta juttatni. Mivel elég nehezen képzelhető el, hogy a királyt ez a szándék vezette, akkor viszont nem jöhet más szóba, csak az, hogy az „*aliquis Siculorum habens nobilitatem*” székely főemberre, szeniorra, primorra utal. Ha azonban (nemesi jószággal nem rendelkező) főember valósított meg a székelység ellen hűtlenséget, és ennek okán elvesztette *siculitas*-át, hogyan tarthatta volna meg köztük „nemességét” és jószágát? Arról nem is beszélve, hogy a *siculitas* elvesztése, egyben a *siculatus*, vagyis a székely örökrész elvesztésével kellett járjon, mert az a személy, akinek nem volt székely státusa, semmit nem bírhatott tulajdonba a székelyek földjéből, nem lehetett székelyt illető fekvő jószág.

A helyes értelmezéshez a szövegben előforduló főembereket, székely előkelőket jelölő latin kifejezések áttekintése vihet közelebb. A szóba jövő megjelölések pedig a *potiores* (4.), *primores Siculorum* (5., 6.), *seniores* (12.), *maiores* (a kiváltságlevél utolsó része). Végül a 12. pontban előfordul a *de primoribus Sciculorum et aliis nobilibus* kifejezés is, ami arra utal, hogy a székelyek közt „nemesnek” a primorok és mások, ha a székely „rangsort” követjük a lófők számítottak, számíthattak. Az „*aliquis Siculorum habens nobilitatem*” szerkezet pedig, ha az primort vagy netán lófőt kívánt jelölni, indokolatlanul mesterkélte és bonyolult az előkelőre vonatkozó kifejezések mellett. Ezek után mindent egybevetve, mégis az első feltételezés a meggyőző, tehát a „kettős birtokosok” hűtlensége okán alkalmazandó büntetéseket rögzít a kiváltságlevél tárgyalt rendelkezése, akik nemesi és székely jószágaik révén olyan befolyással bírtak, ami valós veszélyt jelentett a szabadsága megőrzéséért küzdő közrendűek, illetve a kisbirtokos lófők számára egyaránt.

A kiváltságlevél következő cikkelye a tolvaj vagy más gonosztevő befogadásával és rejtegetésével deliktumot megvalósító büntetését állapította meg, azzal a teljesen kézenfekvő megoldással, hogy a vétkesre a tolvaj büntetését rendelte, ami Magyarország szokásjogával egyezően a halál volt, illetve a bűnösség mértéke szerint „törvény általi büntetés” alkalmazását írta elő (18.).

A 20. artikulus sajátos tényállásokat ír le: ha a székelyek közül valaki segítségtől támogatva vagy magánosan valamely széken új és káros törvényekkel hozakodik elő, illetve a közösséget jogaiban támadja vagy korlátozza

vagy megpróbálja támadni, valamint, aki bírói tiltás és ítélet ellenére az efféle magatartás tanúsításával nem hagy fel, amiket modern kifejezéssel röviden a közrend elleni izgatásnak, a közrend megzavarásának lehetne nevezni. Ezekben az esetekben, székgyűlést, sőt, ha az ügy megkívánja, más székekből összehívott széke-lyekkel kibővített székgyűlést, egyfajta rendkívüli „tömeges” törvényszéket, ha súlyos jogsértésről van szó, a szeniorok parancsára Udvarhely szék kapitányának össze kell hívni a székelyek három nemének közösségét, vagyis a székely nemzetgyűlést. Ezeknek a fórumoknak az ítéletét azonban csak a székelyek ispánjának helybenhagyásával lehetett végrehajtani, aki, ha aggályosnak tartotta azt, akár saját törvényszékén, akár törvényszéken kívül is megváltoztathatta.

A kiváltságlevélnek ebben a darabjában tükröződnek a leghatározottabban az autonóm törekvések, hiszen a székelyek a jogok, szabadságok védelmét mint legfontosabbat a szűkebb egyetem, a szék közössége és az egész egyetem, a három nemzet helyi és a székelység egész autonómiáját megtestesítő szerveinek a székgyűlés, illetve a nemzetgyűlés ügyének tekintették, és ezt sikerült is deklaráltatniuk a királlyal. Sőt azt is el tudták érni, hogy maguk ítélkezhesse a jogok és szabadságok ellen vétők felett, bár ezt az autonóm hatalmukat csak ispánjuk ítélet-jóváhagyási és felülvizsgálati, valamint a király kegyelmezési joga korlátozta. Hogy mennyire fontosak voltak a székelyek számára ezek a vívmányok, jól érzékelteti, hogy az említett gyűlésekre előírt szabályokat megszegőket, ugyanúgy mint az ispán bírói hatalmát megsértőket, fő- és vagyonvesztéssel büntették.

A kiváltságlevél 21. pontja a régtől fogva kialakult szokásoknak megfelelően a székelyek és a velük határos nemesek, illetve mások közti jogosulatlan foglalásokból fakadó viták intézését a vajda joghatóságára bízta, arra kötelezve az érintett szék székelységét, hogy a visszaadás vagy határkiigazítás okán tett intéjük eredménytelensége esetén értesítsék a vajdát és a székelyek ispánját ügyük intézése végett.

Oklevelek tanúsága szerint a XIV. században a vajdák erdélyi nemesek és minden más állapotú népek számára is hirdettek *generalis congregatio*-t. Ezek közül az egyik korai, a Szécsényi Tamás vajda által az az 1322 húsvét nyolcadára, Keresztesre hirdetett köztörvényszéken kiállított levél, amelyik a résztvevők között a székelyeket is megemlíttette, és arról is tudósított, hogy András erdélyi püspök mellett, ott volt a vajda fivére, Simon mester a székelyek ispánja is.¹⁵ Ezután a század folyamán több oklevél is akad, amely hasonlóképpen a vajdai köztörvényszéken megjelent székelyekről számol be. Fennmaradtak ezenkívül olyan források is, amelyek székelyek és mások ügyiról tájékoztatnak. 1327 augusztus 2-án kelt Szécsényi Tamás vajdának az a levele, amelyik azt tanúsítja, hogy az esztergomi egyház káptalanja nevében annak prépostja és egyik kanonokja azért tiltakozott a Tordán ugyanezen a napon tartott közgyűlésén, mert miután Köcski Sándor országbíró főpapokkal és bárókkal, valamint bizonyos nemesekkel korábban tartott

törvényszékén, ahol egyébként maga a vajda is részt vett, az esztergomi káptalannak ítélte a kézdi székelyek által hatalmasul elfoglalt és hosszú idő óta elfoglalva tartott Felvinc nevű földet, és azután, amikor végrehajtásképpen a káptalan bevezetésére a királyi ember és az erdélyi káptalan embere a préposttal és a mondott kanonokkal együtt kiszállt, a kézdi székelyek nagy számban összegyűlve abban megakadályozták őket mondván, hogy „*ha el akarják kerülni személyük vesztét,*” tartózkodjanak attól, hogy arra a földre lábukat betegyék, és „*vakmerőségüktől hajtva nem akarták látni és hallani sem a király úr levelét, sem parancsát,*” hanem „*gyalázzván magát Sándor ispánt* [...] *a király úr udvarának bíróját sokak jelenlétében és a* [...] *a király úr és a káptalan embere előtt azt mondták róla, hogy pénzért hozott hamis ítéletet,*” végül a panaszlók hozzátették azt is, hogy a kézdi székelyek a Felvinc földön lakókat zaklatták, és tőlük 150 márka pénzt szedtek be.¹⁶ Később, ugyancsak Tamás vajda 1342 május 9.-én kelt levele pedig arról tudósít, hogy az erdélyi nemesek tordai közgyűlésében a néhai Simon bán fia Miklós tiltakozott amiatt, hogy a „*a székelyek éppen most akarják elfoglalni*” az ő és fivérei öröklött jószágát, egy bizonyos Veychake nevű földet.¹⁷

Ahogy a példák is mutatják, a székelyek és nemesek, illetve nemesi jogon birtoklók között birtokfoglalás, erőszakos foglalás, vagyis hatalmaskodás miatt támadt perekben, határvitákban a királyi udvar valamelyik bíróját, illetve a vajda járt el. Abban, hogy Köcski Sándor országbíró ítélte a hatalmaskodó kézdi székelyek ügyében, nincs semmi meglepő, mivel a felperes az esztergomi káptalan volt, mely mint más egyházi testület is, jogosult volt arra, hogy a királyi jelenlét elé vigye birtokperét. A vajda előtti perlés pedig magától értetődik, hiszen a vajda a XIV. században közgyűléseit királyi parancs alapján rendszerint a székelyek számára is meghirdette. Másrészt, ha a felperes erdélyi nemes volt, a székelyek elleni perét, azok különös jogállására tekintettel *generalis congregatio*-ra és azon kívül is csak a vajda elé vihette, de megyei törvényszékre nem, és ugyanez vonatkozott a székelyek nemesek elleni pereire is. Ezzel magyarázható, hogy a XV. század elejétől a közgyűlések meggyérülésével, amiket ekkor meg sem hirdettek már a székelyeknek, a vajda a székelyek ispánjának közreműködésével és az ügyben érintett székelyek összehívásával döntött az említett birtok, illetve határvitákban.

II. Ulászló kiváltságlevele a középkori székely bírósági szervezetet a kifejlődés végső stádiumában mutatja. Ez egy olyan fórumrendszer, amelynek legalsó fokán az ősi, nemzetségi időkből átmentett bíróság áll, ahonnan a különböző fellebbezési bíróságokon keresztül a peres fél ügyét a királyi kúriáig vihette. A XV. század végére kiépült bírói szervet azonban az autonómiáért folytatott küzdelmek ellenére is csak részleges önállósággal működött, minthogy a székelyek ispánja közvetlenül és közvetve emberei, alispánjai, királybírói által irányította, felügyelte és ellenőrizte.

A XV. század közepére az *universitas trium generum Siculorum*, a székelyek három nemének egyeteme egy a

vérségi kapcsolatok teljes elenyészésével sajátosan szerveződő kis számú szeniorból, főemberből, azaz primorból, a hadnagy nevét megöröklő, az elszegényedő előkelőkből és a közösségből felemelkedő lovas szolgálatra rendelt kisbirtokosokból, vagyis lófőkből, valamint a zömöt adó gyalogosokból, közszékelyekből álló közösség, társadalmi alakulat, amit az ősinek tekintett, nehéz küzdelmek árán kivívott és védelmezett szabadság eszménye tartott össze. Ez a szabadság jelentette a különös jogállás a *siculitas* alapelemét, ami vagyoni terhektől, szolgáltatásoktól mentes ingatlan, a székely örökrész bírására, a *siculatus*-ra jogosított, mint ahogy a formális nemest nemessége a nemesi jószágra. Ez magyarázza, hogy a székelyek jogaik megerősítése, kötelezettségeik rendjének kínos pontossággal történő megállapítása mellett, különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a nemesekkel azonos helyzetüket formálisan elismertessék. Ezt a törekvésüket végül 1499-ben sikerült valóra váltani: „*maguk a székelyek minden adótól és bármilyen más behajtások alól, mint Magyarország a szent királyok által a nemességgel szabadalmazott igazi nemesei, mentesek és felmentettek*” (4.). Jellemző módon ez mégis úgy történt, hogy ez a deklaráció mint egy praeambulum vezeti be az ököradóra, az ispánnak járó ajándékokra és egyéb terhek viselésére: az ispán és vajda, illetve tisztjeik megszálására (15.) vonatkozó rendelkezéseket.

Ez a kiváltságlevél több elemében is emlékeztet II. András 1222. évi dekrétumára, amit 1351 után a magyar királyok mondhatni egyfajta rituáléként átvettek és megerősítettek. Nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy az „Aranybulla” egyfajta ihletője lehetett ennek az egyébiránt rendezőelveket szem előtt tartó következetességgel megszerkesztett privilégiumnak.

Végül figyelemreméltó az is, hogy míg a Zabolán gyűlésező székelyek szabadságaikat ispánjuk közbenjárásával foglalták össze, 1499-ben az *universitas* nevében összeírt pontokat terjesztettek a király elé megerősítésre, majd néhány évvel később, 1505 november 23.-án Udvarhelyen nemzetgyűlést tartva maga a közösség hozott végzést. II. Ulászló kiváltságlevele már csak emiatt is meghatározó fontosságú láncszem a székelyek jogait, szabadságait megörökítő források között. Mindezekre és arra is tekintettel, hogy tudomásom szerint Szádeczky Kardoss Lajos „A székely nemzet története és alkotmánya” című munkájának töredékes, „szétszórt,” vagyis tárgy szerint több helyen hivatkozott és többnyire tartalmi közlésén kívül nem publikálta senki sem magyarul a kiváltságlevelet, az feltétlenül érdemes arra, hogy teljes terjedelmében hozzáférhető legyen.

II. Ulászló 1499. évi kiváltságlevele XVI. század végi, XVII. század elejei másolatban maradt fenn. Latinul Szabó Károly adta ki a Székely oklevéltár III. kötetében. A korszak szokásának megfelelően a rendelkezéseket nem látták el semmiféle jelöléssel, ezért a jobb áttekinthetőség és használhatóság érdekében azok sorszámozva, cikkelyekbe szedve szerepelnek a fordításban.

Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodomeria, Kunország és Bulgária királya, nemkülönben Szilézia és Luxemburg hercege, Morvaország és Lusatia örgrófia stb. Minden Krisztushívőnek, mostaniaknak és szintűgy eljövendőeknek, akiknek majd a jelen levél a tudomására jut, üdvöt a mindenek megváltójában. Nagyszerű és emlékezetes és kiváltképp dicső a királyok számára, hogy alattvalóik hűséges szolgálatait megítélvén ugyanazokat ne csak városokkal, várakkal és mezővárosokkal vagy más javakkal és örökségekkel ajándékozzák meg, hanem még szabadságokkal és kegyek és mentességek előjogaival is ékesítsék és részeltessék őket, és a számukra vagy elődeik számára is engedélyezett szabadságokban kegyesen megtartsák és megőrizték, és azokat levelekben és egyéb időtálló bizonyító iratokban megszilárdítsák, biztosítsák és megerősítsék, hogy, amit aztán megtéve, buzogjon mindig az alattvalók körében a királyok iránti hódolat és jóindulat és ezeknek az alattvalóknak ama szándéka, hogy irántuk újra meg újra engedelmisséget tanúsítsanak, hogy egyébiránt is hathatósabban mozgósítsák és készségesebbé tegyék őket. Ennek okáért mindenki tudtára kívánjuk adni ezek rendje szerint, hogy híveink, az országunk erdélyi része három székely neme összes derék fiainak részéről és személyében bizonyos cikkelyeket mutattak be nekünk és ismertettek velünk, amelyekben, mint megtudtuk, ugyanezeknek a székelyeinknek azok a szabadságai és ősi szokásai vannak lefektetve, amiket régtől fogva és elődeink, Magyarország királyainak idejétől követnek és élveznek, és azt kérték alázatosan felségünktől, hogy kegyeskedjünk ugyanezeket a cikkelyeket levelünk és kiváltságunk keretébe foglalni és ugyanezeket ugyaneme összes mostani és eljövendő székelyeink számára megerősíteni, hogy örök érvényben maradjanak. Mely cikkelyeknek sora pedig ebben a szövegben következik:

1. Elsőben, hogy amikor a királyi felség személyesen indít hadat kelet felé, azaz Moldova ellen, akkor fejenként az összes székelyek, tudniillik a lovasok és gyalogosok a nemesek módján tartozzanak őfelsége egész seregét megelőzni és őfelsége országa határain kívül a saját maguk költségén tizenöt napig tartózkodni és az útközetre várakozni, végre a visszavonuláskor a királyi sereget követni.

2. Hasonlóképpen, amikor a királyi felség ugyanezekbe a keleti részekbe a személyes jelenlétét küldi hadba, akkor az összes székelyeknek csak a fele tartozzék a fent írt módon felkerekedni.

3. Hasonlóképpen, amikor őfelsége alkalmasint délre, azaz a Havasalföldre indul hadba, akkor az összes székelyeknek, tudniillik a lovasoknak és gyalogosoknak, csak a fele tartozzék hasonlóképpen őfelsége határain kívül őfelsége seregét megelőzven tizenöt napot tartózkodni és a visszavonulásban követni. Amikor pedig ugyanezekbe a havasalföldi részekbe a királyi felség személyes jelenléte vezet hadat, akkor a székelyek csak ötöd részben legyenek kötelesek szolgálni és katonáskodni.

4. Hasonlóképpen, végül, amidőn a királyi felség személyesen vonul hadba nyugatra, akkor a székelyek minden tíz székelytelkenként egy-egy gyalogost tartozzanak küldeni őfelsége szolgálatára. Ha pedig őfelsége személyes jelenléte vezet hadat ugyanezekbe a részekbe, avagy őfelsége az északi részekbe vonul hadba, húszanként legyenek kötelesek a székelyek egy gyalogost küldeni, és az ilyen sorozáskor minden székéből a módosabbak közül tartozzanak egy kapitányt adni. Ha a katonáskodásnak eme fent írt módja ennek az országnak és ugyaneme erdélyi részeinknek jelen nehézségei és ráleselkedő veszedelmei közepedte mégsem képzelhető el, hanem ugyanezek a székelyek a körülményekhez és a szükséghez képest, valahányszor a fent írt szokásaik szerint lehetetlen, addig legyenek kötelesek harcolni és katonáskodni, ameddig az ország nyugalmanak és békességének megteremtésével és az ellenség kiűzésével helyre nem áll a nyugalom és a béke. Mert mint látni való, napról napra veszedelmek és bajok fenyegetnek és támadnak. Ezért, ezek, amik újólág mutatkoznak, új megfontolást és új elhatározást is követelnek, emiatt, a jelen szükségben semmiképpen sem akarjuk, hogy ennek a mi elhatározásunknak ellene szegüljenek. Eme előrebocsátottakon túl, amikor az erdélyi részekre támadnak, a székelyek egyeteme minden hadjáratra a királyi felség vagy a vajda vagy az ispán kívánsága és parancsai szerint tartozzanak a lehető legjobban felszerelve, amennyire csak lehetséges, azonnal felkelni, aszerint, ahogyan ezt eddig is szokták, sőt legyenek kötelesek állandóan őrködni a haza védelmén. Ezért maguk a székelyek minden adótól és bármilyen más behajtások alól, mint Magyarország a szent királyok által nemességgel szabadalmazott igazi nemesei, mentesek és felmentettek.

5. Hasonlóképpen, hogy amikor meg kell essék a székelyek sorozása és beosztása, az ugyaneme székelyek ispánja által történjék a székelyek főembereivel együtt, és egyszersmind legyenek kötelesek ezek az efféle atyafiakat toborozni, mégis úgy, hogy az ispán az egyes kapitányokkal és a székelyek primorjaival vigyázza és szabja meg, hogy hány főt lehet a szolgálatok fontosságához és a körülményekhez képest házaikban hátrahagyni, hogy ne a királyi felség legyen kénytelen azzal foglalkozni, hanem a király szolgálatára annál könnyebben adhassák magukat és válhassanak azután érdemessé a királyi kegyre. Miután pedig a hadfiakat a királyi felség tisztjeinek kezére átadták, ha valakik megszöknének vagy máskülönben a királyi felség seregét felforgatnák, vesszen fejük, és ingó vagyonuk szálljon a királyi felségre és tisztjeire. Aki pedig az effajta hadfiak közül megátalkodottságból otthon marad, vagy aki a hadba vonulás elől elmenekül, az ilyeneket ugyaneme székelyek ispánjának a székelyek előkelőivel együtt legyen hatalma megbüntetni és megbírságotolni.

6. Hasonlóképpen, az előrebocsátott sorozásoknál és a hadjáratokban a székelyek előkelői és azok szellérei vagy az előkelők földjén élő idegenek és más rendkívüli nyomorban tengődők, tudniillik, akik nem rendelkeznek három forint értékű ingó vagyonnal sem, hasonlóképpen a városok és mezővárosok, tudniillik ama székely székek

helységei, minden hadjárat alól legyenek mentesek és mentesülhessenek, de amikor ellenség támad az erdélyi részekre és ott kárt tesz, akkor a székelyek ispánjának rendelése szerint ezek is legyenek kötelesek hadba vonulni.

7. Hasonlóképpen, Magyarország bármely királyának törvényes megkoronázására a székelyek egyeteme tartozzék minden egyes székelytelek után egy-egy ökröt fizetni, úgy, hogy az előbb mondott ökrök összeszámlálásának vagy behajtásának idején a székelyek közül mindenki a saját ökreinek felét tartsa meg a maga javára, olyképp, hogy a királyi ember azt a szerencsére bízván tartozzék kölcsönösen elkülöníteni, és az, akié a marhák, az első felet válassza ki magának, végre a maradékból a királyi ember válassza ki a királyi felség egy ökrét.

8. Hasonlóképpen, a királyi felség első éjszakájára mindenegyes székelytelkenként egy-egy ökröt szedjenek be az előbb említett módon.

9. Hasonlóképpen, a királyi felség első szülöttjének keresztelésére mindenegyes székelytelkenként hasonlóan fizessenek egy-egy ökröt a fent említett módon.

10. Hasonlóképpen, hogy az efféle ökrök behajtásának idején az ispán vagy a királyi ügynökök szabják meg és ügyeljék, hogy az efféle ökoradó alól ki élvez mentességet, nehogy a királyi felség azokban kárt szenvedjen.

11. Hasonlóképpen, hogy a király által középük küldött ispánnak első eljövetele alkalmával a székelyek hét székeből egy-egy lovat adjanak, vagyis az egész közösség hét lovat tartozzék adni, melyek mindegyike olyan állapotban legyen, hogy maga az ispán azon a lovon illően tudjon hadba vonulni.

12. Hasonlóképpen, ha az ispán köztörvényszéket akar tartani, az előkelőkkel és a székek esküdtjeivel megállapodván a közérdeknek és a körülményeknek szem előtt tartásával tizenöt napig vagy szükség szerinti ideig bíraskodjék az egyes székekben maga mellé választván tizenkét esküdtársat ama székelyek előkelői és más nemesei és kipróbált emberei közül és kivéve tőlük a legszigorúbb esküt a királyi felségnek és a királyi felség az idő szerint állított ispánjának a köteles hűség megtartása felől és végre az üdvös és helyes szokásaik és törvényeik szerint perlekedőknek az illő és példás igazságszolgáltatás felől. És a bíraskodás ideje alatt az ispán és a bírók ellátásáról gondoskodjanak, azaz annak a székeknek a közössége gondoskodjék, ahol bíraskodnak. Az ispán ilyen köztörvényszékének bírságai pedig a köznapi törvényszék bírságainak kétszeresei. Az ilyen bírságok fele pedig legyen az ispáné, a másik felét pedig annak a székeknek a kapitánya és széki bírója ossza fel az előbb érintett bírótársak és esküdt előkelők között, ahol az ítékezés folyik.

13. Hasonlóképpen, effajta köztörvényszéket a közérdek szem előtt tartásával és a szükség által megkövetelten évente tartson az ispán.

14. Hasonlóképpen, hogy semmilyen ügyet ne vigyenek az ispánhoz és a királyi felséghez közvetlen keresettel, kivéve ha magának a peres félnek a rendes

törvényszékén előbb már megtárgyalták vagy, ha a felek valamelyike nem tudott megelégedni, vigyék az ügyet Udvarhely székre, tudniillik a székelyek általános törvényszékére és innen a székelyek alispánjához, az alispántól magához az ispánhoz és onnan a királyi felség színe elé.

15. Hasonlóképpen, a köztörvényszékek és a székek egyetemének meghirdetett közgyűlések idején kívül az ispán vagy a vajda úr vagy tisztjeik semmi ellátást ne akarjanak követelni maguktól a székelyektől, se a szokás szerint magukkal vitt kíséretüket ne akarják a székelyek mezővárosaiban és falvaiban élelmezni, ugyanis minden székely falu és mezőváros mentes és mentesített mindenfajta kíséret beszállásolása alól, mégis midőn a szükség, az ország védelme és az ország ügyeinek intézése megköveteli, és a vajda és ugyanezek ispánjának útja a magán vagy a rendes kíséretével a székelyek földjén vezet keresztül, akkor ugyanezek és kíséretük a székelyek jószágain szálljanak meg és szállhassanak meg, és azokban a körülményekhez képest időzzenek és időzhessenek, mégis a székelyek kára és zavarása nélkül.

16. Hasonlóképpen, a mindenkor kinevezett ispánok az ítéletek végrehajtására és a bírságok beszedésére embereiket és szolgálóikat tartozzanak mindig az egyes székekben tartani, és az ispán szolgálja a székvárosban vagy székfaluban tartózkodjék, más faluba el ne merjen távozni a szegények nyomorgatására vagy sarcolására. Mégis jövedelmeik felkutatása vagy megtudakolás végett, ha a bíró az ilyen jövedelmeket híven kiszolgáltatja akár nem, az alispánoknak, akiket királybíróknak mondanak, a falvakba vagy birtokokra elmenvén legyen hatalmuk arra, hogy jövedelmeiket és bírságaikat kikényszerítsék, és az élelmiszereket, amint egyébként szokás, átvegyék és megtartsák, és maguk a székelyek ugyanezeket tartozzanak illően megvendégelni.

17. Hasonlóképpen, ha valaki nemességgel bírván a székelyek közül bármilyen hűtelenségbe keverednék, és ha az ilyen hűtelenség legalábbis a székelyek között valósul meg, akkor az ilyen csak a székelységét veszítse el, ha pedig az ország és a királyi felség ellen, ez ilyen székelységét és nemességét és javait és vagyonát is veszítse el, és az szálljon a királyi kincstárra. A királyi felség az efféle vagyont másokra ne ruházza, csak a székelyekre, akik ezekből alakítsanak ki telket, ennél fogva a székelyek szét ne aprózzák.

18. Hasonlóképpen, ha valaki a székelyek közül tolvajt vagy bármilyen más gonosztevőt szándékosan tart magánál vagy földjein, és az bíró által és elegendő bizonyossággal bizonyítható, akkor az ilyen szállásadót úgy büntessék mint a tolvajt vagy vétke szerint a törvény által rendelt büntetéssel.

19. Hasonlóképpen, hogy ezután maguk a székelyek valamelyek házait szét ne dőlják és közülük senkit se ítélhessenek halálbüntetésre saját hatalmuknál fogva az ispán tudta nélkül az örökös hűtelenség terhe mellett.

20. Hasonlóképpen, midőn a székelyek közül valaki, bármilyen segítségtől támogatva, akár magánosan a közjó és a közösség békés állapota ellen valamely széken új és

káros törvényekkel hozakodik elő vagy a közösséget a jogokban és a szabadságban támadja meg vagy elnyomja, vagy a jogokat és a jó szokásokat és az igazságos székely törvényeket, a székelyek békés közállapotát érintvén és illetvén megpróbálja megtámadni, és miután a székébírók törvényesen megintették, nem akar felhagyni a tilalmazottakkal és az ítéletnek nyilvánosan ellenszegül, akkor az ilyen széki törvényszék esküdtje a sértett vagy a megtámadott megfelelő és hasonlóképpen jogszerű közvetlen keresetére tartozzék nyomban meghatározott helyre és napra ennek a széknak a közönségét összehívni, és ha annak ellátására és az abban való vizsgálatra a szék magában nem elegendő, tartozzék más székből is összehívni a székelyeket, valahányszor pedig szükséges, Udvarhely szék kapitánya a seniorok parancsából hívja össze a székelyek három nemének közönségét. Miután ezek a panaszkatok és az ügyeket meghallgatták és tisztázták a tényállást, maguk a felek jelentsék ezt ugyanezek ispánjának és ugyanennek az ispánnak az akarata és tudta nélkül közösen vagy egyedül senkit se merészeljenek személyében vagy javaiban és vagyonában megtámadni és megkárosítani. Valahányszor pedig ugyanezek ispánja úgy látja és úgy tapasztalja, hogy ugyanezek jó és helyes ítéletet hoztak, akkor ugyanezek ispánja hagyja jóvá az ítéletet, vagy pedig vizsgálja meg újból az ügyet és úgy hozzon ítéletet. Ha pedig a székelyek közül valakik az előrebocsátottaknak valamiben ellene tesznek, az ilyenek fejükkel és ingó javaikkal bűnhődjenek. Valahányszor pedig az előrebocsátott módon levelesített vagy törvényes módon elítélt gonosztevők a királyi felséghez vagy a főpapokhoz és a bárókhoz folyamodnak, a királyi felség kegyeskedjék erről az ispánnak és a székelyeknek írni és azt azokkal közölni, és azt az ügyet vagy büntettet és annak kihágását tőlük megtudakolni, amit miután megismert, ha a királyi felség úgy látja, hogy a büntett vagy a kihágás oly annyira nem nagy súlyú és az efféle vétőnek kegyelmet óhajt adni, az efféle kegyelmet szabadon, a székelyek tanácsa nélkül is megadhassa, mivel méltatlan lenne, hogy a királyi felség korlátozva legyen, és senkinek se adhasson kegyelmet, hacsak előbb nem tudakozódik tőlük. Valahányszor pedig öfelsége annak a vétkesnek a büntetettét vagy kihágását nagyobbban és súlyosabbnak látja, öfelsége az ilyennek később se adjon egykönnyen kegyelmet.

21. Hasonlóképpen, ha valamiképpen bármely állapotú határos birtokos nemesek erdőket, réteket, kaszálókat, szántóföldeket és folyókat, tudniillik halászhelyeket új határokat tűzvé a maguk javára foglalnak el a székelyektől, és a törvényes vizsgálat után nem igyekeznének azokat visszaadni vagy kiigazítani, akkor annak a széknak a székelysége, ahol a foglalás történt, először a vajdát és ugyanezeknek az ispánját értesítse, mely vajda végre, miután a feleket összehívta, a fent mondott felek között tartozzék igazságos és helyes ítéletet hozni és elégtételt adni, és azután kiigazítást tenni további halogatás nélkül, és ne halaszhassa a kiigazítást a nyolcadokra.

Mi tehát a mondott székelyeink részéről királyi felségünknek előadott kérelmét, úgy, ahogyan fent előterjesztve lett, miután a királyi kegyesség ráfordította figyelmét és kegyesen megértette, megfontolván és megfontoltan felmérvén a hűséges szolgálatokat, amiket, jól tudott, hogy ugyanezek a székelyeink eme Magyarországnak szentkoronája, tudniillik a mi magyarországi királyelődjeink legrégebbi idejétől és különösen az iszonyú kegyetlen törökök, a keresztény hit legádázabb ellenségei ellen minden időben előkelők és fivéreik véreinek hullásával és tengernyi áldozatával szakadatlan teljesítettek, azonkívül hogy, ugyanők nekünk a kezdetektől egészen ezen országunkba jövetelünkig, nemcsak a török ellen, hanem más pártütőink és ellenünk lázadók ellen mindig lankadatlan lelkesedéssel és kívánságunkra mindent teljesítettek és véghezvittek és ezáltal is teljesíteni fognak, tehát ugyanezeknek kedvezni és királyi jóindulatunkat kimutatni és kinyilvánítani óhajtván, az említett összes cikkelyeket, amelyek ugyanezeknek a székelyeknek az ősi szokásjogait és szabadságait foglalják magukba, és amiket eme kívánságunk alakjába az előrebocsátott módon vettünk bele, elfogadjuk, elismerjük és helybenhagyjuk, és ugyanezeket ugyanezeknek az összes mostani és eljövendő székelyeinknek örök érvényre megerősítjük, amiket titkos függő pecsétünk közbejövő oltalmával és bizonyosságával, amit mint Magyarország királya használunk, megerősítettünk. Adatott Budán a szent Margit szűz és vértanú ünnepén [július 13.] az Úr ezernégyszázkilencvenkilencedik, Magyarországnak, stb. való uralkodásunknak a kilencedik, Csehországban pedig huszonkilencedik esztendejében.

Jegyzetek

¹ Székely oklevéltár. Szerk.: SZABÓ Károly, (Kolozsvár 1872, 1890 I. és III. kötet. 138–145. pp.) [a továbbiakban: SZO. III.]

² SZO. I. 196. p.

³ SZO. I. 196. p.

⁴ Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. Szerkesztette: LEDERER Emma, (Bp. 1964. 296. p.)

⁵ Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–II. Ed.: KNAUZ, Ferdinandus, Strigonii 1874, 1882, III. Ludovicus Crescens Dedek (Strigonii, 1924. 437 és 474. p.) [a továbbiakban: MS. I.]

⁶ MS. III. 211. p.

⁷ SZO. I. 220. p.

⁸ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, (Budae

1829. 22. p.) [a továbbiakban: CD IV/1.] Árpád-kori új okmánytár. Szerk.: WENZEL Gusztáv, (Pest 1871. XI. 182, 184. p.), CD. IV/1. 344. p.

⁹ SZO. I. 102. p.

¹⁰ SZO. I. 105. p.

¹¹ Székely oklevéltár. Szerk.: Barabás Samu (Bp., 1934. 94. p.)

¹² SZO. III. 82. p.

¹³ SZO. III. 82. p.

¹⁴ SZO. I. 9. p.

¹⁵ Anjoukori okmánytár II. Szerk.: Nagy Imre (Bp., 1881. 9. p.)

¹⁶ MS. III. 117. p.

¹⁷ SZO. I. 50. p.

Föglein Gizella:

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés történetisége és joghistóriája

– 1944, 1954, 1994 –

A második világháború vége felé közeledve, 1944 decemberére a trianoni Magyarország területének – és lakosságának – mintegy 50–60%-a már a frontvonal mögé került. Mivel Horthy Miklós kormányzó kiválási kísérlete (1944. október 15.) a hitleri szövetségből sikertelenül végződött; a szövetséges nagyhatalmak jóváhagyása után, 1944. december 2-án Szegeden a Magyar Kommunista Párt (MKP), a Szociáldemokrata Párt (SZDP), a Független Kisgazdapárt (FKGP), a Nemzeti Parasztpárt (NPP), a Polgári Demokrata Párt (PDP) és a szakszervezetek részvételével megalakult a *Magyar Nemzeti Függetlenségi Front* (MNFF).

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja¹ – amely a kommunista párt 1944 november 30-i akcióprogramját² fogadta el – többek között kimondta, hogy „Hatályon kívül kell helyezni mindazon törvényeket és rendeleteket, amelyeknek célja a reakciós rendszer védelme a néppel szemben, és amelyeknek szelleme és rendelkezései ellentétesek a demokráciával szemben.” Hangsúlyozta továbbá, hogy „Meg kell valósítani az általános, titkos, egyenlő, községenkénti, arányos, nőkre is kiterjedő választójogot a parlamenti és önkormányzati választásokon.”

AZ IDEIGLENES NEMZETGYŰLÉS MEGALKULÁSA ÉS KIEGÉSZÍTÉSEI

Miután a Szovjetunió hozzájárulását adta az új magyar törvényhozó és végrehajtó hatalom megalakításához, a demokratikus erők érdeke az volt, hogy mielőbb létrehozzák azokat, és hozzáfogjanak az új államhatalom megteremtéséhez.

Alkotmányos értelemben, ebben az esetben választásokról és választójogról nem beszélhetünk. Az 1938:19.tc. gyakorlati kivihetlensége miatt képtenség lett volna választásokat tartani a frontvonal mögött.

Ezt az ellentmondást oldotta fel, hogy 1944. december 14-én Debrecenben megalakult a 17 tagú *Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága*.³ Az előkészítő bizottság kiáltvánnyal fordult a nemzethez, majd 1944. december 15–20 között – a nemzeti bizottságok⁴ aktív közreműködésével – lebonyolította az *ideiglenes nemzetgyűlési „választásokat.”* A tervezett 38 településsel szemben végül is közel 50 helységben (a megyeszékhelyeken és zömmel városokban) tartottak választási gyűlést. A gyűlések résztvevői az „ösgyűlések” példáját követve, általában közvetlenül és nyílt szavazással választották meg a képviselőket, összesen 230 fő.

A 230 fős, „csonka” Ideiglenes Nemzetgyűlés

(INGY) tagjait többségében a Magyar Függetlenségi Front „bemondás” alapján megmérettetett pártjai delegálták a következő összetételben:⁵

Magyar Kommunista Párt	90 fő	39,13 %
Független Kisgazdapárt	56 fő	24,35 %
Szociáldemokrata Párt	43 fő	18,69 %
Nemzeti Parasztpárt	16 fő	6,96 %
Polgári Demokrata Párt	13 fő	5,56 %
Pártonkívüli (pkv)	12 fő	5,22 %
Összesen:	230 fő	100,00 %

A kommunista párt és szövetségeseinek túlsúlyát (több mint 50%-os többségét, 64,98%-át), illetve az MKP felülreprezentáltságát a párt vezetői is elismerték. A már Magyarországon tartózkodó Gerő Ernő 1944. december 28-ai, Rákosi Mátyáshoz Moszkvába küldött levelében önkritikusan írta: „Ami a kommunista képviselők arányszámát illeti, ezt bizony egy kicsit túlméreteztük. De ennek részben a sietség, részben a helyi elvtársak túlbuzgósága az oka.”⁶ Gerő Ernő ugyanitt a parlamentet is minősítette: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés az állami főhatalom birtokosának mondotta ki magát. Ezzel jelentékeny mértékben elejét vettük annak, hogy Horthyt vagy valamely állítólagos jogutódját később visszacsempészhessék. De ennél is fontosabb, hogy esetleges kormányváltás esetén a Nemzetgyűlésnek döntő szava lesz.”⁷

Az ideiglenes nemzetgyűlési választásokat és a megalakult parlamentet Bibó István 1946-ban a következőképpen értékelte: „(...) a magyar demokrácia első hónapjainak egyik legimpozánsabb teljesítménye volt, ahogyan egy katonailag megszállt, háborús hadszíntérként szereplő országban, (...) egy hét alatt komoly népi gyökerekkel bíró nemzetgyűlést tudtak összehozni. (...) Lehetett humorizálni magán a választási eljáráson, lehetett azon csúfolódni, hogy ezen az úton milyen kevésbé dekoratív képviselők is bejutottak az újjászülető magyar demokrácia első törvényhozó gyűlésébe, lehetett kifogásolni, hogy egyes nehezen megközelíthető helységek kimaradtak a nemzetgyűlésből, lehetett háborogni, hogy a mindennekeftől aktív kommunista párt lényegesen több képviselőt küldött, mint amennyi párthívei arányszámának megfelelt volna. Azonban, akárhogy történt is, mégis együtt volt egy olyan nemzetgyűlés, mely lényegtelen hiányoktól és lényegtelen aránytalanságoktól eltekintve, egészében teljes joggal hivatkozhatott arra, hogy a felszabadított Magyarország minden vidékét és az antifasiszta front minden pártját képviseli, jogosult tehát az ország nevében nyilatkozni és kötelezettséget vállalni.”⁸

A még „csonka” Ideiglenes Nemzetgyűlést később kétszer kiegészítették. Az 1945. április 2-án tartott Budapest és környéki választásokon a helyi nemzeti bizottságoknak szintén főszerepük volt; Dunántúlon 1945. július 24-én azonban már nem a helyi nemzeti bizottságok, hanem a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szervezte a választásokat. Budapesten 108, a Dunántúlon (valamint Salgótarjánban és Zemplénben) 160 fővel nőtt a parlament létszáma, miáltal az ország egészét képviselő, immár „teljes,” 498 fős Ideiglenes Nemzetgyűlésben az arányok némiképp módosultak:

Magyar Kommunista Párt	167 fő	33,53 %
Független Kisgazdapárt	123 fő	24,70 %
Szociáldemokrata Párt	126 fő	25,30 %
Nemzeti Parasztpárt	42 fő	8,43 %
Polgári Demokrata Párt	21 fő	4,22 %
Pártonkívüli (pkv)	19 fő	3,82 %
Összesen:	230 fő	100,00 %

Bár a kommunista párt aránya a teljes Ideiglenes Nemzetgyűlésben a csonkához képest csökkent (39,13 %-ról 33,53 %-ra). Alapjaiban azonban a kommunista párt és szövetségesei maradtak ezután is túlsúlyban, sőt, együttes arányukat növelték a teljes Ideiglenes Nemzetgyűlésben a csonkához képest (abszolút többségről minősített többségre: 64,98%-ról 67,26%-ra)! A kisgazdapárt képviselői aránya csupán kis mértékben növekedett (24,35%-ról 24,70%-ra).

A második világháború után újjáalakuló magyar államiság megteremtéséhez a belső és a nemzetközileg elismert *legitimitást* a Debrecenben, 1944. december 21-én összeült egykamarás *Ideiglenes Nemzetgyűlés* volt hivatott biztosítani.⁹ A parlament elnevezésében az *ideiglenes* jelző az átmenetiségre, a provizórikus jellegre utalt, illetve arra, hogy ez a parlament, alkotmányozó funkciót még nem fog ellátni. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés feladatát alapvetően betöltötte, összetétele eleget tett a jaltai követelményeknek (kétségeket főként az arányok éberszettek), legitimitását a szövetséges nagyhatalmak és az ország lakosságának döntő többsége is elismerte.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés fennállása alatt mindössze *kétszer ülésezett*: 1944. december 21–22-én Debrecenben és 1945 szeptember 5–13. között Budapesten.

AZ IDEIGLENES NEMZETGYŰLÉS PROGRAMJA ÉS TEVÉKENYSÉGE

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésén, 1944. december 21-én¹⁰ „A Nemzetgyűlés Szózatá”-ban, magát a nemzeti akarat kifejezésére egyedül hivatottnak és a magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselőjének nyilvánította. Az első jogalkotásnak is tekinthető dokumentum egyik központi gondolataként kifejezésre juttatta, hogy „a magyar nép, a magyar nemzet, a magyar állam nevében cselekszik,” egyúttal ünnepélyesen kijelentette, hogy „kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője, a magyar állami szuverenitás birtokosa,” az Ideiglenes Nemzetgyűlés „a nemzeti akarat letéteményese, az állami főhatalom jogszerű birtokosa és gyakorlója.” Az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek az MNFF programjára épülő szózata a legsürgősebb, legidősebb feladatokat és a jövőre utaló teendőket is számba vette.

A NEMZETGYŰLÉS SZÓZATA

1944. december 21-én Debrecenben a magyar függetlenségi eszme ősi várában összegyűltek a magyar nép hivatott képviselői, hogy megalkossák az ideiglenes Nemzetgyűlést.

Ezer sebből vérző, végveszélybe került hazánk megmentésére rendkívüli erőfeszítésre van szükség.

Az nem lehet, hogy nemzetünk elsüllyedjen a sírba, melynek szélére taszított bennünket a Németországgal kötött átkos szövetség! Nem akarjuk, hogy a német hódítók oldalán a nemzet érdekei ellenére három és fél évig folytatott bűnös háború miatt elpusztuljon nemzedékek munkája és összedőljön a magyar állam ezeréves épülete! Nem lehet, hogy a német zsoldban álló Szálasi-bűn-
szövetkezet hazaárulása miatt egyedül Magyarország pusztuljon tovább Németország csatlósaként, egyedül Magyarország ne vessen véget a szabad népek ellen vívott esztelen és öngyilkos háborúnak, egyedül a magyarság ne vegye ki részét a hazáját leigázó német rablók megsemmisítésében.

Szakítani kell a hitlerista Németországgal!

Fegyverszünetet kell kötnünk a győztes szövetséges hatalmakkal, a Szovjetunióval, Angliával, az Észak-amerikai Egyesült Államokkal!

Nem szabad ölvetett kézzel néznünk, hogy a magyar hazát egyedül az orosz hadsereg szabadítsa fel a német járom alól. A szabadságot, függetlenséget csak akkor érdemeljük meg igazán, ha magunk is cselekvően, minden erőnkkel kivesszük részünket a saját felszabadításunkból. Álljon talpra a nemzet szent szabadságharcra a német elnyomók ellen!

Újjá kell építeni a romokban heverő Magyarországot.

A magyar nép nagy többsége ezt akarja. De ma nincs, aki a magyar nép, a magyar nemzet, a magyar állam nevében cselekedjék. Az országnak nincs szuverén képviselői szerve, nincs országgyűlése, nincs vezetése. Szálasiék bitorlók, akiket a német erőszak ültetett az ország nyakára.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés azért ült össze, hogy legyen, aki a magyar nép, a magyar nemzet, a magyar állam nevében cselekszik.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés küldöttei a nép választottai. Az országnak a német járom alól felszabadult területeiről gyűltek össze a városi és községi önkormányzatok, a demokratikus, hazafias erőket összefogó nemzeti bizottságok, a szakszervezetek, az ipartestületek, a mezőgazdasági és más társadalmi szervezetek képviselői. A szabadon, demokratikusan megválasztott ideiglenes nemzetgyűlésnek tehát joga és kötelessége a magyar nép összességének nevében szólni! Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásával a magyar nép végre maga dönt sorsa fölött.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ünnepélyesen kijelenti, hogy kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője, a magyar állami szuverenitás birtokosa.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés azért ült össze, hogy megjelölje a kivezető utat a hazára szakadt szerencsétlenségből. Ideiglenes nemzeti kormányt teremtünk, hogy legyen újra felelős központi végrehajtó hatalom, mely a nép bizalmából erős kézzel lát hozzá a nemzet előtt álló feladatok megoldásához.

Sorsunk nehéz, de hittal hisszük, lesz magyar újjászülés! Tudva-tudjuk: lesz magyar felemelkedés! A biztos

eljövendő erős, boldog Magyarország alapjait akarjuk lerakni.

Független Magyarországot akarunk! Ezért szabadságharcot hirdetünk a függetlenségünket letipró, a hazánkat dúló németek ellen! Bocskai, Bethlen, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos zászlaja alá hívjuk újra a magyar népet: ragadjon fegyvert, lépjen a kurucok, a negyvennyolcas honvédek nyomdokába! Szabadságharcunkkal csatlakozunk a demokratikus népek küzdelméhez a német zsarnokság ellen. Lemossuk magunkról a német zsoldosság gyalázatát. Így újra emelt fővel állhatunk a világ előtt.

Nemzeti egységet akarunk! Fogjon össze minden hazáját szerető magyar a németek és hazaárulók nyilas csatlósai ellen! Az országot felszabadítani, hazáját újjáépíteni egyetlen párt, egyetlen társadalmi osztály sem tudja egyedül, csak a magyarság egyesült ereje!

Demokratikus Magyarországot akarunk!

Nem szabad többé megisméltódnie, hogy a magyar néptől megkérdése nélkül döntsének olyanok, akik egy emberöltő alatt két ízben kormányozták összeomlásba az országot. Magyarország a magyar nép országa legyen! Szabadságot, széleskörű politikai jogokat biztosítunk a dolgozó tömegeknek, hogy megvédhessék érdekeiket és hallathassák szavukat az ország ügyeinek eldöntésénél.

Biztosítjuk a magántulajon sértetlenségét, mint társadalmi és gazdasági berendezkedésünk alapját.

Földreformot akarunk! Földhöz juttatunk sok száz ezer földnélküli és szegény parasztot, hogy gyarapítsuk a magyar nemzeti erőt és évszázadokra megszilárdítsuk a demokratikus magyar államrendet.

Ez az országmentés útja, erre az útra lép az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Követnie kell ezen az úton minden igaz magyarnak.

Magyarok! Sorakozzatok fel az Ideiglenes Nemzetgyűlés, a nemzeti akarat letéteményese, az állami főhatalom jogszerű birtokosa és gyakorlója mögé: támogassátok, segítsétek nemzetmentő munkájában.

Magyarok, az országnak még német rabságban sínylődő részei! Üzenjük, közeleg a felszabadulás! Képviselőitek nemsokára elfoglalják helyüket az Ideiglenes Nemzetgyűlésben! Sietessétek a felszabadult magyarsággal való egyesüléstek boldog pillanatát! Ne engedelmesskedjétek a bitorló Szálasi-kormányoknak.

Honvédek! Nincs más parancs számotokra, mint a nemzet parancsa! Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a nemzet nevében parancsolja: fordítsátok fegyvereteket a német elnyomók ellen, támogassátok a felszabadító Vörös Hadsereget, csatlakozzatok a magyar szabadságharc-hoz, a szerveződő új magyar nemzeti haderőkhöz!

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásával új fejezete kezdődött a magyar történelemnek. Megkezdődött a független, szabad, demokratikus Magyarország építése!

Eljen az erős, független, demokratikus Magyarország! ¹¹

A Szózat az államhatalom központi törvényhozó testülete mellett a végrehajtó hatalomról is szólt, amennyiben „Ideiglenes Nemzeti Kormányt teremtünk, hogy legyen újra felelős központi végrehajtó hatalom.” Az ál-

lamhatalommal kapcsolatban a továbbiakban azonban nem tett említést.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22-én szentesítette az *Ideiglenes Nemzeti Kormány* (INK) megalakulását. A koalíciós Ideiglenes Nemzeti Kormány összetételét lényegében Moszkvában határozták meg. A kormányban – éppen szovjet nyomásra – érvényesült a kontinuitás igénye (sokkal inkább mint az Ideiglenes Nemzetgyűlés esetében), így jelentős arányban kerültek be Horthy hadseregének magas rangú tisztjei is. A miniszterelnök Miklós Béla (pártonkívüli [a továbbiakban: pkv]) vezérezredes lett, a hadügyek élén Vörös János (pkv), Horthy utolsó vezérkari főnöke állt, a közellátásügyi miniszter Faraghó Gábor (pkv), a csendőrség felügyelője lett. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élére az egykori miniszterelnök fia, gróf Teleki Géza (pkv) került. Rajtuk kívül 3 kommunista (földművelésügyi miniszter: Nagy Imre, kereskedelemügyi miniszter: Gábor József, népjóléti miniszter: Molnár Erik), 2 szociáldemokrata (igazságügyminiszter: Valentiny Ágoston, iparügyi miniszter: Takács Ferenc), 2 kisgazda (külügyminiszter: Gyöngyösi János, pénzügyminiszter: Vásáry István) és 1 parasztpárti (belügyminiszter: Erdei Ferenc) tagja volt az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak.¹²

A parlament politikai összetételénél polgáribb összetételű koalíciós Ideiglenes Nemzeti Kormány programja, a „Nyilatkozat” az államhatalmi, államjogi kérdésekkel kapcsolatban szűkszavú volt, mindössze annyit mondott, hogy „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés, a magyar nép egyetlen törvényes képviselői szerve megalakította Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányát. ... A magyar szabadságharc győzelmének, függetlenségünk és államiságunk helyreállításának elengedhetetlen feltétele Magyarország demokratikus átalakítása.”¹³

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés debreceni, első ülészakán nemcsak a központi törvényhozó hatalom és a kormány született meg, de az új államhatalom megkezdte működését: fontos döntéseket hozott és további intézményeket hívott életre. Magyarország államformája az Ideiglenes Nemzetgyűlés fennállása idején király nélküli királyság, pontosabban kormányzó nélküli királyság volt; az államfő intézményét és jogkörét pedig ideiglenesen szabályozták.¹⁴

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én képviselőinek soraiból megválasztotta 3 tagú *Elnökségét*, amelynek elnöke – a „hivatalos” jelölttel¹⁵ szemben – Zsedényi Béla¹⁶ pártonkívüli ügyvéd, miskolci jogakadémiai tanár, a két alelnök pedig Juhász Nagy Sándor pártonkívüli, debreceni tanár¹⁷ és Sántha Kálmán pártonkívüli, debreceni egyetemi ideggyógyász tanár¹⁸ volt.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökének megválasztásáról Nagy Ferenc, a kisgazdapárt elnöke, második világháború utáni miniszterelnök¹⁹ a következőket írta visszaemlékezésében: „A nemzetgyűlés elnökévé egy szentpéterei Kun Béla nevű tanárt akartak megválasztatni a kommunisták. Valaki azonban elkialtotta: - Uram! Hiszen ez a Kun Béla jobboldali ember volt a háború alatt.

Lett erre megrökönyödés. Azzal mégsem akarták kez-

deni, hogy aki jobbról közelíti meg a kommunista pártot, annak a múltját elfelejtik, tehát el kellett ejteni a jelöltet. Tanakodás indult meg, ki legyen a nemzetgyűlés elnöke. Ott állott a terem közepén tiszteletre méltó alakjával Zsedényi Béla debreceni (Sic!—F.G.) jogakadémiai tanár, régi demokrata, és egyszerre csak elhangzott egy felkiáltás:

– Jó lesz Zsedényi Béla!

Így lett a nemzetgyűlés elnöke Zsedényi Béla...²⁰

Gerő Ernő Rákosi Mátyásnak 1944. december 28-án írt levelében a parlament Elnökségét is minősítette: „A Nemzetgyűlés elnöksége igen jelentős szerephez jutott. Az elnök, Zsedényi Béla egyetemi tanár, közjogász, nem mondható demokratának, bár valaha a polgári demokrata párthoz tartozott. Mindenesetre Horthy-szimpatiai vannak, de eddig paríroz és azt hisszük, hogy később is parírozni fog, ha mi leszünk az erősebbek. A két alelnök: Juhász Nagy Sándor és dr. Sántha Kálmán debreceni orvosprofesszor, egyetemi nyilvános tanár. Juhász, mint tudod, károlyista volt, és az ma is. Erősen Horthy-és reakció-ellenes, de ugyanakkor tele van a feje mindenféle bogarakkal, és mint maga mondotta, neki nem a Nemzetgyűlés alelnöksége a megfelelő szerep, hanem a Deák Ferencé. Sántha nem politikus, de rendes ember, és a felesége²¹ révén, valamint Tariskával²² való barátsága folytán hozzánk közel áll.”²³

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22-ei ülése – előzetes pártközi megállapodás alapján – „az ideiglenes kormány megalakítása céljából” 23 (22+1) tagú Politikai Bizottságot (PB) választott a soraiból.²⁴ A koalíciós összetételű²⁵ Politikai Bizottság azonban hamarosan kibővítette eredetileg megállapított hatáskörét és 1944. december 23-tól, 1945. szeptember 6-áig (azaz az INGY újbóli összehívásáig) tulajdonképpen az Ideiglenes Nemzetgyűlés feladatát látta el. A Politikai Bizottság ügyrendje²⁶ szerint a PB elnöke az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, akadályoztatása esetén annak alelnöke (Juhász Nagy Sándor), tagjai pedig az INGY által választott tagok voltak.

Sajátos módon az INGY egyes bizottságait (Alkotmányjogi, Földbirtokpolitikai, Gazdasági, Mentelmi és Véderő Bizottság), illetve azok tagjait mind a Politikai Bizottság alakította és választotta meg.²⁷ E bizottságok létrehozására az INGY rövid, debreceni ülésszaka idején már nem kerülhetett sor, ugyanakkor a PB rendkívül széles hatáskörébe ez mintegy „beletartozott”.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 6-ai, immár budapesti ülésén a Politikai Bizottság újjáalakult az augusztus 31-ei „pártközi pártvezetői értekezleten történt megállapodásnak megfelelően.”²⁸ A PB „újjáalakulása” nem egyszerűen csak létszám emelkedést jelentett a korábbi 23 (22+1) fő helyett 31 (30+1) taggal,²⁹ de a tagság jelentős részének kicserélését is, azaz tulajdonképpen őrsgérváltást. Az immár „teljes” Ideiglenes Nemzetgyűlés „teljes” Politikai Bizottságában a kommunista pártnak és szövetségeseinek lényegesen növekedett az arányuk és befolyásuk a korábbi PB-hez képest.³⁰

A Politikai Bizottság az Ideiglenes Nemzetgyűlés ülései közötti időben ellenőrizte a kormányt, közremű-

ködött a kormányzati tevékenységben, és mint „kisegítő szerv elvégezte azokat az elkerülhetetlenül sürgős feladatokat, amelyek nemzetgyűlési határozatokat követeltek, azzal a vállalt kötelezettséggel, hogy meghozott határozatait tudomásulvétel és jóváhagyás végett a nemzetgyűlés elé terjeszti.”³¹ A PB politikai döntés előkészítő szerepe mellett így egyidejűleg a legfőbb államhatalmi szerv munkáját testesítette meg, pontosabban mintegy kisajátította.³²

A Politikai Bizottság ön maga jellegét és hatáskörét a következőkben látta: „nem más, mint egy kis nemzetgyűlés,” „a nemzetnek felelős nemzetgyűlés kicsinyített mása,” „a nemzetgyűlés jogát gyakorolja,” „szuverén, nemzetgyűlést helyettesítő szerv” stb.³³ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága – széleskörű politikai döntés előkészítő és ellenőrző, valamint törvényalkotói jogainál fogva – a parlamentáris demokrácia gyakorlásában hatékony féknek bizonyult. Tulajdonképpen háttérbe szorította, mintegy „kiiktatta” a parlamentet, ezáltal jelentősen szűkítette–korlátozta annak tényleges politikai hatalmát és funkcióját.

A debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés a háborús körülményekből adódóan, önmagát korlátozva, még nem hozott legmagasabb szintű jogszabályokat, vagyis törvényeket, csak *határozatokat*; mivel a budapesti és a dunántúli képviselők, azaz a teljesség híján még „csonka” volt. Így törvényhozásra tulajdonképpen még nem is volt jogosult, pontosabban nem jogosította fel önmagát. A *törvényhozó funkciót* majd csak az 1945 szeptemberi, immár „teljes,” budapesti, második ülésszak és az utána következők gyakorolták. A debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés, minthogy „hiányoztak soraiból a még fel nem szabadított országrészek képviselői, törvényi rendelkezéseit nem törvények, hanem nemzetgyűlési határozatok formájában hozta meg.”³⁴

A csonka Ideiglenes Nemzetgyűlés a Politikai Bizottság egyhangú állásfoglalása alapján – még ugyancsak 1944. december 22-én – *határozatot hozott* a magyar állami szuverenitás gyakorlásáról, és ugyancsak *határozatot hozott* az államfőt megillető kinevezési jogkör gyakorlásáról. Ez utóbbi határozat az államfőt megillető kinevezési jogkörrel ruházta fel az Ideiglenes Nemzetgyűlés 3 tagú Elnökségét, valamint a miniszterelnököt és a szakminisztereket.

A csonka Ideiglenes Nemzetgyűlés a Politikai Bizottság javaslatára határozatok, majd a teljes Ideiglenes Nemzetgyűlés törvények sorozatával adott az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak széleskörű *felhatalmazást* az ország ügyeinek vitelére, azaz olyan kérdések rendelettel történő szabályozására, amelyek egyébként törvényhozási útra tartoztak volna! A felhatalmazás alapján megszületett kormányrendeleteket „utólagos jóváhagyás céljából” a parlament legközelebbi, immár teljes ülésén kellett bemutatni, ahol is sürgősséggel – azaz előzetes bizottsági tárgyalás nélkül – *törvényerőre emelkedtek*.

Az INGY őszi ülésszaka, a *teljes* Ideiglenes Nemzetgyűlés összesen tíz *törvényt* alkotott. Ezek mindegyikét 1945. szeptember 16-án hirdették ki. Ám e törvények létrejöttének három, alapvetően különböző „típusa” volt.

A törvények létrejöttének első „típusába” azok tartoztak, amelyek a *csonka* Ideiglenes Nemzetgyűlés *határozatait* emelték utólag *törvényerőre*. E csoportban mindössze 2 törvény található:

az 1945:I. törvénycikk a magyar állami szuverenitás gyakorlásáról,³⁵

az 1945:II. törvénycikk az államfőt megillető kinevezési jogkör gyakorlásáról.³⁶

A törvények létrejöttének második „típusába” a *kormány felhatalmazása* alapján megszületett *rendeletek* utólagos *törvényerőre* emelése tartozott. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés törvényeinek felét ezek alkották:

az 1945:III. törvénycikk a Nemzeti Főtanácsról,³⁷

az 1945:IV. törvénycikk az ideiglenes nemzeti kormány által Németországnak küldött hadüzenet jóváhagyásáról,³⁸

az 1945:V. törvénycikk a Moszkvában 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről,³⁹

az 1945:VI. törvénycikk a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről,⁴⁰

az 1945:VII. törvénycikk a népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről.⁴¹

A törvények létrejöttének harmadik „típusa” a *klaszikus, parlamenti* út volt. E kategóriában mindössze 3 törvény született meg:

az 1945:VIII. törvénycikk a nemzetgyűlési választásokról,⁴²

az 1945:IX. törvénycikk a Budapest székesfőváros felszabadításánál elesett szovjet katonák emlékének megörökítéséről,⁴³

az 1945:X. törvénycikk az 1945. évben viselendő közterhekről és fedezendő kiadásokról.⁴⁴

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés őszi ülősszaka a választási törvény megalkotásával betöltötte hivatását és megteremtette az ideiglenes államhatalmi helyzetből a népképviselői parlamentáris hatalomgyakorláshoz való átmenet feltételei közül az egyik legfontosabbat.⁴⁵ A választójogi törvény vitája valódi parlamenti polémia volt, amely a törvény szövegének felelős, alapos, többoldalú kontrollját biztosítva segítette hozzá a képviselőket a döntéshez.⁴⁶

Míg az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülősszakán megnyilvánuló parlamentáris jelleg és a parlamentarizmus kiteljesítésére irányuló szándék volt a domináns, addig az Ideiglenes Nemzetgyűlés második ülősszaka „a parlamentarizmus irányába mutató előrehaladás fontos állomása volt, amelynek befejezésekor rendelkezésre álltak mind a jogi, mind a politikai feltételei egy tartalmában népképviselői és céljaiban akár alkotmányozásra is alkalmas nemzetgyűlés összehívásának.”⁴⁷ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés fennállása átmeneti szakasz volt, amelyben megteremtődtek a parlamenti rendszerről a parlamentáris kormányzás megvalósításához vezető átmenet legfontosabb feltételei.

*

Vörös Vince, az Ideiglenes Nemzetgyűlés kiscgazdapárti korjegyzője a megélt, személyes történelem hitelességével emlékezett vissza 1944. december 21-ére:

„...Eldöntött volt, hogy a nemzetgyűlés ülései az ősi, református kollégium oratóriumában lesznek, ahol 1849-ben Kossuthék üléseztek. ...

Zárt rendben mentünk át ebéd után az Arany Bikából az oratóriumba lelkes debreceniek tapsa közepette, akik erdőnyi nemzetiszínű zászlócskát lobogtattak. Meghatódva mentünk fel a lépcsőkön, és foglaltunk helyet a történelmi idöket átélő és történelmi embereknek helyet adó padosorokban. Könny tolult a szemembe: íme a nép parlamentje. A Himnuszt ily őszintén még nem hallottam elhangzani. ...

1944. december 23-án megkaptuk a rendes képviselői igazolványunkat, melyet már Zsedényi Béla, Juhász Nagy Sándor és Sántha Kálmán, a nemzetgyűlés elnöksége írt alá: 'Jelen igazolvány felmutatója Vörös Vince úr, az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője. Személye sérthetetlen, és Magyarország felszabadított területén szabad mozgási lehetőséggel bír.’⁴⁸

Nem az Elnökség tagjain és nem a korjegyzőn múltott, hogy a képviselői sérthetlenség rövid időn belül súlyos csorbát szenvedett. Éppen úgy esett áldozatul a kizárólagos, kommunista hatalom megszerzésének és birtoklásának, mint a többpártrendszer és a parlamentarizmus is.

AZ 1954. ÉVI XI. TÖRVÉNY: KORKÉP ÉS KÓRKÉP

Az állampárti politikai intézményrendszerben az országgyűlés elméletileg továbbra is megmaradt az államélet legfontosabb szervének, valójában azonban működése pusztá formalitássá vált. A döntések az állampárt legfelsőbb testületeiben (politikai bizottság, központi vezetőség, majd központi bizottság), illetve a pártnak az állami intézményekkel azonos felépítésű osztályain, titkárságain születtek. A parlament, amely évente legkevesebb kétszer, általában négyszer, mindössze néhány napig ülésezett, egyhangúan fogadta el a beterjesztett törvényjavaslatokat. A parlament csaknem elvesztette törvényhozó szerepét.⁴⁹ A „népfrontos” országgyűlés⁵⁰ az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának 10. évfordulóján elfogadta az 1954:XI. törvényt.

*1954. évi XI. törvény
az Ideiglenes Nemzetgyűlés
történelmi jelentőségének törvénybeiktatásáról⁵¹*

Tíz évvel ezelőtt a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének a fasizmus erői feletti aratott világtörténelmi jelentőségű győzelme és népünk legjobbjainak a Magyar Kommunista Párt vezetésével folytatott szabadságküzdelme lehetővé tette, hogy Magyarország visszanyerje szabadságát, állami függetlenségét.

A magyar népnek a Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült képviselői Debrecenben, a dicsőséges 1848–49-es forradalom és szabadságharc országgyűlésének színhelyén, 1944. december 21-én megalakították

az államhatalom legfőbb szervét, az Ideiglenes Nemzetgyűlést és létrehozták az Ideiglenes Nemzeti Kormányt.

Ezzel népünk annyi hősi küzdelem után, valóra váltva sok évszázad szabadságharcainak célkitűzéseit, nemzetünk legjobbjainak törekvéseit, kezébe vette sorsának irányítását, az ország ügyeinek intézését és megvetette a független, demokratikus magyar állam alapjait.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés azzal, hogy hadat üzent a fasiszta Németországnak, csatlakozott a Szovjetunió felszabadító harcához, meghirdette a küzdelmet a fasiszta elnyomók és a velük együttműködő, hazaárulók, reakciós erők ellen hazánk területének teljes felszabadításáért.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés meghirdette a hazafias erők legszélesebb összefogását és ezzel megkezdte a magyar nép egységének összekovácsolását. Dolgozó népünk ezt az egységet a munkásosztály vezetése alatt egyre jobban megszilárdítja és a Hazafias Népfrontban tömörülve tovább erősíti.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés széleskörű szabadságjogokat biztosított a magyar munkásosztálynak, az egész dolgozó népnek. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés kormánya földhözjuttatta a földműves népet és megkezdte rombadöntött országunk újjáépítését.

Népi demokratikus államunk Alkotmányunkban biztosította az állampolgári jogok teljességét és megvalósította azt az elvet, hogy minden hatalom a dolgozó népé. Népünk az elmúlt 10 év alatt a háború romjait eltüntette és ma már a Szovjetunió állandó, testvéri támogatása és a népi demokratikus országokkal való baráti együttműködés mellett, a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével a szocializmust építi.

Az Országgyűlés az Ideiglenes Nemzetgyűlés tizedik évfordulója alkalmából a következő törvényt alkotja:

Az Országgyűlés átérzve annak a történelmi fordulathoz fontosságát, amelyet sok évszázados rabság után a független, demokratikus magyar állam megalkotásában az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalkotása jelentett, megemlékezve arról az eredményes munkáról, amellyel az Ideiglenes Nemzetgyűlés a magyar nép szabad fejlődésének alapjait lerakta,

az Ideiglenes Nemzetgyűlés történelmi jelentőségét törvénybe iktatja.

Kelt Debrecenben, 1954. december 21-én.

Az 1954:XI. törvényt 1954. december 22-én hirdették ki, mely az első Nagy Imre-kormány (1953. július 4.–1955. április 18.) időszakára esett. Az „ötvenes évek”-ben az „új szakasz” reformpolitikájának jelképe az első Nagy Imre-kormány volt. A reformprogram megfogalmazására a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-ai ülésén került sor. Ezen elítélték a Rákosi–Gerő–Farkas–Révai csoport tevékenységét. A Központi Vezetőség ülésén hozott határozat az első magyar reformkísérlet volt, amely egyúttal nemzetközi jelentőséggel is bírt. A kormány feszültségoldó intézkedéseinek továbbfejlesztését a politikai intézményrendszer lényeges elemeinek változatlansága gá-

tolta. Az egypártrendszerű diktatúrán a népfrontmozgalom – Nagy Imre szándékai szerint „akár” a korlátozott többpártrendszerig eljutó – fejlesztési kísérlete sem üthetett rést.

Az 1954:XI. törvény megszületésekor és kihirdetésekor a parlamentarizmus tulajdonképpen már nem létezett Magyarországon. 1954-ben az országgyűlés mindösszesen 11 törvényt fogadott el; míg az államfői testület, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa háromszor annyi, azaz 33 törvényerejű rendeletet hozott.⁵² A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjait, és az MNFF-en kívüli pártokat is az MKP–SZDP „fúziójával” 1948. június 14-én létrejött állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja az 1948–1949. évi rendszerváltozás után a Függetlenségi Népfront „segítségével” likvidálta, bár törvény nem született a pártok felszámolásáról. A koalíciós küzdelmek, majd az „ötvenes évek” éberségi, ellenségkereső kampányai meghatározták–megpecsételték az INGY Elnöksége egykori tagjai és korjegyzője, s más képviselők politikai pályáját és személyes sorsuk alakulását.

Zsedényi Béla (1894–1955) a miskolci jogakadémia tanára. 1944. december 21-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, 1944–1947 között parlamenti képviselő. A Magyar Függetlenségi Párt alapító tagja és egyik vezetője. 1950-ben koholt vádak alapján életfogytiglani fegyházra ítélték. A börtönben halt meg 1955. február 8-án 61 évesen.⁵³

Juhász Nagy Sándor (1883–1946) 1910-ben Debrecenben ügyvédi irodát nyitott, az 1916-ban alakult Függetlenségi és 48-as (Károlyi) Párt debreceni elnöke, a Berinkey-kormány⁵⁴ igazságügy-minisztere. 1944. december 21-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés alelnöke. 1944-től 63 éves korában bekövetkezett haláláig, 1946. május 10-ig, parlamenti képviselő volt.⁵⁵

Sántha Kálmán (1903–1956) idegsebész, egyetemi tanár. 1944. december 21-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés alelnöke. Később visszavonult a politikától és tudományos tevékenységet folytatott. 1946-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 1951-ben kizárták az MTA tagjai sorából és megfosztották egyetemi katedrájától. Balassagyarmatra helyezték. 1956. augusztus 1-jével visszakapta akadémiai tagságát, szeptember 1-jével egyetemi katedráját. 1956. december 12-én 53 évesen meghalt.⁵⁶

Vörös Vince (1911–2001) kisparaszti családból származó, aranykalászos gazda, felesége szüleinek földjén gazdálkodott. 1935-ben belépett a Kisgazdapártba. 1945. augusztus 20-ától a kisgazdapárt főtitkárhelyettese. 1944. december 21-én az INGY korjegyzője, 1944–1947 között parlamenti képviselő. 1950-ben kulákká nyilvánították, az egyéni gazdálkodást kénytelen volt feladni. Az ÁVH csak fizikai munkát engedélyezett számára. 1972-ben nyugdíjas lett. 1988-ban újra bekapcsolódott a politikai életbe. 1989-ben az FKGP elnökévé választották. Az 1990. évi demokratikus választásokon az FKGP listájáról bekerült a parlamentbe, és az országgyűlés egyik alelnöke lett. Az országos nagyválasztmány a kisgazdapárt örökös tiszteletbeli elnökévé

választotta. Az 1994. évi parlamenti választásokon – idős kora miatt – már nem indult.⁵⁷ 2001. május 3-án, 90 éves korában hunyt el.

Vörös Vince megérthette az 1989–1990. évi rendszer-változást, és azt is, hogy a Magyar Köztársaság demokratikusan választott többpárti parlamentje törvényt alkotott⁵⁸ az Ideiglenes Nemzetgyűlésről – fél évszázaddal annak megalakulása után.

AZ 1994. ÉVI LXXXI. TÖRVÉNY

*Az Országgyűlés 1994. évi LXXXI. törvény az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása emlékének megörökítéséről.*⁵⁹

Jegyzetek

- ¹ Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének útja. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja. Délmagyarország, 1944. december 3.
- ² Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja. Az MKP javaslata. (A dokumentumot Gerő Ernő és Révai József öntötte végleges formába-F.G.) In: Magyarországi pártprogramok 1944–1988. Összeállította, szerkesztette, a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette: BALOGH Sándor és IZSÁK Lajos. (ELTE–Eötvös Kiadó, Bp., 2004. 9–13. p.)
- ³ Az INGY Előkészítő Bizottsága koalíciós összetételű volt, elnöke a kisgazdapárti Vásáry István lett.
- ⁴ A nemzeti bizottságok – a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja értelmében – az MNFF helyi szerveiként jöttek létre. Átvették a helyi politika irányítását, mozgósították az újjáépítésre, a demokratikus átalakulásra. Míg az ország területén folytak a háborús katonai műveletek, a helyi önkormányzat testületi szervei helyett a közigazgatás irányítását is ellátták, tehát helyi hatalmi és közigazgatási szervekként működtek.
- ⁵ Vö.: Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948. Szerkesztette és az utószót írta: IZSÁK Lajos, KUN Miklós. [továbbiakban: Moszkvának jelentjük...] (Századvég Kiadó, Bp., 1994. 21. p.)
- ⁶ Gerő Ernő levele Rákosi Mátyásnak, 1944. december 28. In: Moszkvának jelentjük... 14. p.
- ⁷ Moszkvának jelentjük... 15. p.
- ⁸ BIBÓ István: A magyar demokrácia mérlege (1946). In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. 2. kötet 1945–1949. Válogatta és az utószót írta: Huszár Tibor. Szerkesztette: Vida István. (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1986. 137–138. p.)
- ⁹ BALOGH Sándor: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány a magyar történelemben. In: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944–1945. (Politikatörténeti Alapítvány, Bp., 1995. 21–28. p.)
- ¹⁰ Az INGY megalakulásának időpontja J. V. Sztálin születésnapja (1879. december 21.) volt.
- ¹¹ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... Hiteles kiadás. (Bp., 1946. 9–10. p.)
- ¹² Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 22. p.
- ¹³ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 23. p.
- ¹⁴ Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949. Jogtörténeti értekezések 25. (Osiris Kiadó, Bp., 2001. 9–55. p.)
- ¹⁵ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés „hivatalos” elnök-jelöltje Szentpéteri Kun Béla (1874–1950) jogász, egyetemi tanár, egykori felsőházi tag volt. 1944-ig a debreceni egyetem egyházjogi tanszékét vezette. In: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Almanachja 1944–1949. Főszerkesztő: VIDA István. (Jelenkutató Alapítvány, Bp., 1994. 442–443. p.)
- ¹⁶ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 8. p.
- ¹⁷ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 8. p.
- ¹⁸ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 8. p.
- ¹⁹ Nagy Ferenc miniszterelnök: 1946. II. 4.–1947. V. 31.

Az ötven évvel ezelőtt, 1944. december 21-én összeült Ideiglenes Nemzetgyűlés – bár a háborús viszonyok miatt nem választások révén jött létre – a korszerű jogállamiságot, a nemzeti függetlenséget kívánta megvalósítani. Képviselőinek törekvései a fasiszmussal való szembe fordulásban, a földreformban, az újjáépítés megindításában fejeződtek ki.

Az Országgyűlés e történelmi esemény 50. évfordulóján a következő törvényt alkotja:

1.§ Az Országgyűlés az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-i megalakulásának emlékét törvényben örökíti meg.

2.§ Ez a törvény kihirdetése napján lép hatályba, ezzel egyidejűleg az 1954. évi XI. törvény hatályát veszti.

- ²⁰ NAGY Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. I. Európa-História, (Bp., 1990. 98–99. p.)
- ²¹ Majerszky Klára (1915–) orvos, 1945-től a Magyar Kommunista párt tagja.
- ²² Taricska István (1915–1989) orvos, 1935-ben lép be a Kommunista Magyarországi Pártjába. Tagja az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottságának, majd a Magyar Kommunista Párt képviselőjében az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője. (In: Az ideiglenes nemzetgyűlés Almanachja 1944–1945... 457–458. p.)
- ²³ Moszkvának jelentjük... 15. p.
- ²⁴ Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága. (Magyar Országos Levéltár. XVIII–3. 1. doboz Ideiglenes Nemzetgyűlés); Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 22. p.
- ²⁵ A „csonka” INGY „csonka” Politikai Bizottságában az FKGP 5, az MKP–SZDP 4–4, az NPP 3, a PDP 2, a pártönkivüliek 5 képviselővel voltak jelen.
- ²⁶ A Politikai Bizottság ügyrendje. (Magyar Országos Levéltár. XVIII–5. 11. doboz. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés, a Nemzetgyűlés és az Országgyűlés Politikai Bizottságainak ügyrendjei, a bizottság működéséről szóló jegyzőkönyvek, jelentések 1945–1949). GERGELY Ernő: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága. Jogtörténeti tanulmányok III. Szerkesztette: Csizmadia Andor. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1974. 90. p.)
- ²⁷ A Mandátumvizsgáló Bizottság tagjait a nemzetgyűlés választotta meg.
- ²⁸ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 69. p. (Zsedényi Bélának, az INGY elnökének bejelentése.)
- ²⁹ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának névsora (31 tag). (Magyar Országos Levéltár. XVIII–3. 1. doboz. Ideiglenes Nemzetgyűlés.); Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 69. p.
- ³⁰ A „teljes” INGY „teljes” Politikai Bizottságában az MKP–SZDP–FKGP 6–6, az NPP–PDP 3–3, a szabad szakszervezetek 2, és a pártönkivüliek 5 fővel képviseltették magukat.
- ³¹ Az INGY Politikai Bizottsága elnökének beszámolója az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 6-ai ülésén. (Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 66. p.)
- ³² Az INGY PB hét ízben ülésezett, így 1945. január 26-án és március 12-én Debrecenben; május 11-én, június 1-jén, július 21-én, szeptember 27-én és november 15-én Budapesten. (Magyar Országos Levéltár XVIII–5. 1. doboz. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának jegyzőkönyvei.)
- ³³ KOVÁCS Kálmán: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentősége. A magyar állam és jog fejlődése. (Válogatott tanulmányok.) (Bp., 1981. 120. p.)
- ³⁴ KOVÁCS Kálmán: A jogalkotás kezdetei a felszabadult Magyarországon (1944–1946). (Jogtörténeti Szemle, 1987. 14. p.)
- ³⁵ Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. (Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Bp., 1947. 1. p.)
- ³⁶ Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. ... 1. p.
- ³⁷ Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. ... 2. p.
- ³⁸ Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. ... 2–3. p.

- ³⁹ Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. ... 3–8. p.
⁴⁰ Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. ... 8–18. p.
⁴¹ Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. ... 18–36. p.
⁴² Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. ... 36–54. p.
⁴³ Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. ... 55. p.
⁴⁴ Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. ... 55. p.
⁴⁵ FEITL István: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés létrejötte és jogalkotása. In: A magyar parlament 1944–1949. Tanulmányok. Szerkesztette és a függelékét összeállította: Hubai László és Tombor László. (Gulliver Lap- és Könyvkiadó, Bp., 1991. 35. p.)
⁴⁶ RUSZOLY József: Első népi demokratikus választási törvényünk (1945:VIII.tc.) létrejötte. Jogtörténeti tanulmányok III. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1974. 105–120. p.) BALOGH Sándor: Választások Magyarországon 1945. (Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1984. 180 p.)
⁴⁷ FEITL István: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés létrejötte és jogalkotása. ...36. p.
⁴⁸ VÖRÖS Vince: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívása. In: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Almanachja 1944–1945. Főszerkesztő: Vida István. (Jelenkutató Alapítvány, Bp., 1994. 198–199. pp. 7., 8., 10. p.)
⁴⁹ DOBSZAY Tamás–ESTÓK János–SALAMON Konrád–SZERENCSES Károly–TOMBOR László: Tisztelt Ház! A magyar országgyűlések története 1848–1998. A kötetet szerkesztette: Stemler Gyula, Tombor László. (Puskás Tivadar Távközlési Technikum, Bp., 1998. 167. p.)
⁵⁰ 1954-ben az államfői testület, az Elnöki Tanács elnöke Dobi István; az országgyűlés elnöke Rónai Sándor volt.
⁵¹ 1954. évi XI. törvény az Ideiglenes Nemzetgyűlés történelmi jelentőségének törvénybeiktatásáról. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1954. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága. (Bp., 1955. 137. p.)
⁵² Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1954. Közzéte-

szi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága. (Bp., 1955.)

- ⁵³ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Almanachja 1944–1945. Főszerkesztő: VIDA István. (Jelenkutató Alapítvány, Bp., 1994. 510–513. p.) RUSZOLY József: Három borsodi örökgyógyó. Palóczy László, Szemere Bertalan, Zsedényi Béla. (Miskolc, 1992.) IZSÁK Lajos: Zsedényi Béla és a magyar parlament (1944–1947). In: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944–1945. (Politikatörténeti Alapítvány, Bp., 1995. 115–136. p.) RUSZOLY József: Száz éve született Zsedényi Béla. A születő demokrácia jelképe volt. (Magyar Nemzet, 1994. április 5.)
⁵⁴ 1919. január 19.–1919. december 21.
⁵⁵ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Almanachja 1944–1945. ...198–199. p. VÍGH Károly: Juhász Nagy Sándor életútja (1883–1946). (Folia Historica 6. Bp., 1978. 191–227. p.) KERTÉSZ Dániel: Juhász Nagy Sándor és Bajcsy-Zsilinszky Endre barátsága. Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. (Bp., 1984. 64. p.)
⁵⁶ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Almanachja 1944–1945. ... 399–400. p. KÖRNYEY István: Sántha Kálmán (1903–1956). (Magyar Tudomány. 1957. 124–126.) KISS (F.) József: Sántha Kálmán debreceni évei (1944–1956) (Debreceni Szemle, 1994. I. sz. 109–118. p.)
⁵⁷ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Almanachja 1944–1945. ... 501–503. p. AZ 1945. évi Nemzetgyűlés Almanachja 1945–1947. Főszerkesztő: VIDA István. (Jelenkutató Alapítvány, Bp., 1999. 672–675. p.) Az 1990-ben megválasztott Országgyűlés Almanachja. Főszerkesztő: KISS József. (Jelenkutató Alapítvány, Bp., 1992. 443–444. p.)
⁵⁸ 1994. december 21-én a Magyar Köztársaság elnöke Göncz Árpád (Szabad Demokraták Szövetsége); az országgyűlés elnöke Dr. Gál Zoltán (Magyar Szocialista Párt) volt.
⁵⁹ Magyar Közlöny, 1994. december 21. 123. sz.

AZ EMBERI KÖZÖSSÉG ELLENSÉGEI

Az európai civilizáció egyik bölcsőjének számító Mare Mediterraneum – lomhán, vagy viharosan gördülő hullámaival – tengeri kereskedelmi hajók változó szerencsés útjainak és a vizek feletti uralomért vívott ütközetek sokaságának volt tanúja évezredek óta. Ugyanakkor a kalózkodás is örök mótélya a Földközi-tenger hajózásának.¹ A vizek brutális rablóbandáinak, az emberiség ellenségeinek tevékenysége már kezdetek óta

számos jogi kérdést is felvetett, és igencsak meg kellett válogatni az ellenük vívott küzdelem eszközeit. A kérdés összetettsége már Iulius Caesar nevezetes esetéből kitűnik.² Az isteni Iulius ugyanis kalózkodó fogságba esett, és több társával együtt csaknem negyven napig fogságban tartották. Többeket kiküldött, akik előteremtették az ötven talentumot kitevő váltságdíjat. Miután a

Kajtár István:

A Mediterránium tengerjogának történetéhez

TÖRÖK SZULTÁNI FERMÁN

kalózkodó partra tették, „...Caesar haladéktalanul tengerre bocsátva egy hajóhadat, a távozó kalózkodó üldözésére indult, és kézre kerítve – amint fogságában annak idején tréfásan fenyegetőzött – kivégeztette őket.”³ Itt előttünk áll a dilemma: engedni, és üzletelni a kalózkodókkal, vagy megsemmisíteni őket. Ennek a két szélsőségnek közegette számos jogi és hatalmi eszköz létezik.⁴

KALÓZOK A FÖLDKÖZI-TENGEREN

Az újkor földközi-tengeri kalózkodó sötét fejezetét írták a tengeri háborúk történetének.⁵ A nagy tengeri háborúhoz és ütközetekhez szorosan kapcsolódott a kalózkodó és a korzárók jelenléte. A XVI. század során a spanyol nagyhatalom ismételt kísérleteket tett, hogy megkapaszkodjon az afrikai kikötőkben, az Oszmán Birodalom pedig alávetette Észak-Afrika barbareszk államainak nagy részét, bevette Rhodoszt, elfoglalta Ciprus szigetét. Sikertelenül ostromolta viszont Máltát, és 1571. október 7-én, a lepantói tengeri ütközetben ka-

tasztrófális vereséget szenvedett az egyesült keresztény hajóhadtól. Ezekben a tengeri hadjáratokban, ütközetek sorában a kalóz flottillák szerepe stratégiai-taktikai és tengeri hadijogi szempontból igen összetett.⁶ Folytathatnak kereskedelem elleni háborút, felderítő erőként szerepelhetnek, a nagy tengeri ütközetekben a hajóhad harcrendjében a szárnyakat is alkothatják. Egyedi vizsgálat után minősíthetők haditengerészeti egységnek, korzárnak, avagy tengeri rablóvá, „kalózzá” züllozteknek a barbareszk tengerészek. Jellegzetes vonása ezeknek a tengeri hadjáratoknak, hogy merész kalózkodás, gyors korzár hajóraj parancsnokok karrierjük csúcsán az egész török haditengerészet sikeres főparancsnokává lesznek.⁷

A spanyolok és szövetségeseik is törekedtek a stratégiai fontosságú kikötők bevételeivel a földközi-tengeri uralomra. 1575-ben azonban véget ért a Ferdinánddal és Izabellával kezdődő kísérlet, hogy Észak-Afrikában megvessék lábukat. Ezután Spanyolország figyelme nyugatra, Portugália és különösen Németalföld felé fordult. A kedvező helyzetet, amely ebből keletkezett, a törökök nem tudták kihasználni, mert a perzsák elleni háború vette igénybe őket. A háborús idők után a barbareszk területek felett egyre lazult a szultán tényleges uralma,⁸ a valódi hatalmat a helyi helyőrségek (valójában egyfajta szoldateszka!) által beiktatott beyek és deyek gyakorolták. A helybeliek portyázásai pengén táncoltak a korzárkodás (ha volt felettük egyfajta hatalmi kontroll!), vagy a közönséges kalózkodás, tengeri rablás között.

A TENGERTJOG SAJÁTOS TERMÉKE

Az egyetemes jogfejlődésben mindig kiemelkedő szerepe volt a tengerjog szabályozási kultúrájának.⁹ A magyar tengerjog szempontjából alapvető hatása volt a Consolat del marnak, és Napóleon 1807-es kereskedelmi kódexének. Természetesen a Habsburg Birodalom tengerészetére, kikötőire és vizeire osztrák jogszabályok is érvényesek voltak. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű volt az „Editto politico di navigazione mercantile,” amelyet 1774-ben adtak ki Bécsben, Mária Terézia Államtanácsának tudatos gazdaságpolitikai törekvéseinek részeként.¹⁰ Ezt a jogszabályt magyarra is lefordították, hatása hosszú nemzedékeken át megfigyelhető.¹¹ Jelleget és jelentőségét a szakirodalom sokszor eltérően értékeli.¹² Egyértelműen dicséri Nagy Ferenc. Egész kis törvénykönyvnek minősítette, amely a tengerészeti hatóságok és a tengerész-személyzet jogait és kötelességeit oly részletességgel és korához képest oly kitűnően szabályozza, hogy sok tekintetben még az oly híres 1681. évi francia Ordonnance de la marine-nal is vetélkedik. Általános azonban az a vélemény, hogy már eredetileg is hiányos, különösen a tengeri magánjogot illetően. Utóbbiak leginkább arra alapoznak, hogy a vitorlás hajózáson nyugvó Editto a XIX. század utolsó harmadától a technikai fejlődésnek egyáltalán nem felelt meg.¹³ Ennek dacára átfogó modern szabályozás nem jött létre.

A nevezetes tengerjogi szabály, Rendtartás fejezeteiből kitűnik jelentősége, egyben megmutatkoznak korlátai is:

Polticum edictum az az közzjóra tzelezó rendelések az austriai kereskedő hajókázás iránt. Mellyek ki-adattat-tak Bétsben, aprilis hólnapjának 25dik napján 1774dik asztendőben

I. Tzikkely. A'Ki-kötőhelyek' Kapitányinak Hivatalyáról, az Austriai Tengerpartokon.

II. Tzikkely. A' Kereskedő Hajók' Kapitányinak kötelességekről.

III. Tzikkely. Az Irnokról.

IV. Tzikkely. A' Kormányosról, és Hajó-mesterről.

V. Tzikkely. A' Pattantyusról és Kamara-mesterről.

VI. Tzikkely. A' hajós Legényekről, Inasokról, és másokról, kik a' hajós néphez tartoznak.

VII. Tzikkely. A' hajós Kapitánynak, Tiszteknek, Legényeknek, inasoknak, és más a' hajóhoz tartozóknak fizetések jutalmi, 's egyéb hasznai.

A jogalkotó az edictum betartására speciális intézkedéseket is hozott. A II. cikkely 47.§-a szerint „Hogy pedig minden hajó Kapitány a maga kötelességét szüntelen szem előtt tarthassa, akarjuk hogy e jelen lévő Edictumnak egy nyomtatványát mindég magokkal hordozzák, mellyet nekik a Triesti, Fiumei, vagy Czengi Kormánysház, vagy a Buccari és Carlopago béli Tanács kérésekre által fog adni.” A legénység tájékoztatása a VI. és a VII. cikkekre nézve a VI. cikkely 19.§-ában a következőképpen került meghatározásra: „Hogy pedig se hajós legény, se inas, se más a hajóhoz tartozó személy kötelességének s foglalatosságának nem tudását okúl ne vethesse, akarjuk hogy e jelenvaló és következő Tzikkely nekik a Kapitány, vagy más hajós Tiszt által fent szóval el-olvasasson, és meg-magyaráztasson, mi-nek előtte a hajó a mi kikötőhelyünkből útra indul? És azután-is leg-alább egyszer egy holnapban el-olvasasson.”

Az edictumból – tanulmányunk jellegéből eredően – a kalózkodással kapcsolatos rendelkezésre kívánjuk felhívni az olvasó figyelmét.

A II. cz. 14.§- szerinti hadicselként az osztrák hajóra nem tűzhető ki más hatalom lobogója „ki-vévén, ha az azért tselekedődné, hogy a hajó valamely rabló vagy velünk háborúban lévő Hatalomnak, hadi hajójától megmentessék.” A 23.§. szerint az osztrák alattvalók „...közül ne mérészellyen, fegyveres hajót rablás vagy hadakozás végett, akár a mi Zászlónk alatt, akár a nélkül még a mi valóságos ellenségeink ellen-is, felkészíteni, annál inkább pedig azt kormányozni, kivévén ha ezt Mi meg-engednénk, és Pátenst adnánk reá.”¹⁴

A későbbi kormánysházi rendelkezések mentesítik a konzuli taksa fizetése alól a rablók által kergetett, idegen kikötőbe befutó osztrák hajót (III.). A barbareszk kalózkodás provokálását (feltehetően a saját hadiflotta hiánya, vagy elenyésző volta miatt!) az osztrák kormányzat el kívánta kerülni. Ezért megtiltották a barbareszk tartományokkal hadban álló hatalmak kikötőiben épített hajók osztrák lobogó alatti hajózását.¹⁵

AZ EDICTUM TOLDALÉKAI

A korszak jogszabály szerkesztési gyakorlatának megfelelően egy-egy újabb kiadását toldalékokkal, jogszabályokkal és iratmintákkal egészítették ki. Így találjuk az 1804-es magyar nyelvű kiadásban az oszt-rák hajózás védelmére kieszközölt török szultáni oltalomlevél mintáját. Ezeknek a toldalékoknak a jellege híven tükrözi az adriai hajózás mindennapjait a XVIII. század végén.

„I. Az 1779dik Esztendőben 10dik Mártziusban költt Ediktum, a hív, és rendes Teher-Bizonyság-Leveleknek ki-mutatása iránt, midőn a' hajók ezen Kikötőben meg-érkeznek, vagy abból ki-indúlnak.

II. 1779dik Esztendőben Májusnak 25dik napján költt Ediktum, az ágyúknak ki-lövéséről a' kikötő hely-ben, 's a' révben.

III. 1783dik Esztendőben Februáriusnak első napján költt Tariffája a' Confuláris Taxáknak a' napnyúgoti Tartományokban.

IV. 1791dik Esztendőben Októbernek 29dik napján költt Rendeles a' hajóknak az idevaló nagy Tsatornyá-ban, vagy az új Lazarétumban lejendő igazítások iránt.

V. 1796dik Esztendőben Októbernek 8dik napján, ugyan ezen tárgyról költt további Rendszabások.

VI. Tariffája a' külömbféle Taksáknak, mellyeket a' Ts. Kir. Jobbágyok minden ellenmondás nélkül tartoz-nak fizetni, a' Ts. Kir. Consulnak a' napkeleti Tartomá-nyokban.

VII. 1796dik Esztendőben Novembernek 26dik nap-ján költt Guberniális Parantsolat a' kereskedő Megyé-hez (Bursa) a' napkeleten fizetendő Conduláris Taksák-nak mérséklése iránt.

VIII. Guberniális Kerületbéli Parantsolat, költt 1797dik Esztendőben Septembernek 30dik napján, a' hajóknak az idevaló nagy Tsatornyába való állásokról.

IX. Kerületbéli Parantsolat, ki-adatot 1798dik Eszten-dőben Junius 9dik napján minden Ts. Kir. Conzuloknak, melly által tiltatik az Austriai Jobbágyoknak, hogy hajó-kat, mellyek a' Barbáriai Részekkel háborúban lévő Ha-talmasságoknak Kikötőiben építtettek, ne vegyenek, hogy azon az Austriai Zászlóval hajókázzanak.

X. Hasonló Parantsolat költt a' Ts. Kir. Conzulokhoz 1799dik Esztendőben Januáriusnak 5dikén a' hajós Le-gényeknek Lajstroma iránt, melly a' Triesti Ts. Kir. Ki-kötőhely Kapitánnya által a' hajós Kapitányoknak ki-adatik; és az iránt, hogy a hajós Kapitányok a' Lajst-romban írott nemzeti hajós Legényeket az idegen Kikö-tőkben olly könnyen elbótsátták.

XI 1799dik Esztendőben Februáriusnak 9dik napján költt Ediktum a' Ts. Kir. Pátens és *Firmanóért* járó Taksák iránt, mellyeket az esedezők, vagy azoknak helytállói tartoznak elébb le-tenni, mintsem az esedező Könyv a' Konstantzinápolyi Ts. Kir. Követnek által – küldődik.

XII. Kerületbéli Parantsolat költt 1802dik Esztendő-ben a' hív és rendes Tehert bizonyító Leveleknek az idevaló Ts. Kir. Kikötőhely Kapitányának, vagy az Egésség-háznál lejendő meg-mutatása iránt.

XIII. Különös kötelességei azon hajók tulajdonos-sainak, a' kik az Austriai Pátensel, Scontrinóval, és a' *Török Udvarnak Firmanójával* utaznak.

XIV. Kötelességei a' Pátensel hajókázó Austriai ha-jós Kapitányoknak.

XV. *Fordítása a' Török Tsászár Firmanójának, mel-ly az Austriai Zászlóval utazó hajóknak adatik.*

XVI. 1802dik Esztendőben Novembernek 13dik napján költt Ediktum, melly által a' hajós Kapitányok intetnek, hogy az idegen Kikötőkben ollyák magokat az odavaló törvények ellen járó tselekedetektől."

A TÖRÖK SZULTÁN FERMÁNJA

A XV. toldalék tartalmazza a tanulmányunkban vizs-gált „A Török Tsászár Firmanója” című okirat formu-la fordítását. Ennek a kor orthographiájának megfelelő közlése jogtörténeti elemzésünk alapja.

„**Fordítása a' Török Tsászár Firmanójának.**¹⁶

A' Kapitány Bassához¹⁷ (a' Török Birodalomnak fő Admirálissához) Hussein Basához, az Algiri Basához Haszan Basához, valamint a' közép tenger¹⁸ minden Szigeteinek 's Partjainak Basáihoz; a' Tunisi 's Tripolisi Beglerbeghekhez,¹⁹ 's a' fent irtt szigeteknek 's Tenger-partoknak minden Biráihoz, 's Helytartóihoz; azon kívül a kikötőhelyek Előljáraihoz, Helytartókhoz, Vajvodákhoz, és egyéb Magistratualis személyekhez; végtére nem tsak a' mi fényes Portánknak hajós Kapitá-nyihoz, kik a' közép tengeren utaznak, hanem a' Barbariai Cantonokbéli²⁰ rabló hajók Kapitányihoz-is.

* * *

Az én szerentsés Portámnál mostanában lakozó Tsász. Kir. Követ Báró Herbert,²¹ kinek vége bóldog lé-gyen, küldött az én fényes Portámhoz egy bé-petséltt levelet, melly által egy Nagyúri Firmanómnak ki-adását kéri, a' fényes Porta és a' Tsász. Kir. Udvar között leg-közelebb kötött békességnek²² harmadik Tzikkelye szerint, mellynek foglalattya e' következendő.

A' Fényes Porta meg-újjít, és helyben hágy különösen minden Kapitulátziókat,²³ Senediket,²⁴ Firmánokat, és egyéb rendelkezéseket, azoknak tellyes foglalattyokban, és szoros értelmekben, mellyek a' Tsász. Kir. Kereskedés és szabad hajókázás miatt egész 1202dik Esztendőnek, Gemazil-evvel holnapnak 2dik napjáig (az-az 1788 Esztendeig Februáriusnak 9dikéig)²⁵ szokásban voltak, és mind a' két udvar által annak rendi szerént meg-esmértettek, a' szerént, hogy sem maga a' Fényes Porta az ellen semmit nem tselek-szik, sem meg nem engedi, hogy mások az ellen leg-kissebbet-is el-kövéssenek; mivel mind azon Se-nediknek, Firmánoknak, és más rendelkezéseknek, mellye-ket a' két udvar viszont meg-esmért, örökössen meg-ke-lenek tartani, és tellyes erejekben, 's az előbbi szoros ér-telmekben véghez vitetni, mintha azok itt szóról szóra le-irattak, és elő számláltattak volna, hogy azon Tsász., Jobbágy²⁶ és Kapitány, a' ki a' Triest Város nevezetű Tsászári kereskedő hajót kormányozza, melly a' Triesti Tsászári kikötőből akár ki-evedzni, és onnét külömbféle

Kikötőkbe kereskedés végett útni, hogy ha tehát az utazás közben valamely Barbariai, vagy Dultzignotti²⁷ rabló hajóval vagy az én fényes Portámnak valamely hajójával össze akadna, mind maga a Kapitány, mind a hajós népe mind az utazók meg ne bántassanak, sem a hajó, vagy annak terhe leg-kisebben-is meg ne károsítsasson, ellent állván a' békesség kötés, de kiváltképpen a' kereskedésről szöllő Sened, mely 1197dik Esztendőben a' Szent Romazánnak 9dikén (az-az Augusztusnak 8dikán 1783) a' Tsász. Udvarnak petsételve által-adtott, és melyet mint amannak toldalékját tekénteni kell; hanem inkább minden lehetséges módon segíttessenek, és a' szükséges segedelem néki meg-tétessen, nem külömben minden hasznos eszközökkel elő-mozdítasson, hogy fel-tett Tzéllyára bátran, és szabadon minden késedelem 's hátráltatás nélkül el-érhessen; továbbá hogy ha ellenkező időtől kényszerítettén, vagy kereskedés, vagy más egyéb ok végett a' mi Birodalmunknak, vagy a' Barbariai Kantonoknak valamely kikötőhelyébe bé-térne, és ott mulatozna,²⁸ gondja léssen a' fent irtt Kantonok', és az én Tartományim' Előljáráinak, hogy mind a' Kapitánynak személyét, mind a' hajós népet, mind az utazókat, és a' hajó terhét, a' mint azt a' barátság, és jó egyet értés meg-kivánnya, a' békesség kötéseknek értelme szerint, pártfogások alá vegyék, és minden némű meg-bántást töllök el-távoztassanak.

És annak okáért felséges parantsolatom nékem, hogy leg-kisebb hátráltatás és késedelem ne téessen a' fent irtt hajó utazásának, azon kötelezés szerint, melyet magamra vállaltam, a' békesség kötésekben, és Senedikben, melyek mind az előtt, mind leg-közelebb köttettek, az én nagy uri Divanomban²⁹ meg-tartatnak, és a' két Udvar között telyes erejekben vagynak.

Mihent tehát néktek, fent nevezett Bassák, Beglerbeghek, Birák, és más fent említettek, tudtokokra léssen, hogy, a' német Tsászári Udvar az én véghetetlen Portámnak szomszédja és barátya lévén, mind a' két Udvar által buzgóan ohajtatik a' viszontag való jó egygyességnak és egyet értésnek fent tartása és megerősítése, mely mozdíthatatlan oszlopokon épült, azért egy általlában szükséges jövőendőben a' szerint tselekedni; hogy jelét adja az ember azon különös igyekezetnek, mellyel, a' két Udvar között fent lévő egygyességet és egyenességet meg-erősíteni kívánnya; következőképpen hogy felséges akaratom a' legyen, hogy eddig szokásban volt mód szerint, és a' békesség kötés értelme szerint a' fent irtt Udvarnak minden kereskedői 's Jobbágysai, nem külömben minden kereskedő hajók, melyek az Ausztriai Zászlóval 's Pátenssel fel-vagynak készítve, a' melyek a' tengeren jönnek 's mennek segíttessenek, 's pártok fogattasson; végtére hogy távol legyen tőlem az, hogy én helyben hagynám a' fent irtt kereskedő hajóknak leg-kisebb meg-sértését, vagy meg-bántását; sőt inkább felséges akaratom, hogy ha mind azon által meg-történne (mellytől az Isten mentsen) úgy fogom azt tekénteni mintha az a' fényes Portámnak tulajdon kereskedő hajóin történt volna, a' melyek közt ezen dologban semmi különbséget tsinálni nem kell; mihent tehát, a' mint mondám, mind ezeket Ti fent em-

lítettetek! meg-tudjátok, mindnyájotoknak kötelességtek léssen arra vigyázni, hogy a' Békesség kötéseknek, és Senediknek értelme ellen, leg-kisebb meg-bántás, vagy illetlen tselekedet sem általatok, sem a' Barbariai Rablók által, sem más allattatok való által, a' fent említett Ausztriai Kapitány ellen, hajós legényei, utazók, vagy más a' hajón lévő személyek ellen, vagy maga a' hajó, vagy annak terhe ellen ne történnyen; sőt inkább igyekezni fogtok azon esetre, hogy ha ő ellenkező idő által vagy más okok miatt kényszerítettne kikötőhelyeitekbe bé-menni, egy hajszál sérelem rajta ne essék; hanem a' legbarátságossabb módon segíttessék; azon felül Ti a' fent említett Barbariai Kantonokbéli Kapitányok! és az én fényes Portám hajóinak Kapitányi és Reisek³⁰ tartoztok állandóul szemetek előtt tartani a' két Udvar között köttetett, és mind eddig szüntelen meg-tartatott Békesség alkukat; nem külömben az ahoz kötött petsételt Senedet az Ausztriai kereskedő hajók iránt, melyeknek bátorságát³¹ magunkra vállaltuk; különös szorgalmatosságotokat arra fordítván, hogy akár mellyik közületek a' fent irtt Kapitányt a' Tengeren elő találná sem néki magának, sem a' többi személyeknek, sem pedig a hajókra rakodott portékákban leg-kisebb kár ne tétetődjön, hogy minden esetben fent tartassék a' viszontag való barátságos egymással való bánás; és azon Kapitány, békességessen érjen a' maga Tzéllyára jövet menet bátorságossan utazhassék, és egy általlában ...követtesse-el, a' mi leg-kisebben-is ellenkezhethetne... Parantsolatommal.³²

Költ Konsztantzinápolyban"

A FERMÁN JOGTÖRTÉNETI ELEMZÉSE

A fermán sokrétűen tükrözi a hajózással kapcsolatos kérdések mellett a Porta diplomáciai kultúráját is, utal a keletkezésekor a török államszervezetben uralkodó állapotokra. Kiadását az osztrák bürokrácia tevékenysége is kísérte: illetékeket, iratmelléleteket írtak elő, és a fermánt felhasználó hajósoknak igen részletes, esküvel megerősített szabályokat kellett szem előtt tartaniuk.³³

A címzés a kapudán pasával, területi egységek basáival és beglerbégeivel kezdődik, szigetek és kikötők különböző név alatt említett előljáráival folytatódik, zárul a török hajók kapitányaival de szól „a Barbáriai Cantonokbéli rabló hajók Kapitányihoz” is. A XVIII. század végi, a XIX. század eleji viszonyok ismeretében azonnal felmerül a kérdés: mi a szultáni *főhatalom érvényesülése* a barbareszk térség tényleges hatalmat gyakorló janicsár-szoldateszka, és főleg a helybéli kalózok irányában?

Az irat számos fordulata a sztambúli stílus virágait tartalmazza: „az én szerencsés (fényes) Portám, nagyúri Firmanóm (Divánom), felséges parantsolatom nekem.” Ez a fennköltség éles ellentétben áll a szultánok tényleges uralomgyakorlásával, a szultángyilkosságokkal (így III. Szelim esetében, 1807-ben). Herbert báró esetében „kinek vége boldog legyen,” utalhatunk arra, hogy az osztrák diplomata 1788-ban csak ékesszólásával, a török diplomáciatörténet alapos ismeretével kerülhette el, hogy az orosz, osztrák–török hadüzenet al-

kalmával évekre ne vessék a Héttoronyba, mint orosz kollégáját.

A fermánból kitűnik a török diplomácia sokszínű formakincse: a békeszerződések mellett a kapitulációk, a senedikék, a fermánok és egyéb rendelkezések alkalmazása.

A vizsgált fermán megerősíti az eddigi rendelkezéseket. A hajózás biztonságának elősegítésére tehát már hosszabb idő óta alkalmazzák ezt a legmagasabb szintű okiratformát.

Az általános rendelkezések mellett a mintaként közölt okmány feltehetően a „Trieszt városa” osztrák kereskedelmi hajó kapitánya számára került kiadásra.

A fermán megparancsolja, hogy a hajót, rakományát, személyzetét és utasait a legkisebb mértékben se érje károsodás, sőt a címzettek segítség célja biztonságos elérésében. Ha a viharok, a kereskedés, vagy bármely ok miatt „a mi Birodalmunknak, vagy a Barbariai Kántonoknak valamely kikötőhelyébe bé-térne, és ott mulatozna, gondja lészen a fent irtt Kántonok, és az én Tartományim Előljáróinak, hogy mind a Kapitánynak személylyét, mind a hajós népet, mind az utazókat, és a hajó terhét, a mint a barátság, és jó egyet értés megkívánnya, a békesség kötéseknek értelme szerént, pártfogások alá vegyék, és minden némü meg-bántást töllök el-távoztassanak.” Figyelemre méltó, hogy a megfogalmazás, tán nem is akarva igen közel került a tényálláshoz: a barbareszk országokban a szultán hatalma alig érvényesíthető!

Az előírások szankciójaként a fermán úgy tekinti az oltalomlevéllel rendelkező hajó elleni fellépést, mintha a Fényes Porta tulajdon hajójá elleni cselekedet lenne.

EGY KONSTANTINÁPOLYI OSZTRÁK KÖVET

Az osztrák hajózás biztonságának diplomáciai tevékenységgel való elősegítésében jelentős szerepe volt a konstantinápolyi nagykövetnek. Peter Philip, Herbert-Rathkal báró,³⁴ 1780 és 1802 között volt a Portánál követ, de ezt az 1788–1791 közötti háborús időszak megszakította. Tevékenysége elején felismerte, hogy az osztrák hajózás biztonsága érdekében a barbareszk államokkal a passaroviczai béke (1718) megkötése óta kötött különleges egyezmények nem vezettek a kívánt sikerre. Ezért szükségesnek látta, hogy ezeknek a területeknek ura, a Porta biztosítsa a szükséges zavartalanságot. Eredmény volt tevékenységében, hogy engedményeket ért el az osztrák keleti kereskedelem javára, amely az 1784-es sened biztosított. Herbert-Rathkal báró nyelvismerete és az oszmán kultúrában való jártassága nyilvánult meg az 1791-es szisztovói béketárgyalások során is. Az 1797-es campoformioi békekötés után, három évig tartó nehéz tárgyalásokkal elérte, hogy a Porta kiterjessze a kereskedelmi hajózásra és a barbareszk területekre vonatkozó sened hatályát a szisztovói béke után elnyert velencei tartományok kereskedelmi hajóira is. Erre azért volt szükség, mert a barbareszk kalózok folyamatosan támadták a korábban velencei, de most már császári lobogó alatt hajózó kereskedelmi hajókat.

A KALÓZOK ELLENI HARC ESZKÖZTÁRA

A kalózkodás elleni küzdelem diplomáciai eszközei között a fermánok beszerzése mellett szerepelhettek a kalózok (korzárok) közvetlen vezetőivel való szerződéskötések. Ezek védelmi pénzek fizetésével is együtt jártak.

A haditengerészeti erők természetesen dicsőségebbnek tartották a kalózhajók üldözését, megsemmisítését, vagy támaszpontjukul szolgáló kikötőjük tűzérsgéi bombázását.³⁵ Lepantó ugyan megroppantotta a török tengeri erők nagy offenzívákra képes erejét, de az észak-afrikai kalózállamok kikötőiből még évszázadokig rajzottak ki a kalózflottillák. Az európai haditengerészeti erők ismételt bombázták támaszpontjaikat. Az eredmény általában az lett, hogy a térségek tényleges urai (deyek, beyek), bizonyos összegű kártalanítás fejében lemondtak az idegen kereskedőhajók lerohanásáról és kifosztásáról.

Plasztikus példa adható a következőkben: az amerikai kormány a XIX. század elején okkal választotta azt a megoldást, hogy hajórajjal lépett fel az észak-afrikai kalózok ellen. A barbareszk államok 1800-ra már több mint egy millió dollárt csikartak ki pénzben és „ajándékokban.” Túlzottan vonzotta őket, hogy ugyanekkor ebben a térségben az amerikai kereskedelmi hajózás értéke majdnem 12 millió dollár volt. A pénzéhes észak-afrikai uralkodók egyre több védelmi pénzt követeltek. Ehhez járultak még a fenyegetések, túsok megkínzása. A tárgyalások sikertelensége után a tripoliszi bej 1801 májusában ledöntötte az amerikai konzul zászlórúdját, ami Észak-Afrikában hadüzenet számba ment. A kis amerikai hajóraj olyan csatákat vívott, amelyek bekeverültek az amerikai haditengerészet dicsőségkönyvébe. A konfliktust végül az a szerződés zárta le, amelyben a bej eltekintett a további adótól, és „ajándékoktól,” és beérte azzal, hogy a „Philadelphia” fregatt elfogott legénységéért 60 ezer dollárt kap.

Ide sorolhatjuk, hogy a Máltai Lovagrend egészen a XVIII. század végéig, fáradságos és áldozatokkal járó konvojszolgálatot tartott fenn az ellenőrzése alatt álló vizeken, és ahol csak tudta megsemmisítette a barbareszk hadihajókat.³⁶

OSZTRÁK HADIHAJÓK A KALÓZKODÁS ELLEN

Az osztrák császári–királyi haditengerészet korabeli működését vizsgálva³⁷ megállapítható, hogy az osztrák kereskedelmi hajózás a kalózok tevékenységével szemben alig kaphatott hatékony támogatást. A XVIII. században több gyenge kísérlet történt hajóhad felállítására. A bécsi központi kormányzat mindig sajnálta a pénzt a hajóhadra, az egységek egy része gyakran egyszerűen elkorhadt. A barbareszk kalózok, francia korzárók folyamatosan háborgatták az osztrák hajózást. Jellemző, hogy maga Metternich a szövetséges angol flottától várta a Habsburg Birodalom hajóinak megvédését. A kevés aktív fellépés között említhetjük, hogy 1803 és 1805 között a marokkói szultán által felrúgott védelmi szerződés ismételt megkötésére a tárgyaló küldöttséget két osztrák brigg vitte a helyszínre. 1828–1830-ban már négy osztrák hadihajó aktív fellépése bírta rá a marokkói uralkodót, hogy ismét szerződést kössön. A görög szabadságharc idején az elszaporodott kalózok ellen már egy egész flottilla lépett fel Levantében. Megjegyzendő, hogy ezekben az összecsapásokban már komolyabb katonai műveletekre, kiűző lövésre is sor került.

A korabeli kereskedelmi jog ismerte a barbareszk kalózok tevékenysége elleni biztosítás intézményét is.³⁸ A foglyoknak kiváltásával pedig külön erre a célra alakult szerzetesrendek, az 1193-ban alapított trinitáriusok, és az 1223-ban létrejött mercedáriusok foglalkoztak. Váltásdíjra gyűjtöttek, sokszor évekig alkudozva. A nagy európai kikötőkben a templomajtok előtt „rabszolgakasszákat” helyeztek el, arra meglán-

colt tengerészt ábrázoló faszobor került elhelyezésre.³⁹

A KALÓZKODÁS ÚJABB TÁVLATAI

A haladás századának nevezett XIX. században úgy tűnt, hogy a kalózkodást nemzetközi fellépéssel, és a gyarmatosítással fel lehet számolni. Nagy lökést adott ehhez 1830-ban, hogy a franciák Algírt bevették, és a század derekán Tunisz is uralmuk alá került. A későbbi források⁴⁰ a gyanút ébresztik bennünk, hogy a kalózok egy része tovább folytathatta átkos tevékenységét. 1909-ben keletkezett Nagy Ferenc jeles munkája a magyar tengeri magánjogról.⁴¹ Ennek a törvényjavaslatnak a 79–80.§-a rendezi a hajóparancsnok betegsége, megsebesülése, halála esetén (bizonyos feltételek mellett) a hajótulajdonos anyagi természetű kötelezettségeit. További paragrafusokban találjuk: 81.§ „Ha a hajóparancsnok megbetegedése, megsebesülése, vagy halála tengeri rablók, vagy ellenség támadása elleni védelemben következett be, a hajótulajdonos az előző szakaszban megállapított járandóságokon felül megfelelő, esetleg a bíró által megállapítandó kárpótlást, vagy jutalom díjat tartozik fizetni. A 170.§ közös hajóknak minősíti, nevezetesen a váltásdíjakat, melyek a hajónak ellenség, vagy kalózok által történt elrablása, vagy feltartóztatása esetében fizetendőek. Az 1934. XIX. tc., a magyar tengeri kereskedelmi hajó személyzetének szolgálati rendtartásáról több közvetett utalást tartalmaz kalóz tevékenységre.⁴²

A XXI. század elején a tengeri jog szakértőinek feladatai közé tartozik, hogy a tengeri rablás (összefüggésben a terrorizmussal) új formáira megfelelő jogi eszközökkel válaszoljanak.⁴³

Jegyzetek

- ¹ A magyar tengerészeti műszavak szegénységére utal, hogy egyaránt kalóznak nevezi a közönséges tengeri rablót, a pártissal rendelkező korzárát, és kalózkodásként jelöli meg a tengeraltatójárok és segédcirkálók kereskedelmi (tonna-) háborút vívó hadműveleteit. Vö. MARJAI Imre: Nagy kalózkönyv. Kalózok, hajók, tengerek. (Bp., Magyar könyvklub, 1999.); KAJTÁR István: A tengeri zsákmányjogról. (In: Tudományos Dialóg Jogtörténeti különszám. (Pécs, 2000, 7–14. pp.); KAJTÁR István: A német segédcirkálók a második világháborúban. A tengeri kaméleonok. (In: Rubicon, 1999. 5–6. sz. 82–83. pp.); Seeräuberei. (In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. Bd. IV., (Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1990. 1592–1596. pp.).
- ² SUETONIUS, Gaius Tranquillus: A caesarok élete. (Bp., Magyar Helikon, 1975.)
- ³ SUETONIUS im. 8. p.
- ⁴ Ha a terrorizmus jelenségére gondolunk, a fenti probléma jogtörténetiből igencsak modernné válhat.
- ⁵ PEMSEL, Helmut (1985): Biographisches Lexikon zur Seekriegsgeschichte. Seehelden von der Antike bis zur Gegenwart. (Koblenz, Bernard & Graefe Verlag, 1985); PEMSEL, Helmut (1985a): Seeherrschaft. Eine maritime Weltgeschichte von den Anfängen der Seefahrt bis zur Gegenwart (Koblenz, Bernard & Graefe Verlag, 1985. Bd. I.); MARJAI im. 76–97. pp.; MARJAI Imre–PATAKY Dénes: A hajó története. A vitorlás hajózás korszaka. (Bp., Corvina, 1973. 5, 207–210, 217, 223, 232, 239, 245, 247–249, 282–283, 329, 351. p.).
- ⁶ Természetesen a kincsek mellett a zsákmányban szerepelnek a rabszolgavásárra vihető foglyok és a gályákon evezősként alkalmazható rabszolgák is.

⁷ PEMSEL im. (1985). 290–291. 45–46. pp. részletezi ezt Uluch Ali és Hayreddin Barbarossa esetében. A modern török haditengerészet hagyományőrzésként hadihajókat nevez el róluk.

⁸ MATUZ, Josef: Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte. (Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985. 165–208. pp.)

⁹ EHRENBURG, Victor: Handbuch des gesamten Handelsrecht. Bd. I. (Leipzig, O.R. Reiland, 1913.); KISTELEKI Károly–LÖVÉTEI István–NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin–RÁCZ Lajos–SCWEITZER Gábor–TÓTH Ádám: Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor feudális kor. (Bp., HVG-Orac, 1998. 263–268. pp.); COING, Helmut: Europäischen Privatrecht. Bd. I–II. (München, C.H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, 1985. 1989. 547–549. p. illet. 584–591. pp.); MOLLAT du JOURDIN, Michel: Európa és a tenger. (Bp., Atlantis kiadó, 1996. 124–128. pp.); MUTSCHENBACHER Viktor: A tengerjog fogalma, forrásai és jogi természete Tanulmány a tengerjog köréből. (A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyve az 1907/8-iki tanévről. X. évfolyam, Pécs, Madarász Béla könyvnyomdájában, 1908.); RUSZOLY József: Európa jogtörténete. Az „újabb magánjogtörténet” Közép- és Nyugat-Európában. (Bp., Püski, 1996. 367–369. pp.); Seerecht (In: Lexikon des Mittelalters VII. München, Lexma Verlag, 1995, 1687–1689. pp.); Seerecht (Seehandelsrecht) (In: HRG IV., Berlin Erich Schmidt Verlag, 1990. 1596–1624. pp.); Tengeri jog. (In: Magyar Jogi Lexikon VI. kötet, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1907. 560–583. pp.); HLAËA, Vinko: Hrvatsko pomorsko prava. Izabrani radovi. (Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2001. 12–24. pp.); NAGY Ferenc (1894): Magyar tengerjog. Akadémiai székfoglaló. (Bp.,

- kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1894. In: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*. XI. k.); ABRAHAM, Hans Jürgen: *Das Seerecht. Ein Grundriss mit Hinweisen auf die Sonderrechte anderer Verkehrsmittel, vornehmlich das Binnenschiffarts- und Luftrecht*. 4. ergänzte und erweiterte Auflage. (Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1974. 1–11. pp.).
- ¹⁰ HOCK, Frh. v. Carl: *Der österreichische Staatsrecht* (1760–1848). (Wien, 1879. Reprint: Wien, Verlag des Wissenschaftlichen Antiquariats H. Geyer, 1972. 92–93. pp.). Az 1769. június 30-án tartott ülés a követendő pénzügyi- és gazdaságpolitikai koncepció jegyében szükségesnek tartotta a kereskedelmi- és tengerjog megalkotása mellett a tengeri forgalom területén egy ediktum megalkotását is.
- ¹¹ *Politicum Edictum* az az közjóra tzező rendelesek az ausztriai kereskedő hajókázás iránt. Mellyek ki-adattattak Bétsben, aprilis hólnapnak 25dik napján 1774dik esztendőben (Budán, nyomtattott a királyi Universiás betűivel, 1804.); RAFFAI Katalin: *Adalékok a magyar tengerjoghoz*. (Miskolc, kézirat 5–6. pp.). Az 1804-es magyar kiadást említi, és tud az Editto 1847-es trieszti kiadásáról is. 49. p. Korábbi magyar kiadásáról tud: HORVÁTH József: A „Nautica.” A fiumei M. kir. állami Tengerészeti Akadémia története. (Róna, 1999. 6. p.). Ez azonban igen valószínűtlen, mert Fiumét csak 1779-ben „a szent Korona külön testeként” csatolják Magyarországhoz, amit az 1807. IV. tc. szentesít. Egyébként a közölt Egyetemi Nyomdai kiadvány – amelyről lemaradt az évszám, nem lehet 1774-es, mert a kérdéses nyomda 1777-ben jön az egyetemmel Budára. Általános álláspont szerint 1945-ig alkalmazták az Adrián. A szerző szerint azonban további vizsgálatot kíván, hogy új pozitív törvényi rendelkezések hiánya miatt, szokásjogi úton találunk-e egyes intézményeknél továbbélést. Minden esetre az 1973. évi 6. tvr. egyértelműen hatálytalanította a hajózással kapcsolatos összes, 1945 előtti jogszabályt.
- ¹² DERZSÉNYI Miklós: A magyar tengerészet és a dunai hajózás. In: HANKE, Helmut: *Az óceánok meghódítása*. (Bp., Táncsics kiadó, 1965. 315–352. pp.); KRÁL Miklós: *Magyar tengerészeti igazgatás*. (Bp., 1905.); KOHÁNYI Zoltán: *A tengerészeti közgazgatást szabályozó törvények és rendeletek gyűjteménye*. (Bp., Stephaneum Nyomda Rt., 1912. I–II. kötet). Kohányi az edictumnak a még hatályban lévő szakaszait, az 1804-es magyar fordításnál korszerűbb stílusban közli, és munkája bevezető részében egyébként is utal több fordításverzió meglétére. NAGY Ferenc (1893): *Tengeri jogunk reformja* (Jogtudományi Közlöny 1893. 50. sz. 397–399. pp.); NAGY Ferenc im. 1894. 5–6. pp.; RÓNAY Tibor: *Tengeri magánjogunk az 1909. évi törvénytervezet szerint*. (In: *A Tenger* 1916. VI. évf. 194–195. pp.).
- ¹³ A dinamikus fejlődésre nézve trieszti és fiumei adatokat hoz: DORN, Alexander (Red.): *Die Seehäfen des Weltverkehrs*. Bd. I. (Wien, Volkswirtschaftlicher Verlag Alexander Dorn, 1891. 5–13. p.) a két kikötő leírásánál, a XX. század eleji fiumei forgalomra nézve: DERZSÉNYI im. 331–332. pp.
- ¹⁴ A tengeri rablás általános tilalma mellett a korzár pátenses tevékenységet legálisnak nyilvánították.
- ¹⁵ Az indoklásban szerepel a nemzeti hajóépítés előmozdítása és, hogy a „barbárai” kalózkodás támadását elhárítsák. 1799-ben megtiltották a barbareszekkel hadban álló hatalmak hajósainak lajstromba vételét is.
- ¹⁶ Fermán, v. firmán a szultán kézjeggyével, díszes thugrájával ellátott dekrétuma, vagy parancsa, melyet rendszeren a nagyvezír bocsát ki.
- ¹⁷ Azaz a kapudán pasa, a török hajóhadak főparancsnoka, nagyadmírálisa.
- ¹⁸ Földközi-tenger
- ¹⁹ Azaz a bejek beje, vezíri rangon álló hivatal.
- ²⁰ Értve alatta az ún. Barbareszk államok: Marokkó, Algéria, Tunisz, Tripolisz (későbbi Líbia egy része) területeit, amelyek kikötői hírhedtek kalózfészekek voltak.
- ²¹ Báró. Herbert Rathkeal
- ²² A Szisztovóban 1791. augusztus 4-én II. Lipót és III. Szelim megbízottai között kötött békeszerződés.
- ²³ Tág értelemben különböző szakaszokra osztott nemzetközi jogi megállapodás. Itt a Porta és a keresztény hatalmak közötti, utóbbiak számára előnyöket biztosító szerződést jelöl.
- ²⁴ Az arab eredetű *sene/di/* kifejezés számos jogi fogalomra kerül alkalmazásra: átvételi elismervény, kötvény kötelezvény, igazoló okirat, dokumentum. A közölt forrásban leginkább a kötelezettséget magába foglaló szultáni okmány értelemben használatos. A kifejezés összetett értelmezésének megadásánál Prof. Berta Árpádnak tartozok köszönettel.
- ²⁵ Azaz II. József követének a török Portának 1788. február 9-én átadott hadüzenetig.
- ²⁶ Alattvaló
- ²⁷ A török uralom alatt hírhedtek, erődtényekkel védett dél-adriai kalózfészek, ahol 1850-ig keresztényeknek tilos volt megtelepednie. A század közepén montenegrói kézbe került.
- ²⁸ Tartózkodna, időt töltene.
- ²⁹ Perzsa eredetű szóval a szultán tanácsának elnevezése.
- ³⁰ Reisz. Az arab „vezető, főnök” kifejezésből ered, a törököknél különböző méltóságok címe lehet, például egy kereskedelmi hajó kapitányáé, mint ebben az esetben. Jelölhetett egyébként olyan magas állású személyt is, mint a reisz efendi méltóságánál a birodalmi külügyek vezetője.
- ³¹ Biztonságát
- ³² A szöveg ezen a helyen az általam felhasznált eredetiben megrongálódott!
- ³³ VII., XI., XIII. toldalék: Ez utóbbi 11 pontot tartalmazott.
- ³⁴ 1735–1802. ír származású osztrák diplomata, egy ideig jezsuita szerzetes, 1779-ben kapott báróságot. WURZBACH, C. v.: *Biographisches Lexikon de kaisertums Österreichs* (Wien, 1862. Bd. 8. 352–357. pp.).
- ³⁵ POTTER, Elmar B.–NIMITZ, Chester W.: *Seemacht. Eine Seekriegsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*. (Herrsching, Manfred Pawlak Verlagsgesellschaft, 1986. 162–165. pp.); PEMSEL (1985a): Im. Bd. I 139–154. pp.).
- ³⁶ DAUBER, Robert v.–SPADA, Antonio: *La Marina del Sovrano Militare Ordine di Malta. The Navy of the Sovereign Military Order of Malta*. (Brescia, Grafo edizione, 1992).
- ³⁷ RÓNAY Jenő: *Hadiflottánk szerepe az elmúlt század háborúiban*. (In: *A Tenger* 1915. V. évf. 70–75. pp.); BASCH-RITTER, Renate: *Österreich auf allen Meeren. Geschichte der k. (u) k. Kriegsmarine von 1382 bis 1918*. (Graz, Wien, Köln, Verl. Styria, 1987.); KRÁMLI Mihály: *A császári- királyi haditengerészet 1797–1866-ig*. (In: *Hadtörténelmi Közlemények* 111. évf. 1998. 2. sz. 425–475. pp.).
- ³⁸ *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*. (Berlin, Verlag von Albert Rauck & Comp., 1863. 427. p.) A II. rész 8. cím 1795. §. a barbareszk kalózkodást az emberi szabadságra köthető biztosítási fajták között sorolja fel. „Auch die Freiheit eines Menschen kann gegen See- und Türkengefahr, barbarische Seeräubereien, feindliche Aufbringungen oder Gefangenschaft versichert werden.” Kiemelés tőlem KI.
- ³⁹ MARJAI im. 94–95. pp.
- ⁴⁰ Értve itt az 1887-es és az 1896-os „Törvényjavaslat a tengerészek rendtartásáról” dokumentumokat. Képviselőházi Irományok 1887–1892. I. k. 17. sz., illetve Képviselőházi Irományok 1896–1901. I. köt. 19. sz.
- ⁴¹ NAGY Ferenc (1909): *Törvényjavaslat a tengeri magánjogról*. Újonnan átdolgozott előadói tervezet. (Bp., Pesti könyvnyomda részvény-társaság, 1909.)
- ⁴² A tengeri veszélyek között helyet kap a hajó, vagy a rakomány elleni erőszakos támadás (35. §), az 54. § a hajószemélyzet tagjának a hajó szolgálatában tengeren, vagy szárazföldi kiszállás alkalmával történő rabszolgaságba, vagy fogságba eséséről beszél. A szolgálati szerződés hatályát veszti akkor is, ha a hajót elrabolják. (63. §.)
- ⁴³ Vö. KAJTÁR István: „C.S.S. Alabama. (In: *Jura* 1997. I. 20. p.)

SZEMLE

Egy lezáratlan vita

Beszámoló
a Magyar Történelmi Társulat
Teleki Pálról tartott vitaestjéről

2004. szeptember 15-én, kedden, 17 órakor tartotta a Magyar Történelmi Társulat évadnyitó ülését, ahol *Teleki Pál* gróf politikai működéséről hangzottak el előadások. A hallgatóság létszáma lényegesen meghaladta a Társulat hasonló rendezvényein szokásos létszámot, jelezve, hogy Teleki személye ismét a közérdeklődés középpontjában áll, talán annak a vitának a következtében is, amely idén tavasszal lezajlott arról, hogy kapjon-e az egykori miniszterelnök szobrot a fővárosban?

Kosáry Domokos a társaság elnöke, annál inkább is magáénak érezte a témát, mivel 1939 tavaszán a földrajztudós-miniszterelnök küldte tanulmányútra az Egyesült Államokba. Elmondta, hogy több történész-generáció van jelen, olyanok akik foglalkoztak Telekivel. A fiataloknak talán azért könnyebb a dolguk, mert nem élték át a negyvenes évek tragikus eseményeit.

Az elnöki megnyitó után az első előadást a legifjabb generációt képviselő *Ablonczy Balázs* tartotta Teleki második miniszterelnökségének három általa kiválasztott kérdéséről.

Az első Teleki Pál kormányzási módszerének elemzése volt, az általa fenntartott kapcsolati hálón keresztül. Az előadó áttanulmányozta Teleki 1939-es határidő naplóját, és az előjegyzett találkozókat elemezve felvázolta, hogy kiknek a közreműködésével, hogyan kormányzott Teleki. A miniszterelnök a kormányából a legsűrűbben Keresztes-Fisher Ferenc belügy és gróf Csáky István külügyminiszterrel találkozott, a többi miniszterével és vezető köztisztviselőivel jóval ritkábban. Ez utóbbi két csoport tagjait megelőzték a találkozások gyakoriságában, Teleki állami tisztséget nem viselő bizalmasai. A miniszterelnök kiépített egy informális hatalmi-diplomáciai struktúrát. Ritkán találkozott Bethlen Istvánnal, ami azért érdekes, mert a szakirodalomban gyakran hivatkoznak a „Bethlen-Teleki csoport” meghatározó befolyására.

Teleki második miniszterelnöki periódusa alatt született jogszabályok több mint a fele a szociális törvénykezés tárgykörébe tartozik, a telepítési törvényektől kezdve, a napi nyolc órás munkaidő bevezetésén át a nyolcosztályos népiskolai oktatás kötelezővé tételéig.

(Ez utóbbi csak a háború után valósult meg.) Ablonczy radikális konzervatívként jellemezte Teleki szociálpolitikáját.

A harmadik kérdéskör az öngyilkosságra vonatkozott, Ablonczy Balázs készülő Teleki monográfiájában, amely várhatóan jövő év tavaszán jelenik meg az Osiris kiadónál, részletes pszichológiai elemzést ígért a miniszterelnök utolsó napjairól, amikor több családi tragédia érte. Azt leszögezte, kizártnak tartja, hogy Teleki Pál nem öngyilkos lett.

A második előadó, *Ungváry Krisztián* nem tudott eljönni, ezért előre megírt előadását Zeidler Miklós olvasta fel. Ungváry dolgozata mind megfogalmazásaiban, mind tartalmában nagyon kritikus volt, és több helyen kiváltotta a hallgatóság ellenérzését. Teleki antiszemitizmusával, külpolitikai hibáival és azon magatartásával foglalkozott, hogy tudósi tekintélyét a fajelmélet igazolására használta fel. Ungváry szerint Teleki meggyőződéses antiszemita volt, aki a zsidóságot ki akarta rekeszteni. Nem igaz az a történettudományban és a közvéleményben elterjedt nézet, miszerint a zsidótörvények német nyomásra születtek. Ennek alátámasztására elhangzott, hogy a magyar zsidótörvények bizonyos vonatkozásban még a nürnbergi törvényeken is túlmentek. A mentesítéseket emelte ki, miszerint a magyar törvény csak szigorúan körülhatárolt kategóriákba tartozó személyeket mentesített, és nem adott lehetőséget az államfőnek mérlegelésre. Kiemelte azt is, hogy Teleki 1939–1940-ben a németektől függetlenül a zsidóság kitelepítését célzó európai konferenciáról gondolkodott, és Hitlerrel való találkozása alkalmával ő hozta szóba a zsidókérdést, nem a német diktátor. Teleki mint tudós, rasszista alapon állt, a náci Németországgal is fajvédelmi okból szállt szembe, és már kultuszminiszterként mindent megtett a németiség beolvasztására. Már 1904-ben biológiai fajelméleti szemléletű cikket adott közre a Huszadik Század hasábjain. Költői kérdéssel zárta dolgozatát Ungváry: mit ér az antifasizmus nem demokrata alapon.

Zeidler Miklósnak a második Teleki kormány külpolitikájáról szóló színvonalas, Juhász Gyula erről a témáról írt alapművét kiegészítő, új kutatási eredményeket és megközelítési módokat tartalmazó előadása bizonyos szempontból áldozatul esett annak a ténynek, hogy közvetlenül az Ungváry-dolgozat után hangzott el, és a közönség az Ungváry-dolgozathoz való hozzászólásra készült, vagy a hozzászólásokat várta, amelyek nem maradtak el. Többen fájtlalták, hogy Ungváry Krisztián nem volt jelen személyesen, ezért nem alakulhatott ki igazi vita.

Jeszenszky Géza egykori külügyminiszter szerint minden történelmi kutatásnak és értékelésnek alapelve kell hogy legyen, hogy a szereplők ne korukból kiragadva, más korszak normái alapján ítéltessenek meg, hanem saját koruk normái szerint. A biológiai alapú társadalomszervezés eszméje elterjedt volt a 20-as 30-as években, nemcsak a szélsőjobboldalon, hanem a széles tudományos közvéleményben. Hasonló a helyzet az antiszemitizmussal is, Jászi Oszkár műveiből is lehet

olyan részeket kiemelni, amelyeket a mai korszak egyértelműen antiszemita tart.

Vígh Károly – maga is egy Teleki könyv szerzője – szenvedélyesen támadta Ungváry személyét és mondanivalóját. Teleki náciellenességét hangsúlyozta, és a lengyel menekültek befogadásával szerzett elévülhetetlen érdemeit emelte ki. Ablonczy Balázs megvédte kollégája személyét, hangsúlyozta: nem ért egyet Ungváryval, számos szakmai vitájuk van, de ez nem jelenthet személyeskedő támadásokat.

Fellegi Ádám zongoraművész, a szoborvita kezdeményezője is felszólalt az ülésen. Elmondta: tragikus sorsú személyiségnek tartja Telekit, de az ő családja üldözést szenvedett a Teleki által beterjesztett törvények miatt, emiatt kezdeményezte a vitát.

2004. október 6-án a Magyar Tudományos Akadémia Székházának felolvasótermében tartotta meg nyilvános előadóját az Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok osztálya. Az ülés előadója Hamza Gábor professzor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Római jogi tanszékének vezetője, az MTA levelező tagja volt, aki „A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció” címmel tartotta meg székfoglaló előadását.

Az ülést Török Ádám, az Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok osztályának elnöke nyitotta meg, köszöntve a termet zsúfolásig megtöltő hallgatóságot. Ismertette az előadó életútjának fontosabb állomásait, kiemelve a római jog, a magánjogtörténet és az összehasonlító jog területén végzett széles körű kutatásait, szerkesztői munkásságát, felsorolva nemzetközi elismeréseit, külföldi szakmai szervezetekben végzett tevékenységét.

Hamza Gábor előadása bevezetéseként, a modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció témakörének feldolgozásánál abból indult ki, hogy a legszélesebb értelemben vett római jogi hagyomány ma is használható alapot ad a jogrendi tagozódás vitatott kérdésének megítéléséhez. Néhány gondolatban szólt a történeti, a létező római jogban mutatkozó tagozódás kérdéséről, a *ius civile*, a *ius honorarium* és a *ius praetorium* viszonyáról. Kifejtette, hogy a belső tagozódás, illetve a tudományos igényű klasszifikáció gondolata görög eredetű. A rómaiak – bizonyos praktikus igényektől indítva – úgy érezték, hogy szükséges a létező jogrendszernek, a *ius civile*nek, a római polgárok jogának, valamilyen klasszifikációja, partíciója, ami azonban nem felel meg a jogrendszer – mai értelemben vett – jogágakra történő tagolásának. A *ius civile* több jelentésű szó – többek között – szinonimája a magánjognak, a *ius privatum*nak, mivel a jogtudósok által művelt anyag döntő hányadát a magánjog alkotta. A birodalmi jog, az *impérium* joga, a klasszikus korban új tagozódást mutat, a *civilis* jog – prétori jog fogalom párt felváltja a *ius publicum* – *ius privatum* divízió. Ennyiben kétségtelenül közeledünk a modern jogrendszerek tagozódásának

Többet hozzászóltak Teleki társadalompolitikájának kérdéséhez, többek között a földkérdésről vallott nézetéről beszéltek, valamint Salazar portugáliai kísérletének reá tett hatásáról.

Zárszávaiban Kosáry Domokos elnök elmondta, helye van a vitának, örül az álláspontok ütközésének, és felhívta a figyelmet arra, hogy minden véleményt meg kell hallgatni, azokkal vitába lehet szállni, egymás személyének a tiszteletben tartása mellett.

Várható, hogy az előadások publikálása után a vita folytatódni fog, és újabb adalékokkal gazdagíthatja Teleki képünket. Különösen várjuk az Ungváry Krisztián dolgozatával kapcsolatos reakciókat.

Bakonyi Péter

A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció

Hamza Gábor professzor
székfoglaló előadása
a Magyar Tudományos Akadémián

kérdéséhez, mivel a kontinentális jogrendszerekben a döntő osztályozási alap, a *ius publicum* – a közjog és a *ius privatum* – a magánjog közti elválasztás. Ulpianus a következőképpen fogalmaz a Digestában: a közjog a vallási dolgokra, a papi és az állami tisztségekre vonatkozik. A közjog ilyen értelemben az állam szervezetével kapcsolatos és a vallási szervezetek jogát, a religiot jelentette, szemben a magánjoggal, amely a római polgárok, a *cives romani* személyi, családi és vagyoni viszonyait foglalta magába. A további ulpianusi distinkció szerint a jogtudománynak két fő része van: a közjog és a magánjog. A közjog az a jog, amely a római államra vonatkozik, a magánjog pedig az, amely az egyének érdekét tartja szem előtt. Egyes dolgok ugyanis a közhasznát szolgálják, mások pedig a magánszemélyekét. Megjelenik ebben a klasszifikációban a közhasznúság, a közérdek, az *utilitas publica*, szembeállítva a magánérdekkel, a polgárok érdekeivel, az *utilitas privata*-val. Kérdés, hogy célszerű-e ezt a választóvonalat, különbségtételt részben a római jogra, részben pedig a XX. század jogrendszereire alkalmazni? Hamza Gábor lezárta: megállapíthatjuk, hogy a római jogászok számára a jogági elválasztásnak nincs gyakorlati jelentősége, inkább az általános osztályozás egy formájaként jelent meg.

Ezen a ponton utalt a római jog továbbélésére. A glosszátorok köréből kiemelte Placentinus munkásságát, akinek a nevéhez fűződik első ízben a jogági tagozódás megfogalmazása, a jogrendszernek jogágakra történő felbontása. Ő azonban a *ius publicum* és a *ius*

privatum vonatkozásában dologról, res-ről szól, valóságos különbségről beszél. Vitatta ezt a nézetet a kortárs Azo, aki szerint ez a felosztás veszélyezteti a jog egységét és végzetes következményekkel járhat.

Vajon a modern jogrendszerekben mennyire egyértelmű a megkülönböztetés a közjog és a magánjog között? – tette fel az előadó a kérdést. Eltérő jogrendszerekben más és más ez az elképzelés, így a common law jogrendszereiben a mai napig nem ismert a private law és a public law közötti megkülönböztetés, de még a kontinentális jogrendszerekben is vitatott az, hogy bizonyos jogágak hová tartoznak. Franciaországban mind a mai napig, a büntetőjog, a droit penal a magánjognak a droit privé-nak a része, ami markánsan ellenkezik a német vagy az olasz felfogással. Néhány évszázadot előrehaladva láthatjuk, hogy a XVII. századi Angliában a magánjogot a property egyfajta függelékének tekintették, azaz a kutatók az alkotmányjog, a közjog és a magánjog el nem választhatósága mellett kötelezték el magukat.

A XIX. századi német szerzőknél azt észlelhetjük, hogy a közjog dogmatikai kidolgozói, a közjogi fogalmakat kivétel nélkül a magánjog oldaláról közelítették meg, bár természetesen tisztában voltak a közjog és a magánjog közötti lényeges különbségekkel. Így a magánjog olyan személyek közötti viszonyokat szabályoz, akik egyenlők, míg a közjogban megtalálható a hierarchikus, alá- és fölé rendeltségi viszony. Ugyanezt hangsúlyozzák az angol szerzők is (pl. Sir Thomas Erskine Holland), amikor azt mondják, hogy a magánjog az egyedüli tipikusan tökéletes jog. A korabeli francia szerzők szerint a közjog tökéletes, éppen ezért vitatható az elválasztás létjogosultsága, érvényessége. A görög és a római modellekre hivatkozva, az elválasztás osztályozó, klasszifikáló jellegét emelik ki, azaz elvetik a disztinkció jogosultságát. Ugyanakkor viszont Blackstone,

az angol jogrendet bemutató munkájában vállalkozik a magánjog és a közjog közötti különbségtételre.

Az európai kontinensen az alapvető felbontás a közjog és a magánjog tekintetében logikai, jogdogmatikai alapjai nem világosak. A svájci polgári törvénykönyv kimondja, hogy a szövetségi magánjog nem sérti a kantonok hatáskörét a közjog területén, ezen gondolat alapján elválasztja a kodifikátor a magánjogot a közjegtől.

A jog klasszifikálása a XVI. században, a ius universum, az egyetemes jogot jelenti, az egész jogot, a magánjog és a közjog megkülönböztetése nélkül. Az előadó számos tudományos nagyság, – Grotius, Maine, Bodin – munkásságából emelte ki, a jogágak osztályozásával kapcsolatban kifejtett nézeteiket, a témához kötődő viszonyulásuk ismertetésén keresztül. Vizsgálta azt is, hogy a tanítás vonatkozásában, miként merül fel a jogrendszer klasszifikációja. A jénai és a halle-i egyetem jogi oktatását vizsgálva leszögezte: a XVII. század végén a tanítás terén, a professzorák, a tanszékek működésében, döntő elem a források oktatása, nem pedig a jogágak szerinti elkülönítés volt.

Hamza Gábor előadása végén összefoglalólag kifejtette: a római jogban a közjog és a magánjog elhatárolása nem létezett, sőt nem létezett még a jogrendszer szisztematizálására törekvő jogtudósoknál sem. Már a glosszátorok is rámutattak a tagozódás veszélyességére, a jogrend egységét megbontó jellegére. Ez a döntő elve annak, hogy mesterséges kategóriáról van szó, és nem feltétlenül hat a jog fejlődésének irányába az a tényező, amennyiben a jogrendszer tagozódását ilyen mesterséges alapokon hangsúlyozzuk.

Az ülés lezárásaként Török Ádám ünnepélyesen átadta az MTA levelező tagságáról szóló oklevelet Hamza Gábornak és ezzel a nyilvános ülést bezárta.

Barna Attila

Pécsi jogtörténészek Grazban

2004. áprilisában a grazi és a pécsi jogtörténészek 12. alkalommal tartották meg évenkénti közös szemináriumukat,¹ ez alkalommal Grazban. A 25 éves kapcsolat Gernot Kocher, az Osztrák és Európai Jogtörténeti Intézet (Institut für Österreichische Rechtsgeschichte und Europäische Rechtsentwicklung) intézetvezető professzora, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának díszdoktora és Kajtár István tanszékvezető egyetemi tanár között közös kutatási területük, a jogi kultúrtörténet kapcsán jött létre. Ennek keretében a 12 éve váltakozó helyszínen lezajló háromnapos szemináriumokon túl intenzív szakmai együttműködés jellemzi a két jogtörténész-kör kapcsolatát. Gernot Kocher tartott már közép-európai jogtörté-

neti kurzust pécsi hallgatóknak, és több ízben gazdag forrásanyaggal segítette a magyar kollégák munkáját.

A 2004. április 22. és 24. között megrendezett 12. közös szeminárium két fő témával foglalkozott. Az osztrák kollégák előadásai büntetőjog-történeti, illetve kriminalisztika- és kriminológia-történeti témakörben hangzottak el, míg a magyar résztvevők a polgári jogrendszer kialakulásának egy-egy aspektusát ragadták meg előadásaikban.

Gernot Kocher saját alkotását, a „Vom Delikt zur Strafe. Zur Entwicklung von Kriminologie und Kriminalistik” című filmjét mutatta be a szeminárium keretében. A grazi Karl-Franzens-Universität főépületében lévő, 1896-ban alapított, 2000-ben Gernot Kocher irányításával újra megnyitott Hans Gross-Kriminalmuseum történetét feldolgozó munka bőséges betekintést nyújtott a szeminárium résztvevőinek az osztrák kriminológia és kriminalisztika irányzataiba, módszereibe. A film után lehetőség volt a múzeum megtekintésére is. A gazdag forrásanyagot felvonultató tárlat különösen történe-

ti jellege miatt volt érdekes a látogatók számára: az elmúlt 200 évből származó híres-hírhedt bűncselekmények rövid leírása mellett bemutatta többek között az elkövetési eszközöt (az emberi találékonyosság határtalanságát bizonyítva), gyakran annak eredményét, mint a széttrött koponyacsontok esetében, valamint az adott korszak kriminalisztikai módszereit is.

Markus Steppan rendkívüli professzor „Auge um Auge...- das mittelalterliche Strafsystem zwischen Vergeltung, General- und Specialprävention” című előadásában a középkori német szokásjogban illetve egyes írott jogforrásokban ismert büntetési nemeket mutatta be rendszerezve, képekkel illusztrálva. Az előadás vizuális része szemléltette a korabeli büntetés-végrehajtás módszereit és az abban közreműködő személyek körét is.

Christian Bachhiesl, a Hans Gross-Kriminalmuseum munkatársa „Die Grazer Kriminologen und die Kriminalbiologie” című előadásában az iskola kialakulásáról, vezető személyiségeiről beszélt. Gross kriminálpszichológiai, valamint Lenz és Seelig kriminálbiológiai írásainak idézésével felvázolta az irányzatok fő téziseit, majd a Grazi Birodalmi Egyetem Kriminológiai Intézetének 1944-ből származó dokumentumai alapján bemutatta, hogy a gyakorlatban milyen szempontokat vettek figyelembe az elemzők a kriminálbiológiai vizsgálatok során. A huszonnyolc oldalas nyomtatott vizsgálati jegyzőkönyvek tanúsága szerint a személyi adatokat követően az elkövető külső életviszonyait (I.), felmenőit és leszármazóit harmad ízig (II.), élettörténetét (III) vizsgálták, majd az így nyert adatokat felülvizsgálták (IV.), jelenlegi állapotát rögzítették (V.), személyiségét jellemezték (VI.), levonták a kriminálbiológiai következtetéseket (VII.), végül a jegyzőkönyv VIII. fejezetében prognózist állítottak fel. Christian Bachhiesl végezetül az iskola kialakulásának politikai-történeti okait elemezte.

Kajtár István egyetemi tanár nyitó előadásában (Hagyományos európai értékrendek és a felvilágosodás értékrendje az államok alkotmányozásában) az alkotmányos értékeket csoportosította, majd bemutatta azokat a modelleket, amelyek az újkori alkotmányozásban az alkotmányos értékek kapcsán megvalósultak. Elsőként a hagyományokban gyökerező angol jogfejlődést elemezte, hangsúlyozva, hogy a történeti alkotmány részét képező jogi dokumentumok „valóságos, ősi és kétséghatározhatatlan,” azaz tradicionális értékrendet valósítottak meg, a fejlődés során azonban egyre inkább a parlament politikai fölényével kapcsolódtak össze. Az európai jogi kultúra nyugati karjaként beszélt az előadó a tradicionális angliai értékeket, a felvilágosodás elveit és a protestáns puritán elveket integráló amerikai alkotmányozásról, illetve annak előzményeként a gyarmati korszak alkotmányos értékeiről. Kiemelte, hogy a mai amerikai politikai kultúrának eleven hagyománya a 17–18. századi értékrend. A francia modell bőséges forrásanyaggal illusztrált bemutatása során az 1794 előtti forradalmi lángoló természetjogias jogalkotás értékei ismertette az előadó, aláhúzva a korszak centralizáló jellegét, zsar-

nokfóbiáját, és a polgárral szemben támasztott azonosulási elvárást. A német modell fejlődési stádiumait felvázoló befejező részben Kajtár István a francia forradalmi jogalkotás hatását, valamint a pozitívizmus elfajulásával szemben az 1949. évi Bonni Alkotmányban a természetjogi alapú alapjogokhoz való visszafordulást emelte ki előadásában.

Herger Csabáné egyetemi adjunktus előadásában (A házasság védelmének eszközei az 1894. évi XXXI. tc-ben) a kötelező polgári házasságkötést bevezető törvény előkészítése során kibontakozott éles társadalmi vita egy aspektusára reagált. A felekezetek, a nemzetségek és más elkötelezett konzervatív csoportok fenntartása a polgári házassági jogrenddel szemben alapult, hogy a nemzet jogi és erkölcsi felfogása, valamint a vallásos érzület szenved csorbát a felekezeti jogrendek hatályon kívül helyezésével. Ezzel a véleménynyel szemben Herger Csabáné megállapította, hogy a jogalkotó szándéka az egységes szabályozással a jogbiztonság érvényesítésére és a nemzet jogi öntudatának az erősítésére irányult, majd bemutatta a házassági törvény azon jogintézményeit, melyek a házasság védelmét szolgálták. Kutatásai alapján kifejtette, hogy ezek a jogi eszközök a gyakorlatban korlátozott hatást tudtak csak gyakorolni a házassági kötelék fenntartására, mégsem mondhatott le róluk a jogalkotó, mert korának morális értékítéletét csakis ilyen módon volt lehetősége megjeleníteni.

Korsósné Delacasse Krisztina egyetemi adjunktus előadásában (Az ügyvédi felelősség Magyarországon az 1874-es ügyvédi rendtartás után) először az ügyvédség viszonyait átfogóan szabályozó 1874. évi XXXIV. tc. történeti előzményeit, majd a rendtartás megalkotásának okait vázolta fel. Kiemelte, hogy a modern igazságszolgáltatási elveket követő jogszabály-alkotásra az igazságügyi reform keretében került sor a dualizmus időszakában, – a törvény általános indoklása szerint – az ügyvédek „soldaritásba lépése,” valamint a fél iránti felelősség rendezése céljából. Ezen túl pedig az ügyvédi kamara hatásköri jogosítványainak megállapításában a jogalkotót az a cél mozgatta, hogy „az ügyvédi kar saját tekintélyének fényét maga őrizze.” A szerző az előadás következő részében részletesen elemezte az ügyvédi felelősség típusait, kitérve a büntetőjogi, a kártérítési és fegyelmi felelősségre vonatkozó rendeletekre, valamint a Kúria gyakorlatában a törvényi szabályozást hol megerősítő, hol azzal ellentétesen állást foglaló gyakorlatára is. Végül megállapította, hogy az ügyvédi rendtartás elvei nem pusztán elvárásokat fogalmaztak meg, hanem ténylegesen megfeleltek a korszerű igazságszolgáltatás igényének.

Mázi András Ph.D. hallgató és *Peres Zsuzsanna* egyetemi tanársegéd közös munkáját (A gazdasági összeférhetetlenség törvényi szabályozásának története) a közös szemináriumon Mázi András foglalta össze. Kiemelte, hogy az inkompatibilitás intézménye egyrészt a képviselői tisztséggel járó jogok és lehetőségek rendeltetésszerű felhasználásának megakadályozására irányul, másrészt a képviselők függetlenségének passzív

biztosítéka, azaz óvja a képviselőt a befolyásolásra alkalmat adó helyzetektől. A gazdasági összeférhetetlenség kategóriáinak (a kormánnyal való kapcsolaton alapuló, valamint a kormányhoz nem kötődő gazdasági tevékenység) megállapítását követően a szerzők a 19–20. század szabályozástörténetét tekintették át. Megállapították, hogy míg a rendi korszakban a mai értelemben vett inkompatibilitás szabályozásának igénye nem jelent meg a rendi társadalmi berendezkedés és a követutasítási rendszer jellegéből adódóan, a népképviselői országgyűlés létrejöttével 1848–49-ben már halaszthatatlan volt a szabályozás, amelyre nézve egy indítvány született. A kiegyezést követően ez a törekvés már eredményesnek bizonyult: átfogó szabályozásra 1875-ben, ennek revíziójára 1901-ben került sor.

Kajtár Edit Ph.D. hallgató előadásában (Mediáció: egy régi–új konfliktusfeloldó rendszer) kifejtette, hogy a mediáció hatékonyságát többek között annak köszönheti, hogy nem korunk „alkotása,” hanem évszázadok, sőt évezredek formálták ki. Történelmi gyökerei az antik görög kultúráig nyúlnak vissza. Feltűnt a törzsi–nemzetségi társadalmakban is, majd különösen fontos szerepet töltött be a keresztény kultúrkörben. Ezt a megállapítását az előadó újszövetségi idézetekkel, valamint több katolikus szent élettörténetével támasztotta alá. Kiemelte a tradicionális kínai konfliktuskezelő módszerek hatását, majd a közismerten nagy hatékonyságú konfliktusoldó hagyománnyal rendelkező japán példát ismertette. A tradicionális falusi közösségek „mediációs” technikája kapcsán említést tett arról, hogy ennek hagyatéka tovább élt, illetve él a cigány kultúrában. Az Amerikai Egyesült Államokban a migráns csoportok megőrizték sajátos konfliktusoldó módszereiket. Kajtár Edit hangsúlyozta a mediáció sokrétű alkalmazhatóságát. E vitafeloldó technika ma széles körben elterjedt nem csak munkaügyi, családjogi, kisebbségi jogviták, hanem a családon belüli szülő–gyermek, házastársi

konfliktusok, szomszédok közötti viták esetében is. Az eljárás népszerűségét elsősorban annak köszönheti, hogy gyors, olcsó és hatékony, bár az előadó szerint legfontosabb pozitívuma, hogy a mediáció lehetőséget ad a peres eljárások során gyakran passzivitásra ítélt, vagy abba menekülő vitás feleknek arra, hogy maguk vegyék kezükbe sorsuk irányítását.

A szemináriumra a pécsi kollégák előadásait tartalmazó német nyelvű kötet (Neuere rechtshistorische Arbeiten) is készültünk. Bevezetőként Kajtár István a grazi és a pécsi jogtörténészek baráti kapcsolatáról szolt dióhéjban, majd az egyes magyar résztvevők előadásainak bővített változatát közölte a szerkesztő.

A kötetben publikált Szekeres Róbert egyetemi tanársegéd is, aki „Az önálló magyar adórendszer első jelentős reformja – a Wekerle féle adóreform” című írásában összefoglalta az 1867 és 1916 közötti időszakban a magyar pénzügyi igazgatás jogtörténetét. Az előzmények áttekintését követően kifejtette a Wekerle-féle egyenesadó-reform céljait. Az új adótörvény(ek) célja az általános indokolásuk szerint arra irányult, hogy „levegye a terhet azok vállairól, akiknél a teher aránytalanul súlyos volt s akikre igazságtalanul nehezedett...” A szerző felvázolta a Wekerle-féle adóreform rendszerét, és hangsúlyozta, hogy a korszak adóreformjaira csak és kizárólag költségvetési okból került sor, és nem a racionális modernizáció céljából.

A közös szeminárium diákkörös résztvevőinek dolgozatai a közeljövőben fognak megjelenni a fenti kötet kiegészítő második részeként. A kiváló német nyelvtudással rendelkező Hegedűs Katalin a kisajátítást 1867–1900 között szabályozó törvények rövid ismertetésére vállalkozott, míg Ivanics Viktor az erőszakos nemi közöszlész passzív alanyára vonatkozó magyar szabályozás történetét tekintette át.

Herger Csabáné

Jegyzetek

¹ A közös szemináriumok témája az aktuális kutatási területek szerint alakult. 1992-ben, majd 1993-ban a jogi ikonográfia egyes területeit tekintették át, majd 1994-ben a nők, mint a jogviszonyok „speciális” alanyaival és 1995-ben a hatalom és jog kultúrtörténeti szimbólumaival foglalkoztak a résztvevők. 1996-ban a modernizáció és a konzervativizmus kérdésköre, 1997-ben a jogi modernizáció volt a szeminárium fő témája. 1999-ben az egymást évek óta ismerő kollégák tudományos tevékenységük jelenlegi állásáról számoltak be a szeminárium keretében. 2000-ben a közös szeminárium témája a kelet-európai jogfejlődést ért európai hatások vizsgálata volt, valamint sor került a „Zusammenarbeit der Grazer und der Pécsi Rechtshistoriker” Szerk.: Szekeres Róbert, in: A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténelmi Tanszékének kiadványai 5. szám, Új sorozat 2. szám, (Pécs, 2000) című kötet ismertetésére is. A 2001. évi szeminárium az oktatástechnikai eszközök jogtörténelmi felhasználhatóságát vizsgálta, majd „A magyar államiság első ezer éve” című konferenciakötetet (A magyar államiság első ezer éve, szerk.: Font Márta–Kajtár István, Pécs,

2000) ismertették meg a magyar kollégák osztrák vendégeikkel. 2002-ban a szemináriumnak közös témája nem volt, a résztvevők egyéni kutatási eredményeikről számoltak be. 2003-ban a pécsi jogi kar 80. születésnapja alkalmából rendezett „Jog és jogászok a 21. század közepén” című nemzetközi konferencia keretében illeszkedett a pécsi–grazi közös szeminárium. Gernot Kocher elsősorban dékánként az osztrák jogi képzés régi és új céljairól tartott előadást, amit intézetének rendkívüli professzora, Markus Steppan egészített ki jogtörténelmi oldalról a II. világháborútól a 21. század fordulójáig terjedő időszak grazi jogászképzésének történetével.

² Neuere rechtshistorische Arbeiten, Szerk.: Szekeres Róbert, in: A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténelmi Tanszékének kiadványai 6. szám, Új sorozat 3. szám, (Pécs, 2004).

³ A közös szemináriumon nem vett részt Jakabfy Attila, III. éves hallgató. „Keletkezik-e kártérítési igény az eljegyzés felbontása következtében?” című írása azonban a fent említett kiegészítő kötet részét képezi.

Aligha állíthatnók, hogy a hazai történetírás, és benne a jogtörténet tudománya nem szentelt volna kellő figyelmet az 1867-ben létrejött kétközpontú közép-európai birodalom genezisének, a dualizmus államrendszere működésének, államalkotó nemzetei és nemzetiségei fejlődéstörténetének, vagy akár a monarchia felbomlásának. Klió polgári kori munkásai a sokak által „deáki tettnek” aposztrofált „közösügyi alkut,” a Habsburg birodalom két legerősebb nemzete között létrejött kiegyezést, elsősorban és hangsúlyosan a trianoni történések fényében láttatták, míg a tájainkon egykor hegemon marxista történettudomány markáns képviselői a monarchia államrendszerét a bonyolult, és ellentmondásoktól sem mentes, függési viszonyok konstrukciójaként írták le. A „boldog békeidők” évtizedeivel címkézett dualista magyar állam és társadalom históriájának tablóját az elmúlt évtizedek tudományossága nagy ívű ecsetvonásokkal rögzítette, kitérve a kiegyezéshez vezető út bemutatására, (*Szabad György*) a közjogi berendezkedés mindennapjainak megrajzolására, (*Hanák Péter, Pölöskei Ferenc*) a birodalom, és benne a kárpát medencei gazdaság intenzív növekedésének elemzésére, (*Berendti T. Iván, Ránki György*) valamint a német és orosz nagyhatalmi törekvések keresztútjára került államszövetség külpolitikái-diplomáciai környezetének felvillantására (*Diószegi István*).

A hosszú évtizedek gazdag termésének könyvtárnyi irodalmában azonban szembeűnő, hogy a szakma a „Horvát-, Szlavon- és Dalmátország” monarchiabeli helyzetére, Zágráb és Budapest megújított kapcsolatára, és az e viszonyt megalapozó 1868-as kiegyezési műre kevesebb figyelmet szentelt. Különösen az utóbbi fél évszázadban maradt adós a történetírás a „hárommegy királyság” és Magyarország együttélésének vizsgálatával. S e tételünk még akkor is áll, ha e sorok írója is foglalkozott a kérdéssel, és természetesen köteleességszerűen említheti meg *I. Tóth Zoltán, Pecze Ferenc* és különösen *Katus László* idevágó, ám mégis régebbi kutatásait.

Az utóbbi esztendőkkben azonban *Heka László*, a szegedi jogtörténeti műhelyben szorgosan munkálkodó fiatal tudós, – elődeit meghaladva – sokat tett a magyar–horvát sok évszázados – jobbára békés – együttélés közjogi környezetének feltárásában. A horvát alkotmánytörténet fejlődési ívének tárgyalása mellett számos közleményében vizsgálta a két nép bonyolult, és szövevényes viszonyrendszerének alakulását, míg ez év nyarán sikeresen megvédett doktori értekezésében, valóban feltette a koronát eddigi munkásságára. S tette ezt elsősorban a komparatív jogtörténetírás eszköztárának felvonultatásával, aminek révén a hazai és a délszláv kutatók eddigi egyoldalú, és polémiává nem dagadó monologizálása helyett ütköztette azok álláspontját, és a magyar tudományos nézőponttól el nem távolodva Zágráb és Budapest 1868-ban fél évszázadra rögzült közjogi viszonyáról önálló ítéletet alkotott.

„A horvát–magyar közjogi viszony, különös tekintettel a horvátországi 1868: I. törvénycikkre és a magyarországi 1868: XXX. törvénycikkre” című értekezés valóban tiszteletet parancsoló irodalmi bázisra támaszko-

Egy doktori védés margójára

Heka László: A horvát–magyar közjogi viszony, különös tekintettel a horvátországi 1868: I. törvénycikkre és a magyarországi 1868: XXX. törvénycikkre

dott. A szerző a megkerülhetetlen hazai és horvátországi levéltári forrásokon túl feldolgozta a magyar, a horvát és szerb kortárs irodalmat, és az utókor térségi és európai kutatóinak releváns munkáit, de felhasználta a kiegyenlítési mű alkotóinak, a tárgyalások résztvevőinek visszaemlékezéseit is. Az értekezés külön érdeme, hogy a törvényhozások dokumentumai mellett nagyban hagyatkozott a vizsgált periódus időszaki sajtójának csaknem kimeríthetetlen évfolyamaira is.

A politikai hírlapok oldalainak vallatása azonban, melynek pusztá tényét e sorok írója – a maga részéről érthető módon – csak elismeréssel nyugtázhatja, veszélyeket is hordoz magában. A napi sajtó, és a periodikák betűfolyama, a kortársi publicisztikai termés hömpölygő gondolatrengetege ugyanis könnyen csábíthatja a kutatót e forrástípus, és vele együtt természetesen a korabeli hírlapirodalom jelentőségének, befolyásának túlértékelésére. A tévedés kockázatával, magam úgy érzem, hogy a szerző mintha e nagyon is érthető kísértésnek – legalábbis részben – engedett volna, és 1868-at, a magyar–horvát megbékélést – többek között – a hivatatlanság sajtójának érezhető nyomásával is magyarázta.

Heka László értekezésének különösen nagy értéke, hogy – miközben annak címében a dualizmus első szakasza történéseinek hangsúlyos bemutatására vállalkozott – nem csupán Pest-Buda és Zágráb közjogi kompromisszumának újkori históriáját járta körül, hanem tablót tartott közönsége elé a magyar – horvát állami együttélés első hétszázötven esztendejéről, kitért az 1102-től datálható államközösség létrejöttének alkotmányjogi értelmezésére, majd e viszony tudományos értékelésének különböző irodalmi változataira. A partes subjectae, pars adnexae, illetve socia regna hívószavakkal sommázható álláspontok között tallózva szerzőnk – ismert jogforrási helyeket citálva – meggyőzően érvelt a későbbi „hárommegy királyság” kapcsolt státusza mellett.

A XVIII. század végén, 1790–1791-ben, a rendi alkotmányossághoz való visszatérés országgyűlésén azután a pozsonyi diéta két törvénycikket is szentelt a horvátországi közjogi kondíciók rendezésére. Bízvást állíthatjuk, hogy e két jogszabályi hely – amelyeknek legújabb értelmezésére Heka László a rá jellemző pontossággal sikeres kísérletet tett – okkal tekinthető a későbbi egyenlenségek formális origóinak. Az értekezés a reformkorban kibontakozó konfliktusokról, és azok okairól szólva az 1790: 58. és 59. cikkeken túl pedig már egyenesen akként formulázott, hogy „a magyar

nemzeti eszme és a nemzetállam létrehozása, mint a magyar nemesség soraiban kitűzött cél, fölkellette a nemzeti öntudatot a horvátoknál is,” amely azután elvezetett az 1848-as nyílt fegyveres harchoz.

A magunk részéről azonban a kibontakozó viszálykodás eredőinek megértéséhez mélyebbre hatolnók le. Eckhart Ferencsel valljuk ugyanis, hogy az „Alkotmányfejlődés semmiképpen sem magyarázható... a jogi fogalmak fejlődéséből. Társadalmi változások, gazdasági és művelődési eltolódások sokkal fontosabb előidéző okok e téren,” továbbá, hogy Európa e táján egy jó évezrede velünk együtt élő népeknél és országokban a „jogfejlődés legfőbb tényezői, a gazdasági és társadalmi” körülmények csaknem megegyezők voltak, ezért a magyar politikai élet legjobbjai által megfogalmazott reformigények jobbára csupán az első lökést, és nem a kiváltó okot jelenthették a környező nacionalizmusok, és így a horvát nemzeti eszme kibontakozásában.

A fenti halk nézetkülönbség ellenére az értekezés méltatója mindazonáltal nem tagadja meg a szerzőtől elismerését azon okból sem, melyet a dolgozat reformkori fejezetének olvastán érezhetett. Heka László ugyanis az éleződő magyar–horvát viszony eseménytörténetét vázolva elvezette az olvasót annak megértéséhez, hogy az évszázadokon át testvériesnek tekintett kapcsolat miként csaphatott át 1848-ban ádáz fegyveres ellenségeskedésre.

A szabadságharc leverése, és az abszolutizmus újbóli berendezkedése után a társországok politikai vezetőrétege csalódottan regisztrálhatta, hogy az udvart támogató magatartásukért jutalom helyett a veszteseket sújtó büntetésben osztozhattak csupán. Így aztán érthető, hogy Zágráb érdekeltsége a Birodalom alkotmányos viszonyainak rendezésében elősegítette a horvátok és magyarok közeledését, jóllehet a hatvanas évek eleje–középe táján Zágrábban teljességgel még nem érezték elérkezettnek az időt a kompromisszumkötésre.

Az osztrák–magyar kiegyezési tárgyalások sikere tette végül világossá az addig vonakodó Szábor előtt, hogy Bécs elengedte a horvátok kezét, és az államfő számára a „társországok” és Magyarország viszonya pusztán magyar belügygé degradálódott. S mi több, Bécs, a horvátok tárgyalási hajlandóságát elősegítendő, a zágrábi törvényhozás feloszlátása mellett az unionista elkötelezettségű Rauch Levin bárót tette meg báni helytartóvá, új oktrojált választási rendelet látott napvilágot, és az egyes horvát történészek szerint rendőri terrorral kísért választási procedura után megteremtődtek a feltételek a közjogi viszony rendezésére.

A munka súlyt helyezve az 1867. november 19. és december 23.-a közötti képviselőválasztási eljárás történéseire, vitába szállt a hatósági befolyásolásról szóló horvát állításokkal, mondván, hogy a zágrábi Országos Levéltár anyagában egy dokumentum sem támasztja alá a „rendőri nyomás” tételét.

A napi politika történéseinek köszönhetően, az új összetételű Szábor, megalakulását követően – csakúgy, mint korábban a magyar országgyűlés – hivatalos dokumentumban rögzítette „a kibékülés és egyesülés” kritéri-

umrendszerét. Mindkét parlament megalakította a maga országos küldöttségét, és a felek visszatértek a tárgyalóasztalhoz, megkezdődtek az intenzív megbeszélések a békés „kiegyenlítés” sarokpontjainak kimunkálására.

A horvát–magyar kiegyezés megteremtését célzó megbeszéléseket az értekezés a patikamérleg pontosságával követi nyomon, kimutatja a kiegyezés stipulációinak formálódását, az egyes pontok körül kibontakozott érdemi polémiákat, részletesen ecseteli a magyar fél – egyébként a haza bölcsének, Deáknak tulajdonított, s a fehér lap legendájával aposztrofált – tárgyalási pozícióját.

A két delegáció által végül kimunkált, és a pesti, valamint a zágrábi törvényhozás placetjával tető alá hozott közjogi megegyezés – alkotóik érthető elégedettség mellett – erőteljes kritikát váltott ki a kortársi magyar és horvát ellenzéki körökben, csakúgy, mint évtizedek multáival a szakirodalom lapjain. Az értekezés e nézetek teljes körű bemutatásával azonban némileg adós maradt. A hiányérzetet hangsúlyozók közül ugyanis magyar oldalról a kifogásait 1885-ben megfogalmazó Pesty Frigyes mellett a dolgozat csupán Tóth László álláspontjának felvillantására vállalkozik, míg az elégedetlen horvát hangok sorjázása helyett mindössze Katus László sommás megállapítását rögzítette, mely szerint „a horvátoknak biztosított különállás nem elégítette ki a fejlődő horvát nemzetet.”

A kortársi krónikás iménti halk megjegyzését azonban hamar elnyomhatja a kiegyezés kori jogforrások mives és példásan pontos elemzése, melynek révén a dolgozat a vizsgált intézmény-együttest nem csupán újszerű megközelítésben tárgyalta, hanem kitért az 1868. évi XXX. magyar és az 1868. évi I. horvát törvénycikk eltérő szövegezésére is.

Heka László helyesen emelte ki az imént citált törvényhelyek azon vonását, mellyel a hatalom pesti és zágrábi urai valójában az állami közösség deklarálása mellett egyúttal megalapozták a monarchiában Horvátország alkotmányjogi státuszát. A magyar és a horvát törvényhozás 1868-as kiegyezése a horvátok széleskörű autonómiájának biztosításán túl a magyar szentkorona közösségében egyesült délszláv közösség számára számos – számukra bizonytalannal több, mint szimbolikus jelentőséggel bíró – gesztust is tartogatott. E körben, az osztrák–magyar kiegyezés nyomán megejtett koronázási oklevél utólagos horvát megszövegezése mellett, annak törvényi hangsúlyozását kell aláhúznunk, mely rögzítette, hogy az 1867. évi XII. törvénycikket, és annak jogi környezetét megtestesítő egyezményeket Zágráb is jogérvényesnek fogadta el. Ám tette ezt azzal a megszorítással, hogy a „jövőre hasonló alaptörvények és egyezmények csak Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok törvényes hozzájárulásával hozathassanak.” A horvát nemzeti büszkeséggel is számoló törvénytöredék azonban – mint arra Heka László is helyesen mutatott rá – a „hárommegy királyság” számára aligha hozott állami önállóságot, hiszen „Ausztriával (és a külfölddel) szemben nem jelentett tényezőt, külön államot, hanem csakis mint Magyarország része szerepelt.”

A nemzeti szuverenitás számos attribútumával nem rendelkező délszláv államalakulatot azonban a Pest és Zágráb közjogi és gazdasági viszonyait szabályozó kiegyezési törvények passzusai bizonyonnyal kárpótolták. Mind ezekre az értekezés erőteljesen ráirányítja figyelmünket, midőn részletesen kibontja a „hárommegy királyság” és Magyarország kapcsolatrendszerét, és ecseteli a gazdasági terhek vállalásának módozatait, és mértékét.

Heka László disszertációjában külön alfejezetet szentelt a kiegyezési törvények historiográfiájának, és annak a gazdag irodalmi forrásokat termő tudományos irodalomnak, amelyben magyar és horvát, szerb, illetve európai tudós elmék tették vizsgálatuk tárgyává az 1868. évi XXX. törvény teremtette közjogi kapcsolat alkotmányossági, politikai és gazdasági relevanciáját. A nézetek, melyeknek forrásvidékét a pars subjectae, a partes adnexae, valamint a socia regna terminus technikusok elméleti gyökereiben vélhetjük fellelni, a perszonál uniótól a valamiféle reálunió (szűk, vagy aszimmetrikus) keresztül egészen a szövetségi állam- eszméig terjedtek, és melyeket a dolgozat analízise hozott a ma emberéhez közel.

A szakirodalmi hivatkozások gazdagsága és sokszínűsége azonban a tanulmányban nem egyszerű öncélt képvisel. Heka László ugyanis a tudományos álláspontok fölött tartott szemléje után maga is megvonta az 1868. évi törvények mérlegét, elutasítva a szövetségi államiségre, a reálunióra vonatkozó hivatkozásokat, és mély, dogmatikai okfejtése után azt a helyeselhető né-

zetet rögzítette, mely szerint „Horvátország majdnem hogy „állam volt az államban,” de Magyarország szuverenitása a „társországok” fölött nem volt kétséges és az több téren is kibontakozott.”

A magyar–horvát közjogi és társadalmi együttélés szülte majd évszázados feszültségeket azonban az 1868-as alku nem volt képes teljességgel kioltani, és azok nem is maradtak meg a politikai szalonok falai között, vagy a tudományos polémia nyomdafestékes oldalain. A két kiegyezési aktus szentesítése után röviddel világossá vált, hogy a zágrábi hatalom ellenzéke nem elégszik meg a törvényekben biztosított korlátozott autonómiával, és a hatalmat helyben megtestesítő báni helytartó – a politikai támadások tüzeiben mind Bécs, illetve Pest számára kényelmetlenné válván – távozni kényszerült székből, és mi több, a következő választásokon már az 1868. évi XXX. törvényt negáló ellenzéki Nemzeti Liberális Párt került többségbe. A hangossá vált politikai színpad és az ellenzéki sajtó éles támadása csak az erőviszonyok kiegyenlítődése, és a kiegyezési törvény revíziójának pesti ígérete nyomán csendesedett el, amelyekről az értekezés hitelesen számolt be.

Mindent egybe vetve Heka László részére eddigi munkássága, és különösen magas színvonalú, új tudományos eredményeket felmutató doktori értekezése alapján a doktori fokozat megajánlására hivatott grémium csaknem száz százalékos támogatottsággal ítélte meg a szakmai jártasságát tanúsító PhD címet.

Révész T. Mihály

2004. október 14-én délután a Budapesti Ügyvédi Kamara dísztermében rendezte az Abaúj Antikvárium és Aukciósház a II. Magyar Jogi Könyvverést. A 379, különböző időszakokból származó könyvet október 6–13 között kiállításon tekinthették meg az érdeklődők, majd egy nappal később került sor a csaknem két órás árverésre. Kb. 50–60 érdeklődő előtt zajlott a nem mindennapi versengés. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen olyan jogi könyvritkaságok kerültek árverésre, amelyek nemcsak a gyűjtők, de az aktív jogászok érdeklődését is felkeltették. Angyal Pál, Fayer László, Szladits Károly, Szlemenics Pál kiváló jogtudósok művei mellett igen sok könyvritkaság is eladásra került. Pl. *Compilatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae ...* 1695-ös kiadása, amely Mészárosfalusi Kis Miklós műhelyében Kolozsváron került kinyomtatásra (kikiáltási ára 120.000 Ft); Erdély Országának Három Könyvekre osztott Törvényes Könyve, Kolozsvár, 1779, (50.000 Ft); Csatskó Imre: Bevezetés a természeti jogba és a tiszta általános természeti jogba 1839-es kiadása (18.000 Ft); Bíró Márton 1819-ben megjelent Erköltsi keresztény oktatások különösen a fenyítő házakban raboskodóknak remélhető meg-jobbítá-

Magyar Jogi Lexikon 250 ezerért...

sokra (24.000.-ft); Taray Andor: Kiderítése egy parlamenti felsőház szükségének ... 1870. (40.000 Ft). A ritkaságok mellett több, a szerzők által dedikált könyvet is felkínáltak az árverésen. Külön izgalmas kategóriát jelentettek a kéziratok. Ezek közül is talán Kossuth Lajos 1828-ban kelt nyugtája volt a legértékesebb, amely 300.000 Ft kikiáltási áron talált gazdára. A legnagyobb küzdelem Márkus Dezső: Magyar Jogi Lexikona nagyon jó állapotban lévő 6 kötetéért folyt. Végül a kikiáltási ár (100.000 Ft) két és félszereséért kelt el a kitűnő, nagy hírű munka.

Az árverés végén az antikvárium tulajdonosai is elégedettek lehettek. A felkínált csaknem 400 könyvnek több mint 60%-a talált gazdára. Ebben jelentős szerepet játszott a reális kikiáltási ár is, amely lehetővé tette, hogy sokan elégedetten távozhattak haza ezen az estén, kezükben jelentős mennyiségű könyvet cipelve.

Tóth Béla

54th Conference International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions

Prágában, 2004 szeptember 7–10 között tartotta 54. konferenciáját a képviselő és a parlamenti intézmények történetének nemzetközi bizottsága (I.C.H.R.P.I.). A konferenciát támogatta a Cseh Köztársaság Szenátusa, a Károly Egyetem Bölcsészettudományi Kara és a prágai Nemzeti Múzeum, valamint a Cseh Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. A szokásoknak megfelelően a konferenciát vendégül is látta a cseh parlament szenátusa, sőt a szekciós üléseket a Szenátus üléstermében, az egykori Wallenstein-palotában szervezték, a Valdšetjnska utcában. Az utóbbi időkben lezajlott bővítéssel (a volt szovjet-zónabeli országok jogtörténetének és historikusainak befogadásával) a tanácskozás háromnyelvűvé vált. Az angol és a francia mellett tanácskozási nyelvvé lett a német is. A rendezők tematikus szekciókba csoportosították az előadásokat. A plenáris üléseken a szenátus üléstermében elkülönítetten tárgyalták meg a résztvevők a rendi gyűlésekre vonatkozó egyes kérdéseket. A prágai tanácskozás látványosan bizonyította, hogy az utóbbi néhány konferencián az előadások és a viták hangsúlya áthelyeződött az új- és legújabb korra, az alapítók eredeti, kifejezetten rendi és történettudományi megközelítésével szemben. Így „nyitott” a Commission elnöksége a jogtörténetek irányában.

Klasszikus parlament-történelmi kérdésekkel foglalkozott José M Cerda (Tanácsok és tanácsadók II. Henrik kormányzása idején (The english parliament in the making: counsel, coubcils and politics int he reign of Henry II..)) és Waclaw Uruczkac a Jagellók kora lengyel rendi gyűléseinek históriájával (Dičte Général de Royaume de Pologne á l' époque des Jagellons). A német (pontosabban porosz) rendi gyűlés elemzését úgyszintén lengyel előadó vázolta (Janusz Małek: Die Landständische Verfassung und die politische Kultur in beiden Teilen Preußens [Königliches Preußen und Herzogtum Preußen] in der frühen Neuzeit). Marie-

Laure Legay a francia képviselő jellegzetes intézményéről, a regionális kérdések funkciójáról érkezett. (Le despotisme des Etats provinciaux dans la France du 18e siècle). Alexander Buczynski és Jiroušek Bohumil Közép-Európa kelete felé tágította a látókört (The Croatian Diet during the Early Modern Age – a Critical Overwiev of Croatian Parliamentary History és Die tschechische ständische Politik des 15–17. Jhs.). Pauline Croft valódi csemegével szolgált (London and Westminster: the Capital City and the „Eye of the Kingdom” int he 16th and 17th centuries) A B. és C. szekció területi behatárolást követett. Egyikben Valeria Ferrari, Maria Sofia Corciulo, Francesco Soddu és Sandro Guerrieri tolmácsolásában az olasz parlamentarizmus alakulásáról esett szó a 19–20. században (Parlamentarismus in Italien), a másikban az Osztrák–Magyar Monarchia került terítékre (Parlamentarismus in der Habsburger–Monarchie).

Ebből a szekcióból hiányoztak a magyar előadók, feltehetően az utolsó napokban történt sorozatos részvétel-lemondás miatt. A hangsúly tehát az osztrák és cseh szempontokon volt. (Franz Adlgasser, Jiří Georgiev, Karel Sghelle-Renata Veselá, Lothar Hövbelt, Christian Neshwara, Stjepan Mat-

ković voltak az előadók). A távolmaradást azonban korrigálták a magyarok a D szekcióban, a 20. századi parlamentarizmus elemzése kapcsán. Miként Kajtár István tette a magyar törvényhozásra vonatkoztatott kontinuitás–diszkontinuitást elemző előadásával (Gesetzgebung und Systemveränderungen: Ungarn in XIX–XXI. Jh.) Tanulságos párhuzamokkal szólt a cseh Jan Rychlík (Zasutpitské orgány (parlamenty) v Komunistickém Česloskovensku a jejich cinnos (1948–1989) és a magyar Szigeti Magdolna (Politische Wende an ungarischer Art 1989/1990) a parlamentáris fejlődésnek az 1989/1990. évi fordulat egybevethető elemzéséről. Igazi jogtörténelmi „mazzola” volt Martins Estevao de Rezende előadása, amely mintegy paralell ábrázolása volt a diktatórikus berendezkedéseknek – Latin-Amerika tükrében (Procedures and Legitimacy: the Brazilian Parliament 1945–1988). Az E szekció a parlamentek szervezeti kérdéseiről szólt, a bizottságok szervezetéről, állandósulásáról, szabályozottságáról. Mario di Napoli általános nyugati kontinentális képpel indított (Parliamentary groups in historical perspective), Jolanta Chojnska-Mika a brit nemzetközösség (Loacl parliamentary campaigns and their effectiveness int he 17th Century Commonwealth) John R. Young a skót parlament (The Scottisc parlaiment and the 1707 Treaty of Union), Jean Garrigues a francia harmadik köztársaság

deputációiról számolt be (Les groupes parlementaires du Centre aux origines de la Troisième République 1870–1880). Feltételezhetően jobb híján került e szekcióba a cseh parlamentben a szlovák jelenlétet elemző előadás (Matej Hanula), miként a francia politika és oktatás összefüggéseit taglaló értekezés. (René Grevet). Ebben a szekcióban mutatta be a Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztálya Jogtörténelmi Albizottsága és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi karának közös kötetét, a Nationalstaat-Monarchie-Mitteuropa című tanulmánykötetet Mezey Barna, amelyet a magyar nemzeti csoport nevében ajánlott a konferencia résztvevőinek figyelmébe. Ez már lassan tradícióvá vált: a magyar jogtörténészek a Grazi konferencia óta minden esztendőben a magyar joghistoriát reprezentáló tanulmánykötettel jelennek meg az I.C.H.R.P.I. konferenciáin.

Az F szekció vegyes témákat ölelt föl: Max Weber nézeteinek elemzésétől (Cristiana Senigaglia) Johannes Lohelius életrajzán át (Günter Christ) a birodalmi egyház

felbomlásáig, 1803–1804-ben. (Rudolf von Frein von Oer)

A tanácskozásokat szokás szerint az elnökség ülése követte, ahol megerősítették elnöki tisztségben Prof. Dr. Wilhelm Braunedert, az Universität Wien tanárát és megválasztották a szervezet főtákarát Martins Estevo de Rezende személyében.

A szervezők kitettek magukért. A kísérő programok is méltóak voltak a nemzetközi seregléshez, a közel száz történész és jogtörténész konferenciájához. Regisztráció a Pálffy-palotában, nyitófogadás a Wallenstein-Gartenben, koncert a Lobkowitz palotában, záróünnepség a Nemzeti Múzeumban, vacsora sétahajón, a Moldván. Így lehet egy város szépségeit egy tudományos konferencia keretében illeszteni. Illő megemlíteni a fő szervezők és felelősök nevét: Marcella Rossovát, a csehszlovák tudományos akadémia történettudományi intézetének főmunkatársát és Milan Hlavackát, a Károlyi Egyetem Bölcsészettudományi karának docensét. Kiváló munkát végeztek.

– B –

35. Deutscher Rechtshistorikertag

Katolikus Egyetem (Nadja el Behieri egyetemi docens, Zlinszky János professzor emeritus) és a Szegedi Tudományegyetem (Jakab Éva, Balogh Elemér, Blazovich László és Ruszoly József egyetemi tanárok). A magyar jogtörténet-és kánonjog-tudomány tekintélyét dicséri, hogy két plenáris előadást is magyar tudós tarthatott: Jakab Éva egyetemi tanár (Vertragsformulare im Imperium Romanum) és Erdő Péter professzor, esztergomi érsek (Die Forschung des Kanonischen recht: ein Dialog zwischen Theologie und Rechtsgeschichte).

Az idei Rechtshistorikertag fő motívuma a Code civil jubileuma volt, ennek szentelték az első szekció előadásait (Die Tradition des Code civil) és a bonni tartományi bíróság ünnepi tanácskozását (Festveranstaltung zum Jubiläum des Code Civil; „Was können wir heute von der Geschichte des Code Napolen lernen?“ [Jean Louis Halpérin]). Feltehetően ennek köszönhető, hogy a mostani konferencia túlnyomó többségében római jogi és kánonjogi témákkal, illetve a római jog („Römisches Privatrecht der Antike,” Römisches Recht seit der Spätantike” és kánonjog („Kanonistische For-

Bonnban, az egykori választófejedelmi rezidenciában, a jelenlegi egyetem főépületében, a Német Szövetségi Köztársaság és az Olasz Köztársaság elnökeinek védnöksége mellett rendezték 2004. szeptember 12 és 17. között a német és a németül tudó jogtörténészek kétfévente megrendezésre kerülő sereg-szemléjét. A résztvevők hivatalosan kibocsátott lajstroma szerint a világ számos országából 288 joghistorikus vett részt az előadásokon és a tudományos vitákban. A német és osztrák tudósok mellett értelemszerűen sokan érkeztek Svájcban, Hollandiából és a skandináv államokból (Dániából, Svédországból, Finnországból). Feltehetően a konferencia egyik fő témájának számító Code Civil miatt jöttek franciák, belgák, olaszok és spanyolok.

Feltűnően nagy létszámmal képviseltették magukat a japánok, de részt vettek a tanácskozásokon brit és amerikai kutatók is. A korábban erős résztvevőnek számító kelet-közép európai országok a megelőző Rechtshistorikertagokhoz viszonyítottan kevesen jöttek el, de regisztráltatták magukat cseh, lengyel, horvát, szlovén,

és természetesen magyar jogtörténészek. Magyarországi képviselőjében négy egyetem kutatói és tanárai érkeztek Bonnba: az Eötvös Loránd Tudományegyetem (Mezey Barna egyetemi tanár), a Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemből lett Corvinus Egyetem (Máthé Gábor egyetemi docens), a Pázmány Péter

schungen”) magánjogra gyakorolt hatásával foglalkozott („Politisches und eigentumrechtliches Staatsdenken” és „Sachsenspiegel und gelehrtes Recht.” Kivételesnek számított annak a szekciónak néhány előadása, amely „a bonni köztársaság” alkotmányjogát és közigazgatását (Christoph Schönberger, Ulrich Herbert), illetve a büntetőjog és büntető eljárási jognak az alaptörvénnyel összefüggő kérdéseit vizsgálta (Lothar Kuhlen). A magánjogi túlsúly mellett üdítő kivételnek számított néhány közjogi, illetve büntetőjogi előadás. A hazai előadókat illetően talán nem túl merész az állítás, hogy a „nagyágyúk” inkább a szekcióvezetésben bukkantak fel, mint az előadók között (Michael Stolleis, Dietmar Willoweit, Karl-Heinz Ziegler, Detlef Liebs). A konferencia egyben bizonyos generációváltás üzenetét is hordozta, ami a régi Rechtshistorikertag-járóknak fel is tűnhetett: sokan maradtak távol a tanácskozástól az ismert vezető jogtörténészek közül. Lehet persze, hogy ez a magánjogi orientáltságú témaválasztással is kapcsolatban állott. Üdítő ötlet volt a konferencia során a fiatal jogtörténészek estje.

A tudományos konferenciát kísérő rendezvények izgalmas kiegészítői voltak a tanácskozásoknak. Az egyetem rektorának és a jogi kar dékánjának ünnepélyes

megnyitója Wolfram Högbe Fesvortragjával („Mantik und Recht”) folytatódott. Fogadás az Altes Rathausban, Prof. Wolfgang Bretschneider orgonakoncertje és a Beethoven-ház kamara-zenetermében rendezett koncert és végül az eifeli kirándulás (Bad Münstereifel, Kloster Steinfeld, Schloß Bürrsheim, Maria Laach).

Külön eseménye volt a konferenciának a néhány nap múlva kezdődő Deutsche Juristentag tiszteletére a Stadtarchiv és a Stadthistorische Bibliothek Bonn kiadásában megjelentetett tanulmánykötet („Stätten des Rechts in Bonn”). A konferenciával egy időben a legjelentősebb német könyvkiadók jogtörténeti műveikből könyvadásítást tartottak, bemutató újjdonságaikat, melyekből nem keveset a jelenlevők jegyezték.

A rendezők és szervezők, így Prof. Dr. Rolf Knütel, (Institut für Römisches Recht und Vergleichende Rechtsgeschichte), Prof. Dr. Wilhelm Rütten és Prof. Dr. Matthias Schmoeckel (Institut für Deutsche und Rheinische Rechtsgeschichte) mindent megtettek annak érdekében, hogy a közel háromszáz résztvevő jól érezze magát Németország egykori fővárosában, és valódi tudományos élményekkel térhessen haza.

- M -

Kozári Mónika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere

Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.
ISBN 963-9350-29-x

A szerző nem kisebb feladatra vállalkozott kötetével, mint pótolni a magyar történettudomány egyik nagy hiátusát, ugyanis Tisza Kálmánról és kormányzati rendszeréről eddig nem született modern, átfogó monográfia. Meggyőződésem szerint ennek első sorban a levéltári források hatalmas –

bár legalább ennyire kiegyensúlyozatlan – tömege az oka, aminek a feltárása egy személy számára gyakorlatilag lehetetlen vállalkozás. Ezen a problémán Kozári Mónika sem tudott felülemelkedni. Nem törekedhetett teljességre, az elsődleges források közül mindenekelőtt

Tisza Kálmán levelezését, Ghyczy Kálmán naplóját és a minisztertanási jegyzőkönyveket hasznosította.

A monográfia műfaji meghatározása nem egyszerű feladat. A szerző jól láthatóan Tisza szerepének tisztázását tekintette elsődleges feladatának, de ezt gyakran inkább a korszak történetének, a vitás kérdéseknek az elemzésével helyettesíti, egy-egy esetben vállalt feladatának rovására is. Gergely András közelmúltban megjelent recenziójában nem véletlenül illette a kötetet a „jeles biográfia és kitűnő korszak-monográfia” jellezőkkel.

A könyv terjedelmének kb. a felét Tisza pályakezde és ellenzéki politikusi tevékenysége bemutatásának szenteli a szerző. Részletesen elemezte az 1861-es országgyűlésen, a kiegyezési tárgyalásokon és általában a Balközép vezetőjeként betöltött szerepét. Miniszterelnökségének éveiből, jogtörténeti szempontból „A közigazgatás átszervezése” és különösen „A minisztertanács” c. fejezeteket kell kiemelnünk, utóbbinál is első sorban törvényelőkészítő szerepének vizsgálatát. A kormányfői működés rendkívül alapos elemzésével szemben némi hiányérzetet kelthet az életének utolsó évtizedéről írott rövid fejezet, bár kétségtelen, hogy források hiányában talán ennek megírása lehetett a legnehezebb feladat.

Összességében a monográfia nemcsak a korszak egyik legfontosabb személyiségének további vizsgálatában, hanem idővel a dualizmus időszakának megértésében is megkerülhetetlen köteté válik.

Csapó Csaba

Négy szerző ízléses kiállítású, szakmailag igényes munkája valódi újdonság a külföldi, magyar nyelvű felsőoktatási szakirodalomban. A négyek, noha fiatal kutatók, mégis kismonográfiák és tanulmányok sora jelzi eredményességüket. Olyan történész és politológus végzettségű kollégák, akiknek közös vonása a tények tisztelete és a levéltári forráskutatás iránti elkötelezettség. Valamennyien a kolozsvári Babes Bolyai Tudományegyetem Sepsiszentgyörgyi Közigazgatási Főiskolájának oktatói. Kvalitásaikról a recenzensnek volt módja akkor is meggyőződni, amikor a közigazgatási szakemberképzés hazai intézményében: az Államigazgatási Főiskolán többen előadást tartottak egy igazgatástörténeti témákban.

A szerzői kollektíva szerény célkitűzést fogalmazott meg a kötet előszavában: „Az olvasó most egy olyan közigazgatástörténetet tart a kezében, amely szűkebb hazánk, Erdély adminisztrációját követi nyomon a kezdetektől a XX. század elejéig. Célunk nem értéktételek megfogalmazása volt, hanem Erdély közigazgatási rendszereinek bemutatása és elemzése. Úgy gondoljuk, hogy a központi és a helyi közigazgatás működésének megértéséhez e rendszert történetiségében is szükséges megismerni és megérteni.”

A közel 13 ív terjedelmű szintézis öt nagy szerkezeti egységben tárgyalja az államszervezetet. Az első rész az államalapítástól a Mohács utáni kettős királyválasztás küzdelmét lezáró nagyváradi békéig terjedő időszakot fogja át. Az Erdélyi közjogi helyzetének változásait vezető évszázadok főbb szervezeti kérdései: így a királyi vármegye – a székely területi szervezkedés, az altlandi megtelepedést követő német ajkúak, szászok bevándorlásával a szász székek, városok, illetve a nemesi vármegye – képezik a vizsgálat tárgyát.

Külön figyelmet érdemelnek azok a fejtegetések, melyek szerint az erdélyi adminisztráció kialakulását alapjaiban – Szent István uralkodásától kezdődően – a királyi család hercegei határozták meg. A bihari hercegek (Dux Biharea) sajátos államszervezéssel fokozatosan terjesztették ki a hatalmukat egész Erdély területére. Amikor Könyves Kálmán a XII. század elején életre hívta a szlavóniai bánt, illetve az erdélyi vajda intézményét, úgy csökkent folyamatosan a királyi hercegek befolyása. 1199-től az erdélyi vajdák fokozatosan szerepelnek az oklevelekben, de mindig összekötve a Fehér megyei ispán méltóságával. A vajdai cím megjelenésekor a cím még a király bizalmasát jelenti, majd a Marostól északra lévő ispánok neve előtt kezdik feltüntetni, mint vajdát és Fehér megye ispánját. Kiterjedt hatalmát pedig az egyértelműsítette, hogy a jelzett időtől már a vajda nevezte ki az ispánokat az udvaroncai körből.

A mohácsig terjedő periódus fejlődéstörténetében jelentős a székely és a szász székek megjelenése. A szerzők, a székek eredetére vonatkozó elméletek végkövetkeztetéseként: a terra, districtus, comitatus elnevezést 1400-ban felváltó székek (sedes) kialakulási sorrendjét az alábbiakban jelölték meg. Az első, központi anyaszék Udvarhelyszék volt (először 1235-ben Telegd néven

Erdély közigazgatástörténete

Cziprián Kovács Loránd – Bicsok Zoltán – Kozma Csaba – Székely Zsolt:

Erdély közigazgatástörténete

Sepsiszentgyörgy 2003.

Istoria administrației din Transilvania (Ib. magh.)

– Sfântu Gheorghe (cv) Asociația Științifică Pro Scien-
ia Administrativa 2003.

ISBN 973-0-03025-1

nyer említést – az Udvarhelyszék elnevezést először 1448-ban használták).

A második: Marosszék, a harmadik Aranyosszék, majd ezeket Háromszék követte. A három szék: Sepsiszek, Orbaiszek és Kézdiszek mellett pedig létrejött a legkeletibb székely szék: Csíkszék – feltételezhetően a már kialakult székely székek lakosságának kirajzásából.

A kötet második és harmadik része az erdélyi fejedelemség közigazgatását jellemzi. Szellemes formulával vezeti be Erdélyi közjogi helyzetének változását. A speyeri megegyezéstől (1570) számíthatjuk János Zsigmond fejedelmi címét; a szerződés az Erdélyi Fejedelemség „zületési bizonyítványa.” A fejedelmi cím csak Báthory Zsigmond idején állandósul és utódai is a „princeps Transsylvaniae, dominus partium regni Hungariae et comes sicularum” uralkodnak Erdélyben. Rendkívül informatív továbbá a fejedelmi jogkör alakulását tárgyaló fejezetben belül a fejedelmi tanács, a deputációk/delegációk; és a kancellária működését elemző részek. Megemlítjük, hogy a delegációk intézménye különleges volt (három alkalommal került rá sor [1664, 1684, 1690]), rendkívüli feladatok megoldására szerveződött, és lényegében addig alkalmazták, míg Erdélyi közjogi helyzete nem rendeződött a Habsburg birodalommal.

Az 1688. évi fogarasi országgyűlésen elfogadott nyilatkozattal azonban ez a kérdés is nyugvóponton jutott. Bár különálló státusszal, ám a Magyar királyság részeként kapcsolódott az Erdélyi fejedelemség a birodalomhoz. A Habsburg ház fiági örökösödésének elismerésével, és a ius resistendi-ről való lemondással, Eckhart örökbecsű monográfiájában (A szentkorona eszme) kifejtettekkel összhangban igazolt, hogy Erdélyt az anyarszághoz mindig a szentkorona kapcsolta hozzá. A Pragmatica Sanctio pedig végleg lezárta az önállóság útját. Hiszen Mária Terézia 1744-ben szentesítette a szebeni országgyűlés határozatait, aminek következtében megszűnt a szabad fejedelmválasztás joga, az erdélyi három nemzeti uniója, és a Habsburg ház leányági örökösödésének törvényesítésével a fejedelmi trón öröklése sem lesz kérdés már. 1765-ben pedig Erdély Nagyfejedelemséggé nyilvánításával világossá vált, hogy a Habsburgok elkötelezték Erdély Magyarországtól való külön kormányzása ügyében.

Az igazgatástörténeti tankönyv legkiérleltebb fejezetei pedig éppen ezzel az időszakkal foglalkoznak részle-

tesen. A dikasztériumok körül különösen tanulságos a Geheimer Rat-ból kinőtt Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis, amely fontos feladatokat látott el, mint például az uralkodói döntések előkészítése, javaslat az évi adók mennyiségére, a főtisztségek betöltésére, törvényjavaslatok elfogadására, vagy elvetésére, vallásügyi határozmányokra, avagy a kereskedelempolitika mikénti alakítására. A Hofkammer, mint döntő kormány szerv 4. bizottságába tartoztak Erdély kincstári ügyei, mégpedig Magyarország és Szlavónia ügyeivel együtt. Megjegyzendő, hogy ebből a bizottságból nőtt ki a Neoquistica Commissio is. A dikasztériumok körül kiemelésre méltó még az Erdélyi Udvari Kancellária, amely sikeresen hárította el a Magyar Udvari Kancellária igyekezetét, azt, hogy kizárólagosan képviselje az erdélyi ügyeket az uralkodó előtt.

Erdély fő kormányzati szerve, „Helytartótanácsa” az 1692-ben működni kezdő Gubernium Regium Transylvaniae volt. A főkormányzók működésének és bizottságai sokrétű tevékenységének bemutatása különösen értékes fejezete a tankönyvnek. A Gubernium bizottságai: Commissio Commercialis, Siskovich Bizottság, Adóbizottság, Urbéri Bizottság, Commissio Catholica/Commissio in Publico – Ecclesiasticis, Commissio Litteralia, Cameratica Commissio, az Országos Főbizottság, az Országos Főszámvevőség – olyan igazgatási intézmények, amelyek még a szakterületen jártas szakembereknek sem mindenben ismertek.

A speciális ismeretekon kívül is különösen tájékozottnak kell lennie annak, aki a területi változásokat, és azon belül a szervezeti módosulásokat pontosan nyomon követni képes. Ebben segít egy jó iránytű vezérlésével a tankönyv III. és IV. része.

Köztudott, hogy az 1540–1867 közötti időszakban a történeti Erdély három jól körülhatárolható, sajátos intézményrendszerrel, helyhatósági jogszabályokkal, önigazgatással, az egykori királyság korából eredeztetett privilégiumokkal bíró területi egységet jelentett: a Hétvármegyét, a Székelyföldet és a Királyföldet. A megyék, a székek területe, beosztása folyamatosan alakult. A vajdaságkori Erdélyhez képest a Fejedelemség magába foglalta az ún. magyarországi részeket, a Partium Regni Hungariae-t is, melynek terjedelme ugyancsak mindvégig módosult.

A Nagyfejedelemség idején – II. József intézkedései nyomán – 11 közigazgatási egységet szerveztek Erdélyben.

1852-ben legfőbb igazgatási hatóságként Helytartóságot hoztak létre Szében székhellyel.

A Helytartóságot – 1854-ben – 10 kerületre (Szében, Brassó, Udvarhely, Marosvásárhely, Beszterce, Dés, Szilágysomlyó, Kolozsvár, Károlyfehérvár, Szászváros) és 79 járásra osztották.

A széki területi tagolódás önmagában is rendkívül tanulságos. A Habsburg korszakra 7 fő – és 5–6 fiúszék állandósult. Noha a recenzio műfajával nehezen fér össze; a jól tájékozottság okán a tankönyvből kiemeljük a székek, illetve a székek átalakulása vármegyékké c. tabellákat:

Székely fő- és fiúszékek

Főszék	Központ	Főszékhez tartozó fiúszék
Udvarhelyszék	Székelyudvarhely	Keresztúrszék, Székelykeresztúr, Bardoczszék, Bardocz
Marosszék	Marosvásárhely (Székelyvásárhely)	Szeredaszék, Nyárádszereda
Csikszék	Csikszentmárton	Gyergyószék-Gyergyószentmiklós időközönként Kászonszék, Kászonaltiz
Sepsiszek	Sepsiszentgyörgy	Miklósvarászek
Kézdiszek	Kézdivásárhely	időközönként Kászonszék, Kászonaltiz
Orbaiszek	Zabola	-
Aranyosszek	Felvinc	-

Nem csupán az igazgatástörténettel foglalkozók számára hordozhat tehát információkat a széki igazgatás megszűnésének mikéntje. A dualizmus idején a törvényhatóságok létrehozásával a székely székek 1872-ben vármegyékké alakultak:

Szék neve	Központ	Vármegye megnevezése
Udvarhelyszék	Székelyudvarhely	Udvarhely vármegye
Marosszék	Marosvásárhely	Maros-Torda vármegye
Csikszék	Csikszentmárton	Csik vármegye
Sepsiszek	Sepsiszentgyörgy	Háromszék vármegye
Kézdiszek	Kézdivásárhely	
Orbaiszek	Zabola	
Aranyosszek	Felvinc	Torda-Aranyos vármegye

Ugyancsak hasonlóan „vészterhesen” alakult a Fundus Regius 11 törvényhatósági egységének (9 szék és 2 kerület) sorsa. Mint az jól ismert, a XIII–XIV. századtól a szászok által lakott területek székekké szerveződtek. Szében tartományban a hét széket (Siebenbürgen): Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Szében, Újegyház, Nagysink és Kőhalom alkotta, melyekhez először Segesvárszék, majd a Medgyest és Nagyselyket magába foglaló Kétszék is csatlakozott. A kerületek: Beszterce és Brassó pedig a szebenitől eltérő önálló közigazgatási rendszerrel rendelkeztek. A Királyföld szász törvényhatóságainak összessége, a Szász Egyetem (Sächsische Universität) élén a comes saxonum adminisztrátori ítélőbírói és katonai szerepkörrel felruházott ispán volt. A legfőbb szász bíraskodási fórumon az igazságszolgáltatás a saját szokásjog alapján történt, és amelyet később Eigenlandrecht der Sachsen in Siebenbürgen címen kodifikáltak és a XIX. századig érvényben maradt. Hatásköri érdekessége, hogy a későbbi közigazgatási bírósági kompetencia egy részével is rendelkezett már. A dualizmus jogalkotásának hatására azonban ez a területi különállás is megszűnik, és 1876-tól az önálló szász natio német kisebbséggé alakult át.

A Székelyföld és a Szászföld igazgatástörténetének részletes leírása kiemelten hangsúlyos része a tankönyvnek. A tárgyban olvasott, de nem okvetlenül jártas szakembereknek, akik a megkérdőjelezhetetlen Erdély-szak-

értő: Trócsányi Zsolt kormányzati munkáin, és a rendkívüli műveltségű, tárgyi tudású Imreh István rendtartó és törvényhozó székely faluján nevelkedtek, azoknak is példamutató a didaktikus szerkezetbe foglalt hasznos ismeretanyag, a közösségek intézményeiről (falusbíró, hűtörök, tizedesek, stb.), a törvénykezési rendről, a székely falu sajátos igazgatásáról, az egészség, a rend, a közbiztonság védelméről, stb.

A tankönyv zárórésze Erdély dualizmuskori fejlődésével foglalkozik. A szerzők a rendkívül gazdag szakirodalom reprezentáns monográfiáinak felhasználásával jelenítik meg e korszakot. Ebben a fejezetben már erősen elegyednek az alkotmány-, illetve a közigazgatástörténeti értékelések. Részben túlsúlyos a kiegyezési törvényekhez vezető politikatörténeti megalapozás. A fejtegetések logikai rendje nem vitatható, ám szembevetendő, hogy az e részt író(k) – szerkesztői/szerzői álláspontok, Erdélynek Magyarországhoz kapcsolódását nem az „uniós megoldásban” látták célravezetőnek. Igen imponáló a politikatörténeti irodalom szemelvényeinek célzatos válogatása, érveik alátámasztására. Itt főként Kossuth emlékirataiból merítenek; példaként: ... „ha nekünk van nádorunk, Horvátországnak meg van bánja, ... Erdélynek meg lehet kormányzója, ... s a kormányzónak kormányzéke is anélkül, hogy az az egygyéolvasásnak akadályá legyen.”

A szerzők a kiegyezést mint jogi konstrukciót helyesen értelmezik, és világosan érzékelik azt is, hogy az uralkodó mint harmadik jogalanya más és más jogi minőségben – osztrák császárként és magyar királyként kapcsolja össze a két nemzetet. Ám az már kevésbé tűnik ki az állam- és kormányforma vizsgálatánál, hogy Erdély a korona részeként, mint involvált Pars-része ennek a közjogi pactumnak, amit mindkét szerződő fél országgyűlése külön-külön törvényben cikkelyezett be. Ezekhez az ún. közös Monarchiát alapító törvényekhez járultak további kiegészítő, magyarázó törvények. A magyar királyság, a magyar korona „területi integritása” okán az „uniós Erdélyről” az 1868. XLIII. tc., amely újfent deklarálta a polgári és a politikai egyenjogúságot, valamint a „nemzetek” szerinti felosztások és előjogok megszüntetését. Megerősítették a bevett felekezetek jogegyenlőségét, megőrizhették önkormányzati rendszerüket, kihangsúlyozva, hogy ezek a jogok a görög katolikus és görögkeleti egyházakra is érvényesek. Az erdélyi képviselői helyek számát 75-re növelték, a guberniumi feladatokat a belügyminisztériumra ruházták, a szász universitást egyelőre meghagyták, és végül, de nem utolsósorban a kommentáló törvény – éppen a jogrendszer teljes reformigényére figyelemmel – nem kívánta a magyar jogszabályok teljességét Erdélyre kiterjeszteni. Ezekre hosszabb idő elteltével került csak sor, így az osztrák polgári perrendtartás, büntető-perrendtartás, a kereskedelmi törvény, stb. még egy évtizedig hatályban maradt.

1868-ban még egy közjogiilag fontos jogalkotási eredmény született, és ez a másik kiegészítése az 1867. évi

XII. törvénynek. A horvát–magyar kiegyezés a társországi státuszt deklarálta, és ehhez csatlakozott még később corpus separatum-ként: Fiume városa, a hozzá tartozó tengerparttal. A jogi helyzet jellemzésére, annak bonyolultságára még Jellinek sem tudott jobb kategóriát adni, minthogy az nem más, mint „Államtöredék.”

A szerzők által felvetett problémák tehát figyelmet érdemelnek, és ennek a magyar–horvát–erdélyi kiegyezési jogi konstrukciónak az árnyaltabb megítélésére, és különösen a politikai nemzet kategória továbbgondolására ösztönöznek.

A dualizmuskori erdélyi közigazgatástörténet kissé elnagyoltan sikeredett. Ez alól csupán a területi igazgatás fejlődése, a területátalakítások, és a területi igazgatási reformok jól dokumentált leírása képez kivételt.

A szerzői összesítésből jól kitűnik, hogy az 1876–1877. évi megyerendezéssel megszűnt a Királyföld hagyományos autonómiája. Ekkor a következő 6 vármegye alakult. Máramaros, Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad és Krassó-Szörény. Mint arra korábban utaltunk, a szász és a székely székeket is az egységes megyerendszerbe tagolták. A történelmi Erdély területén végül is 15 vármegye alakult, és ezek lehetőleg megőrizték hagyományait: Szolnok–Doboka, Beszterce-Naszód, Kolozs, Torda Aranyos, Maros Torda, Alsó-Fehér, Kis-Küküllő, Nagy Küküllő, Udvarhely, Csík, Háromszék, Brassó, Fogaras, Szeben és Hunyad.

Tanulságosak továbbá az 1910. évi népszámlálási adatok is – a XX. század csak e vonatkozásban szerepel utalásszerűen a kötetben! Ekkorra Erdély területén a 2350 településből mindössze kettő volt törvényhatósági jogú város: Kolozsvár 60.808 lakossal és Marosvásárhely 25.571 lakossal. Rendezett tanácsú város 27 volt, és ezek közül csak nyolcnak – köztük Brassónak (41.056) és Nagyszebennek (33.489) volt 10 ezernél több lakója. Nyolcnak a lélekszáma nem érte el az ötezret. A 2321 községből mindössze 195-ben éltek kétezernél többen, míg 1517 településen ezernél kevesebben.

Erdély közigazgatástörténete dicséretes alkotás. Mégis egyetlen szembevetendő hiányossága azért maradt a kötetnek. A legújabb kor, a XX. század teljesen hiányzik a feldolgozásból. Ennyiben is követi a nagy elődöket, akik megfontolásból 1848-ig, illetve azokat, akik időben a Monarchia bukásáig merészkedtek. Ezt a szemléletmódot pedig már részben a hazai, és a német nyelvterület szak- és tankönyvirodalma teljesen meghaladta.

A XX. század noha jelentősen minősül, mégis meghatározó jelentőségű a szociális jogállam kiteljesedésére, másrészt pedig a totalitárius államberendezkedés térhódítására figyelemmel. A XX. század a nagy politikai tévedések korszaka, ennek minden közjogi konzekvenciáival. Nos, az alkotmányos jogállamok reneszánsza idején Európa egységesülése talán garancia lehet Erdély közigazgatástörténetének jelenkori folytatására is.

Máté Gábor

A rabtabellák tanúsága

Egy könyv a 18. század bűnözéséről és a büntetőbíráskodásról

Hajdú Lajos: Bűnözés és büntetésbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon

Akadémiai Kiadó, Bp. 1996, 289 p. ISBN 963 05 6985-X

A 18. század második felének büntető ítélkezési gyakorlata és abszolutisztikus jogpolitikája látványos változásokat ígért a magyar büntetőjogban. Részben a büntető joggyakorlat egyes szempontjainak és arányainak módosulásai, részben pedig a felvilágosodott uralkodói elgondolások megjelenése a jogéletben és törvényhozásban (rendeletalkotásban) kiváltotta az anyagi büntetőjog lassú modernizálódását.

Hajdú Lajos jogtörténész professzor, a jozefinizmus kutatójaként hírnevet szerzett kutató a fenti folyamatok elemzésének szentelte életműve nagyobbik részét. 1971-ben publikált kodifikációtörténeti munkája (Az első [1795-ös] magyar büntetőkódex-tervezet) és 1985-ös összegzése a felvilágosodott abszolutizmus korának büntető praxisáról (Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában). E két könyv kiegészült egy táblázatos kimutatásokkal, statisztikákkal és térképvázlatokkal gazdagon illusztrált újabb elemzéssel, amelyben a 18. század hetvenes éveinek kriminalitását és büntetőbíráskodását tette vizsgálódásai célpontjává. A posztumusz műben Hajdú Lajos korábbi kutatói hitvallásához hűen a levéltári források precíz, aprólékos vallatásának módszerével élt. Állást foglalt a „belebotlós módszer” ellen, az olyan munkastílus ellen, amelynek művelője – mint írja – „már kiadott vagy még kiadatlan források egyik-másik adatába beleütközve preconcepciójának megfelelő merész véleményt mond jogtörténeti vagy kriminológiai kérdésekről, nemes nagyvonalúsággal mellőzve a számtalan (olykor évente több ezer vagy több tízezer) egyéb forrás eltérő tanulságot nyújtó tapasztalatait. A kutató, aki a jogtörténet egyik fontos ágának, a büntetőjog történetének változásait firtatja, ezt nem teheti meg, de azt sem, hogy ’boszorkányokat üldözzön’, több évszázad távolából szörnyülködjen a kegyetlen, embergyalázó praxis megnyilvánulásain.”

A jogtörténész professzor 2221 rabtabellát tanulmányozott művében. Mint ismeretes, a rabtabelláknak nevezett kimutatásokat 1757 után havi-évi rendszerességgel terjesztették föl a vármegyék, szabad királyi városok és pallosjogú uradalmak a Helytartótanácsához, amelyben kimutatásokat lel a joghistorikus a rabforgalomról, a befogadásokról és a szabdlábra helyezésekről, a börtönbe kerültek (gyanúsítottak vagy elítéltek) által elkövetett (vagy feltehetően elkövetett) bűncselekményeiről, azok ítéleteiről, esetleg a bizonyítékokról.

A rabtabellák problémáiról maga Hajdú Lajos is beszámol: a bejegyzések lakonikusak, sok kérdésre nem adtak választ, alkalmanként „pongyolán” kezelték a kitöltést, sokszor rövid időn belül több táblázatos kimutatást is fölküldtek a megyék, amelyek adatai egymásnak el-

lentmondani látszanak. Persze, „megalapozottabb judiciumot alkothatna a jogtörténész, ha magukon a peranyagokon rágná át magát: elemezné, hogy mi történt a bűncselekmény elkövetése, illetve felfedése után, mit állapított meg a nyomozás, milyen bizonyítékokat sikerült felteni a vizsgálat során, a bíróság a tárgyaláson hogyan mérlegelte e bizonyítékokat, az enyhítő-súlyosbító körülményeket, milyen ítéletet hozott, és azt miképpen hajtották végre és így tovább. Ez az út azonban járhatatlan: már egy-egy bűnügy gyakran fél évtől 2 évig húzódó történetének felderítése is hosszú időt rabolna el, és egy országos kép felrajzolása (a szűkös és rossz személyi feltételek, illetve a periratok irtatlan tömege miatt) évszázadokig tartana. Marad a másik megoldás: a rabtabellák...”

A szerző bevallott törekvése volt, hogy a jelzett körön belül a lehető legnagyobb forrásbázisra támaszkodva feldolgozza a reformtörekvésekben gazdag évtized kriminológiai adatait. Ezúttal is hagyományos, korábbi könyveiben is jellemző módszerével, a kérdezzel élt Hajdú Lajos, és a saját maga fogalmazta problémákra igyekezett a rendelkezésre álló forrásokból válaszokat formálni. Jogtörténeti vizsgálódásának és tudományos felfogásának fókuszában mindig a kérdés, a „miértek” sorolása, és sohasem az elméleti modell, a teoretikus konstrukció megalkotása állott. Hajdú Lajos kutatói és forrásfeldolgozó metódusa a legalkalmasabbnak tűnik az általa választott cél, a törvénykezési praxis főbb jellemvonásainak jellemzésére. Nem összefoglalásra készült a szerző, hanem egy kora újkori magyar büntető-ítélkezési tabló megfestésére. Nem „a” feudális büntető bíráskodást akarta evidenciákkal jellemezni, hanem a jellemezhetetlenséget valószínűsíteni. Beismerésével, miszerint (mint ahogyan számos helyen is írta) „a részletek a kutató előtt homályban maradtak,” a kutatói tisztesség és tisztánlátás elveit tisztázta, a feudális bírói praxis aprólékos és részletekbe menő megismerhetetlenségének elvét deklarálta. Bónis György állapította meg egyhelyütt: Magyarországon a büntetőjog középkora a 19. századig tartott. Messze túlépelt hát minden történettudomány által megvont politikai vagy alkotmányos korszakhatárt. A középkori jog sajátja volt a végtelen partikularizmus, az egységes szabályozás hiánya, a privilégiumokon, kollektív szabályokon, rendenkénti és csoportonkénti szabadságok rendszerén, a törvénynek ellenálló helyi hatalom szabotáló gyakorlatán alapuló kusza összevisszaság. Mely valóban csupán kérdéseket enged meg kutatónak és olvasónak egyaránt.

Nőtt-e vagy csökkent-e a bűnözés a vizsgált időszakban? Hogyan változott a bűncselekmények elkövetési aránya? Melyik lett e korszakban a jellegzetesen kedvelt bűntett, és melyiket követték el kisebb gyakorisággal? Az ország megyéire, tájaira milyen kriminalitás jellemző? Milyen arányú volt a női bűnelkövetők bűnözése, milyen a fiataloké? Milyen okokra vezethetők vissza e jelenségek? Ezek és a további kérdések megválaszolása egy sajátos történelmi pillanatfelvételt eredményezett. Az alapos forráskutató Hajdú Lajos művének tanulmányozása után pontosan tudja az olvasó, hogy példának okáért az évtized második felében a megyék börtöneiben 31,6%-kal több rabot őriztek, mint az első öt esztendőben, és hogy a váro-

sok rablétszám-növekedése jelentősebb (41,8%), mint az uradalmaké (20,9%), továbbá, hogy az emelkedés elsősorban Délkelet-Magyarországon jelentősebb (noha a híres-hírhedt Arad vármegyében alig 10% a mutató). A rabtabellák adataiból kiviláglik, hogy a tulajdon elleni bűncselekmények miatt befogott vagy elítélt személyek száma 53,8 -ről 50,0%-ra, a nemi bűncselekmények miatt őrizetbe vettek száma 14,6%-ról 13,2%-ra csökkent. Az egyes megyék közötti mutatók egyenlenségekről tanúskodnak: Egyik megyében magasabb, másokban alacsonyabbak az adatok. (Míg a kutatott évtizedben Bács vármegyében 74,3%-os a lopásért vagy tulajdon elleni cselekményekért letartóztatottak száma, addig Tolnában 35,8%). A részeredmények újabb kérdéseket eredményeztek. Miért magasabb a kriminalitás egyes bűncselekményekben, a déli vármegyékben miért másak a büntettek mint az északi komitátus területén? Miért nő és csökken időnként hol a nyugati, hol a keleti országrészekben a visszaesés? És így tovább. Hajdú Lajos a rabtabellák alap-

ján bebizonyította, hogy csak kérdések és kételyek támadnak, egységes válasz aligha adható a miértekre.

A szerző nem hívta segítségül a büntetőjogi tudományosság ismertetését a kérdés megoldásához. Nyilván azért mellőzte a korabeli szakmai összegzéseket, mert a szabad praxist kötetlenül kísérelte meg közvetíteni, és tartott a doktriner munkák károkozó hatásától. Így egy kissé felülemelkedhetett a kortárs nézőpontján, és huszadik századi következtetéseket is levonhatott a tényekből.

A Hajdú Lajos által megfestett kép a bírói praxist ábrázoló csillogó mozaikra emlékeztet, amelyen minden színnek, minden árnyalatnak helye van. A pillanatképek sorozatában erős kontúrokkal csupán néhány olyan evidencia rajzolható meg, mint példának okáért a lopás központi szerepe a bűnözésben. A munka értéke tehát nem is az általánosítani próbáló válaszok keresésében, hanem a törvénykezési gyakorlatnak a jogképzetlen olvasó számára is élvezetes életképi megközelítésében lelhető föl.

Mezey Barna

Astanfordi jogász professzor, Lawrence M. Friedman a modern amerikai jogtörténet átfogó bemutatására vállalkozott könyvében. A kronológiai sorrendnek megfelelően három nagy fejezetre osztotta fel művét. Az egyes tartalmi egységeken belül nagy részletességgel foglalkozik a régi és a politikai, társadalmi változások által létrehozott új jogágak bemutatásával, amelyeket a hozzá kapcsolódó lényegesebb precedensek szemléltetése követ.

A szerző az első fejezetben (15–151. p.) bemutatja a Legfelsőbb Bíróság munkáját, jelentőségét és elsődlegességét az alsóbb szintű bíróságokkal szemben, amelyet jogesetekkel támaszt alá. Ezek közül kiemeli a Lochner vagy New York (1905) ügyet, amelynek hátterében a pékségekre vonatkozó 1897-es New York-i szabályozás áll. A Legfelsőbb Bíróság után az egyes tagállamok bírósági rendszerének ismertetésére kerül sor. E fejezet második nagy alegysége a korabeli jogász hivatás jellemzőit tárja az olvasó elé. A legnagyobb amerikai ügyvédi irodák kialakulásáról is beszél, amelyek közül elsőként a Sullivan & Cromwell-t említi. Ezt követően tér csak rá a jogi oktatás fejlődésére. A képzési helyek közül kiemeli a Harvard jogi facultását és bemutatja az oktatási rendszerét. Végezetül pedig az Amerikai Ügyvédi Kamara megalakulását és szervezetét ismerteti, amely kezdetben nem hivatali testületként, hanem inkább elitklubként funkcionált, amelynek csak a nagy szakmai megbecsülésnek örvendő jogászok lehetnek a tagjai. A következő nagy tartami egység az üzleti és a kereskedelmi életre vonatkozó jogszabályok legfontosabb rendelkezéseit vizsgálja. Külön alfejezetet szentel a csődjog, a társasági jog és az antitröszt szabályozásnak is. Ismerteti a pénz, a bank- és az adójog világát, amelyek közül a jövedelemadó elemzésével foglalkozik részletesebben. Mindezek után a jog egy újabb nagy területére, a munkajogra tér át kiemelve a sztrájkjoggal kapcsolatos szabályozásokat, amelyet a háború és béke jogának ismertetése követ.

Az amerikai jog a XX. században

Lawrence M., Friedman:

American Law in the 20th Century

New Haven, London, Yale University Press, 2002. 722 p.

Ezután a büntetőjog egyes nagy területeit boncolgatja. Részletesen foglalkozik a büntető eljárási joggal, amelyet már a nemzeti folklór részének tart. Kiemelkedő helyet kapott a kábítószerekkel kapcsolatos szabályozás elemzése is. Ezt az alfejezetet azon teóriák bemutatásával zárja, amelyek a XX. század elején jelentek meg a „született bűnözőkkel” és a társadalom egyéb ellenségeivel kapcsolatban. Ezen elméletek alapját a Cesare Lombroso által képviselt nézetek alkották. A monográfia következő nagy része a szabadságjogok rendszerét és érvényesülését mutatja be. A New Deal előtti időszak a szegregáció elterjedésének a korszaka volt, amelyek közül kiemeli a legfontosabb eseteket. Ugyan ebben a részben kapott helyett a bevándorlással kapcsolatos rendelkezések ismertetése is. Ekkor jelent meg az „olvasztótégely” (melting pot) elmélet, amely Israel Zangwill zsidó bevándorló nevéhez köthető (1908). Az 1917-es bevándorlási törvény pontosan rögzítette a migráció szabályait, amely természetesen negatívan érintette a magyar nemzetiségűeket is.

A második fejezetben (151–523. p.) a New Deal és az utána következő időszakból elsőként Roosevelttel reformintézkedéseivel foglalkozik, amelyet a II. világháború következményeinek analízisének követ. Természetesen a korabeli egészségügyi szabályok bemutatása mellett nem feledkezett meg a büntetőjog alakulásának ismertetéséről sem. Külön kitér a halálbüntetés, a fehér galléros (white-collar) és a politikai bűncselekmények érdekesítő tárgyalására is. A következő részben az

igazságszolgáltatási rendszer negatívumainak komplexitását vizsgálja, amelynek okát annak elavultságában véli felfedezni. A korszak jelentős problémáját, a diszkrimináció megvalósulásának egyes eseteit is bemutatja. Hangsúlyt fektet a magánjog egyes területein belül végbement változások politikai és társadalmi következményeinek ismertetésére is. E fejezetben is helyet kapott a jogi kultúra és a jogtudó értelmiség társadalomban betöltött szerepkörének a vizsgálata. Friedman külön is kiemeli a jogfilozófia felemelkedését az amerikai jogtudományban. Olyan jelentős neveket említ, mint Ronald Dworkin, Roscoe Pound, Jerome Frank, Thurman Arnold és Karl Llewellyn. Ebben a fejezetben kerül elsőként bemutatásra a korabeli jogi szakfolyóiratok (pl.: Harvard Law Review, Illinois Law Review, Columbia Law Review, stb.) jelentősége, amelyet az amerikai jogtörténet fejlődéstörténetével zár. E tudományterület művelői közül első helyen J. Willard Hurst

(1910–1997) máig egyedülálló kutatási eredményeit és iskolateremtő munkásságát hangoztatja.

Végezetül az utolsó, és egyben a legrövidebb fejezetben (523–609. p.) a közelmúlt jogi jelenségeit vizsgálja, többek között a légi közlekedésre, a gépjárművekre, a televíziózásra, az internetre és a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó szabályokat.

A monográfiában a jogszabályi módosulások bemutatásán keresztül az amerikai társadalomban és a politikában lezajlott változásokról is képet kaphat az olvasó. Hasznos iránymutatásul szolgál mindazok számára, akik az amerikai jog fejlődését és változásait szeretnék vizsgálni. A szerző az egyes jogágak alapos bemutatásával és a hozzá kapcsolódó jogesetek elemzésével olyan információgazdag könyvet írt, amely a szakemberek és az egyetemi hallgatók számára egyaránt nélkülözhetetlen e tudományterület vizsgálatához.

Varga Norbert

A magyar városfejlődés tendenciáiról

Bácskai Vera:

Városok Magyarországon az iparosodás előtt

Bp., Osiris Kiadó, 2002. ISBN 963-389-209-0

Bácskai Vera könyvét 2002-ben jelentette meg az Osiris kiadó. Nagyívű, világos és jól tagolt műve egy több évtizedes kutatói pályát foglal össze. A könyv a középkori várostörténetet együtt tárgyalja a magyar várostörténet-írás dilemmáival és áttekinti a kutatás állását.

Különösen érdekes a jogtörténelmi kereteket meghaladó városdefiníció. A jogtörténészek valóban a jogi értelemben vett városokat tudják elsősorban vizsgálni (kiváltságlevelek, városi törvénykönyvek, céhstatutumok). A város statisztikai fogalma nem ad elég részletes képet a témáról (adott népességszám felett automatikusan városnak tekinti a települést). A funkcionális város definíciót a földrajztudomány (azon belül a településtudomány) dolgozta ki és ez hasznosítható a történelmi város lényegének meghatározásához. E városfogalom leglényegesebb eleme a központiség. A város a területi munkamegosztás jellegzetes településformája, gazdasági-politikai központja. Olyan funkciókat hordoz, amelyek csak itt alakulhatnak ki, és hatnak a város vonzáskörzetében.

Igaz megállapítás, hogy minden generáció felépíti a maga történelemszemléletét. Bácskai Vera könyvének az a legfőbb érdeme, hogy újabb kutatási eredmények ismertetése mellett, felvázol egy új megközelítést, a magyar városfejlődés tendenciáiról.

A szabad királyi városok számának gyarapodása a 14. sz. elején megállt és lakosságszámuk sem növekedett nyugat-európai ütemben. Fölfogható e folyamat úgy is, hogy Magyarország a korábbiaknál is je-

lentősebb mértékben vált a mezőgazdasági termékek szállítójává. A megnövekedett árumennyiség megvásárlásához, összegyűjtéséhez, és piacra juttatásához szükség volt bizonyos helyekre, ahol a népesség, az anyagi erő koncentrálódott és a külkereskedelemre, valamint az itt megforduló népesség igényeinek (ipari, kereskedelmi kulturális) kielégítésére specializálódott. Ez a megközelítés nem alkalmazza a város jogi fogalmát. A szabad királyi város rangjára ebből a város csoportból egyedül Debrecen emelkedett ki 1693-ban. A mezőváros igazából nehezen meghatározható kritériumokkal választható el a falvaktól jogi értelemben (talán az egyik megkülönböztető kritérium, hogy egy összegben adózik).

A könyv vizsgálatokkal és elemzésekkel próbálja meghatározni, hogy hány város volt, mekkora vonzáskörzettel és milyen funkciókkal a 16–17. sz.-ban, a 18. sz.-i és reformkori Magyarországon. Képet kapunk a mai településszerkezet alapjául szolgáló városrendszer kialakulásáról, mozaikszerűen betekinthetünk a városok belső strukturálódásába. Hogyan alakul át, ill. van-e kontinuitás a középkori polgár, a koraújkori vállalkozó polgár és a 19. sz.-i klasszikus értelemben vett polgár között. Érdekeselek lehetnek a mi szempontunkból azok a rétegek, amelyek majd a 19. sz.-ban játszanak jelentősebb szerepet. A reformkorról van a legtöbb ismeretünk, és ez a korszak kiemelt abból a szempontból is, hogy a 19. sz. második felében kibontakozó klasszikus kapitalista fejlődés közvetlen előzményeül szolgál. Pest a nyugati mércével mérve is nagy várossá válik a 19. sz. közepére. A szerző utal rá, hogy a dualizmusban megjelent a lehetősége annak, hogy Budapestnek valódi vidéki „ellensúlyai” jöjjenek létre. Ezt vágta át brutálisan és talán örökre Trianon.

Több évszázados fejlődés csomópontjait és tendenciáit tekinthetjük át Bácskai Vera könyvében.

Bakonyi Péter

HÍREK

- 2004. szeptember 24-én a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar rendezésében került sor a **Bűnügyi oktatók országos találkozójára**. Előadást tartottak: Prof. *Király Tibor*, *Bócz Endre*, *Domokos Andrea*, *Holé Katalin* és *Deres Petronella*.
- 2004. szeptember 30-án és október 1-jén Vaján a Vay Ádám Múzeumban került sor a **Rákóczi-kori tudományos konferenciára**. Előadást tartottak többek között *Köpeczi Béla*, *R. Várkonyi Ágnes*, *Czigány István*, *Mezey Barna*.
- 2004. október 6-án, a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasótermében nagy érdeklődés mellett tartotta **székfoglaló előadását** *Hamza Gábor* egy. tanár, az MTA levelező tagja.
- 2004. október 8-ától a **100 éves kecskeméti Törvényszéki Palota** és a **150 éves kecskeméti megyei igazságszolgáltatás** évfordulója alkalmából tudományos tanácskozást és kiállítást rendeztek a Bács-Kiskun Megyei Bíróság, a Bács-Kiskun Megyei Főügyészség, a Bács-Kiskun Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet és a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. A rendezvénysorozat keretében október 8-án előadás hangzott el a 150 éves megyei igazságszolgáltatásról (*Nánási László* főügyész), a 100 éves kecskeméti Törvényszéki Palota történetéről (*Bodóczy László*), a kecskeméti Büntetés-végrehajtási Intézet történetéről (*Csóti András*). Az október 11-én folytatódó előadásorozaton *Iványosi Szabó Tibor* A fogott bírák működéséről beszélt a 17. sz.-i hódoltság idején, *Szabó Attila* A falusi és mezővárosi büntető bíráskodásról 1711–1848 között, *Nánási László* a kecskeméti igazságszolgáltatás, *Tüske János* pedig a kecskeméti büntetés-végrehajtás történetéről. Az október 13-ai zárónap előadói voltak: *Péterné Fehér Mária* (Betyárok Kecskemét környékén az önkényuralom időszakában), *Tánczos-Szabó Ágota* (Népbíróságok működése a mai Bács-Kiskun megye területén 1945 és 1948 között), *Bodóczy László* (Magyarországi ítélőtáblai rendszer).
- 2004. október 12-én *Knapp Éva*, az ELTE Egyetemi Könyvtár osztályvezetője nyitotta meg az Egyetemi Könyvtár épületében a „**Historia Litteraria a XVII. században**” című kiállítást.
- 2004. október 12-én Szegeden, a Móra Ferenc Múzeumban került sor *Blazovich László* elnöklete mellett, az MTA Demográfiai Bizottságának **Történelmi Demográfiai Albizottsága** által rendezett konferenciára. Előadók voltak: *Bárkányi Ildikó* (Emlékek csendő község telepítéséről), *Bárh János* (Duna-Tisza közti migráció a 18. században), *Juhász Antal* (Családi életutak a Homokhátságról), *Kocsis Gyula* (Az alföldi migráció 16–17. századi forrásai) és *Szűcs Judit* (Migráció három település példáján).
- Tudományos konferenciát rendezett 2004. október 13–14-én a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelmi Társaság „**Karhatalmi feladatok a bűnmegelőzés és békefenntartás szolgálatában Európában a XIX–XX. században**” címmel.
- 2004. október 14-én az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára épületében könyvbemutató keretében hívták fel az olvasók figyelmét két új könyvre. *Eörsi László: Széna tér 1956* és *Sümei György: Kép-Szó* (képzőművészek '56-ról) könyveit *Vágvolgyi B. András* és *Gyarmati György* ismertették meg az érdeklődőkkel.
- 2004. október 25-én előadást tartott az ELTE ÁJK Tanácstermében prof. *Estevão de Rezende Martins* úr „**A szabad Brazília alkotmányjogi fejlődése**” címmel.
- 2004. október 26-án az ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszéke és a Történettudományok Doktori Iskola egész napos konferenciát rendezett „**Autonómiák Magyarországon 1848–1998**” címmel. Az előadásokat *Mezey Barna*, *Kajtár István*, *Gergely András*, *Pölöskei Ferenc*, *Gergely Jenő*, *Kardos József* egyetemi tanárok, *Majdán János* egyetemi docens, *Cieger András* tudományos munkatárs, *Ignác Károly*, *Zachar Péter Krisztián*, *Strausz Péter*, és *Réfi Attila* PhD-hallgatók tartották.
- 2004. október 28-án a Fiumei úti Sírkertben emlékeztek meg tisztelői **Horváth Boldizsár** egykori igazságügy-miniszter halála 106. évfordulójáról. Beszédet mondott *Hankó Faragó Miklós*.
- 2004. november 4–5-én Győrben, a Magyar Tudományos Akadémia Jogtörténelmi Albizottsága és a Széchenyi István Egyetem Állam és Jogtudományi Intézetének szervezésében került sor a III. Hazai Jogtörténetész Találkozóra. A tanácskozás témája **A jogtörténet oktatása és a jogászképzés** volt. Előadást tartottak: *Szabó Béla* professzor, a debreceni, *Szabó István* docens, a miskolci és *Béli Gábor* adjunktus, a pécsi egyetemek jogtörténelmi tanszékeinek munkatársai. A tanácskozáson került sor az MTA Jogtörténelmi Albizottságának ülésére, majd november 5-én záróközleményt fogalmaztak a résztvevők.
- 2004. november 12-én, az Állam- és Jogtudományi Kar tanácstermében emlékülés keretében *Mezey Barna* egy. tanár és *Györgyi Kálmán* egy. docens emlékezett a 100 éve született **Kádár Miklós** egy. tanárra, a büntetőjog professzorára. Az ünnepség előtt a Farkasréti temetőben a család és a büntetőjogi Tanszék munkatársai megkoszorúzták **Kádár Miklós** sír-emlékét.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Bakonyi Péter, jogi előadó, PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Barna Attila**, tudományos segédmunkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem – Magyar Tudományos Akadémia Jogtörténeti Kutatócsoport; **Balogh Elemér** (CSc), egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Béli Gábor**, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Csapó Csaba** (PhD), egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék; **Füglein Gizella** (CSc), egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Herger Csabáné**, Király Eszter Mária, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Hornnyák Szabolcs**, egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi Tanszék; **Horváth Attila** (PhD), egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Kajtár István** (DSc), egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Képes György**, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Korsósne Delacasse Krisztina**, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Máthé Gábor** (CSc), egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Intézet; **Mezey Barna** (CSc), egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Nemessányi Zoltán**, egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék; **Peres Zsuzsanna**, egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Révész T. Mihály** (CSc), egyetemi docens, Győri Széchenyi István Egyetem Jogi Intézet; **Szuromi Szabolcs** (CSc), egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Kánonjogi Intézet; **Tóth Béla** ny. főlevéltáros, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Varga Norbert**, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék

CÍMLAPKÉP:

Benedikt Carpov (1595, Wittenberg – 1666, Lipcse)

1645-ben jogtanár lett Lipcsében. 1653-tól a szász választófejedelem titkos tanácsosa.

Kb. 20. 000 halálos ítéletet hozott, főként boszorkányperekben. Írásai nagy hatást gyakoroltak a jogfejlődésre.

Jurisprudentia ecclesiastica (1645, Lipcse) című munkájával lerakta az evangélikus püspöki hierarchikus rendszer alapjait.

Jelentős műve még: Practica nova imperialis saxonica rerum criminalium (1635)

Bibliotheca Iuridica

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának tudományos kiadványai

Miscellanea

13.

ISSN 1587-5172

Tisztelt Szerzőink!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel kéri, hogy a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében íásaikat e-mailen két címre (katat@axelero.hu; agihorvath@ajk.elte.hu) küldjék meg WORD 6 formában. Kérjük, hogy a szerzők nevük feltüntetésével mellől közöljék beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (40 000 n) tanulmányokat fogad el!

Kérjük szíveskedjenek a következő jegyzetelési előírásokat figyelembe venni:

Nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kér a Szerkesztőség.

Az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét kérjük feltüntetni, ugyanez vonatkozik az idézett mű címére is.

A megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, oldalszámát, kiadóját, ha folyóirat, annak címét, évfolyamát, számát, megjelenési évét zárójelben kell megadni.

Az oldalszámot a magyaros „o” helyett „p” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

A rövid kötőjel (-) helyett hosszú kötőjelet (–) használnak az oldalszámok közötti megjelölésre.

A már említett művek jelzése: vezetéknév + im. + oldalszám

Kérjük, hogy hosszú kötőjelet (–) használjanak a születési, halálozási évszámok között is!

Az illusztrációkat digitális (min. 300 pixel/inch, 300 dpi) formában e-mailen a fent megadott címekre két példányban vagy fénykép (nem fénymásolat) formájában postán kérjük megküldeni!

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

Kajtár István: BEVEZETÉS A JOGI KULTÚRTÖRTÉNETBE

A téma határos például a történettudománnyal, a jogtörténettel, a jogi néprajzzal, a jogi régészettel, az ikonográfiával, a kultúrtörténettel. A joghistória hatalommal és joggal kapcsolatos jelképeit, rítusait, tárgyi emlékeit (például a koronázási jelvények, trónusok, bírósági és hatósági reáliák) vizsgálja, de kitér a jogi architektúrára is: az országgyűlések, bíróságok, városházák és vármegyei székhelyépületek stílusát, rendeltetésüknek megfelelő kialakítását veszi szemügyre. Tárgyát alkotják a jogélet „szakrális” szövegei is, úgy mint jogszabályok, kontraktusok, eskük és testamentumok, kérvények. A szerző több évtizedes munkáját összegzi ebben a könyvben.

Bp.–Pécs, Dialóg Campus, 1997 ISBN 963-85756-4-6

Kajtár István: A 19. SZÁZADI MODERN MAGYAR ÁLLAM- ÉS JOGRENDSZER ALAPJAI

A munka feladatául tűzte ki a modern magyar polgári állam- és jogrendszer alapjainak bemutatását az európai fejlődésbe való beillesztéssel. A modernizáció pályáíve az egyes szakaszokban a változásra és a tradicionális elemekre egyaránt figyelve kerül bemutatásra. A magyar politikai elit és jogászértelmség Európa képének feltárására a parlamenti nyilatkozatok, a külföldi utak, a jogi és politikai szakkönyvtárak és a jogi szaksajtóban megjelent publikációk alapján kerül sor. A sok évszázados osztrák–magyar közjogi kapcsolatok felvetik azt a kérdést, hogy a modernizációban az osztrák jog magyarországi recepciójának milyen szerepe volt. A modern magyar állam- és jogrendszer fundamentumainak ábrázolása a külső európai, és a belső ökonomiai és hatalompolitikai alapokkal indítható. Ez folytatható a törvényhozással, a kormányzattal, az államgépezet infrastruktúrájával, ugyanakkor igen jelentős a közhivatalnoki kar jellemző vonásainak és az állami tevékenység információs háttérének feltárása. Fontos a korszak teljesítményeinek és deficitjeinek elemzése.

Bp.–Pécs, Dialóg Campus, 2003 ISBN 963-9310-52-2

Kajtár István: EGYETEMES ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNET I–II.

A jogfejlődés történetéről szóló művek az állam- és jogfejlődés legáltalánosabb sajátosságait foglalják össze. Az első kötet foglalkozik a távolabbi térségek történetével, de döntő súlylyal az európai históriát, azon belül is a német jogtörténetet érinti. A második kötetben az angol, francia, itáliai, németalföldi, svájci, cseh, lengyel, magyar, orosz, észak-amerikai, latin-amerikai, ázsiai és afrikai jogfejlődést tárgyalja. Önálló fejezetet szentel a szerző a hadviselés, a követségek és a diplomaták jogtörténeti szerepének. Tartalmilag joggal tekinthetjük egy új szellemű alkotmány- és jogtörténetnek. A szerző foglalkozik a jog kultúrtörténetével, ezért külön ajánljuk középiskoláknak is, mert e könyv kézbeadásával nagy segítséget adhatnak a jogi pályára készülőknek.

Bp.–Pécs, Dialóg Campus, 2003 ISBN 963-9123-61-7

Béli Gábor: MAGYAR JOGTÖRTÉNET – A TRADICIONÁLIS JOG

A könyv feladata a magyar jog dogmatikájának megismertetése, a jogászai identitás megalapozása, a tradicionális jog eredeti forrásanyagokra alapozott feldolgozása. A jogászokon kívül ajánljuk történelemtanároknak, levéltárosoknak. A tartalomról: A feudális magyar magán-, büntető- és perjog • A polgári korszak magyar magán-, büntető- és perjogának alapintézményei. • A tradicionális jog felszámolása, a modern magyar magánjog kiépülése, a büntetőjog megújítása, a büntetőjogi kodifikáció. • A modern igazságszolgáltatási szervezet kiépülése, a Magyar Királyi Kúria működése, a királyi ítélőtáblák, törvényszékek, esküdtbíróságok, járásbíróságok és ügyészségek működése. • A polgári eljárás modernizációja, az „átmeneti kódex” stb.

Bp.–Pécs, Dialóg Campus, 2003 ISBN 963-9123-12-9

Peres Zsuzsanna: JOG-ÁSZ – kártyasorozat

A JOG-ÁSZ kártyasorozat célja, hogy a jogász hallgatók részére megkönnyítse a vizsgára történő felkészülést. A kártyák rendszerezett, könnyen átlátható, grafikus formában mutatják be az adott tárgy egyes témaköreinek alapjait, struktúráit. A kártyák az általános alapismereteket tartalmazzák, ezért bármely egyetemen tanuló joghallgató használhatja.

- Minden jogász hallgatónak a lehető leghamarabb kell megtanulnia a kártyákon ismertetett alapokat, hiszen ezek azok az ismeretek, amelyeket „álmában is tudnia kell” egy felkészült vizsgázónak. Ezen ismeretekre építve könnyebbé válik a teljes tananyag elsajátítása.
- A kártyák külön előnye, hogy csak azt a kártyát kell használni, amely témakör feldolgozását a hallgató éppen folytatja, továbbá, hogy méreténél és tartós anyagánál fogva bárhova elvihető: akár a könyvtárba, akár utazásra, vagy bárhová, ahol tanulni szokott.

